Digitized by Google

Original from
PENN STATE

THE
PENNSYLVANIA
STATE UNIVERSITY
LIBRARY

3 - I

Digitized by Google

Original from
PENN STATE

Digitized by Google

Original from
PENN STATE

Digitized by Google

Original from
PENN STATE

Digitized by Google

Original from
PENN STATE

Digitized by Google

Original from
PENN STATE

EDDA

NORDISK TIDSSKRIFT FOR LITTERATURFORSKNING

REDAKTØR: GERHARD GRAN

REDAKTIONSSEKRETÆR: FRANCIS BULL

BIND IX

KRISTIANIA
I KOMMISSION HOS H. ASCHEHOUG & CO. (W. NYGAARD)
1918

Digitized by Google

Original from PENN STATE

THE PENNSYLVANIA STATE
UNIVERSITY LIBRARY

DET MALLINGSKE BOGTRYKKERI

Digitized by Google

Original from
PENN STATE

INDHOLD

Side

Alf Ahlberg: Platons ställning till diktkonsten 1
S. Pantzerhielm Thomas: Om Livius som historiker 28
S. Eitrem: Iliaden og sagnet om Aineias 39
Georg Christensen: Herman Bangs teknik 57
O. M. Sandvik: Fra Halfdan Kjerulfs kreds i 1840-aarene 81
Niels Møller: Den yndigste rose er funden 86
V. Lassen: Lidt om Henrik Wergelands sidste levemaaneder 98
Julius Clausen: En brevveksling mellem Camilla Collett og Chr. Winther om «Amtmandens døtre» 111
H. Logeman: «Tilbake til Ibsen» om igjen 117
Didrik Arup Seip: «Peer Gynt»-utgaven og hr. Logeman 124
J. Viktor Johansson: «Uttydning af ordspråket: När man får et embete, så får man ock förstånd» 127
Gerhard Gran, Edv. Bull og H. Jæger: En doktordisputas 129
Johan Mortensen: Frödings Atlantis 161
Rolv Laache: Cromwell og puritanerne i samtidens folkelige satire 175
Jens Himmelstrup: Et ungdomsarbejde af A. M. Schweigaard 228
Nat. Beckman: Torgny lagman 278
Ferd. Ohrt: Manden som vidste ret — 287
Fredrik Bie: Bjerregaards kjærlighetshistorie 309

Digitized by Google

Original from PENN STATE

Digitized by Google

Original from
PENN STATE

PLATONS STÄLLNING TILL DIKTKONSTEN

Platons ställning till diktkonsten är ganska märklig och kan väl förtjäna en speciell utredning. Varpå beror det att Platon, själv diktare lika mycket som filosof, kom att så helt och hållet underkänna poesiens värde? I platonismens innersta väsen ligger ju eljest en värdering av det sköna, som svårligen kan vara högre. Äkta platonsk är den tanke som ligger i Schillers bekanta ord: «Was hier als Schönheit wird empfunden, wird einst als Wahrheit uns entgegengehn.» Ty det sköna är idéns representant i sinnevärlden: Eros, den store demonen som står mitt emellan det mänskliga och det gudomliga, Eros, som ger tanken vingar och slår bryggor över mellan den värld «som alltid är och aldrig blir» och den värld «som alltid blir men aldrig är»[1], bottnar ju i kärleken till det sköna och begynner med den kroppsliga skönheten för att från den stiga upp till den själiska skönheten, till dygdernas och vetenskapernas skönhet och slutligen till det skönas idé[2].

Det sköna har sålunda för Platon inte blott affektionsvärde utan även kunskapsvärde. Och om det sköna i ton och syn är en avglans av det sanna i idévärlden — varför skulle inte då också det sköna i ord så vara. En inkonsekvens — har man ofta sagt. Vi tro dock att denna uppfattning är, om ej oriktig, så dock ensidig. Skulle ett skäl till Platons bitterhet mot diktarna möjligen vara det att han hos dem funnit — alltför litet poesi?

Om man får tro Diogenes Laertius, skall Platon själv i sin ungdom ha uppträtt som diktare, i det han först författat dityramber,

[1] Timaios p. 28.
[2] Symposion p. 210.

Digitized by Google Original from PENN STATE

sedan lyriska sånger och tragedier och just stått i begrepp att tävla med en tragedi, då hans livs stora upplevelse, Sokrates, kom i hans väg[1]. Man minnes Wikners vackra novell «Filosofens morgondrömmar». I den tidiga morgongryningen flammar ett bål i Aristons hus: Platons dikter, som han en gång drömt skulle föra hans namn ut över Hellas. Och vänd mot den uppgående Helios ber han guden att, då han nu lämnar diktens värld bakom sig, ställa fram för hans syn en ny, bättre och sannare värld.

Varför kom nu Platon att så stena sin ungdomslära? Det låter dock som ett ganska vackert erkännande, vad Sokrates i dialogen Ion — efter all sannolikhet en av Platons tidigaste — säger om diktkonsten. Diktaren, den äkta diktaren, är Apollons tjänare och ett språkrör för det gudomliga. Likasom magnetens kraft genomströmmar järnet, så att detta själv blir magnetiskt, så inspireras diktaren av det gudomliga och inspirerar i sin tur sina tolkare, rhapsoderna, och åhörarna «den tredje länken i kedjan». «Sånggudinnan», heter det[2], «försätter dem i hänryckning (de bliva ἐνθεοι), och till dem sluta sig andra i hänryckning. Ty alla goda diktare och hjältesångare tala, icke genom konst (τέχνη), utan såsom entusiasmerade och besatta (μετεχόμενοι) frambringa de alla dessa sköna dikter och på samma sätt de goda lyrikerna. Ty likasom de, som gripas av korybantisk yra, dansa utan besinning, så skapa icke heller diktarna vid full besinning (οὐκ ἔμφρονες ὄντες) dessa sköna dikter, utan om harmonien och rytmen bemäktiga sig dem, då storma de fram som backanter och besatta. Och likasom dessa blott när de äro i ekstatisk tillstånd, icke då de äro vid full besinning, hämta mjölk och honung ur floderna, så är det ock med diktarens själ. Ty diktarna säga oss ju att de hämta sina diktar ur musernas honungsströmmande källor, trädgårdar och dalar och bringa oss dem likasom bina, flygande omkring som de. Och sant tala de: ty en diktare är ett lätt, bevingat och heligt väsen och icke förr i stånd att dikta än när han är i hänryckning och från sina sinnen» (ἔκφρων). Guden betjänar sig av dem «i det han berövar dem förnuftet på det att vi, då vi höra dem, skola förstå, att det icke är de, som säga så värdefulla ting, utan guden själv, som säger det och blott genom dem talar till oss»[3]. Så långt är nu allt godt och väl! något högre beröm,

[1] Diog Laert. C. 5: Καὶ ποιήματα γράψαι, πρῶτον μὲν διθυράμβους, ἔπειτα καὶ μέλη καὶ τραγῳδίας.

[2] p. 533 ff.

[3] ibm p. 535.

Digitized by Google Original from PENN STATE

tycker man, kan väl svårligen givas poesien än att den är det gudomligas röst.

Men nu kommer Sokrates med sitt vanliga resonemang och förstör hela saken. Rhapsoden Ion berömmer sig av att kunna tolka allt, som står i förbindelse med de homeriska dikterna, bättre än någon annan. Nåväl, svarar Sokrates, i så fall förstår han sig väl bättre på läkekonsten än läkaren, bättre på spådomskonsten än siaren, bättre på konsten at styra en vagn än körsvennen, ett skepp än styrmannen. Ty alla dessa konster omtalas ju hos Homeros. Ja, Ion nödgas medge, att han då också måste vara den säkraste fältherren bland hellener, eftersom han skönare och bättre förstår sig på att tala om fältherrekonsten än någon annan bland hellener och barbarer. «Käre Ion,» hånar Sokrates, «hur i all världen kommer det sig att, då du i bådadera konsterna är den bäste bland hellenerna, du visserligen som rhapsod drar omkring i Hellas men aldrig uppträder som fältherre? Eller menar du, att bland hellenerna råder stor brist på en rhapsod, bekransad med en gyllene krans, men icke på en härförare?»[1]. Och till slut sättes Ion på det hala med den frågan, huruvida han hellre vill anses som en medveten bedragare eller som genom en gudomlig skickelse (θείᾳ μοίρᾳ) inspirerad av Homeros. Tendensen blir här tydlig och går ut på ett underkännande av Ions konst, emedan den är omedveten om sina medel och syften.

Sokrates förklarar det omedvetna krig — en krigsförklaring på gott och ont, törs man väl säga. Ty i det omedvetna rymmes ju inte bara det, som ligger under medvetandet, det «natur- och vanebundna» utan också det, som ligger högre än det vanliga logiska planet[2].

Samma resonemang återfinna vi i Apologien.[3] Sokrates, av Apollon förklarad för den visaste bland dödliga, berättar för sina domare, hur han för att utforska vad oraklet menat begivit sig till alla dem, som man plägar hålla för visa. Först till statsmännen, sedan till poeterna. Och på båda blir han besviken. Vad poeterna — «såväl tragedi- och dityrambförfattarna som de övriga» — beträffar konstaterar han, att «nästan alla de närvarande yttrade sig bättre än poeterna själva om de saker, som dessa i sina sånger be-

[1] Ibm. p. 541.
[2] Jmfr Hans Larsson: Platon och vår tid s. 6 ff.
[3] p. 22.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

handlat». Ett memento kanhända även för moderna kritiker! «Även med avseende på poeterna gjorde jag således snart den iakttagelsen, att de icke genom vishet eller någon konstnärlig metod frambringa sina alster utan genom någon slags naturdrift och inspiration, likasom spåmän och siare. Ty dessa säga många sköna saker, men veta ingenting av vad de säga. På samma sätt ungefär fann jag det vara ställt med poeterna. Dessutom märkte jag, att de i följd av sin poetiska begåvning ansågo sig vara även i allt annat visare än andra människor, vilket de ingalunda voro. Således gick jag även från dem i den tron, att jag öfverträffade poeterna i samma avseende, vari jag funnit mig vara statsmännen överlägsen.» Poesien saknar τέχνη och ἐπιστήμη — det är Sokrates huvudanmärkning mot den. För Sokrates, den enfaldige vise, vars vishet är den, att han intet vet, är poeternas föregivna mångveteri en styggelse.

Mera gillande yttrar sig Sokrates i Faidros[1] om detta gudomliga vansinne, som är poesiens upprinnelse. Vore det utan vidare inskränkning sant att vansinne (μανία) vore något ont, säger Sokrates, då vore förvisso Eros en dålig gud eftersom han försätter oss i denna gudomliga hänryckning. Men så är det icke. «Ty både sierskan i Delfi och prästinnorna i Dodona hava i vansinne försatta, gjort Grekland mycket gott både i enskilda och offentliga angelägenheter, vid fullt förstånd däremot litet eller intet.» Platon gör en etymologisk härledning av ordet mantiké (spådomsförmåga) som väl rent språkligt får anses djärv. Det har ursprungligen hetat manike (av μανία), och då de gamle kallat denna konst så, ha de gjort det «i den tron, att det är något skönt, då det kommer som en skänk från gudarna». Men de nu levande hava smaklöst inskjutit ett t och kallat det mantiké, på samma sätt som de «prunkande med sitt långa o» ha ändrat ordet oionistik (fågelskådningskonst) till oionistik[2]. Ett slag av detta gudomliga vansinne är nu den poetiska inspirationen som «griper en ren och vek själ (ἁπαλὴ καὶ ἁβατος ψυχή), väcker och eldar den, och genom att med festsånger och andra slag av poesi fira de gamles bragder, uppfostrar den kommande släkter. Men den, som utan detta slags vansinne eller denna sånggudinnornas inspiration, nalkas dörren till poesiens helgedom i den tron, att han blott genom konstövning kan bli en

[1] p. 244 ff. Jmfr även Menon p. 99.

[2] Tyska översättningar ha ganska sinnrikt försökt återge Platons ordlek, manike, mantike med «Wahnsinn — Wahrsinn».

Digitized by Google Original from PENN STATE

duglig diktare, han blir själv stympare och hans, den förnuftiges (ὁ σωφρονῶν) poesi fördunklas av de genom inspiration hänrycktes dikter». Vi må alltså, slutar Sokrates, giva det talet segerpriset som säger, att ett sådant vansinne blivit av gudarne givet till den högsta lycka. Det skall låta «otillförlitligt för de spetsfundige (οἱ δεῖνοι, väl närmast: snusförnuftiga kritiker) men trovärdigt för de vise».

Den tanke, som Platon här lägger i den nyktre och prosaiske Sokrates' mun, går ju sedan igen i all romantisk platonism. Man finner den exempelvis utförd hos Bruno i hans lära om den heroiska affekten. Det finnes, säger Bruno, två arter av vansinne: det ena är blott mörker, blindhet, dumhet, «Stumpfsinn». Men det andra är gudomlig hänryckning som kan medföra en själens föräd-ling utöver det vanliga måttet. Detta kan åter vara av två slag, dels medvetet, dels omedvetet. De, som utan klar insikt gripas av det gudomligas inspiration, likna åsnan som bär det heliga. Men högst står den affekt, som är luttrad i det medvetnas och logiskas skärseld. De, som äro gripna av den, äro icke blott bärare av det heliga utan själva genomträngda därav. «Den sanna hänryck-ningen består icke i tanklöshet och glömska, utan i kärlek till det sköna och goda, i strävan efter att fullkomnas och bli lik det man älskar; den är icke något dystert och mörkt svärmeri utan en eld tänd av kunskapens sol, en gudomlig åtrå att höja sig mot den; de jordiska bekymren luttras i denna eld till rent guld, tankar och känslor komma i samklang med den gudomliga harmonien[1].»

Träffande och vackert har Gomperz uttryckt grundtanken i Faidros så: «Ohne edle Gesinnung und edle Liebe keine echte Philosophie, ohne echte Philosophie keine wahrhafte Beredsamkeit oder Kunst der sprachlichen Darstellung[2].»

* * *

Allt hitintills är Platons ställning till diktkonsten dock i grunden ganska oklar. Det är sant, att platonismen i stort sett är det samlade uttrycket för det drag i grekisk psyke, som man efter Nietzsche kallat det appolloniska. Platon företräder överallt det logiska klarhetskravet, fordran på begreppsenligt vetande. Den platonske Sokrates ger själv ett skönt uttryck för detta när han i Faidon kallar

[1] Albert Nilsson: Svensk romantik s. 44.
[2] Griechische Denker II s. 332.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

sig en medtjänare till svanarna, Apollons heliga fåglar, vilka sjungande skiljas från livet emedan de glädjas och fröjdaş åt att komma guden nära[1]. Det är nu detta apolloniska drag, som kommer Platon att reagera mot mystik och svärmeri. Men det går i platonismen en annan ström, som stundom bryter sig mot denna. Som Apollons helgedom i Delfi, som över portalen bar den inskription, som blev platonismens valspråk, blev en symbol för enheten mellan Dionysos och Apollon i grekisk kultur, så reser sig klar och formfast som ett grekiskt tempel Platons tankebyggnad över de sammanstörtande spillrorna av den förplatonska naturmystiken. Men det förekommer en stundom, som om ångorna från den dionysiska grunden stege upp igen. Man får ibland höra Platon fälla yttranden, som från rent sokratisk ståndpunkt låta ganska kätterska och väl skulle förekommit Sokrates själv som återtåg och kapitulation. Platon lyssnar till suset från Dodonas heliga ekar, till urtidens myter och till mysteriernas «heliga hemligheter»[2]. Det är karaktäristiskt, att samtalet i Faidros försiggår i naturens sköte, utanför stadsmuren bland källor och skogssus på en plats helgad åt nymfer, och där den milda luften susar sommarfriskt tillsammans med cikadernas kör[3]. Sokrates går eljest aldrig utom staden; «träden och fälten kunna icke lära mig något» såsom han själv säger. Ty naturen är ju blott en bedräglig och ofullkomlig avglans av det eviga. Men här i Faidros låter Sokrates Platon sluta samtalet med denna underbart vackra bön till den store Pan: «Käre Pan och I andre gudar som vistens här! Förlänen mig att vara skön till mitt inre, och att allt mitt yttre må överensstämma med mitt inre. Såsom rik må för mig den vise gälla, men av guld må jag äga så mycket, som kan vara nog endast för den förnöjsamme. — Behöva vi något annat, käre Faidros? För mig innehåller denna bön tillräckligt.»

Var Sokrates måhända till slut icke denna ensidigt teoretiska natur, man velat göra honom till, och som han onekligen visar sig vara i de flesta dialogerna? Det är naturligtvis omöjligt att med säkerhet avgöra något därom. Men det förefaller verkligen, som om Sokrates på den punkten på sistone begynt få dåligt samvete, som om han funnit att han i sin iver att överallt driva igenom sitt krav på insikt och begreppsenligt vetande hade förgått sig mot poesien, och som

[1] p. 85.
[2] Faidros p. 245.
[3] ibm p. 230.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

om han här hade något att gottgöra för att nöjd kunna skiljas från livet. Det är en i hög grad intressant episod Platon låter honom förtälja oss härom i Faidon[1]. Vännerna fråga Sokrates hur det kommer sig att han, som hittills aldrig sysslat med diktkonst, i fängelset författat en hymn till Apollon och satt aisopiska fabler på vers. Och Sokrates förklarar anledningen: «För att få reda på vad några drömmar kunde betyda och för att freda mitt samvete, ifall möjligen dette vore den musiska konst, som jag så ofta i drömmen blev ålagd att idka.» Ty han har ofta i drömmar sett än en gestalt än en annan, som alltid sagt honom dessa ord: Sokrates idka och öva musik! (Ὦ Σώκρατες, μουσικὴν ποίει καὶ ἐργάζου). Förut hade han alltid tagit för givet, att det var just den konst, han utövade, som drömmarna blott ville driva på honom att fortsätta med, «likasom man brukar uppmuntra och egga dem, som springa». «Jag anság nämligen då, att filosofien, med vilken jag ju sysselsatte mig, vore den förnämsta musik.» Men för den händelse han misstagit sig, och om det verkligen vore fråga om musik i vanlig mening, så vore det säkrast, menar han, «att fria mitt samvete från skuld genom att enligt drömmens befallning dikta några sånger. Sålunda besjöng jag först den gud, vars offerfest för tillfället firades[2]. Men sedan jag diktat hymnen till guden, betänkte jag att poeten, om han skall vara verklig poet, bör dikta fabler, icke skriva tal och prosaiska berättelser, och emedan jag icke var fabeldiktare, tog jag några av Aisopos' fabler, som jag hade i minnet, och som först kommo för mig, och satte dem på vers».

Det är inte antagligt, att de voro några poetiska mästerverk, dessa Sokrates första och sista «vitterhetsförsök». Men episoden ger oss en gripande bild av den trohet mot sitt eget innersta, den gudomliga rösten, som var Sokrates egen och följde honom genom livet, i Agathons gästabudssal bland bägare och flöjtblåsare lika väl som i Athens fängelse. Det är en underbar situation detta: den gamle sjuttioåringen, som ofta i sitt föregående liv haft bittra ord för mythologer och fabeldiktare, sitter under sitt livs sista veckor i fängelset och — sätter fabler på vers.

* * *

[1] Faidon p. 60 o. f.

[2] Sokrates προοίμιον till Apollon skall enl. Diog. Laert. (II, 42) ha begynt med orden:

Δήλι' Ἄπολλον χαῖρε καὶ Ἄρτεμι παῖδε κλεεινώ

Digitized by Google Original from PENN STATE

I dialogen Staten — det stora samtal, som man kunde kalla ett kompendium i platonism — klarnar Platons ställning till diktkonsten till ett ganska resolut nej. Han har här kört fast i en ensidig mimesisteori, som man knappast skulle väntat efter de ord, han haft i Symposion om det sköna i sinnevärlden såsom en brygga till skönhetens urkälla. Av diktkonster gillar Platon nu blott den rent d i d a k t i s k a. Ty all annan poesi är blott — likasom de bildande konsterna — en e f t e r bildningskonst τέχνη μιμητική. Och nu går det löst t. o. m. över gamle Homeros «den gudomlige» som Platon eljest ofta kallar honom, «ehuru en viss kärlek och vördnad, som jag från min barndom hyser för Homeros, ingiva mig betänkligheter för att uttala min mening[1]». Men strax därpå tillägger han: «en människa bör dock icke hållas för mer än sanningen och därför måste jag säga, vad jag tänker». Amicus Aristoteles, amicior Plato, maxima amica veritas!

Platon rekapitulerar nu i största korthet idéläran: «För alla de särskilda ting, som vi beteckna med samma namn, bruka vi ju uppställa e n idé[2].» För alla soffor finnes en idé, för alla bord en o. s. v. Och då hantverkaren förfärdigar en soffa eller ett bord, måste han ha sin uppmärksamhet riktad på idén. «Ty själva idén frambringar eller förfärdigar väl ingen hantverkare. Hur skulle han kunna det?» Men vad är det nu, frågar Sokrates vidare, för en underbar tusenkonstnär denne, som är i stånd att förfärdiga alla slags redskap ja allt, som växer upp ur jorden, alla levande väsen, både andra och sig själv och dessutom jorden, himlen och gudarna och allt, som finnes i himlen och i Hades under jorden? «En högst underbar konstnär,» finner Glaukon. Vet du då icke, svarar Sokrates, att du själv i viss mening är i stånd att frambringa detta. Du behöver blott ta en spegel och vända den kring åt alla håll. «Helt hastigt skall du då frambringa en sol och allt, vad på himmelen finnes, helt hastigt en jord, likaså dig själv och alla levande varelser, redskap, växter och allt, varom vi nyss talade.» En efterbildning, något som s y n e s v a r a men icke är,» invänder Glaukon. «Gott! Nu kom du just vår undersökning till hjälp. Till sådana fabrikanter hör, förmodar jag, även målaren.» En målare, som målar en soffa, frambringar ju dock i viss mening en sådan. Men i en lägre mening än hantverkaren som g ö r en soffa. Och dock «om

[1] p. 595.
[2] p. 596.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

någon ville påstå att soffmakarens eller någon annan hantverkares frambragta verk är något i sanning varande (ett ὄν), skulle han väl icke påstå sanningen». «Det finnes tre slag av soffor sålunda: en, som är soffan i och för sig, dess idé, om vilken vi skola säga att Gud har gjort den, förmodar jag, en som snickaren gjort och en, som målaren gjort.» Dessa tre bilda en i verklighetsgrad avtagande serie, den sista är blott ett sken av ett sken. Och alldeles som med målarekonsten förhåller det sig nu med diktkonsten, såframt den är efterbildande, icke didaktisk. De tavlor, som diktaren rullar upp för vår syn äro «tre grader avlägsna från det sanna varat och lätta att frambringa även för den, som icke känner sanningen, emedan de i dikten endast framställa skenet, icke själva väsendet». Den som verkligen har någon kunskap om idén bakom tinget, skall därför mycket hellre vända sig till tingen själva än till deras efterbildningar, emedan han på så sätt kommer sanningen närmare.

Och vilken nytta, spörjer Sokrates vidare, kan man väl ha av denna efterbildningskonst? Då diktaren blott efterhärmar alla de värv och yrken, han besjunger, är det tydligt, att han inte behöver sitta inne med någon verklig insikt i dem. Har man t. ex. hört talas om, att någon genom studiet av Homeros blivit en skicklig läkare eller liksom Asklepios lärt sig bota sjuka. «Men om det största och härligaste, som Homeros företager sig att beskriva, om krig och fälttågs utförande, om staters anordnande och människors uppfostran är det dock rätt och billigt att fråga honom så här: kære Homeros, om du verkligen med avseende på dygd icke blott står på det tredje trappsteget från sanningen såsom tillverkare av skuggbilder och således, efter hvad vi hava förklarat, såsom efterbildare (μιμητής), utan om du även är den andre i ordningen och är i stånd att inse, vilka strävanden som göra människorna bättre eller sämre i det enskilda eller offentliga livet, så säg oss: vilken stat har genom dig erhållit en bättre författning, såsom Sparta genom Lykurgos och många andra stater genom andra? Vilken stat tillskriver dig att ha varit dess förträfflige lagstiftare och gjort den stor nytta? Italien och Sicilien nämna Charondas, vi Solon, men vilken stat uppgiver dig.» Nej, om Homeros eller Hesiodos varit sin samtid till något verkligt gagn, skulle man sannerligen icke låtit dem vandra omkring såsom «marknadssångare» utan fastmer «hållit fastare i dem än i guld och nödgat dem att stanna hemma, eller om

Digitized by Google
Original from PENN STATE

man icke förmått övertala dem härtill, åtföljt dem, varthelst de gingo, tills man fått sitt begär efter kunskaper tillfredsställt?»

In summa: «Skola vi således antaga som avgjort, att alla poeter ända från Homeros äro efterbildare av skuggbilder av dygd och andra föremål, som de i sin dikt behandla, men icke träffa sanningen — Ja, förvisso.» Diktarnas tankar, när de avklädas musikens färger och framställas nakna, «likna ungdomsfriska men icke sköna ansikten, sådana dessa se ut, när ungdomens blomstring lämnat dem».

Men icke nog med att «den efterbildande» diktkonsten, den episka och dramatiska, är en onyttig ting. Den är i de flesta fall direkt skadlig. Ty lika uppfostrande och bildande som sköna och goda sagor kunna verka på den, som hör dem, lika fördärvligt inflytande ha alla dessa myter om gudarne som Homeros och Hesiodos och övriga diktare berätta oss. Man måste därför hålla sträng uppsikt med sagodiktarna. Sådana fabler som de, om hur gudarna med list och lögn bekämpa varandra, om Uranos och Kronos, om hur Hera fängslades av sin son och hur Hefaistos nedslungades av sin fader, då han ville hjälpa sin moder o. s. v., böra icke få spridas bland ungdomen[1]. Ty till och med om de äro tillkomna i allegorisk mening[2], så förstå dock icke ynglingarna att skilja, vad som blott är en sinnebild och vad som icke är det, utan de föreställningar, som de vid denna ålder får hos sig inplantade, bruka vara svåra att utrota och förändra. Ingenting får sägas eller sjungas om det gudomliga, som kan nedsätta det till mänskligt eller «allzumenschliches»; aldrig får det framställas som grunden till något ont. Om någon exempelvis vill sjunga om Niobes eller Pelopidernas olycksöde, må han icke tillåtas att framställa detta såsom ett verk av någon gud «eller om han framställer det såsom ett sådant, måste han uppsöka ungefär samma grund, som vi nu efterforska och säga, att gud blott gjort det rätta och goda, och att de hava blivit straffade till eget bästa. Men att de, som lida straff, därigenom äro olyckliga och att det likväl var en gud, som tillfogade dem detta onda, det bör man icke tillåta diktaren att säga. Ville han åter säga, att de onda såsom varande olyckliga äro i behov av tuktan, och att

[1] Staten p. 377 o. f.

[2] πεποιημέναι ἐν ὑπονοίᾳ — uttrycket visar att den allegoriska myttolkningen redan före Platon förekommit. Anaxagoras skall i detta syfte ha utnyttjat de homeriska myterna. — I dialogen Protagoras p. 347 yttrar sig Platon ogillande om sådan allegorisk tolkning av dikter.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

gud genom att straffa dem befordrar deras egen välgång, det bör man tillåta honom. Men att säga att Gud, som ju är god, för någon är vållande till ont, det måste vi på allt sätt bekämpa, så att ingen får påstå sådant i sin stat, såvida denna skall kunna åtnjuta goda lagar, eller någon, vare sig ung eller gammal, må höra det, det må nu berättas och framställas i vers eller på prosa, emedan ett sådant tal, om det framställdes, vore syndigt och icke gagneligt för oss och icke stode i överensstämmelse med sig själv»[1].

Speciellt riktar Platon här tydligen ett hugg mot tragöderna. Man kan förvånas över att han verkligen tycks ha stått helt och hållet oförstående för, att bakom tragediernas dunkla ödesmotiv dock gömmes en annan och djupare visdom. Och över att Platon, som dock själv genomlidit mycket, har så litet blick för att lidandets problem har ett annat djup. Intet ställe synes oss vara bättre ägnat än detta att visa vilket svalg som dock är befäst mellan kristendom och platonism. Schopenhauer skulle väl här kunna haft ett ord om «der ruchlose Optimismus».

* * *

En långt djupare uppfattning av konstens väsen än Platons egen möter man i nyplatonismen. Plotinos utbyter den platonska mimesisästetiken mot idéästetik. Konsten får hos honom betydelsen av en katharsis, en rening och befrielse från allt det flyktiga och tillfälliga i den värld, vars väsende förgås. Ty konstens — den bildande konstens såväl som poesiens — uppgift är att framställa det sköna, och detta är idéns representant i sinnevärlden. Den avbildar icke tingen utan söker gripa idéerna, det eviga i växlingen, det

[1] p. 380. Denna ganska stela och kärva och — törs man väl även säga — rätt oförstående behandling av lidandets problem vinner icke på en jämförelse med Hiobs bok eller med harpolekarens bekanta sång i Wilhelm Meister:

«Ihr führt ins Leben uns hinein,
Ihr lasst den Armen schuldig werden,
Dann überlasst ihr ihn der Pein,
denn alle Schuld rächt sich auf Erden.»

— Alldeles samma uppfattning om diktkonstens betydelse företräder Aristofanes i det långa grälet mellan Euripides och Aeschylos i «Grodorna». Euripides klandras exempelvis här emedan han i Faidra förfarit troget mot sitt stoff i stället för att förbättra och moralisera det.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

allmänna i det enskilda. Utan mänsklig modell, säger Plotinos, skapade Fidias den olympiske Zevs och dock blev den sådan, som guden själv skulle varit, om han framträtt i levande gestalt. När konstnären ur ett rått marmorblock skapar en härlig gudabild, försinnligar han i materialet idén, som han äger i sitt eget inre, emedan han nått till en åskådning av den intelligibla skönheten i idévärlden[1]. Och i det konstverket i sinnevärlden ställer fram idén för vår syn väcker det vår längtan uppåt mot idévärlden, till den värld där själen en gång bott ehuru den, driven av sin brottsliga strävan att vara sig själv nog, nedsjunkit i materien lik Narkissos, som sträckte sig efter sin bild i källans våg, sjönk i djupet och icke mer vart sedd[2]. Den, som skall föras uppåt mot det intelligibla och eviga och lösas från jordelivet vid vilket han hänger fast lik en fågel, som icke mäktar få luft under vingarna, måste därför vara en konstnärligt anlagd människa (μουσικός) en älskande (ἐρωτικός) eller en filosof[3]. «Den förstnämnde tar lätt intryck av det sköna och är upptänd av lidelsefull kärlek därtill. Liksom den, som fruktar för minsta ljud, är han mottaglig för skönheten hos harmoniska stämmor och toner, under det han städse flyr disharmonier och dissonanser i sången. Efter dessa för sinnena förnimbara toner, rytmer och former måste man leda honom så, att han lär sig skilja materien från formen och att han med utgångspunkt från dennas relationer och proportioner kommer fram till det sköna i och för sig».

För Plotinos kommer sålunda denna «tredje avbildning» att ligga vida närmare den första än den andra. Konstverket har mera av idé i sig än tinget. En sådan uppfattning hade, tycker man, icke heller bort ligga Platon fjärran. På det ställe i Timaios[4] där han mytiskt framställer tillkomsten av kosmos, världskonstverket, som Platon här uppfattar som ett levande, med förnuft och själ utrustat väsende, heter det, att demiurgen frambragte det synliga och växlande med blicken riktad på det eviga, idéerna. Det kunde, tycker man, legat nära till hands att i det konstnärliga skapandet se en efterbildning — icke av tingen utan av det gudomliga skapandet.

* * *

[1] Plotinos, Enneades V. 8, 1.
[2] ibm. I, 6, 8.
[3] I, 3, 1.
[4] p. 30 ff.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Är det nu så att Platon insupit bitterheten mot mytologer och fabeldiktare från Sokrates, att den är ett uttryck för det omutliga sokratiska sanningskravet, kan det likväl vara skäl att erinra om, att Platon här icke betecknar något brott eller diskontinuitet med den föregående filosofien. «I sin ungdom först förtrogen med Kratylos och invigd i Heraklits lära — — —» berättar oss Aristoteles[1]. Platon en Heraklits lärjunge! Skulle möjligen detta kasta något ljus över den egendomliga ställning, Platon intager till diktkonsten[2].

Ett gemensamt drag för nästan alla försokratikerna, dessa profetiska gestalter från urtiden, är deras våldsamma revolt mot all mytologi och polyteistiskt fabelväsen. Man läse exempelvis Xenofanes. I de fåtaliga fragment, vi äga av honom, sjunger hånet och satiren över dem, som föreställa sig gudarna med mänskliga egenskaper. «Svart och uppnäst föreställer sig aitiopiern sin gud; trakern målar honom blond och blåögd[3]. Kunde boskap och hästar och lejon måla, skulle de framställa sina gudar i boskaps- och häst- och lejongestalt[4].» Och i det glänsande första fragmentet ur inledningssången heter det:

> Men titaner, giganter, kentaurer som kämpa om väldet
> prisa vi aldrig i sång: fabler från gången tid.

Icke heller Homeros och Hesiodos skonas: «Allt hava Homeros och Hesiodos belastat gudarna med, som hos människor anses som skymfligt och skändligt. Stöld, äktenskapsbrott och ömsesidigt bedrägeri[5].» Men den våldsammaste polemikern bland alla är dock den gamle tänkaren från Efesos. «Homeros», säger han, «förtjänade att uteslutas från festspelen och piskas med spö; Archilochos likaså[6].» «Vad är väl hopens förstånd? Kringstrykande sångare följa de och

[1] Metaph. I, 6 (987 a 27).

[2] Jmfr. Staten p. 607, där Platon själv synes antyda något sådant. För att icke poesien må beskylla oss för råhet och obelevenhet «må vi säga henne, att filosofien och poesien sedan gammalt befinna sig i strid med varandra. Ty i den där 'larmande, på sin herre skällande hunden' och 'stor i dårarnas dumma prat' och 'de gudavises härskande skara' och i 'de hungrande stackarnas spetsfundiga grubbel' — — — visar sig den gamla striden dem emellan». — Skällsorden äro väl från komedierna men ha en omisskänlig bismak av försokratikerna.

[3] Fr. 11.

[4] Fr. 12.

[5] Fr. 8.

[6] Fr. 25

Digitized by Google Original from PENN STATE

till lärare taga de pöbel utan att veta de flesta människor äro usla och endast få goda[1].»

Om Platon i det stycket är Heraklits lärjunge så får man säga att läraren här vida överträffar sin lärjunge. Heraklit går till storms mot diktarna med en hänsynslös hårdhet som gör varje hans sats till ett blänkande yxhugg. Platon gör det tvekande och dröjande, med tungt hjärta, lik den, som måste bekämpa en vän, som från ungdomen varit honom kär[2].

Men principiellt intaga Platon och försokratikerna alldeles samma ställning till diktkonsten. Själve diktare av högsta rang föra de krig mot poesien. Joël har i sin bok «Der Ursprung der Naturphilosophie aus dem Geiste der Mystik» med djup och skärpa betonat sambandet mellan den försokratiska naturfilosofien och den av naturmystik fyllda lyrik, som florerar ungefär samtidigt. Källan, ur vilken båda ösa, är denna känsla av enheten med «die Gott-Natur», av allbesjälningen i naturen. «Wie die Lyrik zur Naturbetrachtung hinlenkt, so trägt anderseits die Naturphilosophie starke lyrische Züge und Spuren an sich. Zunächst tritt diese Naturphilosophie ja z. T. in poetischer Form auf, und wenn wir ihren Ursprung und Charakter nicht nach ihrem Ausläufer, Demokrit, und nicht nach den nur indirekt oder in dürftigen Fragmenten bekannten Denkern beurteilen, so giebt sie sich in weitem Masse als Poesie. Es wird niemand die Versdichtung des Xenofanes, Parmenides, Empedokles für leere Form halten. Xenofanes, von dem ja die beiden anderen abhängig, ist Rhapsode, und es ist doch nicht gleichgültig, dass dieser erste griechische Philosoph, der in grösseren Fragmenten zu uns spricht, der weithin nachwirkende Vater einer Hauptrichtung der Naturphilosophie, die Poesie von Berufs wegen pflegt und seine Weisheit vorbringt im Bewusstsein der Konkurrenz mit anderen Dichtern. — — Die ionischen Naturphilosophen schreiben nicht in Versen, und doch ist die Prosa des Heraklit poetischer noch als die Poesie des Parmenides. Woher diese Unzerstörbarkeit des poetischen auch in der verslosen Sprache? Episches, Dramatisches, Didaktisches lassen sich ganz in die Prosa des Erzählens auflösen, L y r i s c h e s nicht[3].»

[1] Fr. 26.

[2] Bland Tegnérs filosofiska och estetiska skrifter (utgivna av Albert Nilsson och Bert Möller — Sthlm 1913) finnes en (s. 409) om Platon och poesien. Tegnér betonar även kontinuiteten med försokratikerna och anger talrika beläggställen utöver de här anförda.

[3] a. a. s. 41 o. f.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Man kan knappast ta fel på grunden, varför dessa diktarfilosofer dock samfällt bekämpa den vanliga poesien med Homeros i spetsen. I varje fall är det inte rent intellektualistiska och teoretiska motiv. Hur skulle det kunna så vara hos dessa lyriker i stor stil, dessa allt igenom dionysiska naturer. Inte heller torde man få se situationen enbart mot bakgrunden av motsättningen polyteism—monoteism, om ock här är en bidragande faktor. Nej, det verkliga skälet till deras förakt för den vanliga poesien är väl den, att den förefallit dem alltför liten, alltför upptagen av småting och vardagligheter, alltför — opoetisk. Den, som är genomträngd av denna enda känslan av enheten i allt som är och sker, av allivet som brusar genom tillvaron, för den drunkna och dö enskildheterna lätt i den stora helheten. Och den, i vars öron kosmos' harmoni ljuder, som skådar det stora krig i tillvaron som är allts fader, emedan det är ett med den harmoniska spänningen i alltets symfoni, hur skulle väl han ha öron för sångare som sjunga om småstrider vid Troja?

Är det nu konstruktion att i Platons ställning till diktkonsten se en analogi? Platon begynner som diktare i den vanliga stilen. Men han stiger högre. Från den eviga växlingen stiger han upp till det som alltid är, det evigt sköna och sanna. Och då går det honom likasom den som vandrar upp på höga berg. Han får lämna bakom sig «dalarnas lägre behag». Träden och fälten, skogarna och källorna, morgondaggen på det gröna gräset, solstrålarna som sila in mellan skogens stammar — hela denna rikedom av enskild skönhet får han ta farväl av. Luften blir kallare och isigare, trakten ödsligare. Men till gengäld blir den också klarare, linjerna bli renare och större, horizonten vidgas, ögat kommer att blicka stort och eftertänksamt. Och han fylles måhända av det stolta jubel, som Ibsen ger uttryck åt i en dikt:

> «Heroppe på vidden er frihed og Gud,
> dernede famler de andre.»

Så har Platon en gång skildrat, hur det går den, som efter att länge ha irrat kring bland den jordiska skönheten plötsligen får syn på det sköna själv. Det är som att se rakt in i soluppgången. «Vid detta stadium av livet,» säger sierskan från Mantinea, den visa Diotima, «vid detta stadium om någonsin, blir livet av värde för män-

Digitized by Google Original from PENN STATE

niskan, då hon skådar det i och för sig sköna. Och om du någonsin får skåda detta, skall du icke kunna därmed jämföra guld, lysande kläder eller sköna gossar och ynglingar, av vilkas åsyn du nu är så hänryckt, att du liksom många andra, vore färdig att för åsynen av och samvaron med de älskade, om det vore möjligt, alltid försaka både mat och dryck. Vad menar du då, om det bleve någon förunnat att skåda det sköna i och för sig, rent, oblandat och oförfalskat, icke behäftat med mänskligt kött och mänskliga egenskaper eller med varjehanda andra förgängliga ting, utan om han förmådde betrakta det gudomligt sköna själv i dess eviga enhet? Tror du kanske, att den människas liv skall vara att förakta, som riktar sina blickar dit och med det rätta ögat betraktar detta och därmed är förenad? Eller betänker du icke att det först då, när hon skådar med de ögon, med vilka det sköna måste skådas, skall bliva henne möjligt att föda och alstra icke tomma bilder av dygd, emedan hon då icke har beröring med en skuggbild, utan verklig och sann dygd, emedan hon nu har nått sanningen»[1].

Motsättningen mellan det enskilda och det allmänna är platonismens tragik — och väl till slut den tragiska konflikten i all metafysik i stor stil. Det kan ifrågasättas, om inte den egendomliga position, i vilken Platon står till diktkonsten, är ett utslag av just denna konflikt. I och med att det allmänna, idén, rycker upp, försvinner det enskilda, tingen, likasom stjärnorna slockna i morgongryningen. Platon kan inte längre se, att i en detalj, ett tonfall, en gest, en glimt i ögat, kan ligga en hel filosofi. Eller att i en liten lyrisk dikt eller en episod, vore det också bara den om Odyssevs hund, som när hans herre kommer hem strax känner igen honom och dör av glädje, kan rymmas mera än i många abstrakta begreppsutredningar, att den, om man så får säga, kan vara en öppen lucka in till det metafysiska. Det allmänna *i* det enskilda — d e n kombinationen har ännu inte gått upp för Platon, den kommer först i nyplatonismen. Det är väl därför han hamnat i denna rationalistiska mimesisteori och icke vet sig någon råd med diktkonsten.

Nietzsche har en gång gjort en självbekännelse, som synes oss ett psykologiskt dokument av högsta rang och möjligen kan förhjälpa oss att rent psykologiskt f ö r s t å även Platon på just denna punkt. «Denna längtan och trängtan efter det sanna, verkliga, icke

[1] Symposion p. 211 ff. Jmfr. till detta ställe: Hans Larsson a. a. s. 140 f.

Digitized by Google Original from PENN STATE

skenbara», säger han, «huru förbittrad är jag icke därpå! Varför skulle just jag förföljas av detta dystra och lidelsesfulla motiv? Jag ville vila ut, men jag får icke. Huru mycket är det ej, som lockar mig att dröja? Överallt finnas Armidas trädgårdar för mig: och just därför alltjämt nytt bittert lösslitande från mitt hjärta. Jag måste åter lyfta min fot, denna trötta, sargade fot, och emedan jag måste så, kastar jag ofta tillbaka på det skönaste, som icke kunde hålla mig fast, en blick av förbittring, just därför att det icke förmådde det»[1].

«Längtan och trängtan efter det verkliga, icke skenbara» — den var det ju just, som följde Platon livet igenom och drev honom till denna ständiga kritik av andra och — sig själv. Och den var det, som gav hans tanke denna stig mot höjden, som förde honom till idéläran. Men hur mycket av det, som från barndomen varit honom kärt, han då måste lämna bakom sig, därför att han fann det likt vackra såpbubblor som glittra i solskenet men icke tåla vid att man rör vid dem, det kan man förstå bara av hans ovan anförda yttrande om Homeros. Härmed är naturligtvis inte sagt, att konflikten mellan det enskilda och det allmänna på denna punkt är absolut oförsonlig. Den nyplatoniska idéästetiken försonar den. Men för Platon var den det, och då må man, hellre än att skylla honom för inkonsekvens, beundra den konsekvens, varmed han resolut tar sitt parti.

Det finnes en vacker symbol för människoandens längtan efter ljus och sanning; fjäriln, som fladdrar kring lågan tills den faller död ned med svedda vingar. Men det finnes en annan symbol, som måhända bättre uttrycker det öde, som drabbat de störste: bergvandraren som fortsätter att stiga uppåt, tills han förfryser i den kalla luften. Nietzsche har väl månget stolt ord om den jublande lyckan på bergshöjderna. Men vill man veta, vad den kostat honom, läse man gravsången i den andra Zarathustra. Det är gott och väl att Platon icke trives i den lydiska musikens drivhusluft[2] och föredrager Apollons instrument framför Marsyas. Men den höjd, där man blir stående i åskådning av det skönas idé, som icke är behäftad med kött och blod eller några mänskliga egenskaper, är så iskall, att den närmar sig den absoluta nollpunkten. Det är icke långt

[1] Cit. efter Vitalis Norström: Tankelinjer s. 37.
[2] Staten s. 398 o. f.

Digitized by Google Original from PENN STATE

ifrån att denne liknar denna idés «höga och heliga orörliga bildstod», för vilken Platon en annan gång ryser tillbaka[1].

Det är ganska underliga ordalag, vari Platon så att säga tar avsked med diktkonsten. «Om,» säger han[2], «till vår stat (den uppskizzerade idealstaten) komme en man, som genom sin konstskicklighet kunde visa sig i allehanda gestalter och efterhärma allting, och om han erbjöde oss att låta oss åskåda sina dikter, så skulle vi viserligen visa honom vördnad såsom en helig, beundransvärd och angenäm man, men vi skulle säga honom, att en sådan man varken finnes eller får finnas i vår stat, och sedan vi begjutit hans huvud med smörjelse och bekransat det med ull, skulle vi ledsaga honom till en annan stat.» Alltså, diktkonsten i all ära — men den vekliga njutningen är icke för oss, vill Platon säga. Vi älska det tappra och stränga och hårda: verket, icke skenet.

* * *

Dock — är detta Platons sidsta ord om diktkonsten? Vad var det för ett gåtfullt samtal Sokrates förde med Aristofanes och Agathon, tragöden och komikeren, sedan de andra gästerna gått eller somnat in[3]. «Innehållet av deras samtal för övrigt kunde Aristodemos, sade han, icke erinra sig, ty dels hade han icke hört det från början, dels hade han ofta inslumrat; men huvudsaken var den, att Sokrates hade nödgat dem att medgiva att en och samme skald är skyldig att kunna skriva både komedier och tragedier, och att den, som verkligen besitter tragedidiktningens konst, även är komediförfattare. Under det han nödgade dem att medgiva detta, och då de icke voro riktigt i stånd att följa med hans bevisföring, slumrade de in emellanåt.» — Det är inte lätt att säga vad Platon här menat och varje tolkning blir väl mer eller mindre godtycklig.[4] Men vilken

[1] Sofisten p. 248.

[2] Staten p. 398.

[3] Symposion p. 223.

[4] Zeller (Philos. d. Gr. II, 41, s. 939) kommenterar stället så: «Da nämlich mit der Kenntniss des Guten und Richtigen auch die des Verkehrten gegeben ist, und jene ohne diese unvollständig wäre, so wird der, welcher als Tragiker die Menschen in ihrer Grösse darstellen will, auch als Komiker ihre Thorheiten darzustellen imstande sein müssen, und da es sich bei jeder derartigen Darstellung um eine Wirkung aufs menschliche Gemüt handelt, so wird die Aufgabe der tragischen so gut wie der komischen Dichtung, wenn sie kunstmässig gelöst werden soll eine wissenschaftliche Menschenkenntniss voraussetzen.» — Andra ha däri velat se en hänsyftning på förhållandet mellan Symposion och Faidon.

Digitized by Google Original from PENN STATE

djupare mening som än må ligga däri — tydligt är att stället ger oss en vink om, att Platon dock tänkt sig möjligheten av en högre och enhetligare konst, där den «heroiska affekten» luttrats i den klara begreppsdialektikens skärseld. Och det förefaller nästan som om Platon efter att ha skrivit det långa partiet i statens tionde bok, där han nedgör diktkonsten, gripits av vissa samvetsbetänkligheter och velat släta över. «Likväl må det vara sagt, att om den på lust och förnöjelse riktade efterbildande poesien kunde med förnuftsskäl styrka, att hon bör ha plats i en väl inrättad stat, att vi då å vår sida med nöje skulle upptaga henne, eftersom vi veta med oss, att även vi känna njutning av henne[1].» Platon sätter handen till plogen och — ser sig tillbaka. «Icke sant, min vän, den (poesien) tjusar även dig, i synnerhet när du skådar den hos Homeros.» Kanhända, tröstar sig Sokrates, skall dock diktkonsten en gång få återvända ur sin landsflykt om hon kan försvara sig «vare sig i meliskt eller något annat versslag». Möjligen skall dock framdeles apologeter för diktkonsten komma icke blott bland hennes egna utövare utan även bland älskare av poesi, «vilka i obundet föredrag tala till dess försvar och visa, att den icke endast är angenäm, utan även nytttig för staterna och för det mänskliga livet, och vi skola välvilligt höra dem».

Platons intellektuella redlighet har haft en svår kamp att utstå med hans skönhetssinne innan avgörandet kommer. Även Platon har ju en gång varit fången i denna «holder Wahn» likt riddaren som i sagan förirrar sig in i Venusberget. Men han rycker sig loss med ett kraftgrepp. Ty «viktig, min käre Glaukon, viktig är striden, vida viktigare än man tror, när det gäller att bliva en god eller dålig man, så att ingen må av uppblåst stolthet över ära, rikedom makt eller ens av poetisk konstskicklighet låta förleda sig att ringakta rättrådighet och annan dygd»[2]. Det har väl dock något att säga, att «poetisk konstskicklighet» nämnes såsom det sista av dessa värden, som man får släppa.

Platons stora ålderdomsverk, Lagarna, vid vilket han själv väl aldrig lagt sista hand[3] andas en vida försonligare stämning mot dikt-

[1] Staten p. 607.
[2] Staten p. 608,
[3] Enligt Diog. Laert. (III, 37) skall det efter Platons död ha utgivits av hans lärjunge Filippos.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

konsten. Över hela verket ligger, såsom Gomperz[1] träffande anmärker något av en höstdags stilla klarhet och ro. Platon har funnit, att han på en och annan punkt varit alltför exklusiv, ställt sakerna för mycket på sin spets. Den idealstat, som Platon en gång förut dragit grundritningen till, var nog så bra men — den var för gudar och icke för människor. Det är inte utan, att här och var en glimt av självironi sticker fram, som går ut över de teorier han en gång själv uppställt. Så när han[2] talar om den kommunistiska tendensen. Konsekvent utförd skulle den leda till, att icke blott egendomen bleve gemensam utan t. ex. «att ögon och öron och händer tycktes se och höra och arbeta gemensamt, att vidare alla så vitt möjligt gemensamt berömde och klandrade allt, i det att alla gladde sig åt detsamma och kände smärta över detsamma». Då skall ingen, fortsätter Platon satiriskt, kunna påstå annat, än att man har nått gränsen av förträfflighet. «Men den stat, som v i nu syssla med, torde väl, om den komme till stånd, både komma det odödliga närmast och vara den enda, som intar andra rangen.» Det är bra att ställa upp ideal och låta sig ledas av dem såsom regulativa principer, vill Platon säga, men man får akta sig att allt för mycket trotsa på dem, ty verkligheten är ett hårt material att arbeta med. Platon har på sin ålderdom blivit vad man kallar mera «praktisk». Det har gått honom som det gick den gamle Faust. I sin ungdom en himlastormare får han på sin ålderdom den lärdomen att «dem Tüchtigen bleibt diese Welt nicht stumm», begynner rota i jorden, odla mossar och bygga dammar och skaffa rum för människor att i idog strävan bo och bygga samman och — blir just därför upptagen i himmelen. Eller som Ibsens byggmästare, som i ungdomen byggt kyrktorn «såne umådeligt höje» men på sin ålderdom blott bygger «hjem for mennesker».

Så får man väl också tänka sig, vad Platon nu säger om diktkonsten: han tager den åter till nåder — ehuru icke utan reservation och restriktion. Eller har Platon själv nu träffat på dessa apologeter, som «med förnuftsskäl» styrkt diktkonstens rätt. Hur som helst — Platon visar sig här ha starkt sinne för de sköna konsternas, även diktkonstens, betydelse för själens förädling och bildning. De ungas första uppfostran skall, heter det nu, ske genom museerna

[1] a. a. s. 497.
[2] p. 740.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

och Apollon[1]. — Platon har en teori för konstdriftens första ursprung, som för tanken på modärna ästetiska teorier, exempelvis Guyaus. Han härleder den ur det ungdomligas och lifskraftigas överströmmande energi, som måste ta sig form och uttryck, denna «Noth der Fülle und Überfülle». «Vi påstå nämligen, att allt som är ungdomligt, så att säga varken kan vara stilla med sin kropp eller sin röst utan ständigt söker att vara i rörelse och sjunga, i det att de under språng och dans liksom om de dansande av glädje skämtade med varandra, låta höra alla möjliga toner.»[2] För övriga levande väsen äro nu dessa livsyttringar meningslösa, upplösa sig i ett oredigt oartikulerat kaos. Människan ensam har sinne för rytm och melodi, för ordning och harmoni i uttrycksrörelserna. I de mänskliga livsyttringarna kommer in ett a p o l l i n s k t drag och det är detta som Platon vill ha odlat och utbildat. Av de oordnade rörelserna och kaoset av toner skall «genom Apollons och musernas uppfostran» framgå den sköna och harmoniska kordansen.[3]

Platon lägger nu den högsta vikt vid musikens — i ordets vidsträcktaste bemärkelse — uppfostrande betydelse. Det gäller framför allt att i uttrycksrörelser, ord och musik få in det sedligt sköna och harmoniska, sofrosynä och andreia. Man igenkänner lätt Platons gamla reaktion mot allt det vekliga och välljudande, som blott är anlagt på att tjusa sinnena. Vi måste, säger Athenaren, som är tolk för Platons tankar i Lagarna, «likasom spårhundar» leta efter vad som är skönt i sång och uttrycksrörelser. Och såsom skönt kan blott det gälla, som har avseende på någon dygd hos kroppen eller själen, medan det som mängdens dåliga smak kallar skönt är oskönt och ett gift för själen. Platon älskar den rena och starka luften på höjderna och avskyr veklighetens drivhusluft.

Man får därför för ingen del anförtro åt mängden att avgöra, vad som av de sköna konsterna bör tillåtas och odlas i staten, och vad som bör uteslutas därifrån. Antag, säger Platon, att en offentlig tävlan utlystes, där segerpriset tillfölle den, som kunde roa och förnöja mängden mest! En gycklare och taskspelare uppträdde — och de små barnen skulle jubla bifall. En komiker — och de äldre

[1] p. 654.

[2] p. 653.

[3] Platon etymologiserar χαρά — χορός, i tysk övers. icke illa återgivet med Erregung — Reigen. Språkligt sett är härledningen lika oriktig som den ovan (s. 4) omtalade.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

barnen skulle vilja skänka honom segerpriset. En tragiker — «honom skulle både de bildade kvinnorna och ynglingarna och väl överhuvud taget de flesta skänka sitt bifall». — «Men vi gamle skulle väl helst vilja lyssna till en rhapsod som förstode att skönt föredraga Iliaden eller Odysséen eller ock något ur Hesiodos och påstå, att han långt framför de andre vore förtjänt av segerpriset.» Det ligger nog ett gott stycke av psykologi och människokännedom i dessa ord.

Trots detta finnes det något objektivt skönt: den skönhet som är ett med det sedligt goda. Att mängden icke har blick för detta så att den ene kallar ett för skönt, den andre ett annat och det stora flertalet till och med anser det skönt, som skaffar dem mest njutning — en mening som Platon betecknar som οὔτε ἀνεκτὸν οὔτε ὅσιον — detta beror icke på det sköna eller det fula i och för sig utan antingen på en dålig natur eller en dålig vana hos människorna, i följd varav de t. o. m. njuta av det, som de själva innerst förkasta.

Skall således den musiska konsten icke ha en alldeles motsatt inverkan än den åsyftade, är det nödvändigt att den ställes under kontroll av kompetenta domare. Dessa skola uppfostra diktare och publikum, icke, såsom nu vanligen sker, tvärtom. «Vi påstå alltså att de, som skola sitta till doms över dessa ting själva måste sitta inne med dygden (ἀρετῆς δεῖσθαι), emedan de måste vara delaktiga, såväl av all annan förnuftig insikt (φρόνησις) som särskilt av tapperheten. Ty den sanne domaren får dock varken döma i det han lär av publikum och bedövas av mängdens larm och av sin egen okunighet, icke heller av omanlighet och feghet med samma mun, med vilken han anropade gudarna, då han stod i begrepp att fälla sitt omdöme, på ett lättsinnigt sätt visa sig som en förfalskare av omdömet. Ty är det som sig bör, sitter icke domaren där såsom en lärjunge utan för att bemöta dem, som på ett ohöviskt eller orätt sätt förskaffa åskådarna njutning. Detta var ock i gamla tider lag i Hellas, icke så, som den siciliska och italiska lagen, som nu,[1] i det den åt den stora mängden av åskådare överlämnar saken och låta segern bero av hur många händer som lyftas, dels har fördärvat diktarne — de dikta nu efter åskådarnas dåliga smak, så att åskådarna uppfostra sig själva — dels ha förstört publikens egen smak. Ty i stället för att dessa genom att ständigt höra skildringen av karaktärer, som äro bättre än de själva, skulle ha fått en bättre smak, händer det nu, att de göra det alldeles motsatta[1].»

[1] p. 659.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Det är stränga regler, som Platon uppställer för diktkonsten, och man kan väl vara rätt tveksam om den skulle trivas i så karg jordmån. Man skall, heter det exempelvis (p. 660) tvinga (ἀναγκάζειν) diktarne att säga, att den gode är lycklig — åter denna moralfilosofi, som onekligen har en tråkig bismak av sjuttonhundratalets rationalism. Han skall säga, att vad folk i allmänhet kallar för något gott: hälsa, skönhet, kraft, rikedom, inte är något verkligt gott utan rättrådighet och dygd. Hur mycket man än vill ge Platon rätt i sak, kan man dock ej underlåta att tycka, att det ligger en psykologisk oriktighet till grund för allt detta. Man kan icke snöra sånggudinnan, «die leichtgeschürzte», i nunnekåpa. Och den goda dikten, liksom den goda handlingen, får ha «Anmuth», icke endast «Würde». Ha någonsin dessa «oden till dygden» o. s. v. moraliskt förbättrat någon? Knappast. Men en kärna av sanning ligger det väl ändå i vad Platon säger om de goda konstdomarnas och kritikernas betydelse.

Det förtjänar att anmärkas att komedien och tragedien nu få återvända ur den landsflykt, till vilken Platon i Staten dömt dem[1]. Kanhända har man här att se en sen kommentar till det dunkla talet om dessa diktarter, som Sokrates förde i den tidiga morgongryningen i Agathons sal. Komediens uppgift, heter det här, är att framställa det löjliga och dåraktiga. Ty utan att känna detta, kan man icke ha kunskap om det storsinta och ädla. Men om samme d i k t a r e bör kunna skriva komedier och tragedier — Platon säger det här icke uttryckligen men synes antyda det — är det däremot omöjligt att samme s k å d e s p e l a r e kan uppföra bådadera. Platon synes anse, att det ligger något visst degraderande i att uppträda i en komedi. «Ingen friboren, varken man eller kvinna skall befatta sig därmed.» Såsom skådespelare skola användas slavar eller förhyrda främlingar. — Kommer det åter till staten t r a g ö d e r och bedja att få utöva sin konst där, skall man svara dem: «I f ö r t r ä f f l i g a s t e (ἄριστοι) bland främlingar, själva äro vi diktare av en tragedi, så skön och god som möjligt. Hela statsförfattningen består nämligen för oss i en efterbildning av det skönaste och bästa liv, om vilket vi påstå att det i verkligheten är den sannaste tragedien. Diktare ären nu visserligen även I, men diktare äro också vi i samma konstart, medtävlare till Eder i konsten att dikta det

[1] p. 817 ff. Jmfr. ovan s. 8 ff.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

skönaste drama. Tron därför ej att vi så lätt skola tillåta Eder att hos oss upprätta scener på torget och att införa skådespelare med skönare och mera välljudande stämma än vår och, talande offentligt till gossar och kvinnor och till hela folket om samma ting som vi, icke säga detsamma utan mestadels till och med raka motsatsen. Ty vi skulle väl vara fullkomligt vansinniga om vi tilläte Eder att göra något sådant innan myndigheterna (ἀρχαι) undersökt, om I haven diktat det, som är tillåtet och gagneligt till offentligt föredrag. Nu, alltså, I den hulda sånggudinnans söner, skola vi, sedan vi hava visat Edra sånger för myndigheterna tillika med våra egna, ifall det I haven att säga är det samma eller t. o. m. bättre än vårt, giva eder en kör[1], i annat fall, kära vänner, kunna vi det icke.»

* * *

De vidlyftiga utredningar Platon i övrigt[2] ägnar åt diktkonsten, och som upptaga en rätt ansenlig del av detta digra verk, synas oss knappt ha annat än kuriositetsintresse. Det finnes bra mycket av det bizarra i detta Platons ålderdomsverk — liksom exempelvis i Kants och Goethes — och onekligen röjer det en viss stelhet i tanken, samtidigt som det präglas av den seghet i att genom långa resonemang hålla kursen stadig och tänka frågorna till slut, som är Platon så egen. Allt som allt kan man väl säga, att det är för litet läst och ger intressanta bidrag till platonforskningen.

Vad nu Platons ställning till diktkonsten i stort sett beträffar, får man först och främst konstatera, att han alltjämt håller fast vid sin rationalistiska mimesisteori sådan vi lärt känna den från Staten. Livet är själv den bästa tragedien och dikten är ju blott en efterbildning av livet. Ingenstädes ger Platon minsta antydan om att dikten möjligen skulle kunna ge något mera, att den skulle kunna förhjälpa oss att tränga in i livets hemligheter, att den inte bara avmålar den brokiga vävnaden av «des Lebens irrend labyrintisch' Lauf» utan även ger resonans av de krafter som röra sig under. Och alltjämt är det den outtalade meningen, som ligger under: dikten ger oss blott tingens avbilder, icke deras idéer.[3]

[1] Enligt sed i Athen skulle den diktare, som ville uppföra ett drama, av archonterna utbedja sig en kör.

[2] p. 800—811, 816, 935 och passim.

[3] Frågan om Platons ställning till idéläran i Lagarna är intressant. Här skulle den dock föra oss för långt. Jmfr. Hans Larsson a. a. s. 326 o. f.

Digitized by Google Original from PENN STATE

Och vidare: samma idé om censur och regeltvång, som Platon haft i Staten, vill han alltjämt driva igenom. Blott de dikter som godkänts av sakkunnige — något i samma väg som moderna vitterhetsakademier — få förekomma. Och dikten skall ha ett moraliskt innehåll, vara tendensdikt. Man skall «nödga» diktarna att prisa den av staten legaliserade moraliteten. Det är nog inte utan att diktkonsten i en sådan stat skulle få något av det drag över sig, som Fröding skrivit en så mästerlig satir över i dikten «Apelles i Abdera». Det ligger nära till hands att tänka på denna strof — som samme diktare visserligen på äldre dagar fann «övermodig och skrytsam»:

> Min vers trivs uselt, där om lov det frågas,
> där lydnad viskar och där budord mumla,
> min vers vill våga det, som ej får vågas
> och tumla fram, där ingen alls får tumla.

Det må vara gott och väl till skydd mot en alltför långt driven subjektivism och godtycklighet, att Platon vill införa vissa «akademiska» lagar för diktkonsten. Men det går ändå väl långt när han prisar den egyptiska tempeldansen, emedan den fortgår efter alldeles samma regler och av staten fastställda lagar nu som för tiotusen år sedan. «Jag menar nu icke så där allmänt utan jag menar verkligen tiotusen år.»[1]

Och dock — man får söka så godt man kan förstå Platon även på denna punkt. Hela platonismen är ju till sitt innersta väsen ett sökande efter evighetsvärden, en kamp för att bryta sig ut ur det tidliga och lyfta livet upp på ett plan, som är höjt över växlingen. Sådant är det sköna i och för sig, det sanna i och för sig, det goda i och för sig — evigt strålande som en stjärnklar vinterhimmel. Och då är det väl konsekvent att uttrycket för det sköna, konsten, är sig evigt likt: har den en gång funnit det rätta uttrycket för det sköna, måste varje nybildning vara en regress. «Det är,» säger Platon[2], «både sant och beaktansvärt att det med hänsyn till sådana ting (de musiska konsterna) är möjligt att lagenligt fastställa vissa sångsätt (μέλη), som på grund av sin egen natur framställa det riktiga (τὰ τὴν ὀρθότητα φύσει παρεχόμενα). Detta torde väl vara verk

[1] p. 656 o. f.
[2] p. 656.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

av en gud eller en av det gudomliga inspirerad man, liksom de där (i Egypten) berätta, att de sångsätt, som så länge hållit sig, äro dikter av Isis själv.» Det måste finnas något i och för sig riktigt — Sokrates gamla käpphäst — i konsten så väl som i övrigt.

Men i sin kamp mot livet i tiden hotas platonismen med att störta i armarna på det orörligas spöke. Heraklit och Parmenides — de äro för Platon Scylla och Charybdis[1]. «Vid Zevs!» utbrister främlingen i Sofisten[2], «skola vi så lätt låta övertyga oss om, att rörelse och liv och själ och tanke icke finnas hos det absoluta varat? Att det varken lever eller tänker utan är en ärevördig och helig, orörlig bildstod utan förnuft? — Då, käre främling, säger Theaitetos, skulle vi instämma i ett gruvligt påstående.» Det är likväl just till denna höga och heliga och orörliga bildstod tillvaron gång på gång vill stelna i begreppsdialektikens järngrepp. En värld, där människan är och förblir människa, varken mer eller mindre och där den unge Kleinias måste omkomma för att bli bildad, emedan han då blir en «icke-Kleinias». Det eleatiska nunc stans med den tomma och ödsliga skönheten i en isregion, som kommer en att längta tillbaka till Heraklits brusande, livsvarma ström, där man icke två gånger kan stiga ned i samma vatten. En värld som vi kanske allra bäst se avmålad just i de egyptiska konstverken: dessa underliga figurer som stirra spöklikt emot oss, och som man knappt är i stånd att tro vara verk av människor.

Det enskilda och det allmänna, det rörliga och det tidlösa: två tragiska konflikter i platonismen, som till slut gå samman i en. Evighetslängtan och kärlek till livet brytas mot varandra, och brytningen gör sig icke minst kännbar i förhållandet till konsten. Viktor Rydberg har i en dikt givit ett skönt uttryck för det vemodsdrag, som står kring det eviga och oföränderliga. Det är en poet från nittonde århundradet, som under eviga stjärnor prisar förgängelsen och växlingen:

Jordisk smärta sig ändlig vet.
Hell dig, milda förgänglighet!
Du, som gav oss ett mål, en hamn.
Du, som lärde oss dödens namn.

[1] Man läse kapitlet om «de stora motsatserna» s. 116 o. f. i Hans Larssons Platonbok.

[2] p. 248.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

O, hur stjärnan från evig led
tränfullt ser till ditt rike ned,
som om hon vore av längtan tärd
till de växlande formernas värld.

Jordisk smärta är ändlig blott,
Hell förgängelsens milda lott!
Under eviga stjärnor dig
prisar en dödlig på nattlig stig.

Platon har icke sett, att just i konsten kunnat ligga en försoning av motsatserna. Och detta säger oss väl åtminstone något om en av de dunklaste punkterna i Platons eterklara och formsköna tankebyggnad.

Alf Ahlberg.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

OM LIVIUS SOM HISTORIKER EFTER ANTIK OG MODERNE BETRAGTNINGSMAATE

I.

Titus Livius hører endnu i vor uklassiske tid og i vort uklassiske land til de latinske forfattere som de fleste litterært dannede fra gymnasiet har et indtryk av. Gjennemgaaende er han ikke av dem som vækker stor interesse eller blir gjenstand for nogen særlig mild dom. Og det er ikke i og for sig noget at undre sig over, for i mange og væsentlige stykker staar Livius fjern for nutidens læser, og da især for en nordbo, som ikke engang umiddelbart kan nyde hans formskjønne prosa. Selv udmerkede oldtidskjendere har hat vanskelig for at løsrive sig fra dette første indtryk; det ser vi — for at nævne et eksempel — av den dom J. L. Heiberg fælder over Livius i sin græsk-romerske litteraturhistorie. En diskussion om den rigtige vurdering av Livius vil da ogsaa bli ufrugtbar forsaavidt som vurderingen beror paa et æstetisk indtryk; i Norden har man jo i det hele vanskelig for at nyde retorik. Franskmændenes beundring for Vergil for eksempel, har vi ikke let for at forstaa. Gjælder det derimot vurderingen av Livius som historiker, saa bevæger vi os ikke mere paa æstetisk omraade, og diskussion er straks mulig. For mange vil det da gaa slik at netop forstaaelsen av Livius som historiker, baner vei for forstaaelsen av ham ogsaa som skribent.

II.

Den moderne læser vil, naar han opgjør sig en dom om et historisk arbeide, først spørge efter forfatterens forhold til kilderne. Vi anser det for elementære krav at der sondres nøie mellem det

Digitized by Google
Original from PENN STATE

virkelig overleverte og det bare formodede, at overleveringen underkastes en omhyggelig og alsidig kritisk prøvelse, at materialet ikke føies ind i bygningen, før dets soliditet er erkjendt. Saasandt der sigtes videre end til en rent forberedende specialundersøkelse, venter vi ogsaa at stoffet ordnes under en idé, at der tegnes op for os en retningslinje i utviklingen. Og endelig venter vi — eller ønsker ialfald — at en historieskriver har nogen kunstnerisk evne, at han skriver en god stil og formaar at gi en anskuelig karakteristik av en personlighet eller en tidsalder. Men litterære fortrin kan for os ikke opveie unøiagtighet i kildebruken eller mangel paa historisk syn.

Med hensyn til Livius' historiske syn kan vi fatte os i korthet. Han hører ikke til de historikere hvis verk præges av en temperamentfuld personlighet eller av en dyptgaaende filosofisk betragtningsmaate. Han angir sit program i fortalen: «Det jeg ønsker at hver enkelt læser skal rette opmerksomheten mot, er fortidens liv og seder, de mænd og de metoder i krig og fred hvorved vort rike er blit erhvervet og utvidet; dernæst skal han i tanken følge hvorledes tugt og orden slappes og sederne først likesom synker, hvorledes de saa begynder at gli ut og endelig styrter sammen, indtil vi er kommet ned til vor tid som finder fordærvelsen utaalelig, men ikke kan finde sig i botemidlerne mot dem.» Dette synspunkt beholder nok Livius for øie, men — om vi tør dømme efter de bevarte partier — ikke paa en slik maate at man kan si at hans verk præges derav; det blir mest med en og anden moraliserende bemerkning. Hans sværmeri for Pompeius og tilbakeholdenhet overfor Cæsar hænger kanske sammen med denne mildt moraliserende tendens, men hans dom paa dette punkt er jo ikke netop egnet til at vække beundring for hans historiske og politiske forstaaelse. At hans politiske indsigter som hans militære er meget begrænsede, er noget man ikke behøver at belægge med beviser. Derimot møter vi en viss kulturhistorisk sans; han trækker ofte og gjerne samtiden ind, og ikke bare for at refse dens fordærvelse, men ogsaa for at forklare en bruk, et stedsnavn eller lignende.

Disse kulturhistoriske observationer kommer imidlertid noksaa tilfældig og er aldrig bærende i fremstillingen, gaar altsaa efter vor maalestok ikke synderlig dypt. Det faar imidlertid huskes at det var en rotfæstet opfatning at allerede Romulus' tidsalder var naadd ut over barbariet; derved var i virkeligheten perspektivet saaledes for-

Digitized by Google
Original from PENN STATE

kortet at et kulturhistorisk syn paa fædrelandets historie var blit umulig.

Spør vi dernæst efter Livius' historiske kritik, saa kommer vi snart paa det rene med at han er langt fra at tilfredsstille vor tids krav. Det virker forbløffende paa os, naar han ordret kan anføre lange taler av den graa oldtids mænd, endogsaa korrekt stilisert efter retorikkens strengeste krav, naar han med den rikeste detalj kan skildre ethvert slags forløp, enhver seiers og ethvert nederlags virkning paa stemningen i Rom. Han vet at der eksisterer forskjellige embedsmæssige optegnelser av historisk interesse, men anser det aabenbart overflødig at undersøke dem personlig, endog hvor hans hjemmelsmænd gir indbyrdes uoverensstemmende oplysninger om deres indhold. Han beretter om Cossus som erobret spolia opima fra fidenaternes konge, slik som han fandt fortællingen hos sin hjemmelsmand; først i den følgende digression meddeler han en væsentlig berigtigelse, som fremgaar av Augusts undersøkelse av selve rustningens indskrift. Livius mangler i det hele den for den virkelige historiske forsker saa karakteristiske fryd over dokumentet. Han fortæller utførlig om en religiøs høitidelighet i aar 207. Syv og tyve unge piker skulde gaa i procession under avsyngelse av en sang; denne blev forfattet av ingen mindre end Livius Andronicus, og skulde altsaa ha krav paa en betydelig historisk interesse. Livius' hjemmelsmand har antagelig anført den. Selv tar han den ikke med: «de sang en hymne, som kanske kunde være god efter den tids uforfinede smak; om vi anførte den her, vilde den virke støtende og kunstløs» (carmen — illa tempestate forsitan laudabile rudibus ingeniis, nunc abhorrens et inconditum si referatur, Liv. XXVII 37). End mere fremmed virker hans forhold til dokumenterne i et tilfælde som følgende, der kan staa som typus for en række lignende. Han fortæller i 38 bok om anklagen mot Scipionerne for underslag av de penger som kong Antiochus hadde betalt i krigsskadeserstatning. Africanus møter for folket, og griper straks ordet: «Almuetribuner og medborgere, paa denne dag var det jeg i Afrika vandt min store seier over Hannibal og kartagerne. Da derfor denne dag bør være fri for retsstrid[1], vil jeg straks gaa op paa Kapitolium og bringe den algode og alstore Jupiter, Juno, Minerva og Kapitoliums og borgens øvrige skytsguder min

[1] D. v. s. betragtes som religiøs festdag.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

hyldest, og takke dem, fordi de paa denne dag og ellers mange ganger har skjænket mig evne og leilighet til at yde fædrelandet store tjenester. Og I medborgere, om I har lyst og leilighet dertil, følg mig og bed til guderne at I altid maa ha mænd som mig til høvdinger. Ti fra jeg var sytten aar gammel til jeg blev en gammel mand, har I skjænket mig hædersposter, før jeg efter min alder kunde vente at faa dem, og jeg har i min embedsførsel overtruffet Eders forventninger.[1]» Fra Gellius[2] kjender vi det lille kraftige utbrudd som har git Livius stoffet til den værdige og korrekte tale han meddeler: «Medborgere, jeg kommer til at tænke paa at det netop var paa denne dag jeg i Afrika seiret over Eders bitre fiende Hannibal i et stort slag, og vandt Eder fred og seier.[3] La os da ikke være utaknemmelige mot guderne. Jeg foreslaar at vi lar denne vindbøitel (nebulo) være alene og gaar like hen og takker den algode og alstore Jupiter.» Karakteristisk er det at Livius undgaar det litt vulgære eller drøie ord nebulo, der ellers netop præger den hele yttring som den staar hos Gellius.[4]

Den virkelige forskers trang til første haands kundskap har Livius altsaa ikke følt. Men heller ikke i valget av andenhaands hjemmelsmænd har han været synderlig varsom. Han har i stor utstrækning benyttet de tarvelige annalister fra republikkens sidste hundredaar istedenfor de langt bedre og paalideligere fra ældre tider. Og hvor hans kilder staar i strid med hverandre, nøier han sig ofte med at nævne avvikelsen uten selv at ta standpunkt, likesom det oftere hænder at han fremfører forskjellige versioner av den samme beretning uten engang at bli opmerksom paa motsigelsen.

Efter dette er det klart at Livius maa komme ilde fra det, hvis man maaler ham med den moderne kritiks alenmaal, og den dom om ham som man kan læse i nyere tyske arbeider, er da ogsaa særdeles streng. Wilh. Soltau erklærer saaledes at Livius manglet enhver betingelse for at skrive et videnskabelig historisk verk om

[1] Liv. XXXVIII 51, 7—11. Vanskelig at oversætte er den sidste sterkt retoriske vending: ita, si ab annis septemdecim ad senectutem semper vos aetatem meam honoribus vestris anteistis, ego vestros honores rebus gerendis praecessi.

[2] IV 18.

[3] Det kritisk usikre adjektiv til pacem et victoriam er utelatt i oversættelsen.

[4] I hvilken grad fragmentet er autentisk, interesserer os ikke i denne forbindelse.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Roms fortid[1]; herved er at bemerke at han ialfald har én egenskap, hvis tilstedeværelse vilde styrket Soltaus overvurderte arbeide om Livius ganske betydelig, nemlig almindelig sund menneskelig forstand. Systematisk, videnskabelig kritik eier Livius ikke, men allikevel er det misvisende uten videre at kalde ham ukritisk. Han er fuldt opmerksom paa at den gamle romerske historie i mange stykker er suspekt. «Jeg har nu,» sier han i fortalen til sjette bok[2], «i fem bøker fremstillet Romerfolkets historie indtil byens erobring[3], først under kongerne, dernæst under konsuler, under diktatorer og decemvirer og under konsulartribuner, baade ydre krige og indre uroligheter. Disse begivenheter ligger langt tilbake i tiden, og er derfor utydelige som det vi bare skimter paa lang avstand, og dertil kommer at de skriftlige optegnelser, som er den eneste paalidelige bærer av historisk overlevering, i de tider var kortfattede og sjeldne og, forsaavidt de forefandtes i prestebøkerne og i andre offentlige og private skriftstykker, for det meste blev ødelagt ved byens brand.» Hans syn paa sagn og legender kommer tiltalende frem i en vending i forordet til det hele verk: «Beretningerne om alt som ligger før byanlægget (ante conditam condendamve urbem), passer bedre for digterverker end for virkelig historisk fremstilling (poeticis magis decora fabulis quam incorruptis rerum gestarum monumentis), og jeg agter hverken at bekræfte eller gjendrive dem. Det er en indrømmelse man gjør den gamle tid dette, at la den gjøre stædernes oprindelse mere ærværdig ved at la menneskelig og guddommelig gaa i ett. Og skal noget folk ha lov til at lægge vigsel om sin oprindelse og føre den tilbake til guddommelige ophavsmænd, saa eier Romerfolket et slikt krigerry at verden faar finde sig i det, naar det stolt anfører netop Mars som far til byen og dens grundlægger, like godt som den maa finde sig i romernes vælde. Men hvad mening og skjøn man end vil ha om disse ting, saa agter jeg ikke at lægge stor vegt derpaa.» Ganske betegnende for Livius' hele forhold til den ældre romerske historie er en del tal som en amerikansk filolog, R. B. Steele meddeler (i American Journal of Philology XXV). I de første 10 bøker angir han 106 ganger sit eget standpunkt til beretningerne, mens det tilsvarende tal for de

[1] Livius' Geschichtswerk, Leipz. 1897, s. 5.
[2] De fem første bøker blev utgit som et særskilt «bind».
[3] Av gallerne aar 390 f. Kr.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

øvrige bevarte 25 bøker tilsammen, er 30. Ved de verber og uttryk hvormed Livius, uten at meddele sit eget standpunkt, anfører en beretning hvis paalidelighet han ikke vil indestaa for (dicitur, fertur, ferunt, tradunt o.l.), er tallene 166 mot 110. Livius er opmerksom paa at den ældre historie er blit forfalsket for at tilfredsstille enkelte fornemme slegters forfængelighet: «jeg formoder at overleveringen er blit forfalsket ved laudationer og falske indskrifter paa ahnebillederne», bemerker han etsteds, likesom han uttrykker sin mistro mot en av sine hjemmelsmænd fordi denne tillemper sin fremstilling i den hensigt at kaste glans over sin egen slegt (Liv. VIII 40[4] og VII 9[5]). Man pleier gjerne at anføre Livius' forhold til Valerius Antias som særlig kompromitterende: skjønt han alt i 3. bok er opmerksom paa Valerius' upaalidelighet, er denne allikevel den forfatter Livius citerer hyppigst. Er det ikke her kritikerne som er litt for raske? For det første citeres Val. Antias en række ganger just fordi Livius vil ta avstand fra ham, og dernæst er det i oldtiden langt fra saa at den hyppigst citerte autoritet behøver at være den mest benyttede. Nedskriveren er heller tilbøielig til at anta at Livius har fundet det nødvendig at ta saa meget hensyn til Valerius, fordi denne netop har været den mest læste og utbredte av de tidligere historikere. Denne formodnings rigtighet lar sig ganske vist ikke bevise, men den har ialfald ikke saa liten sandsynlighet for sig. Vi vet ikke særlig meget om Valerius' verk, men nok til at erkjende at det i utpræget grad har været egnet til at tilfredsstille tidens smak for retorisk historieskrivning. Valerius tør altsaa ha hat større betingelser for at bli populær end Quadrigarius, hvis enkle og gammeldagse fremstilling blev beundret i Frontos tid, eller Tubero om hvem det uttrykkelig sies at hans skrifter «ikke er videre likt».[1]

III.

De betragtninger vi hittil har anstillet, kan ikke sies at ha ført til nogen gunstig dom over Livius som historiker, selv om vi fandt grund til at reservere os mot den yderligaaende kritik i et par punkter. Men skal vi fælde en virkelig retfærdig dom, maa vi erindre den grundsætning i moderne kritisk forskning at ethvert litterært arbeide skal forstaaes ut fra sin egen tids forutsætninger. Og da blir resultatet ganske anderledes gunstig for Livius.

[1] Test. 2 i Peters Fragmenta Historicorum Romanorum (fra 2. aarh.).

Digitized by Google Original from PENN STATE

La os først nævne det træk som er mest fremmed for os. Taler indlægger alle oldtidens historikere i sine skrifter, omend i forskjellig utstrækning og efter forskjellige principper. Endogsaa en saa utpræget kritisk forfatter som Polyb anser dem for uundværlige i historisk fremstilling; rigtignok finder han at hans samtidige driver adskillig humbug med dem. Naar man betænker hvilken rolle det mundtlige foredrag spillet i oldtidens liv, i folkeforsamlingen, i raadet og for retten, saa maa man ogsaa indrømme at det var nødvendig for historikeren at indlægge taler, naar han ønsket at gi sin fremstilling liv og virkelighetspræg. Det er paa ingen maate forfatternes hensigt at føre læserne bak lyset; i virkeligheten betyder en tale hos en antik historieskriver i mangfoldige tilfælde ikke mere end en karakteristik hos en moderne. Sallust knytter for eksempel sin karakteristik av Cato og Cæsar til deres taler i senatet (Cat. 53[6]). Livius er i virkeligheten m. h. t. komponerte taler relativt tilbakeholdende, synes overveiende at ha indført taler paa de punkter hvor han alt fandt dem hos sine hjemmelsmænd. «Muligens gir de gamle forfattere rigtige oplysninger om den tale han (App. Claudius) lot gaa forut for sin avgjørelse,» sier Livius (III 47 [5]), «men da jeg ikke finder nogen som virker sandsynlig i forhold til denne avgjørelses skjændighet, vil jeg heller meddele faktum uten nogen tale».[1] Livius har aabenbart fulgt Thukydids grundsætning m. h. t. anførelse av taler: «at holde sig saa nær som mulig til det hele indhold av det virkelig sagte.» Naar han omredigerer taler (og andre aktstykker), gjør han heller ikke andet end hvad ogsaa oldtidens ypperste historikere som Tacitus og Thukydides gjør. Den antikke teori opstillet det ufravikelige krav at stilen maatte være gjennemført ensartet; derfor maatte dokumenter som anførtes, saa at si oversættes til forfatterens stil. Var den egte tale saa vel kjendt at det ikke godt gik an at omstilisere, nøiet man sig heller med en henvisning; saa gjør Sallust i anledning av Ciceros første tale mot Catilina: «Konsulen Marcus Tullius holdt en glimrende patriotisk tale, som han siden lot utgi» (Sall. Cat. 31); Livius undskylder sig paa denne maate fordi han ikke anfører en tale av den ham usympatiske Cato «den staar i 5. bok av Origines» (Liv. XLV 25[3]), og Tacitus

[1] Quem decreto sermonem praetenderit, forsan aliquem verum auctores antiqui tradiderint; quia nusquam ullum in tanta foeditate decreti veri similem invenio, id quod constat nudum videtur proponendum cet.

Digitized by Google Original from PENN STATE

(ann. XV 63) sier om Senecas sidste taler likefrem at han «undlater at omskrive dem (*invertere*), da de er utgit med Senecas egne ord». Her staar vi ved det punkt hvor oldtidens historieskrivning viser sin fundamentale forskjellighet fra nutidens. Mens vi anser litterær fortrinlighet saa at si som en ekstraordinær fortjeneste ved et historisk verk, var historieskrivningen efter antikkens herskende opfatning et rent litterært *genus*, underkastet retorikkens lover. Denne herskende retnings repræsentanter gik tildels saa vidt at de overhodet ikke opstillet respekten for den historiske sandhet som noget absolut, i det hele ikke — for at uttrykke det moderne — skjelnet mellem historie og historisk roman.

Lærerike er her adskillige steder hos *Cicero*, særlig et par kapitler i indledningen til hans skrift om lovene. Samtalen — dens deltagere er, foruten Cicero, hans bror Quintus og Atticus — falder paa Ciceros episke digt «Marius»; Atticus gjør den bemerkning, at der angaaende mange ting i digtet spørges om de er sande eller opdigtet, «og nogen kræver sandheten av dig, siden det her baade gjælder et bysbarn av dig og en mand som er i friskt minde». Cicero svarer med en viss ironi at man ikke maa forlange den samme art sandfærdighet av en poet og et vidne. «Du mener altsaa at der ikke gjælder de samme lover for et poetisk som for et historisk verk?» sier Quintus. «Ja,» svarer Cicero, «for i historieskrivningen gaar alt ut paa sandhet, i digtningen først og fremst paa skjønhet, endda der findes rikelig med legender baade hos Herodot, historiens fader, og hos Theopomp.» I sin næste replik retter saa Atticus en indtrængende opfordring til Cicero om at skrive Roms historie: «dertil er du vel rustet, da denne opgave, ialfald efter din mening, fortrinsvis er av oratorisk art.» For at vise hvilket sterkt behov der er for et slikt arbeide, gir saa Atticus en oversigt over den foreliggende historiske litteratur: «Hvis man kommer fra overprestenes aarbøker, som er det tørreste man kan tænke sig, til *Fabius*, eller til din beundrede *Cato* eller til *Piso* eller *Fannius* eller *Vennonius*, kan man da tænke sig noget saa magert som dem alle, selv om de ikke alle sammen er like slette. Fannius' nærmeste efterfølger *Antipater* betegnet et fremskridt i fart og bredde; evner manglet han ikke, men de var bondske og raa, manglet skole og træning; allikevel kunde han være en opfordring til de andre om at anvende større omhu paa formen. Efter ham fulgte de to lys Clodius og Asellio; de er Coelius ganske underlegne, og minder mere om de

Digitized by Google
Original from PENN STATE

kjedsommelige og kunstløse gamle. Macer vil jeg ikke engang nævne. Hans ordrigdom er ikke uten vidd, dog er hans forbilleder ikke de kyndige grækere, men deres tarvelige latinske kopister. Hans taler er daarlig avpasset efter leiligheten, og hans patos er flau. Hans ven Sisenna har overtruffet alle andre latinske historikere, medmindre der da skulde være nogen hvis verker ikke er utkommet; dem kan vi ikke ha nogen mening om. Men Sisenna er aldrig blit regnet til de virkelige talere, og sætter sig et noksaa barnslig maal i sin historie. Man faar det indtryk at han har læst Clitarch og ellers ingen av de græske forfattere, men at han ialfald vil efterligne denne; om han kunde naa op til dette forbillede, vilde han allikevel være langt fra det bedste.»[1]

Ciceros ytring at historien gaar ut paa sandhet er bare en noksaa gjennemskuelig almensats. Det fremgaar straks av den opfatning han av Atticus lar sig tillægge, at historieskrivningen først og fremst er en oratorisk opgave; denne uttalelse faar sin rette belysning naar man sammenholder den med det sted i Brutus[2] hvor han lar Atticus indrømme retorerne ret til at digte i historien, naar de derved kan forme noget finere. Det samme resultat gir en betragtning av litteraturoversigten: Fabius Pictor, Cato, Piso og Fannius, altsammen skrifter hvori politisk kyndige og erfarne forfattere skildret det de selv hadde levet med i, delvis i ledende stilling, ja endogsaa overpresternes annaler, avfærdiges med en bemerkning om deres tørre fremstilling. Særlig synes Asellios stil at ha choqueret den store taler, og dog maa Asellio ha været en mand med virkelig historisk syn; ialfald vet vi av et tilfældig citat fra hans fortale, at han hadde stillet sig det maal ikke bare at fortælle om begivenheterne, men ogsaa at gjøre rede for deres sammenhæng.[3] Forholdsvis pyntelig slipper bare Sisenna og Coelius Antipater fra det, den første en efterligner av den mildest talt upaalidelige forfatter av Alexanders historie, mens sidstnævnte netop var den som indførte den retoriske maner med fingerte taler og kunstig stilisert sprog i den romerske historiografi.

Der er dem som gaar endnu videre end Cicero. Han hævder ialfald i teorien at historien skal søke sandheten, og at der gjælder forskjellige lover for poesi og historie. Det ser ut som om Cicero

[1] Cic. legg. I, 4—7. Stedet er vanskelig og teksten delvis usikker.
[2] § 42.
[3] Sempr. Asell. fragm. 1 i Peters samling.

Digitized by Google Original from PENN STATE

her tar en reservation overfor den retning som Quintilian i det følgende aarhundrede er talsmand for. «Historieskrivningen,» sier Quintilian, «staar nærmest ved digtningen og er paa en maate digtning i prosa. Dens opgave er at fortælle, ikke at dokumentere.»[1] Quintilian slutter sig her til den «tragiske» retning i historieskrivningen, den der var en forsker som Polybius saa inderlig imot. Den kræver dramatisk komposition og spænding i den historiske fremstilling. «Den bedste historiker er den som anskueliggjør fremstillingen som et billede ved affekter og karakterer,» sier Plutarch, det er netop de skjønlitterære uttryk (páthē, prosōpa) han benytter. Like saa litet som sin beundrede mester har Livius sluttet sig til denne ekstreme retning. Vi saa jo tvertimot at han skarpt skjelner mellem poetiske fortællinger og virkelig historie.

En hyppig form for avvikelse fra den historiske sandhet er bevisst partiskhet. De bedre autorer anser — ialfald teoretisk — denne frihet for tilladelig bare i enkomier, men der mangler ikke dem som følger princippet ogsaa i den politiske historie. Lukian vet i sin skarpt kritiske essay om historieskrivningen at fortælle om en historiker som i sit forord uttrykkelig og tydelig lover at ville hugge ind paa barbarerne saa godt han kan, men hæve sine landsmænd til skyerne — man kunde næsten mistænke den store satiriker for at ha en skjelm bak øret. Hos en sen kommentator til Cicero[2] finder vi den almindelige bemerkning at det er historieskrivernes sedvane at forbigaa romernes nederlag, «for at det ikke skal se ut som om de hoverer over dem.» Naar den ældre romerske historie foreligger for os i en saa haabløst forfalsket skikkelse, saa er det et praktisk utslag av denne teori: det sidste republikanske aarhundredes annalister, Livius' hjemmelsmænd, har anset sig berettiget til at smykke den ydre historie paa alle mulige maater, mens deres fremstillinger av den indre historie ofte har været rene partiskrifter. Det er ganske visst saa at Livius ikke har øvet nogen gjennemgripende systematisk kritik over den forfalskede tradition, men forfalskningen selv ligger forut for Livius, og denne lægger paa ingen maate skjul paa sine tvil. Hans egen fremgangsmaate hadde vi anledning til at iagtta i Scipios tale; hans andel i traditionens utform-

[1] Quint. X, 1[31]: Historia est proxima poetis et quodam modo carmen solutum. Scribitur ad narrandum, non ad probandum.

[2] Den saakaldte «Gronows scholiast, s. 319 i Stangls utgave av Ciceroscholierne.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

ning viste sig nærmest at være av redaktionel art, slik at han ikke er ræd for at lægge litt til eller trække noget fra av litterære grunde. Han gjør en varsom bruk av den frihet den antikke teori indrømmet historikerne: «man kan uten hjemmel (falso) digte til det som pleier at finde sted,« sier Quintilian[1]; om Livius «digter i historien», er det paa uskyldig vis. Efter vor opfatning er en slik fremgangsmaate i historieskrivningen ikke tilstedelig, men det vilde være urimelig at gjøre den enkelte forfatter ansvarlig, særlig naar han er saa maateholden som Livius. I høiere forstand kan en skildring som for eksempel den Livius gir av stemningen i Rom efter slaget ved Trasimennersjøen, være mere historisk end mangen en lærd kildeundersøkelse.

Upartiskhet er en sjelden dyd hos historikere — om det ellers er nogen dyd. Livius kan heller ikke kaldes upartisk; hans fremstilling av Hannibal er præget av patriotisk hat, og naar han stiller romere og fremmede op mot hverandre i krig og forhandlinger, merker man tydelig en tilbøielighet til at la den romerske dyd tegne sig mot en flatterende bakgrund. Den romerske udyd er heller ikke saa hæslig som den fremmede: ardeaternes plebs utvandrer fra sin by med vaaben i haand, «heri ganske forskjellig fra den romerske» (IV 9 [8]). Ellers er han ikke netop tilbøielig til at rose almuen; hans optimatiske sympatier er ikke til at ta feil av. Men han kan være streng nok baade mot sit parti og sit fædreland; som hans sunde menneskeforstand reagerer mot de værste overdrivelser hos hans hjemmelsmænd, saa reagerer hans retsind mot partifællers og landsmænds overgrep. Og er han ikke karrig paa ironiske bemerkninger om paagaaende tribuner og popularitetssøkende plebeiiske konsuler, saa maa det ialfald indrømmes at han liberalt laaner baade dem og romerfolkets fiender hele sin mesterlige oratoriske kunst naar han indfører dem talende.

S. Pantzerhielm Thomas.

Litteratur.

Foruten haandbøker har jeg særlig brukt Taine: Essai sur Tite Live, Nipperdey: Von der antiken Historiographie (opuscula s. 411 ff.), Frigell: Livius som historieskrifvare, Norden: Die antike Kunstprosa.

[1] VIII 3 [70] (gjælder skildringen av erobringen av en by).

Digitized by Google Original from PENN STATE

ILIADEN OG SAGNET OM AINEIAS

1. GUDERNES KAMP OG KAMPEN VED ELVEN

Slutningen av Homers Iliade vil være de fleste læsere bekjendt. Patroklos er faldt, Achilleus raser av smerte over sin dræpte ven og glemmer den forsmædelse som grækerhærens overanfører Agamemnon har ført over ham. Kun hevn vil han, hevn for sin vens død, hevn over drapsmanden Hektor. Han vil hverken spise eller drikke, for

> «nu vil jeg dræpe og nu vil jeg blod og krigeres dødskamp.»

Men digteren lar ham ikke med en gang stille sin hete tørst i fiendens blod. Achilleus skal ha nye vaaben, for sine egne laante han Patroklos, og dem tok Hektor. Og saa vil digteren la ham først utsone sig med Agamemnon og atter se den skjønne Briseis i sit telt. Og saa skal grækerhæren, medtat som den er av kamp og sult, stille sin hunger. Men da, da endelig ruster helten sig: han skjærer tænder og

> «begge hans øine de luet som ild, men dypt i hans hjerte
> d e r var ulidelig kvide. Men saa tok hatet ham atter:
> klædte han sig da til strid med de vaaben som guderne gav ham.»

Hestene spændes for stridsvognen, han selv og vognstyreren springer op, og nu ser vi Achilleus tumle sig med sit guddommelige hestepar blandt de første i striden, trojaneres bane og Hektors skjæbne.

Nu skal han da søke hovedfienden og ta hans liv. Men nei — saa hurtig gaar det ikke. Digteren har meget, meget paa hjerte som først maa berettes. Først har vi da den 20de sang, «g u d e k a m p e n», som den heter i den overleverte tekst. Kun delvis dækker titelen

Digitized by Google
Original from PENN STATE

indholdet, vi hører baade om guder og mennesker i strid, og scenen er endnu mere paa jorden end i himmelen. Sammen med den 20de bok er igjen uopløselig knyttet den 21de, «kampen ved floden», hvor gudekampen først faar sin avslutning. Vi maa følgelig se paa begge sanger i sammenhæng. Begge danner de en eneste stor retardation, et stængsel for den raske handling vi alle er spændt paa. Det har netop for vort sujet betydning at vurdere dette avsnit av Iliaden rigtig: her er jo kampen mellem Achilleus og Aineias flettet ind. Det kan være at rammen som slutter om sagnet, har virket paa fremstillingen av dette — det kan jo ogsaa være at sagnet har virket tilbake paa de omsluttende lag av digtningen.

Like fra oldtiden av har filologerne hat vanskelig for at anerkjende «gudekampen» som poesi der var deres Homer værdig. Det kan forsaavidt være likegyldig, enten man gir den 20de sang med dens nødvendige fortsættelse og avslutning i 21de til en «Homer», som avslutter den homeriske poesi (Bethe), eller til en sanger som er yngre end «Homer» (Wilamowitz)[1]. Igrunden er man enig om dette avsnits sekundære karakter: det er senere i tid og staar for enkelte partiers vedkommende lavere i kvalitet end det avsnit, hvor Achilleus slaar trojanerhelten ihjel under Trojas mure og forældrenes øine. Man maa ogsaa ubetinget gi Bethe ret i at kompositionen av Iliaden som den nu foreligger, her som ellers viser en bestemt plan og et overlegent grep i ordningen av det uhyre stof med den uoverskuelige mængde detaljer. Paa den ene side korresponderer 13de—15de sang og nu her 20de—21de sang med hinanden som mægtige retardationsmotiver — græske helter skal feires, spændingen økes og kampens vælde males. Paa den anden side hænger gudekampen her og Zeus's forbud mot gudernes kamp i 8de sang paa det nøieste sammen. Hvorfor har nemlig ikke guderne før samlet grepet personlig ind i den store strid gjennem de mange aar, naar de er saa personlig interesseret i begge hæres skjæbne og de enkeltes liv og død? Et par av dem har vistnok tat del i kampen, da Diomedes hadde sin store dag paa valen, men det var mere efter eget privat initiativ og saa at si paa egen risiko. Senere har de oftere trukket i de mange traader som snor sig i kampens brogede billedvæv. Men nu først

[1] Netop de sidste aar har bragt tre store bidrag til analysen av Iliaden (alle fra tysk hold): D. Mülder, Die Ilias und ihre Quellen (1910) — E. Bethe, Homer, Dichtung und Sage, Bd. 1 Ilias (1914) — U. von Wilamowitz-Moellendorff, Die Ilias und Homer (1916).

Digitized by Google Original from PENN STATE

er det store øieblik kommet, da den største helt griper ind paa grækernes side og Trojas skjæbne avgjøres — derfor maa ogsaa de himmelske magter mobiliseres som aldrig før og guderne møte frem til det store stævne. Med gudekampen for øie i den 20de bok har altsaa den kloke digter, som tømret Iliaden sammen av de mange større og mindre spredte kompositionselementer, latt Zeus utstede sit forbud i 8de bok.

Hvad selve gudekampens karakter og poetiske valør angaar, maa man jo gi dem ret som finder at det hele rinder ut i sandet efter den storartede ouverture. Naar Athene haanler over den vældige Ares som ramler overende ved hendes stenkast, og støter Aphrodite omkuld, naar Hera med smil paa læben fiker op Artemis og tar buen fra hende som et leketøi fra en uskikkelig pike, naar Poseidon erter Apollon, og Hermes ikke har lyst til at yppe sig mot Leto og mot «Zeus's hustruer» idethele — da maa man si at digteren fylder himmelen med en olympisk latter, mens valen damper av blod. Digteren — og de mange foregaaende digtere — av Iliaden tar langt mere alvorlig paa menneskene end paa guderne. For paa jorden er det alvor, i himmelen lek. Hernede dør man, deroppe har man ialfald det evige liv i behold.

Man kan heller ikke negte for at dette morsomme intermezzo i den nuværende sammenhæng rent æstetisk set fylder en bestemt opgave. Det er som et lysblink falder over den dystre slagmark og fremhæver det dype mørke, vi hører guders latter for desto ømmere at fornemme trojanernes angst og Priamos's sjælekvide like efter. Det minder om ammen i Aischylos's Gravofferet; hun pludrer ivei om de mange viderværdigheter med den lille Orestes, og like efter kommer katastrofen, modermordet. Det minder om scener hos Shakespeare (f. eks. i «King Lear» narrens lystighet under stormen og kongens vanvidsutbrud). Igrunden virker ogsaa Achilleus's barske haan i det foregaaende, der han møter Lykaon (XXI 59 og 122 ff.) og slynger Asteropaios i elven (192 ff.), som en optakt til dette olympiske mellemspil.

Men gaar man «gudekampen» nærmere ind paa livet, ser man at den humoristiske utformning krydses av et helt andet motiv. Den grandiose indledning, hvor guderne møtes paa Olympen og senere stevner til kamppladsen, viser at her er foregaat et helt karakterskifte.

Det turde være indlysende at kjernen i dette digteriske motiv er møtet mellem Trojas elv og himmelens ild, mellem Skamandros og Hephaistos. Digteren lar, som den egte græker han er, hjemfølelsen

Digitized by Google Original from PENN STATE

koncentrere sig i landskapets vigtigste elveløp, som læsker land og mennesker og lar livet grønnes vidt omkring. Paa saa mangen antik mynt ser man en by personificeret i sin elvegud, og naar en hær rykket frem, passet den altid paa at bringe offer til den flod som den maatte passere under sin fremrykning i fiendeland og mot fiendens mure. Derfor er det Skamandros ruller sine bølger i vrede («brøler som en tyr») og bare tænker paa at stanse Achilleus og «redde sin by fra den yderste nød» (XXI 138 og 250). Derfor er det han maner sin bror, det andet vigtige elveløp paa sletten ved Troja, til at hjælpe med: snart vil fienden storme kong Priamos's by, siger han, og trojanerne vil ikke længer kunne staa imot (v. 310). Og endelig er det samme tanke som behersker ham, naar han sverger han aldrig mere vil verge om Troja selvom luerne herjer byen (v. 374, cfr. 360). Dette er urgammel motivering som er blit staaende. Men et andet motiv er kommet til: elven med sit evig rindende vand og sin hellige karakter blir krænket i selve sin følelse av guddom ved det slagteri som Achilleus foretar blandt fienderne midt ute i dens løp. Elven avskyr lik (v. 218) og truer med bitter ironi at begrave Achilleus selv i sine bølger (v. 322 f.). Man øiner den rene naturanskuelse bakom: blir elveløpet stængt op med lik, svulmer det bare endnu mere op og river alt og alle med sig. I en oprindeligere skikkelse maa Skamandros ha rettet sin bøn om hjælp til den rene Apollon (v. 229 ff.) — ikke (ialfald ikke fortrinsvis) som den gud der er trojanernes nationalgud fremfor andre, men som renhetens og de religiøse renselsers gud par excellence [1].

Forøvrig virker kampen mellem Achilleus og Skamandros som et kunstverk av én støpning. Skamandros som den jordbundne gud han er, opfører sig ogsaa langt mere værdig end alle olympiere tilsammen. Her merker vi det er alvor i leken. Vistnok er Skamandros's guddommelige kvalitet ikke saa utpræget at den gir ham nogen olympisk selvsikkerhet i hans optræden. Hans bøn til Achilleus om at forlægge sit kamprevier til sletten og ikke besudle hans «deilige strøm», er præget av respekt og høflighet — Achilleus's svar likesaa [2]. Men hvor langt mere ophøiet

[1] V. 230 ff. taler om at Zeus har paalagt Apollon at hjælpe trojanerne «til sol gaar ned». Men derom hører vi ellers intet.

[2] V. 223 ff. Achilleus lover at vige fra elveleiet, v. 227 tar han ogsaa fat paa trojanerne selv istedenfor deres forbundsfæller ute i elven. Men saa igjen tænker Skamandros, v. 229 ff., paa trojanernes redning, og v. 233 er Achilleus atter midt i elveløpet. Her ser vi altsaa igjen hvorledes de to før omtalte motiver har gjort skildringen floket.

Digitized by Google Original from PENN STATE

og kunstnerisk avveiet virker ikke mødet mellem disse to end mødet mellem den barske Diomedes og olympierne i 5te sang! Hvis man vil regne det poetisk værdifulde ogsaa for det ældste i digtningens historie — og netop her hvor digtningen streifer ind paa religionen, kan man for én gangs skyld gaa med paa den sats —, da maa man si at Achilleus's kamp med elven ved Troja har været skildret før sit poetiske motstykke (cfr. Bethe), før Diomedes's kamp med guderne. Samtidig kan man tydelig se, hvor nøie Skamander-scenen hænger sammen med den foregaaende episode, hvor Achilleus dræper flodsønnen fra Thrakien — v. 190 ff. mandjevner netop Achilleus Zeus's ætlinger med flodguders barn og fremhæver de sidstes ringere kvalitet. Og samme haan præger Achilleus's ord der han i den næst foregaaende kampepisode slynger trojanerprinsen Lykaon i Skamandros's bølger — der kan trojanerne se hvad det gagner dem at ofre til sin flodgud! Derfor blir det netop Skamandros som blir den største fare for Achilleus's liv, før grækerhelten øver sin stordaad. Man kan selvfølgelig ikke (som f. eks. Wilamowitz gjør) skalle noget av disse to intermezzi før elvekampen av. Denne danner tvertimot en naturlig avslutning paa stigningen: fra Trojas unge prins til en elvens søn og saa (tredje og sidste gang, cfr. den episke bakvegtslov) til elven selv. Det er aldeles umulig at konstatere nogen relativ kronologi for disse tre forskjellige avsnit[1]. Selvfølgelig maa vi ikke bebreide digteren av «kampen ved elven» at han lar elveguden optræde henimot avslutningen av den langvarige krig. Skamandros — selv om vi maa tænke os elven i utkanten av kampfeltet — har naturligvis været interessert i kampen helt fra fiendernes opstilling paa sletten, men først Achilleus i sit sidste ubændige raseri gjør faren overhængende. Og vi ser tydelig digteren ved sit arbeide, naar han lar begge prinserne først ganske nylig (for 12 og 11 dager siden — stigning) være kommet

[1] Som Bethe gjør s. 304. Bethe burde ikke slutte for meget av elvegudens to navn, Xanthos («som guderne kalder ham») og Skamandros. Elven har virkelig hat to navn, og Xanthos har været den rituelle benævnelse (cfr. f. eks. ichor om gudeblod og haima om menneskeblod). Det beror neppe paa rent tilfælde at Achilleus i omtale og tiltale bruker det mondæne navn «Skamandros» (v. 124, 223). Likesaa bruker digteren selv Skamandros, naar han nævner elven ved siden av det andet hovedløp ved Troja, Simoeis. Men hvor elveguden i al sin vælde præsenteres (v. 2 og v. 15), eller qua gud styrker krigermodet hos Achilleus's motstander (v. 146), eller hvor himmelgudinden omtaler den Zeusbaarne (v. 332, 337), eller hvor han overhodet møter frem i gudernes forsamling (XX 40 og 74), heter han mere høitidelig Xanthos.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

til Troja. De har nyhetens fulde interesse. Saa rask kom døden, saa ubarmhjertig var Achilleus! Hans haand træffer likegodt de gamle forhatte veteraner som de unge rekrutter.

Kampen mellem Achilleus og Skamandros har samtidig trukket kampen mellem Hephaistos og Skamandros efter sig. Sønnen til havgudinden Thetis kan ikke beseire landets vigtigste elv. Gud maa møte gud, vand maa møte ild! Saa raser da ilden ute paa sletten før den, som det er varslet, engang fortærer selve byen. Vi hører intet om at Hephaistos, som har smidd Achilleus's vaaben, av den grund manes frem igjen for at redde helten selv[1]. Vistnok nævner Skamandros de «skjønne vaaben» som han glæder sig til at skjule under elvens dynd, naar Achilleus bukker under i elvebruset (v. 316). Men hverken Hera eller Hephaistos tænker paa disse vaaben, naar det gjælder at redde helten selv. Og det foreligger altsaa paa dette stadium ingen nødvendighet for at Patroklos er fældet i sin vens vaaben.

Da den ene digter hadde formet det stolte motiv med fast haand, har en av hans efterfølgere ikke kunnet dy sig for at mobilisere den hele gudeverden. Og saa har vi da faat «gudernes kamp» i 20de bok. Dens sekundære karakter fremgaar jo tydelig nok derav at Hephaistos i den store paradescene i begyndelsen stilles ansigt til ansigt med Skamandros, men senere (XXI 330) aldrig har set sin motstander, som han kun møter paa sin mors uttrykkelige befaling. Som sagt, om «gudekampen» selv og dens skrikende misforhold til sine omgivelser har man altid været enig. Men om en «gudekamp» i den Iliade vi har, og særlig den indledende gudeforsamling, er blit en poetisk vantrivning, kan den jo i en anden sammenhæng eller i et andet epos ha dannet en overvældende bakgrund for de hurtig levende menneskers kamp paa jorden. Selve motivet har urgamle røtter i religionen og legenden: i Athen fortalte man om Poseidons og Athenes kamp om byen (likesaa i Trozen), paa Naxos slaas Poseidon og Dionysos om eiendomsretten til den skjønne ø, i Argos tørner Poseidon og Hera sammen, i Delphoi maa Apollon, i Korinth Helios verge sig mot andre guddommes odelskrav. For at vurdere dette motivs ælde og betydning behøver vi ikke engang tænke paa titanernes kamp med guderne — et tidligere slegtled av guder som støtes fra tronen av et senere slegtled — som ogsaa kunsten gjerne forherliget.

[1] Anderledes (men efter min mening urigtig) Wilamowitz a. st. s. 86.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

En gudekamp vilde i en Iliade passe bedst der hvor selve Ilions skjæbne avgjøres og byen stormes. Da er det vi venter at trojanernes skytsguder, fremfor alle Apollon, griper ind, da naar deres egne tempelboliger trues. Og da kan nok ogsaa grækerne trænge den argiviske Heras, den achaiiske Poseidons hjælp. Tilskuere ialfald maa de være til Trojas endelige fald. Og Athene maa jo ha set sit billede røves av Diomedes og lagt sig det paa minde. Men nu? Nu naar Achilleus skal øve sit livs daad og Hektor bøte for vennens bane? Zeus erklærer (XX 26) at nu skal guderne gripe ind forat ikke Achilleus skal vinde over alle trojanerne og rende byens mure overende. Det lar sig jo høre. Særlig vilde det passe i det øieblik Hektor er faldt og byen selv trues av den vilde fiende. Achilleus er med andre ord saa mægtig at han ikke vil nøies med at ta Hektors liv, men ta selve Troja (anderledes lød vistnok hans mors, den sandsigende havgudindes ord, XVIII 96: «straks efter Hektors død maa du vente at møte din skjæbne»). Men det er klart at hvis Zeus vilde holde Achilleus stangen, maatte han i høiden mobilisere de guddomsmagter som verger om Troja. Dette bemerker alt de antike scholier. Ellers vil magtforholdet bli for ulike. Det viser sig da ogsaa at ved den store gudeparade kommer grækervennen Hephaistos til at staa overfor trojaneren Skamandros, og trojanerguden er det som taper. Til syvende og sidst gir grækernes mægtigste vern, Hera, en ganske anden grund for gudernes fremmøte, naar hun straks efter (v. 125) sier til Poseidon: «alle kom vi dog ned fra Olympen til stevnet paa valen, forat Achill skulde skaanes idag blandt troernes skarer». Hvis vi vil presse ordene, sier Hera likefrem at de guder som før verget om Troja, nu er magtesløse, og at Zeus nu har git grækernes venner i Olympen frie hænder. Dette lar sig høre, men forutsætter en ganske anden partisk indgripen fra himmelens side end den vi nu hører om.

Skal vi idethele faa en nogenlunde fornuftig mening i de forskjellige motiver som anslaaes i 20de bok, maa vi tænke os en utvikling omtrent som følgende:

Achilleus søker i vanvittig smerte efter Hektor, hvis endelige fald oprindelig alle guder har set fra det høie. Men digteren reiser den ene barriere efter den anden, den ene høiere end den anden for at faa handlingen til at svulme endnu sterkere. Achilleus skal først slaa ihjel endel fiender av anden rang. I sit raseri hugger han alle ned, som kommer i hans vei — enten de er unge prinser av Troja

Digitized by Google
Original from PENN STATE

eller fremmede som nylig er kommet til slagmarken eller trojanernes egne bedste mænd. Gang paa gang venter vi at turen kommer til Hektor. Ikke mindst i det øieblik da ogsaa Hektors hjerte fyldes med den dypeste smerte, der han ser sin yngste bror Polydoros synke sammen for Achilleus's spyd (XX 417). En pragtfuld parallel til Patroklos's fald! Begge helter har nu et like smertelig tap at hevne. Men Apollon vil det anderledes. Han redder Hektor i en sky, som han senere frelser Agenor like foran Trojas mur, før han — endelig — styrker Hektor til den sidste strid (XXII 203).

Netop under denne utsættelse av Hektors fald er det altsaa en digter har fundet anledning til at flette ind episoden som handler om Achilleus's kamp med Aineias. Ogsaa her er Apollon, Hektors skytsgud, primus motor: istedenfor Hektor er det den næst bedste av trojanerne som Apollon skyver frem foran ham. Et møte mellem Achilleus og Aineias laa igrunden nær. Begge var de like tapre (XX 100 ff.) og av kongelig byrd, Aineias selv var — heter det — likesaa meget æret hos trojanerne som Hektor selv (V 467). Endelig indtok Aineias samme oppositionelle stilling til sin landsherre som Achilleus til grækernes overkonge [1]. At de to hadde truffet hinanden i de første krigsaar ute i Idafjeldet, maatte ogsaa virke med (sml. Achilleus's haan i anledning gjensynet med Lykaon i 21de sang).

Men nu er det klart at enkeltkampen mellem de to krigere, slik som den nu fortælles, gjør en parallel løpende gudekamp umulig. Apollon kan jo ikke befatte sig med Aineias, naar han selv skal dyste med Poseidon. Derfor — fordi guderne forøvrig ikke er paa valpladsen — er det ogsaa Hera kalder guderne paa sit parti sammen og gjør dem opmerksomme paa faren for Achilleus (v. 112 ff.). Og derfor er det — endnu vigtigere — at Poseidon holder paa det standpunkt at nogen gudekamp for denne saks skyld bør det ikke bli tale om. Poseidon vil først oppebie en mere aktiv indgripen fra Apollons eller Ares's side, før han lar det komme til haandgripeligheter — han er følgelig sikker paa at Aineias vil tape (men ikke dø) i striden. Den hele episode med Aineias har altsaa til forutsætning at guderne, i høiden, er tilskuere, men ikke selv kjæmper med. Er nogen guder aktive, kan det alene være Athene og Ares, som begge løfter hærskrik og egger de kjæmpende, hver paa sin side

[1] En tredje forgrening av samme frugtbare digteriske motiv er, som bekjendt, Paris's hjemmebliven fra kampen i 6te sang (v. 335). En slik selvstændig holdning sømmer sig kun for de bedste — ellers blir man latterlig som en Thersites.

Digitized by Google Original from PENN STATE

(v. 48). Men samtidig er de græsk-sindede guder sikre paa græ-kernes seier (v. 122). Nu først, ved Achilleus's indgripen i kampen, har de faat frie hænder.

Allerede det faktum at Apollon driver Aineias frem til strid og saa overlater til Poseidon at redde ham ut av knipen — et faktum som alt i oldtiden var en stor anstøtssten for tænkende læsere —, er nok til at vise at her foreligger en tradition som digteren, og de senere digtere, ikke har vaaget eller magtet eller nænnet at sætte sig utover. Poseidon kan oprindelig ikke ha kjæmpet paa grækernes side, og Apollon kan ikke ha egget Aineias. Apollon er (sml. ovenfor) først kommet med, da Aineias-episoden blev flettet ind i en sluttet Iliasdigtning i likhet med den vi nu har.

Det næste stadium er at Hera og Poseidon raadslaar om mot-forholdsregler i anledning av Apollons tilsynekomst (v. 112—155). Dernæst (muligens): Zeus gir sit minde til at alle de guder som hjælper Troja, griper ind for at frelse selve byen (v. 26 ff.). Derefter: Zeus lar samtlige guder gaa til kampen for at egge de kjæmpende uten selv at kjæmpe (v. 48—52). Dernæst endelig: gudernes forsam-ling paa Olympen føies til for at vise hvor alle guder er interesseret i hærenes skjæbne, og at Zeus er alles herre, hævet over partierne; derfor er det retfærdens gudinde, Themis, symbolet paa den olympiske upartiskhet, kalder guderne sammen til foreløbig møte hos Zeus. Paa dette stadium er det at man har føiet ind et avsnit om torden fra himmelen og jordskjælv fra jorden (v. 56—66) for at gi kampen dens rette karakter, præget av kosmisk høihet og elementær vælde.

Naar den trojanske elvegud Skamandros ogsaa møter frem i Olympen, bygger den som har flettet ind gudernes forsamling i begyn-delsen av 20de sang, paa episoden Skamandros—Hephaistos. Naar Aphrodite ikke deltar aktivt i gudekampen og derfor heller ikke møter op paa Olympen, har digteren igjen episoden Aineias—Achilleus for øie. Det er nemlig klart at skulde nogen ta sig av Aineias, maatte det være hans egen mor — her som i 5te bok. Naar hun saa ikke gjør, har hun overhodet ikke set sin søns nød.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

2. AINEIAS-EPISODEN OG AINEIAS-SAGNET

Episoden, som skildrer Aineias's sammenstøt med Achilleus, er i sin nuværende sammenhæng et dødpunkt. Achilleus holder en noksaa lang spottende tale til Aineias, Aineias svarer med en meget længere. De skarpe vaaben avløser de mange ord[1]. Striden avbrytes dermed at Poseidon redder trojaneren, netop som denne griper en sten for at ramme Achilleus. Stenen vilde nok ha truffet motstanderens hjælm eller skjold, men Achilleus's sverd vilde til gjengjæld ha gjort det av med Aineias, heter det. At denne episode specielt skulde forherlige Aineias — man har jo noksaa tillidsfuldt likefrem paastaat at den første gang maa være blit foredraget ved et hof oppe i Troas, hvor en efterkommer av Aineias residerte[2] —, er utænkelig. Det er jo en besynderlig maate at prise en fyrste paa, at tegne hans ahne baade som en ængstelig krigsmand (v. 279 — det samme gjælder forøvrig Achilleus selv v. 262) og som den tapende. Det har heller aldrig kunnet være hofmands vis ved en slik anledning at nævne Aineias's nag til sin konge, hans misundelige sind og smaaskaarne beregning om at bli kong Priamos's tronfølger, naar Achilleus først er slaat ihjel. Til syvende og sidst fremhæver Aineias's svorne ven blandt guderne, Poseidon, at «Achilleus er ham overlegen i kamp og mere avholdt av guderne».

Paa den anden side indeholder episoden saa mange faktiske oplysninger, baade om Aineiadernes herredømme i Troas efterat Priamiderne er utdøde og om de to kongeætters genealogiske avstamning og slegtskap med hinanden, at den maa være bygget paa ældre digte eller sagn om Aineias og hans slegt. Vi hører at Zeus er Aineias bevaagen (v. 302, sml. v. 194 og v. 92[3]), og at Trojas konge med hele sin æt er forhatt av gudernes konge[4]. Fremdeles hører vi at Aineias indtar en særstilling blandt sine landsmænd: han er alt nu *pius Aeneas* (som forøvrig ogsaa Hektor, XXII 170), som har krav paa særlig gunst fra gudernes side.

[1] Sml. f. eks. visse episoder i Rolandssangen og scener i vore sagaer (for Eddadigtningens vedkommende henviser prof. Magnus Olsen f. eks. til første kvad om Helge Hundingsbane).

[2] Nu sidst hævdet av Wilamowitz a. st. s. 83 f.

[3] «Zeus» betegner altsaa her noget mere end «skjæbnen» (sml. de skarpsindige bemerkninger av Ove Jørgensen, Hermes, bd. XXXIX 363 ff.).

[4] I IV 46 er Zeus derimot vel fornøiet med Priamos og Troja og byens gudfrygtighet likeoverfor gudekongen.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Den gud, som redder Aineias, blir da Poseidon — grækernes ven. Og guden placerer trojaneren ytterst ute i kampomraadet, «der, hvor netop kaukonerne rustet sig til strid» (v. 329). Det ene er likesaa overraskende som det andet, men begge omstændigheter bør ogsaa sees i indbyrdes sammenhæng. Vi bør paa forhaand kunne slutte os til at Poseidon er likesaa interesseret for Aineias som for kaukonerne[1].

Hvem er kaukonerne? Iliaden nævner dem bare i 10de og 12te sang (paa det førstnævnte sted, v. 429, sammen med leleger og pelasger). Av de gamle scholier ser vi hvorledes de lærde har været i vildrede. Man søkte dem i Paphlagonien ved Sortehavet, eller i Lydien og Karien (de skulde hete efter byen Kaunos). Men mest var man tilbøielig til at søke disse «barbariske trojanere» i det nordligste Lilleasien. Den lærde Homerinterpret Apollodor tilstod aapent i sin forklaring av Iliadens anden sang, Katalogen, at folk som de homeriske alizoner og kaukoner var ukjendte, og Strabon gir ham ret for disse kaukoners vedkommende. Langt mere bestemte lyder derimot efterretningerne om kaukonerne, naar vi begir os over til Peloponnes. De «stolte kaukoner» omtaler Odysseen (III 366). Den vidtløftige diskussion som dette sted har git anledning til, kan vi endnu spore i scholierne og hos Strabon (VIII 345 f.). Floden Kaukon ved den Korinthiske Bugt (nær byen Dyme) gir os et fast geografisk holdepunkt, Aristoteles (hos Strabon) konstaterte to grupper — én sydlig i landskapet Triphylien (mellem Messenien og Elis) og en nordlig, oppe ved Dyme. I virkeligheten maa kaukonerne i den graa fortid ha bredt sig utover hele det vestlige Peloponnes, deri medregnet store deler av Arkadien[2]. For den mykenske tids vedkommende vet vi nu hvilken høi kultur og hvilke vidtløftige oversjøiske forbindelser det folk som dengang hersket her, har hat[3]. Den homeriske skibskatalog (II 591 ff.) lar arkaderne følge paa Nestors pyliere, og elei-

[1] Sml. min artikel Kaukon i Pauly-Wissowas Realenzyklopädie (skrevet før Bethes bok, Homer I, utkom, cfr. Bethe a. st. s. 306).

[2] Antimachos (hos Strabon) omtaler bare epeier og kaukoner i Elis. Man bør særlig merke sig et sted hos Eustathios (til Iliaden II 607): ifølge Strabon skulde kaukonerne før ha indehat baade Tegea og Kyparissia.

[3] Dörpfeld i Athen. Mitt. XXXII (1907) s. VI. XXXIII (1908) 296. XXXVIII (1913) 97 ff. Om de kuppelgraver som er fundet i Kakovatos (efter Dörpfeld den samme by som Nestors «Pylos»), fortæller Kurt Müller smst. XXXIV (1909) 296 ff.

Digitized by Google Original from PENN STATE

erne paa arkaderne. Idethele er den tradition urgammel[1] som regnet Triphylien for et arkadisk landskap.

En ganske sikker kaukonisk egn er netop hernede byen Lepreos med omegn. Her ligger selve den heros begravet som skulde ha git folkestammen sit navn, Kaukon. Indbyggerne selv regnet sig som arkadere, og Kaukon selv kaldtes en søn av Arkadiens stamfar, Arkas, eller av arkaderen Lykaon. Naar en heros, som heter Lepreos og er søn til Kaukon, selv ligger begravet i den arkadiske naboby Phigaleia, maa ogsaa denne by ha været kaukonisk i tidligere tider[2].

Nu vet vi at Poseidon har været en av de vigtigste guddommer arkaderne har hat. Men ogsaa paa kysten av Triphylien nævner Strabon mange helligdommer for Poseidon. Særlig fremhæves hans helligdom i det triphyliske Samikon som et kultcentrum for samtlige triphyliere (VIII 343). «Her ligger templet for den samiske Poseidon, som nyder en særlig stor anseelse, det ligger i en lund av vilde oliventrær; før var det indbyggerne av byen Makistos som hadde opsynet med det — de kundgjorde den hellige fred under festen, den saakaldte samiske borgfred; samtlige triphyliere sogner til dette tempel.» Landskapet her bestod av frugtbare sletter, som maatte gjøre indbyggerne velstaaende, enten de bodde i byer eller sat der som mægtige borgherrer[3]. Deres vigtigste gud har da Poseidon været, Poseidon, som var en utpræget jordgud (chthonisk gud) før han blev havets hersker[4]. Netop i Arkadien med sine jordskjælv møter vi tilnavn til Poseidon som «jordrysteren» og «jordtryggeren» (Enosichthon og Asphalios[5]), han gir menneskene rik avling og tilstrækkelig kildevand — han blir ogsaa en gud i de dødes samfund[6].

[1] Anderledes B. Niese i Genethl. til Robert s. 14. Od. III 366 viser tydelig at det maa ha været gamle forbindelser mellem høvdingerne paa Ithaka og kaukonerne (scholierne sier rigtig «der menes kaukonerne i Arkadien»). Sml. Odysseus's besøk i det nordlige Arkadien (Pheneos) for at lete efter sine hopper (Paus. VIII 14, 5 f.).

[2] Naar vi sammenholder schol. Kallim. in Jov. 39 med Ailian v. h. I, 24 faar vi følgende stamtræ: Poseidon (eller Arkas) gift med Astydameia—Kaukon (eller Lykaon) —Lepreos. En mere indgaaende diskussion av alle de detaljer (særlig av mytologisk art) som vedrører dette avsnit II, haaper jeg at kunne fremlægge i ikke altfor fjern fremtid.

[3] Nærmere om Samikon hos Dörpfeld, Athen. Mitt. XXXIII (1908) 320 ff. Han tror at den store Poseidon-helligdom er forsvundet under vandet.

[4] L. Malten i Arch. Jahrbuch XXIX 179 ff. (fører Wilamowitz's tanke videre).

[5] Netop i de egne av Phrygien som hyppig blev hjemsøkt av jordskjælv, nød Poseidon kultus (Kelainos het han i Kelainai, Strabon XII 579).

[6] Den spartanske konge Pausanias kommer (før aar 472/1 f. Kr.) til Phigaleia for at spørge aandemanerne tilraads (Paus. III 17, 9).

Digitized by Google Original from PENN STATE

Slik er det han netop blir skildret i den 20de sang av Iliaden (v. 57 ff.):

men Poseidon rystede jorden,
jorden, uendelig stor, og fjeldenes kneisende tinder.
Skalv da Ida, dets fot og dets top og alle dets kilder,
skalv da troernes by og alle achaiernes hærskib.
Skræmt blev dødsrikets gud dernede, den konge blandt døde,
ræd fra sin trone han sprang og skrek at ikke Poseidon,
guden for jordskjælv, skulde la jordtaket revne deroppe,
saa at man skulde faa se — paa jorden og oppe i himlen —
der hvor de døde holdt til, al uhyggen, smudsen dernede
— guderne selv vender øinene bort naar de ser alt det fæle.

Det er denne Poseidon som styrter overende den mur som grækerne har bygget om sine skibe (XII 27), det er ham hvis vældige skridt faar berg og skog til at skjælve (XIII 18). Men paa den anden side er det netop ham som gir et bygverk sikkerhet, han bygger Trojas mure sammen med Apollon, han har bygget portene til selve Tartaros (ifølge Hesiod). Og Pindar lar endelig Poseidon og dødsrikets gud kjæmpe skulder ved skulder. Vi ser hvorledes vi kan forklare væsentlige træk indenfor den trojanske sagnkreds og digtning netop ved de karaktermerker der er eiendommelige for arkadernes og kaukonernes Poseidon.

Et særmerke ved Poseidon i disse egne av Grækenland er hans forbindelser med hester. I Arkadien fik Poseidon først navn av «hestenes beskytter» («Heste-Poseidon»), het det. I skikkelse av en hest formælte han sig med Demeter, hende man da tænkte som hoppe (han bortfører ogsaa den argiviske prinsesse Hippothoe, «den hesterappe») o. s. v. Netop som den vældige vognstyrer er det han i Iliaden iler fra sin kjære by Aigai ved den Korinthiske Bugt like til havet utenfor Dardanellerne: hans panser, hans karm, manen paa hans rappe hester «med de kobberne hover» — alt straaler det av guld, der bølgerne med munter latter viger tilside for den vældige havgud (XIII 22). Og er det nogen hester som skal være rigtig gilde, da maa de kunne føre sit stamtræ tilbake til Poseidons guddommelige eventyrhester. Om disse fortalte man i Troja. I sangen om «gudernes kamp», netop i Aineias-episoden, hører vi om den næstældste konge i Trojas land, at han hadde 3000 hopper, «nordenvinden» fik føl med nogen av disse — selv en hingst «med mørk man» (et attribut man netop gav Poseidon som hestegud). Resultatet var 12 eventyrhester, som fløi like let henover de bølgende akrer som

Digitized by Google
Original from PENN STATE

over de rullende vover. Og Iliadens 5te sang (v. 265 ff.) vet at fortælle litt mere om de guddommelige hester hos trojanerne. En trojanerkonge hadde faat nogen av Zeus, og de gik i arv i kongefamilien, men far til Aineias hadde i al hemmelighet latt sine hopper faa føl med nogen av hingstene — og saa har vi da følgende stamtræ for eierne: Laomedon hadde 12, Anchises 6 og Aineias 2 vidunderlige hester[1].

Disse sagn i Iliaden faar først sin rette betydning naar man mindes et andet sted, v. 296 i 23de sang (sml. scholierne til stedet): en Anchises, som bor ved den Korinthiske Bugt i Sekyon, har en søn som heter Echepolos («han med de mange hester»). Echepolos hadde faat umaadelige rigdommer av Zeus, og for selv at slippe at tjene i felten som Agamemnons undergivne gir han Agamemnon den berømte hest Aithe[2]. Dette interessante sted i Iliaden faar først sin rette belysning ved et sted hos Pausanias (II 10, 4) om en høist ærværdig Aphroditekultus i Sekyon og ved mynter fra samme by, hvor vi læser inskriptionen «Aineias» ved siden av Aphrodites hellige fugl, duen[3].

Men dette kompleks: Aphrodite med Anchises og hans søn stammer fra Arkadien[4]. Her ligger fjeldet Anchisia med et tempel for Aphrodite like ved, mellem Mantineia og Orchomenos, o. s. v. Netop i Orchomenos er Poseidon og Aphrodite de vigtigste guddommer. Aineias selv sitter vistnok ikke saa fast, og sekundær legendedannelse later til at ha arbeidet ham ind forskjellige steder[5]. Men til gjengjæld har man lokaliseret den folkestamme han hørte til, dardanerne, i det nordlige Arkadien. Den straalende datter av Atlas, Elektra, skulde efter én sagnform ha faat sønnen Dardanos med Zeus oppe i Arkadien (ved Pheneos). Men dardanerne træffer

[1] Sml. ogsaa schol. T til v. 269: han vet allerede hvorfor de ikke gik videre fra Laomedon (d. v. s. Tros, schol. til XX 146) av i Priamos's slegt.

[2] Anchises hadde flere døtre, heter det, deriblandt Hippodameia, «som betvinger hester» (Il. XIII 429 med schol. og Eust. ad l.).

[3] Mionnet, Suppl. IV 162 nr. 1065, 1099. I kolonien Golgoi med sin paphiske Aphroditekultus paa Cypern har man sikkert ogsaa kjendt en Aphrodite «Aineias».

[4] Hovedstederne, som er vel kjendte, finder man bl. a. utførlig omtalt i det besynderlige, lærde og forvirrede verk av Klausen, Aeneas und die Penaten 361 ff. Forøvrig er Schweglers undersøkelse av Aeneassagnet og dets vandringer endnu mønstergyldig ved sin klare utredning av de forskjellige etapper og den kultiske bakgrund (Röm. Geschichte I 279 ff.).

[5] Kun ett punkt bør her omtales. I Kaphyiai, hvor han skulde være død, har han to døtre, Kodone (kaldt efter «kodon», valmueblomst) og Anthemone. Begge navn refererer sig til Aphrodites kultus — netop i Sekyon stod en berømt Aphroditestatue av Kanachos som holdt en valmue i haanden.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

vi ogsaa i det før nævnte Triphylien paa vestkysten av Peloponnes. Her fandtes en hule, hvor «alt vedkommende Atlas's døtre og Dardanos's fødsel» skulde være hændt (Strabon VIII 346). Ret i vest for Peloponnes ligger øen Zakynthos, borgen het Psophis («den stenete») som byen i Arkadien[1]. «Dardanerne» har her antagelig fulgt med Aphrodites kultus, som man knyttet direkte sammen med moderbyen Psophis i Arkadien (med denne hænger igjen den erykinske Aphrodites kultus paa Sicilien nøie sammen). Men det er ogsaa spor som viser os en tydelig forbindelse mellem Zakynthos og selve Nestors gamle hjemstavn Pylos[2]. Dermed kommer vi atter ind i en forestillingskreds som dreier sig om underverdenen. Et meget velkomment supplement til disse sagnkredser faar vi, naar vi følger efterkommerne av Neleus (Nestor) til det joniske Lilleasien, til kolonien Milet, og videre til en av Milets kolonier oppe ved Sortehavet, Herakleia i Bithynien. Her møter vi igjen lokaliteter som Dardanis og underverdenens flod Acheron og «hyrden» (Poimen) som netop hører til Hades's kreds[3], — endelig et orakel med aabenbaringer fra de døde. Alt naturligvis i god harmoni med Herakles, byens beskytter, som seiret over dødsriket. Netop for Triphyliens vedkommende gjælder Strabons ord: der dyrker man fortrinsvis og med særlig iver Demeter med sin datter og Hades.

Dermed blir vi ført tilbake til vort utgangspunkt, kaukonerne og deres intense kultus av Poseidon som jordgud. Det heter nemlig om Kaukon i Lepreos (i Triphylien) at paa hans grav var avbildet en mand med lyre. Desuten hører vi om en Kaukon, som har ind-

[1] Kun én vigtig detalj: en indskrift nævner en mand fra Mantineia, Zakynthios, søn av Xanthias (I. G. V 2, 323). Hermed maa man stille sammen slegtsrækken hos Paus. VIII 24, 1, som nævner en Xanthos som far til «Psophis».

[2] I. G. II 17 B 36, sml. Fick-Bechtel, Gr. Personennamen 430. En Aphrodite Neleia i det thessaliske Demetrias I. G. IX 2, 1125.

[3] Schol. til Apollon. Rhod. II 354. Her vil jeg kun i al korthet gjøre opmerksom paa Strabon VIII 344 og Eust. til Odyss. X 514, som viser at elven Acheron, fjeldet «Minthe» og Hades selv møter os samlet i Triphylien. Hekate Dardania i Pap. Par. 2912. Personnavn som Hekatomnos (efter Hekate) og Basilis (efter Persephone som underverdenens dronning) i Milet, Ausgr. III nr. 127, 39 og 147, 81. Endymion, far til Epeios og Eurykyda (eponym for Eurykydeion ved Samikon) og Kybelekulten i det kaukoniske Dyme som forløper for Aphrodite-Aineias, endelig Endymion i Dyme (her eponym), i Milet og i Metapont vil jeg her kun foreløbig nævne.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

ført de eleusinske mysterier i den messenske by Andania. Det maa være samme sagnfigur. I Athen het den familie som stillet ypperstepresten i de eleusinske mysterier, «Eumolpiderne», efter den «smukke sang» som vedkommende maatte præstere under utøvelsen av sin liturgiske funktion. Og til lyren har han sunget. I Demeters kultus, i Poseidons kreds hører Kaukon hjemme. Naar den messenske konge i fortællingen heter Polykaon, tar vi dette som en kortform av et Poly-lykaon, og dermed er vi atter i kontakt med Lykaon i Arkadien, Kaukons nære slegtning.

Vi har nu faat en forestilling om kaukonernes utbredelse og deres kulter. Aineias, selv en dardaner, har i Vestpeloponnes været nøie knyttet sammen med dem. Men det findes flere sagntræk som viser hen paa Vestpeloponnes for Aineiadernes vedkommende. Aineias har en søster Hippodameia, som ovenfor omtalt, hun er gift med den «bedste trojaner» Alkathoos. Nu kjender vi netop en Alkathoos i Elis, han er søn av en Hippodameia eller han beiler til en heroine av dette navn. Hun er datter av den kjendte kong Oinomaos, som kapkjørte med sin datters friere og gjennemborte dem, naar han tok dem igjen. Alkathoos selv er gift med en Pyrgo, eponym antagelig for Pyrgos ved den messenske grænse[1]. Med hensyn til disse sagntræk, er det ikke urimelig at de er kommet ind i den trojanske sagnkreds over Lesbos. Paa denne ø har man nemlig ogsaa fortalt om kapkjøringen med frierne og kjendt de gjængse navn. Hvis v. Wilamowitz har ret i at Briseis, Achilleus's elskede, og Hippodameia er den samme, da kan vi lokalisere den videre sagnutvikling i Lyrnessos, som Achilleus ifølge Illiaden har erobret, da han tok Briseis og holdt paa at fange selveste Aineias.

Men det er ogsaa mulig at Iliadens digtere har øst av sagn, som mere direkte har sluttet sig til vestpeloponnesiske traditioner. Vi bør nemlig lægge merke til de græske helter han fælder under kampen om Ilion. Vi hører saaledes om Krethon og Orsilochos, hvis far bodde i det «velbyggede Phere, fuldt op av alt han hadde og far hans var selve Alpheios, floden som strømmer mægtig og bred gjennem Pylos's landskap» (V 542 ff.). I 13de sang v. 541 dræper Aineias en Aphareus, som vi ellers kjender godt fra Messenien[2], han har blandt andet tat sig av Nestors far da denne maatte flygte.

[1] Paus. V 5, 4. En Pyrgo ledsager Aeneas hos Vergil, Aen. V 645 ff. Likesaa en Alcathous smst. VII 747.

[2] Paus. III 11, 11 og 1, 4.

Digitized by Google Original from PENN STATE

Iliaden fortæller os ogsaa at han dræper en græker ved navn Iasos — som vi ellers kjender som bedstefar til Nestors mor og far til den arkadiske sportskvinde Atalante. Disse fakta kan ikke være ganske tilfældige — det er jo ikke saa mange græske helter som Iliaden nævner med navn som beseiret av Aineias. Vi har lov til at formode at det er gamle nabokampe paa Peloponnes, som her gjenspeiler sig i Aineias's store gjerninger foran Troja.

Dette bør igrunden ikke overraske os. Vi ser at f. eks. kongeætten i Pylos, Nestors by, har skjænket trojanerne en hel række helter (Alastor, Chromios [disse to navn betegner ogsaa lykiere, trojanernes forbundsfæller], Aretos, Peisenor, Hippolochos, Echephron) — her blir de sønner av Priamos eller andre fremragende trojanere. Bias heter en av Nestors underanførere, paa den anden side hører vi at Achilleus dræper to trojanere, som er sønner av en Bias (XX 460)[1].

Naturligvis kunde digtere være i forlegenhet med at finde navn paa de trojanske prinser og unge krigshelter, men overensstemmelsen er for slaaende til at være helt tilfældig. Selv paralellen Priamos—Nestor kan ikke ha trukket saa mange græske prinsenavn fra pylierne over til trojanerne. Av vestgræske sagnfigurer træffer vi det berømte tvillingpar Molionerne antagelig igjen i navnet Mulios. Baade Patroklos og Achilleus dræper trojanere av det navn — endelig fælder Nestor selv en epeier av det navn, en svigersøn til Augeias, i en kamp med et nabofolk i Elis, epeierne.

Men netop som Nestors folk, pylierne, har kjæmpet med epeierne og Augeias i det nordlige Elis, slik har kaukonerne kjæmpet med folk, som har bodd i Messenien og vel ogsaa i Pylos, før Nestors slegt var kommet dit. Ellers maatte de være blit nævnt som pyliernes motstandere i Elis. Baade sagnhistorien og overleveringen i Iliaden viser at de har været nære slegtninger av dardanerne, som findes baade i Illyrien og i Trojas land. Kaukonerne nævner Iliaden en gang i samme aandedræt som leleger og pelasger — saa fjernt stod de for digterne av den trojanske sagnkreds. Men leleger og pelasger har engang ogsaa bodd i Grækenland før grækerne kom dit, og grækerne har længe husket de haarde kampe med dem og i digtningen skjøvet dem over paa Iliondigtningens fantastiske og frodige jordbund[2]. De etnografiske spørsmaal som knytter sig til disse folk, er fremdeles uløste.

[1] Alastor forekommer ellers to ganger i Iliaden i forbindelse med en Mekisteus (VIII 333. XIII 421), eponym for Makistos ved det triphyliske Samikon.

[2] Cfr. f. eks. Wilamowitz, Die Ilias als Dichtung 85 Anm.

Digitized by Google Original from PENN STATE

Men allerede sagnet om Aineias og alle dets forutsætninger gir os en tydelig pekepind: forut for de grækere vi kjender fra historien levet folk, hvis kultur, religion og tillike utvandringsveier grækerne for en stor del har tat i arv. Det er disse folks kampe og deres nabosamkvem, baade i fred og i krig, og kanske ogsaa de senere tilkommende grækeres kampe med landets tidligere beboere, som er projiceret ind i digtningen om Trojas fald.

Selv om hypoteserne om Hektors thebanske oprindelse og Paris's thessaliske hjemstavn har vist sig at være feilagtige, saa maa vi allikevel efter det foregaaende anta at en av den episke digtnings mange kanaler fører tilbake til etnografiske forhold i Grækenland, som er ældre end de historien fortæller os om.

S. Eitrem.

Digitized by Google

Original from
PENN STATE

HERMAN BANGS TEKNIK

Ingen litterær genre forældes saa let som romanen. Ingen har jo saa meget af sin tids ydre stof i sig som den: samfundsforhold, kostume, saa vel som tænkemaadens mere forbigaaende strømninger. Navnlig efter at Richardson og Rousseau har skabt den moderne roman, staar og falder den med den tid, den afspejler.

Men forældes den saaledes let, er til gengæld ingen genre mere yndet. Genkendelsesglæden, som er et vigtigt moment i al æstetisk nydelse, tilfredsstilles nemmere og fyldigere i romanen end i lyrik og drama. Den byder desuden ved underholdning og spænding paa et frugtbart spil af fantasi og følelse og giver ogsaa belæring. En billedbog for voxne, et speculum vitæ har den været fra Heliodors dage, lige til nu. Ja, i de sidste halvhundrede aar er romanen blevet den altovervejende litteraturart, den eneste der dyrkes af det store læsende publikum.

Nogen tilsvarende agtelse i kunstnerisk henseende har den derimod ikke nydt. For Schiller var romanforfatteren kun digterens halvbroder. Naar han sammen med Goethe drøfter forskellen mellem epische und dramatische dichtung, tænker de nærmest paa balladen og det egentlige epos. Ingen af de to er heller fremragende romanforfattere. Vore hjemlige guldalderdigtere behersker ogsaa versets kunst adskilligt bedre end prosaens.

Det er umiskendeligt, at romanen trods ældgamle aner manglede den kunstneriske principfasthed, som dramaet havde erhvervet gennem den franske klassicisme og bevaret trods forskellige experimenter, hvortil genoptagelsen af den Shakespeareske teknik maa regnes.

Romanen var nu engang for dem, der mere spurgte om hvad

Digitized by Google
Original from PENN STATE

end om hvorledes. Derfor holdt den sig ogsaa til de tricks, der fra den sofistisk og alexandrinsk paavirkede græske roman havde staaet sin prøve: Skønne naturbilleder, pragt i dragter og sceneri, ædle mennesker eller skumle skurke — handlingen knyttet til to elskendes skæbne, fuld af spændende forviklinger, men med lykkelig udgang. Visse clichéer og formler gaar igen overalt, og det er for saa vidt ligegyldigt, om det drejer sig om riddere eller hyrder, indianere eller detektiver, studenter eller moderne ingeniører som hos Kellermann og Poul Drachmann. En «helt» fornægter sig ikke, hvor man saa sætter ham.

Overfor dette evige einerlei søger først de franske naturalister fra 1840'erne — Balzac, brødrene Goncourt, Flaubert, Zola — at forny romanen og hæve den til kunst ved at give love for den. Som stof anviser de digteren det virkelige liv og dets kampe. Dette stof maa han iagttage og leve sig ind i og gengive saa sandt og objektivt, han formaar, uden indtrængen af sine private sympatier eller meninger. Naturalisten vil i forhold til romantikeren give en langt fyldigere baggrund af realia, ogsaa de uskønne, som det hvori det sjælelige har sin rod. I stedet for den tidligere summariske helte- og skurkepsykologi anvender han en naturvidenskabelig metode og vil forklare en karakter ud fra dens forudsætninger. De sammensatte tilstande opløser han ved en indtrængende analyse i deres elementer.

At forstaa og forklare er naturalistens maal. Hans højeste lov bliver at forene videnskabelig nøjagtighed i skildringens minutiøse detaljer med videnskabelig objektivitet i den psykologiske analyse — altsammen altsaa uden at digterens jeg træder frem.

Af naturalismens teknik udvikler impressionismen sig, hos de fleste forfattere ved en glidende overgang, hvor grænsen er vanskelig at præcisere. De to retninger er væsentlig enige i at ville udelukke et medium, hvori personer og begivenheder føres frem for læseren. De vil begge give virkeligheden paa første haand. Naturalisten mener blot, at han kan give os tingene som de er i sig selv, og tilstræber derfor fuldstændighed i redegørelsen. Impressionisten vil kun give tingene i deres virkninger. Den afgørende forskel beror dog paa, hvilken rolle beskrivelse og analyse og hvilken rolle den dramatisk nærværende fremførelse af figurer i tale og handling spiller.

Med Herman Bang som exempel skal her foretages en undersøgelse af den moderne naturalistisk-impressionistiske romanteknik,

Digitized by Google Original from PENN STATE

han var en mester i, og som i det hele har vundet de største kunstneriske laurbær, ogsaa fra deres side, hvis hele livsanskuelse var mindre moderne. Med al beundring for de fremskridt, denne teknik betegner, vil det dog vist kunne vises, at den lider af en indre modsigelse paa et afgørende punkt. De love, den har villet sætte for romanen, har steriliseret den, fordi de ikke fulgte af selve epikkens natur, men var laant fra en anden digtart. Og genrernes sammenblanding straffer sig altid. Det vidste Heiberg, og det anede Baggesen, da han — uden rigtig at være manden dertil — formanede Øhlenschlæger til at holde sig paa «den af Grækerne og evigheden erkendte kunstens rette vej».

Herman Bang begynder som elev af de franske naturalister. Hans tidligste ungdomsartikler, der er samlede i «Realisme og Realister» og «Kritiske studier» viser det tydeligt. Han beundrer den objektive holdning overfor stoffet og den hensynsløse aabenhjertighed. Han bebrejder f. ex. Jacobsen, at han ikke har nænnet at lade Marie Grubbe ende konsekvent med i stedet for at søge en mand at søge en krop. Det vilde Zola have gjort. Han beundrer de replikker, der blotter sjælen i det enkelte moment, saa vel som de psykologiske analyser, der reducerer det sammensatte til det simple og forbinder det psykiske med det fysiske.

Han har det hele selv i 80'ernes første bøger.

Hvad er det — siger han i anledning af Balzac — der skaber digteren? Den skarpe iagttagelse, en stærkere hukommelse og frem for alt en rigere oplevelse. Og han oplever mere, fordi han er mere modtagelig. Modtagelighed er digterens skabende kraft.

Man kan diskutere, om ikke digtersindets underjordiske bearbejdelse af det modtagne er fuldt saa vigtig. Men hos Bang er oplevelse og iagttagelse afgjort de bærende elementer, saaledes at det første mest præger de ældste bøger, det sidste mere de senere.

Bangs to tidligste romaner er «Haabløse slægter» og «Fædra» fra 1880 og 1883. De har helt naturalistisk holdning. De er begge udviklingsromaner, der vil forklare en karakter. Ud fra en populær arvelighedsteori begyndes der med slægten som den der bestemmer de vigtigste anlæg. Dernæst gives billeder af milieuet og de omgivelser, der er med til at danne karakteren, og de oplevelser, der former livssynet. Regnestykket kan i de naturalistiske romaner stemme næsten for godt, som om de indvirkende faktorer var bestemt ud fra kendskab til facit. Men hovedsagen er, at forfatterne ud fra en

Digitized by Google
Original from PENN STATE

deterministisk filosofi vil vise den faste, aarsagsbestemte sammenhæng mellem karakteren og dens skæbne.

Kompositionen er den kronologiske. Referat, beskrivelse og resuméer spiller nogen rolle i begyndelsen. Senere gives kun højdepunkterne i udviklingen i særlig udførte scener, der stærkt fremhæver de fysiologiske reaktioner (i «Haabløse slægter» f. ex. moderens død, afskeden med Kamilla, ballet, hvor William træffer Hoff og grevinde Hatzfeldt, eller hofballet i «Fædra», hvor Ellen Urne bliver sig sin kærlighed til stedsønnen bevidst). De mest prægnante momenter analyseres udførlig (dagbogen i første udgave af «Haabløse slægter», tilstanden efter den mislykkede prøve paa teatret o. fl.).

Bifigurerne er kun til for hovedpersonens skyld. De er stadier i hans udvikling og glemmes senere. Ligesom ved et kemisk forsøg udsætter forfatteren sin hovedskikkelse for forskellige paavirkninger. Den maade han reagerer overfor dem, viser hvad han indeholder. For saa vidt er det rigtigere — skønt Bang ikke selv gør det — at kalde disse bøger for experimentalromaner end udviklingsromaner. I «Wilhelm Meister» eller «Hjemløs» er udviklingen markeret ved at der lægges lag paa lag i karakteren. Hos Bang gælder det om at lægge den blot, til vi har set til bunds i den, og der i hvert fald ikke er andet end fortsat nedgang at vente af den (William Høg som provinsskuespiller, Ellen Urne som morfinist).

Stilen i Bangs ungdomsbøger er nærmest J. P. Jacobsens, et tungt, højtideligt skrud for tanken. Navnlig billederne viser det. Der er nogen fra naturen: «Hans drømme havde ikke livskraft til at modstaa denne storm, og de blomstrede ikke op mere; som en enkelt aprilnats frost kan rasere et spirende blomsterbed, saaledes sank drengens fantasier sammen under dette slag.» De er ikke altid sete: «Pludselig kunde selv disse tanker forstumme og stivne, ligesom hine fugle slangerne forstener under deres blik: hjerteslaget standser i deres bryst, og mens de i et sidste forsøg paa at undfly slaar med de kraftløse vinger, stivner de gispende væsner under slangens stirrende øje — — hjælpeløst, forstenet. Saaledes kunde disse nødhjælpstanker forstumme foran dette baggrundsmørke, som svagheden hidkaldte dem for at tildække.» Det er litterært og Jacobsensk konstrueret. En sammenligning mellem dagenes ensformighed og et «mildt snefog» minder om et tilsvarende, han beundrer i «Marie Grubbe».

Metaforerne er ogsaa nu og da lærde. Juno, Kapua, elskovs-

Digitized by Google Original from PENN STATE

gudindens bælte og Medusas forstenende hoved optræder. Undertiden kan anvendelsen være tvivlsom: «som skoven, der gaar op mod Macbeth, sluttedes alle hans tanker inde i samme kreds.» Meget ofte virker metaforerne uanskuelige og lavede: «Tildække sine vinduer med melankoliens taage» — eller: «tvivlen lurer i et edderkoppespind af angster» gaar endda. Men det er uheldigt at sige: «vi er børn af et dødt punkt».

Engang imellem høres forfatterens stemme, ikke i en uvedkommende bemærkning, men ligesom hos Jacobsen ved at det enkelte fortoner sig i en mere omfattende viden: «— — en drengeærgerrighed af den ejendommelige fjortenaarsart, hvis gerninger er drømme, hvis altid søgende æretørst lædskes ved sejre, vi tildeler os selv, og hvis smykkede laurbærkranse er saa let vundet, fordi vi bekranser os selv.»

Tendensen til at opløse i scener og replikker er voxende i «Haabløse slægter» og «Fædra». I «Stuk» fra 1887 har den sejret. Bogen er ellers Zolask nok. Den giver et stykke nutidshistorie, en periodes fysiognomi gennem typiske repræsentanter i presse-, teater-, bankfolk og hjemmenes kvinder bagved. De er fremstillet i typiske situationer, ved møder, under arbeidet, i selskaber. Bogen har en mere alsidig baggrund end ellers hos Bang. Men i dens forskellige livssfærer er det — atter som hos Zola — det samme tema, der blot varieres: kampen for tilværelsen i form af jaget efter penge og nydelse. Og bogen har en meget tydelig moral, hvis tendens ligger — ganske Zolask — i den symbolske titel: Stuk, paasat, imiteret kultur. «Et paradis for gøglere» siger en af den ældre slægt, er der blevet ud af byens forsøg paa at agere storstad. Fra en af de unge hedder det, at hele travlheden kun er «saarfeberen fra Dybbøl».

Hvad komposition angaar, er «Stuk» ikke naturalistisk. Den kronologiske fremstilling er opgivet, da det er et tværsnit af en periode, der gælder at give, og hele handlingen er koncentreret til et aars tid. Vi begynder midt i en scene, og det virker nærmest som overflødigt rudiment fra udviklingsromanerne, naar vi midt i bogen faar den centrale figurs, Herluf Bergs, forhistorie i en række minder, der dukker op i hans sind en stille aften.

Sjæleanalyser er borte, beskrivelser og resuméer og almenbetragtninger ogsaa. I hvert fald er de lagt en af de optrædende i munden. Det allermeste gives i scener og replikker. De faa mytologiske metaforer — Ganymed, Ikaros, Tyrtæus, Cerberus — findes ogsaa i

Digitized by Google
Original from PENN STATE

reglen i en replik, hvorved de tjener til den talendes karakteristik.

De udførte sammenligninger er faa og endnu mere konstruerede end før. «Den 11-aarige var udstyret med hoftepuder og fingerringe, saa hun var ikke ulig en hellig krokodille.» — «Der var kommen en egen høitidelighed over dem, saa de var ikke ulig et par præstinder, som i en tempelforgaard biede paa aabenbaringen af de hellige mysterier.» Bang har vist aldrig set saadanne præstinder. I virkeligheden ligner disse exempler slet ikke de egentlige billeder, der vil oplyse tingenes sande væsen for læseren. Det de giver er kun de associationer, som det enkelte indtryk vækker. Derfor har de ogsaa hyppigst form af et «som om». I fem linjer kan man finde det tre gange: «Hr. Atterbom [danselæreren] talte som en kusk, der driver et gammelt øg, mens den rødhaarede lagde for som en skræmt kapellan for bispen. De andre fulgte efter gennem salen som forblæste høns.» Endnu mere flygtig er associationen trods en tilsyneladende præcision, naar det hedder: «Professor Markus sad høitidelig med let rokkende hoved som en provinsoverlærer ved en censur.» — «Generalkonsul Brodersen, der altid saa ud, som om han holdt næsen over en for syrlig Bordeaux, sagde —.»

Ved alle de her fremhævede tekniske og stilistiske eiendommeligheder nærmer «Stuk» sig den impressionistiske roman. Mens naturalisten — trods al objektivitet — dog altid føles som beretteren, forsøger impressionisten at bringe alt frem i levende situationer, ikke fortælle os om personerne, men lade dem blive til for os efterhaanden ved en mosaikagtig sammensætning af de enkelte øjeblikkes smaa træk, altid i tale, i handling og i gensidigt sammenspil.

Som en mester i denne kunst har Bang fejret Jonas Lie i fortalen til «Under aaget» 1890 og i «Tilskueren» 1908. Det hedder i fortalen, at man følger Lies romaner, som man følger et levet skuespil, hvor fremstillerne til hjælp har kød og blod, stemme og ansigtet, hvor alt kan siges med et intet. «Saa levende er Deres ords billeder, at «Majsa Jons» er et skuespil.» Lie har villet vise os selve situationen i sin bevægelse. Derfor har han undgaaet de endeløse beskrivelser, som mange moderne forfattere er henfaldet til og som simpelt hen gjør dem ulæselige. «Disse folk har hørt om et milieu. De har lært noget om omgivelser. Og saa begynder de paa deres opremsninger — af møbler, af vægtapeter, af farver paa sofaer, stole og bordben, døde opremsninger af døde ting. De, mester, som

Digitized by Google Original from PENN STATE

med uendelig anspændelse kun ser Deres mennesker i handlen, i fortsat handlen, faar ikke tid til at se alt dette skæbnesvangre udenom. De ser og viser os kun de døde genstande, som spiller med, som griber ind i den bevægede menneskehandlen. Men der ser De ogsaa det store som det mindste. — — Fremfor alt ser De dog alt det smaa, smaatingene, hvormed, hvori vort liv glider hen.»

Disse ord om de ulæselige beskrivelser af de døde ting indeholder en tydelig afsked med Zola og naturalisternes metode. Den stærke fremhævelse af Jonas Lies evne til at give sine billeder liv og bevægelse som et skuespil indeholder et program for Herman Bangs egen senere digtning. I stedet for det virkelighedsbillede, naturalisten søgte at give ved at være objektiv i sin gengivelse, kræves her en virkelighedsillusion, som den teatret ellers giver. Ved at erklære beskrivelsen og rekapituleringen krig og kræve, at alt skal udfoldes for os i handling og bevægelse, i scene og replik, tilstræber Bang den dramatiske illusion. Det er hans forbløffende godt gjorte, men alligevel haabløse forsøg paa at forvandle den episke beretning til den dramatiske fremstilling, som bliver bestemmende for teknikken i de mest Herman Bangske og paa deres vis ogsaa betydeligste af hans bøger: «Ved Vejen» (i «Stille Existenser» 1886), «Tine», «Ludvigsbakke», «Det hvide Hus» — alle fra 90'erne — «Mikaël» og «De uden Fædreland» fra det følgende tiaar.

Ingen af disse giver mere end en episode af et menneskeliv. Stoffet er koncentreret til et halvt eller helt aar i reglen. Den meget ofte skrøbelige psykologiske enhed i udviklingsromanen er her afløst af en tilnærmelse til tidens og man kunde sige: opleverens enhed.

Underlig nok har Bang aldrig brugt den egentlige Jeg-romans form, som f. ex. Pontoppidan har i «Minder», «Den gamle Adam» og flere steder, hvor det ikke er digterens jeg, der optræder, men et, der hører med i kunstværket. Paa en maade er det den ideale form, naar man vil undgaa den udenforstaaende beretter. Bang har derimod søgt det samlende midtpunkt i selve hovedpersonen, saaledes at alt i bogen sker i eller med eller i forhold til denne, der altsaa hele tiden maa være paa scenen. Den fictive alvidenhed, som beretteren i den almindelige roman har, om hvad der sker samtidigt paa forskellige steder, forkaster Bang som unaturlig. I stedet stiller han sig paa sin hovedpersons standpunkt, opfatter kun hvad der kommer indenfor hans eller hendes bevidsthed, men ved ogsaa, hvordan

Digitized by Google
Original from PENN STATE

det virker her. Helt kan han dog ikke gennemføre det. «Ludvigsbakke» kan være et exempel. Her er Ida Brandt den centrale figur. Vi ser hende straks i funktion paa hospitalet uden at faa nærmere at vide om hvem og hvordan. Et 20 sider langt brev fra en barndomsveninde giver et bestemtere indtryk af hende ved at fremdrage scener fra Idas barneaar. Under paavirkning af brevet vender hendes tanker sig om aftenen, da hun er kommet i seng, tilbage mod fortiden. Fra side 35 til 144 faar vi i smaa distinkte billeder glimt af hendes far og mor og hendes barneliv og hendes væsen som ganske ung. Det virker lidt unaturligt, at disse minder dukker saa rigtigt op i kronologisk orden, og at de alle er givet præsentisk. Vi glemmer derved tidsforskydningen i forhold til bogens hovedhandling. Værst er det dog, at vi ogsaa faar at vide, hvad Ida umulig kan erindre, f. ex. hvad andre tænkte eller hvad der skete, mens hun sov.

I den følgende del af «Ludvigsbakke» kan Bang ikke undvære det skiftende synspunkt. Vi faar et par scener hos Eichbaums, hvor Ida ikke er. De skal sikre, at vi er klogere end Ida og forstaar Karl v. Eichbaum bedre end hun. Men i og for sig er de overflødige.

«De uden fædreland», der er 10 aar senere, fra 1906, viser Bangs kompositionsprincip i den mest tekniske fuldendelse. Alt er her sat i forhold til Joán, og han er det medium, hvorigennem vi opfatter alle begivenheder og personer. Et par optrin fra hans barndom, en scene i skolen og en i spisevognen i expressen danner baggrund for vor forstaaelse af hans karakter og er kun indledning. To trediedele af bogen foregaar paa een aften før, under og efter koncerten i den lille grænseby. Hvorfor fremstillingen er delt i tre bøger, er ikke ganske klart. Fra I til II gaar Joán blot ned ad vaggonens trinbræt midt i en samtale. II og III er adskilt midt i en fædrelandssang.

Denne kompositionsmaade virker ikke i længden, men i bredden. Den medfører f. ex. stadig nye forhold til nye personer, som Bang hensynsløst og forudsætningsløst smider ind paa scenen som statister med en enkelt replik, en gestus eller latterlig ejendommelighed. De har ingen varig betydning, men virker kun i øjeblikket til at udløse en eller anden stemning hos hovedpersonen. Saa forsvinder de i mørket, de kommer fra.

De staar som sagt alle i forbindelse med hovedpersonen, og

Digitized by Google Original from PENN STATE

deres før og efter faar vi ikke noget at vide om, men vi hører derimod — i strid med kompositionsprincippet — hvad de tænker og hvad Joán ikke kan vide, eller hvad de foretager sig, uden at Joán lægger mærke til det.

Den virker i bredden, denne komposition; den skal ogsaa virke i dybden. Dens maal er at fremkalde de reaktioner i hovedpersonens sind, som lægger hans eller hendes væsen blot for os. Dens koncentration umuliggør en egentlig udvikling, men indeholder en dramatisk stigning op imod en feberblussen, der driver al karakterens indhold ud, og saa en brat skuffelse. Hvad der kommer bagefter, er ligegyldigt.

— Den dramatiske illusion, som Bang tilstræber, giver et andet forhold end det sædvanlige mellem epikkens forskellige elementer. De er fire: Referat, beskrivelse, ræsonnement og replik.

I referatet giver digteren os i regelen de mere positive oplysninger, som er nødvendige, om hvem og hvad og hvor og naar. Ligeledes de mere ligegyldige begivenheder mellem to nærmere udførte højdepunkter. Eller en varigere tilstand — indre kampe, tvivl, forelskelse f. ex. — kan gives i en refererende eller resumerende fremhævelse af de karakteristiske og stadig tilbagevendende træk.

Paa grund af koncentrationen af stoffet i de senere bøger kan Bang undvære det meste af den slags refereren. I de første romaner har han mere. Men personernes navn og stand og alder og stedet volder mere vanskelighed. Ingen moderne forfatter vil begynde en bog som Goethe «Die Wahlverwandtschaften»: Eduard — so nennen wir einen reichen baron im besten mannesalter — Eduard hatte . . . .» eller skrive som Hauch i «En polsk familie»: «Den fremmede, som vi herefter ville kalde ved hans fornavn Adalbert, syntes . . . . .» Et forfatter-«vi» vilde støde enhver moderne læser og er jo ogsaa nemt at undgaa. Men den almindelige episke beretnings redegørelse for sted og personer, førend de selv optræder, forekommer os ikke blot en naturlig, men endogsaa en behagelig form. Derved bringes det uvæsentlige, men ikke derfor overflødige til en side med det samme. Bang sætter, som før sagt, strax in medias res ligesom paa teatret, men da han mangler programmets i og for sig ogsaa ukunstneriske ɔ: udenfor det egentlige værk staaende oplysninger, og han finder den direkte forfattermeddelelse i bogen lige saa ukunstnerisk, søger han at indsmugle navne, alder, udseende, indbyrdes forhold og vigtigste forhistorie i replikker eller

Digitized by Google Original from PENN STATE

smaa parentetiske bemærkninger. Naturligvis kan han ikke helt skjule sig. Men han lægger megen sindrighed for dagen for at give saa meget af det blot meddelende i indirekte form gennem samtaler. Det samme gør han med det ræsonnerende eller vurderende element. Direkte forfatterindskud undgaar vel alle virkelig moderne forfattere. Nogle — Pontoppidan og Aakjær f. ex. — tydeliggør deres mening ved at lægge den i munden paa en eller anden af personerne, der som forfatterens talerør kun har til opgave at udtrykke «de rigtige» meninger. Bang lader mere indirekte tendensen fremgaa af hele opstillingen. Almenbetragtninger ved enkelte anledninger som i ungdomsværkerne har han ikke senere. I hvert fald kun i replik, hvor de nok kan gaa ind som bidrag til karakteristikken, selv om den nogenlunde opmærksomme læser ogsaa kan høre forfatterens tilslutning igennem. Undertiden kan han understrege det til grund liggende synspunkt i en lille sætning som den, der slutter «Irene Holm:» «D e r drog hun hen — for at fortsætte d e t, man kalder livet.»

Den indsmugling i replik eller sidebemærkning af referat og ræsonnement, hvorved Bang søger at udviske præget af en udenforstaaende beretter og betragter, anvender han ogsaa ved beskrivelser. Hos de egentlige naturalister spiller den objektive beskrivelse en mægtig rolle, baade af landskaber, stuer, dragter, ansigtsudtryk — saa vel som af de sjælelige tilstande og deres fysiologiske udslag. Vi beundrer dem, men de keder os lidt, selv J. P. Jacobsens. Han har optaget dem, da han rigtig blev paavirket af franskmændene. Før den tid — i «Mogens» — anvender han den indirekte metode. Han giver os ikke fænomenerne objektivt, men kun som de virker paa de i øjeblikket optrædende, saaledes at d e derigennem karakteriseres. Lummerheden og regnveiret og ildebranden senere faar vi kun gennem Mogens bevidsthed, skoven ved efteraarstid kun som justitsraaden ser den.

Bang kender denne metode, for han roser den f. ex. i anledning af Topsøes «Fra Studiebogen» i «Realisme og realister». Men han bruger den ikke, fordi beskrivelsen overhovedet spiller en stadig mindre rolle for ham. Han giver i hvert fald aldrig det samlede og hele billede af stedet, men kun enkelthederne i samspil med personerne i øjeblikket. Han glemmer ikke, at vi i «Ved Vejen» er paa en lille landstation. Vi hører telegrafen dikke, toget kommer og bringer en kortvarig uro i stilheden — det hedder ikke, at klokken

Digitized by Google
Original from PENN STATE

er saa og saa meget, men: Syv-toget har meldt. Men om bygningen er rød eller graa, grim eller køn, det ved vi ikke. Paa samme maade med hospitalet i «Ludvigsbakke». Bang stiller sig paa de optrædendes standpunkt, der ikke behøver nærmere redegørelse for ydre og indre forhold. Zola vilde have givet os alle hospitalets toner i en mægtig symfoni. Bang husker godt de forskellige instrumenter, skrigene fra de uroliges gang, Josefines snak i køkkenet, portører, sygeplejersker og læger, men altid kun enkelthederne i samspil med personerne. Lokaliteterne kan hos ham undertiden være lidt uklare. Palle Rosenkrantz har i en justitsmordsroman leveret et kort bag i bogen til stedfæstelse af begivenhederne foran. Det er næppe nogen kunstnerisk erobring, men unægtelig kunde øen i «De uden fædreland» trænge til kortlægning.

I forhold til «de døde ting» er Bang elev af Jonas Lie. I et brev fra denne, der citeres i artiklen i Tilskueren efter Lies død, hedder det: «Vil man skildre en osende lanterne i færd med at gaa ud, kan man vistnok gøre det ved at male det smudsige glas, den avskyelige lugt, den i skardets kul hensygnende væge, soden, der udbreder sig, det hede messing, kort: hele registret. Men sæt blot manden til, som han staar over den inde i ruffet, halvstridende med søvnen efter en tung vagt med den svarte olieos ind i ansigtet og harskt langt ned i halsen — og jeg tror, den udgaaende lanterne sætter et anderledes kraftigt indtryk.»

Dette princip: manden til lanternen, det er Bangs overfor de døde ting. At skoven er grønne træer og skønhed for nogen og brænde for andre, det vidste allerede forfatteren til Alvissmál. Bang ved det ogsaa. Naar Katinka ved Huus'es side i «Ved Vejen» kører ud en sommermorgen paa vej til markedet, saa er der for de to i solskinnet, himlen og træerne lutter dejligheder, deres stemninger mildt flyder ud i. For Baj, der sidder paa bukken og ser det samme, er naturen bare noget man bliver extratørstig og søvnig af. Det er et exempel blandt mange paa, at Bang ikke giver det faste billede af omgivelserne i hvile, det objektive billede naturalisten tilstræber, men det impressionistiske enkelttræk, som kommer til bevidsthed — ikke til hans, men til de optrædendes bevidsthed, og som hidfører forskellige reaktioner og associationer hos hver enkelt. Det er d e t, som indtrykket sætter i bevægelse hos de forskellige, han vil have fat paa — ikke om man saa maa sige, das ding an sich. I de individuelle forestillinger, der ledsager fornemmelsen, ligger nemlig et bidrag til

Digitized by Google
Original from PENN STATE

deres karakteristik — et indirekte, tilsyneladende uden forfatterens medvirkning.

Hvad lokaliteter og ydre omgivelser angaar, isolerer Bang altsaa ikke sin beskrivelse fra det der sker, og dem det sker med. Vi savner ærlig talt heller ikke det megen udenomssnak, der saa mange steder tager pladsen op for det menneskelige. Ogsaa ved beskrivelse af personernes ydre har man ofte trættet og i virkeligheden svækket billedets skarphed ved en overflødig omhu for detaljen.

Herman Bang giver heller ikke meget her. Den statuariske menneskefremstilling af figuren i hvile har han aldrig. Den gammeldags præsentation for læseren strax i det øjeblik en person viser sig, med redegørelsen for hans ydre og indre, hans slægt og hans fortid har han heller ikke. Den findes i «Haabløse slægter» for Katinkas, Hoffs og grevinde Hatzfeldts vedkommende, men først efter at vi har lært dem foreløbig at kende i handling og tale. Senere viser Bang os kun sine figurer i bevægelse, i levende scener. De bliver til for os efterhaanden, ved at vi faar øjet dirigeret hen mod et enkelt eller ganske faa ydre træk, der saa fungerer som ledemotiver hvergang figuren optræder. I en enkelt egenskab (rødhaaret, hjulbenet, stramme buxer) kan jo ogsaa i livet hele vor forestilling om et andet menneske hænge. Naar den drages frem, følger alle de andre med. Bangs iagttagelsesevne er i og for sig større end nogen andens, men han giver aldrig mere end det enkelte lille træk ad gangen, hyppigt med et H. C. Andersensk stænk af malice. Han ser, at den gamle frøken har strømper strikket ret og vrang, eller han fanger en anden i et blink: «Han har hjerte, sagde hun og saa sværmerisk ud. Hun havde underbid.» Han ved ogsaa, hvad parfume de forskellige bruger, og han glemmer ikke at notere det.

Der er noget folkekomedieagtigt ofte ved Bangs karakteristiker navnlig af bifigurerne. De bliver lidt for tydelige ved blot at have en enkelt ustandselig fremhævet ejendommelighed. Desuden har de efter en naturalistisk teori et milieupræg, en særlig valeur af tid, sted, stand og gerning. Det kan være godt nok efter en Ingemanns eller fru Gyllembourgs noget frit i luften svævende figurer. Men det kan blive til karikaturer, naar Bang ser en lejetjeners, en kogekones eller en syjomfrues hele væsen præget af bestillingen. Jomfru Finsen (der syr) havde «et par øjne, som grundede hun bestandig paa at skraa en bredde». Naar kogekonen madam Børner i «En dejlig dag» sidder afventende med hovedet lidt tilbage, tror

Digitized by Google Original from PENN STATE

man, hun er fornærmet. I virkeligheden var det «en vane fra faget, hvor det gjaldt at holde ansigtet frelst fra stegepanden». Hendes stemme — hedder det — var præget af, at «hun havde saar paa tarmene af den megen sætten smag paa mad i faget». Er det andet end en replik ud over rampen til publikum?

Gælder det om bifigurerne, at de gives med et enkelt træk, der skal karakterisere hele deres væsen, saa gælder noget lignende om hovedpersonerne. Ogsaa hos dem er det kun det psykologiske, det for Bang kommer an paa. Paa det punkt har han helt opgivet den naturalistiske beskrivelse, den sjælelige analyse, der isolerer tilfældet og lægger alle nerverne blot. Efter de to første romaner giver han kun den gradvise udfoldelse af væsenet i handling, i samspil med og i virkning paa andre og i replikken.

Ingen overgaar Bang i bevidst replikindividualisme. Jacobsens lange, dybsindige og subtile samtaler paa tomandshaand har han aldrig — ud over «Haabløse slægter» og «Fædra». Særlig ofte har han derimod selskaber og baller — mindst een gang i hver af hans bøger, hvor han med velberegnet kunst forstaar at lade hver person tale ud fra sin forestillingskreds og derigennem røbe eller afsløre sig for os. Det er altid smaa og jævne ord, der høres, om ingenting ofte, men de blotter ved en distraktion eller en pause eller en misforstaaelse, hvor tanken egentlig har været henne, og hvad hjertet er fyldt af. Man kan ikke frakende, at Bang ogsaa i replikken anvender ledemotiver lidt for tydeliggørende, f. ex. Karl v. Eichbaums idelige: «Det er s'gu utroligt.» Men i sig selv er replikkerne altid hørte og sikkert karakteriserende — f. ex. stupiditeten i det anførte tilfælde, en egenskab, som ellers ikke nogen gang direkte omtales.

Men Bang kan ikke nøjes med replikken. Han vil ogsaa indenfor epikkens ramme give det, som ellers skuespilleren giver med sin person og stemme: tonefald, manerer, og alle de smaa omstændigheder, der ledsager replikken. Det er først ved dem ordene rigtig faar præg af den enkelte individualitet. Enhver epiker vil naturligvis søge at faa mere eller mindre med af dette. Men Bang har gjort sig særlige anstrengelser for at vi ligesom paa teatret skulde faa et s a m t i d i g t indtryk af det der siges og det der foregaar.

Et exempel fra Ludvigsbakke s. 335 ff. kan vise Bangs forsøg paa at lade replikkerne røbe de forskellige associationer og paa at give det simultane. Scenen er paa Rørholm, hvor Karl v. Eich-

Digitized by Google
Original from PENN STATE

baum har taget grev Knuth ind med en morgen, han skal møde Ida Brandt.

Ida skænkede kaffe paany, tog og rakte kopperne. Solen faldt ind over dugen og over hendes haar, naar hun bøjede sig, mens hun begyndte at tale om Jylland. Om Aarhus, hvor jo «grev Knuth havde boet». — —

Hun havde været der iforfjor, to dage med Franck og Olivia, i ferien . . . aa, hvor var der smukt i Riis skov.

Mens Ida selv begyndte at drikke, blev hun ved at tale om Aarhusturen og om Francks og om Strandpromenaden. Hun vidste sikkert ikke selv, at hun maaske søgte de erindringer ligesom til socialt rygstød.

— Ja, sagde hun; hvor var der dejligt paa Strandpromenaden — — vi var der om aftenen — — — Olivia og jeg.

— Saa, sagde Karl, nu er vi ved Olivia.

Men Knuth, der vist ikke hørte stort andet end lyden af hendes stemme — hans øjne saa saadan ud — og som ved stavelserne Aarhus kun for sig saa de tørre og solbagte brosten foran Domkirken, sagde aandsfraværende:

Ja, paa det hotel sad man jo et par aar.

Karl sad og gyngede overskrævs paa sin stol, foran de to, med cigaretten mellem læberne, skottende til Knuth og plirende til Ida.

Saa sagde han:

— De er s'gu en kvindekær mand, Knuth, og han lo i inderligt velvære.

Ida blev rød og smilede dog, mens hun sagde hastigt:

Men vi kom ikke til Marselisborg.

Og Knuth, der maaske blussede stærkere end hun, sagde:

— Jo, vi kom der jo ofte — fra garnisonen.

Karl blev ved at sidde og gynge paa sin stol, mens han saa veltilfreds, med øjnene ud over bordet, frem mod Ida, der skyggede let med sin haand mod solen; hun blev som altid saa ungpigeagtig køn, naar hun talte om Francks.

Og Karl sagde pludselig med et nik og skød læberne frem, mens øjnene smilede:

Mais il n'a pas tort, monsieur le comte; madame est bien jolie.

Der gik, uden at hun vidste det, en pludselig sky hen over Idas ansigt ved lyden af de franske ord (der kom saa mange franske smaasætninger i Karls tale paa det sidste), men saa smilede hun igjen,

Digitized by Google
Original from PENN STATE

lykkelig foran Karls øjne, der «tog» hende, og hun løftede sit glas og nippede til det, med sine øjne i hans.

Til hun sagde (de havde tiet et nu alle tre) og de sidste stavelser kom pludseligt, næsten sørgmodigt:

— Hvor det dog er længe siden. Hun havde atter tænkt paa Aarhus.

Karl, der ogsaa sad og funderede i en anden tankegang, blev vakt ved navnet Aarhus og sagde, mens han skød røgen ud gennem næsen:

Men de Aarhus grosserertampe er s'gu dygtige — — — — — — — Fraregnet en lille lapsus (Karl «blev vakt ved navnet Aarhus», men det findes ikke i den foregaaende replik, kun i Bangs sidebemærkning) virker samtalen her ganske ægte og dog underfundigt afslørende. Bestræbelserne for at give de simultane indtryk uden epikkens sædvanlige nacheinander er kendelige i den sidste del af det citerede, men endnu ikke paafaldende. De bemærkninger derimod, der skal fingere samvittighedsfuld nøiagtighed: hun vidste sikkert ikke selv — — uden at vide af det — han hørte vist ikke andet o. s. v. — — de virker som en udenforstaaendes bedreviden. Bang undgaar dem aldrig helt, selv om de bliver sjældnere.

Til gengæld bliver anstrengelserne stadig flere for gennem ordet, der dog synes henvist til det successive, at give det samtidige. Han kan naturligvis gøre en del ved tidsbisætninger og participialkonstruktioner eller ved ligesom at ramme iagttagelserne af de ledsagende omstændigheder ind i replikken: «Ja, sagde Ellingsen, der lagde dugen paa og glattede den med de skrumpne hænder, saa celloidmanchetterne stod langt frem. Gudskelov, vi maa ikke klage.»

Hyppigst vil han dog ved den figur, man kalder polysyndeton, søge at forvandle underordning til sidestilling og nacheinander til nebeneinander, samtidig med at han hidser sætningernes tempo og lader iagttagelserne af enkelthederne hvirvle rundt. Næsten som ved levende billeder skal den hurtige skiften saa dels give samtidighedsillusion og dels forestillingen om en stadig fortsat bevægelse.

Et par exempler fra «De uden fædreland» vil illustrere det.

S. 477: «Og som om smerten endnu en gang gav ham tyve øren, hørte han fru Raabel sige til Hans Hacke, mens hun lo kort:

Nu vil han pace forbi os — — os to stakler, medens forstanderen sagde ud over sin flip til fabrikanten:

Digitized by Google Original from PENN STATE

Ja, alt det er vel Europa, som det kaldes; men Ussing havde trukket skuldrene i vejret og sagde til fru Lorentzen:

— Disse Ungarere har altid rigeligt med broderier paa deres frakker.

Men fru Jespersen, der intet havde hørt, havde løftet sit hoved og sagde:

Det er alt det, som vi to, Gerda, aldrig faar at se.

Gerdas øjne var lukkede — —»

— Endnu mere i rendyrket maner er maaske følgende stykke fra samme bog s. 173 ff. Toget, der i en sjælden grad synes at være fyldt med omrejsende genier, holder paa gennemrejse i Wien.

— — Impressario løb forbi dem, med sytten depecher i hænderne: Gamle herre, sagde han til hr. Bizot: der er et par personer, som søger Dem; og han rendte videre, tabende reklamer og aviser ud af de stoppede lommer som en stud sin gødning.

— Luk frakken, raabte han til Jean Roy, mens hr. Bizot blev staaende med knyttet haand om uldtørklædet, martialsk og tandløs lignende en lilleputoberst fra et Panoptikon.

— Adolphe, Adolphe, nærmest sang fru Bizot; hun havde genkendt de «to personer», i hvis nærhed hr. Haagemester, i en jagtpels med snore, vexlede haandtryk med et fremmødt medlem af det bayerske gesandtskab, der sagde:

— Ja, hans kongelige højhed har strax skrevet til erkehertuginde Valérie — — —

Impressario løb tilbage med ledige hænder og midt i vrimlen, hvor en sørgeklædt familie paa syv slørklædte slog kreds om en blond mandsling, der forsvandt under ankomstkys, som var han fanget af en kværn — bemærkede han, at hans negle kunde trænge til en udrensning, og han gav sig til at kradse dem med en staalkniv. Til han røg videre, nikkende, kendende alle, raabende, som var han stationsforstanderen, der kommanderede under et sammenstød; mens de to Rumænere, ubekymrede, arm i arm balancerede deres nøgenhed paa kanten af en amerikansk koffert og mme de Stein var landet ved Jean Roys arm, hvor hun svajede sine kvindeynder som en venusfigur fra forfaldstiden.

— Mine herrer, aa nej, hr. Bizot er slet ikke træt. Naar man kommer til Wien, er man kun lykkelig, sang fru Bizot, og man hørte den unge Bayrer fra gesandtskabet sige:

Digitized by Google Original from PENN STATE

Der er intet behageligere end at gøre sine venner en tjeneste. Erkehertuginde Valérie vil modtage Dem strax.» — — —

For helt at vurdere et saadant stykke maa man huske paa, at ingen af dem, der her vimser omkring, spiller blot den fjerneste rolle for Joán eller hele bogens økonomi. Det er et rent effektnummer. Det var af den slags, Bang selv elskede at læse op, en scene, hvor det kommer an paa massevirkningen ɔ: paa at give de mange, uroligt flimrende indtryk, som for Bang var det der karakteriserede livet. Det er før omtalt, at han har et bal eller en middag el. lign. i alle sine bøger — mindst een gang i hver. Ved dem alle gælder det at give os indtryk paa eengang af det simultane og af bevægelsen. (Se middagen hos Høegs forældre i «H. S.», Gravesens bal i «Stuk», ballet i «Fædra», selskabet paa Ludvigsbakke, Dannevirkenatten i «Tine», «En deilig dag», og talrige scener i «Mikaël» og «De uden fædreland».) Det er betegnende, at han dadler det kæmpeviseagtige i Topsøes skildring af hofballet i «Nutidsbilleder». Her har vi en klar anordning og redegørelse for begivenhederne: Køreturen til slottet, salene, selskabet, souper, dans, hjemtur. Alt beskrevet, kun de i forvejen kendte personer ført frem i samtale og situationer. Der er unægtelig over Topsøes fremstilling en ren episk holdning, som stærkt kontrasterer mod Bangs forsøg paa at skabe dramatisk illusion. Bang behandler figurerne som statister og optræder selv som sceneinstruktør med regiebemærkninger. Det er drevent gjort, men afset fra at de fleste af disse situationer er ligegyldige for helheden, saa er de fulde af bluff. De beror paa iscenesættelse, ikke paa indlevelse.

En hel del af Bangs iagttagelser, som ligestrax virker allermest frapperende, er bare blaar i øjnene. Vi kan ikke lade være at spørge, hvorfra Bang ved det. Den mere gammeldags epiker tilskriver vi gerne en vis alvidenhed baade om hvad der foregaar inde i hans personer, naar de tænker, og om deres ubevidste funktioner. Men naar man i den grad som Bang tilstræber virkelighedsillusion, saa udæsker man en vis snusfornuftig sans for det sandsynlige. Der er før blevet fremhævet exempler paa, at han anfører hvad hans personer tænker men ikke siger, eller hvad de endogsaa ikke selv ved. Der er andre i de seneste bøger ogsaa. «Josse, sagde hun, og vilde se op, men gjorde det ikke.» «De vidste ikke, at de tænkte det samme.»

Man vil maaske finde dette underordnet. Mere udæskende er

Digitized by Google Original from PENN STATE

de bemærkninger, der forbløffer ved ligesom at røbe en alvidende gennemskuelse af de optrædende, men som ikke kan bero paa iagttagelse. Et exempel kan vise meningen: I «De uden fædreland» hedder det om komponisten Bizot, en ganske ligegyldig bifigur, der blot er staffage i spisevognen og skal med, fordi Bang ikke kan nøjes med at fortælle om Joáns maaltid, men maa iscenesætte hele situationen: «Hele vognen var fuld af tal, der svirrede over bordene som en myggesværm, mens hr. Bizot, med rokkende hoved, uafladelig førte 'de blaafrosne hænders udspilede fingre frem og tilbage paa bordpladen, som sammenskrabede han usynlige møntdynger — maaske maanedslejen af de offentlige huse, som komponisten af Cæcilia-legenden ejede i Sydfrankrigs smaabyer.»

Hvorfor denne sidste insinuation? Den er ligegyldig for vor opfattelse af hr. Bizot. Vi kender ham overhovedet saa lidt, at vi hverken kan sige noget for eller mod dens sandsynlighed. Den tjener kun til at forbløffe os med Bangs menneskekundskab, indtil vi spørger, hvorfra han ved det hele.

Der findes rundt omkring hos Bang — hyppigst i en parentes, der minder om de gammeldags afsides replikker — smaa karakteriserende strejflys, der virker som lynsnare og blændende skarpe iagttagelser. Ser man nøjere til, er det hele dog ikke andet end kejserens nye klæder. Naar det hedder om Baj, at han konverserede frk. Abel «med den tone, han plejede at bruge ved klubballerne i Næstved», saa kan det kun give os meget vage forestillinger om hvordan han talte. Derimod er det en fortræffelig vejledning fra sceneinstruktøren, der skal «lægge» replikken for skuespilleren.

I spisevognen i «De uden fædreland» træder klavervirtuosen hr. Haagemester ind (s. 137).

«Han sagde, mens han tog det raasilkelommetørklæde ud af sit ærme:

— Naa, her er buret fuldt af de ærede kolleger (han udtalte ordet, som var de herrer kolleger genstande, der til hans beskuelse var udstillede i spirituosa), og han hilste paa den tyske gesandt i Bukarest, der var en bekendt fra kronprinsens hof i Potsdam — — mens ministerens frue, der havde spurgt sin mand om hans navn, betragtede hr. Haagemester i sin lorgnon, som om han allerede paa tribunen havde slaat an til Brahms variationer over Händel».

Er det andet end Regieanvisninger? Og er der i den sidste

Digitized by Google
Original from PENN STATE

fingerede nøjagtighed andet end «bluff? Har nogen iagttaget en særlig dirigentholdning, naar Brahms variationer over Händel staar paa programmet?

Allerede i «Stuk» havde Bang de sammenligninger med «som om», der i virkeligheden opererer med to ubekendte. De bliver efterhaanden til maner hos ham.

I «Ludvigsbakke» hedder det om opvarteren paa «Rørholm» (med simultan og parentetisk konstruktion): Den tandløse nikkede og havde lukket døren, hvor han stille slog klappen ned (der var noget over kellner Ellingsen, naar han opfyldte sine pligter, der mindede lidt om en underordnet kirkebetjent, som aabner stolestaderne for lejere under en højmesse), før han gik for at bestille frokosten.»

Eller lidt længere henne:

«Ellingsen serverede af og glattede servietterne lidt. Der var, over hans haandbevægelser, mens han gjorde det, noget vist bekymret, som henlagde han sørgerandede salmer paa et pulpitur.»

Maaske man nok her fra andet sammenligningsled kan slutte sig nogenlunde til første. Men umuligt naar frk. Fanny staar ved perrondøren «med et ansigt, som naar hun paa admiralindens vegne aflagde ugebesøg i plejeforeningen og holdt sig stuens bredde fra de andre». Her er stuens bredde den eneste nogenlunde sikre størrelse, der kan indsættes i ligningen. Men saa meget findes ikke en gang altid. «Der var noget over ham som ved en tinsoldat, der vilde bevæge sig» skal vel kun være en morsomhed. Men naar fru Bizot gør «en bevægelse med sin bitte overkrop, som trak hun sin søndagssnøre til sig paa Seinen», saa er her den Bangske lavede præcision, der skal give hver enkelt figur dens særlige valeur. En lille forbindelse er knyttet til fru Bizots øvrige tilværelse, og hvis Bang havde vist os hende engang paa Seinen med sin snøre en søndag, vilde det have moret os at genkende bevægelsen her i spisevognen. Nu har vi intet at knytte den Bangske iagttagelse til. Han antyder en viden, han ellers ikke har givet os del i, og vi faar derfor kun det indtryk, at hun bevæger overkroppen, som om hun trak en fiskesnøre til sig.

Af en lidt anden art er præcisionen i følgende exempel: «Et nu (med et blik som en hinds, der bløder, skudt i sin lænd) havde Gerda løftet øjnene op paa Joán.» «Skudt i sin lænd» kan maaske et øjeblik minde om en homerisk lignelse, hvor billedet ogsaa udføres

Digitized by Google
Original from PENN STATE

udover hvad sammenligningen kræver. Men det gælder for Bang næppe om det sanseligt anskuelige genrebillede. Det er udtrykket i øjnene, vi skal have fat paa, og det er vist ikke afhængigt af, hvor dyret er skudt.

Det sidste exempel er ellers en virkelig sammenligning, der skal oplyse et fænomen ved at referere til et andet kendt, og, som hyppigt i litteraturen, er billedet hentet fra naturen. Men den slags sammenstillinger bliver færre og færre hos Bang og afløses allerede i slutningen af 80'erne af «som om», hvor stemningsvirkningen af et eller andet fænomen søges karakteriseret ved de associationer, det vækker. Disse associationer er ganske ulitterære, hvad alle de anførte exempler viser. Mytologi og anden lærd staffage, som endnu pynter op i de første bøger, gaar efterhaanden ud af Bangs stil, baade i billeder og metaforer. I hvert fald findes det kun i replik for at karakterisere den talende. Naar f. ex. Karl v. Eichbaum siger om grev Knuth: «Han ser s'gu i nærheden af et skørt ud som han der svømmede over til kæresten» — saa er her Hero og Leander til fuldkommenhed indsmeltet i den individuelle følemaade (dermed være ikke sagt, at man just ser grev Knuths udtryk for sig).

Om Herman Bangs stil skal her kun peges paa enkelte ejendommeligheder, som hænger sammen med hans teknik. Man kan sige om den, hvad en skolekammerat siger om Joáns spil, og hvad Bang utvivlsomt har sagt med henblik paa sig selv: han spillede nok dansk, men som en zigøjner.

Hans sprog bliver stadig jævnere i ordvalget, men bliver aldrig jævnt i bygningen. Fra den usikre, litterære stil i 80'erne med alskens pragtblomster, lidt i Jacobsens maner, gaar han over til den Jonas Lieske mangfoldigt brudte levende, gennembævede stil i 90'erne for i vort aarhundrede at stivne i maner. Der er tidligere givet prøver nok paa stilens staccato, der med aarene bliver stadig mere fremtrædende. Den er springende, fordi synspunktet er springsk, og det gælder at faa saa mange bestemmelser med som muligt; den er præget af iagttagelsens raphed, men ogsaa af dens uro. Den akademiske stils arkitektur med logisk over-, under- og sideordning er afløst af en sladderlysten trang til at faa saa meget som muligt, smaat og stort, sagt i den samme sætning. Hyppigt faar vi de parentetiske sidebemærkninger midt i en replik.

«Min salighed,» sagde han, da han saa den rene dug, til Kattrup, der mødte til maaltiderne i morgensko (en vane fra den land-

Digitized by Google
Original from PENN STATE

lige degnebolig hjemme, hvor alle familjemedlemmerne fejrede maaltiderne i broderet fodtøj), «ska' vi ikke ha rene lagener» («Frøken Caja»).

Den slags umulige konstruktioner er hyppige, naar det gælder at give et samtidigt indtryk af replikken og dens ledsagende omstændigheder. Der er nævnt exempler før. Af særlig syntaktisk interesse er følgende fra «De uden fædreland»:

«Man hørte stadig forstanderens jævne strøm af ord om skyttebevægelse og skytteforbund, hvortil jo nu, sagde han, drengeforbundene synes at ville slutte sig, hvad der vel kunde blive til velsignelse, hvis de kunde holdes fri for en usund indflydelse,

mens Raabel raabte over i hjørnet og tilsidst havde vendt sig til tobakshandleren og sagde:

— Det glade vanvid kan dog ikke sejre! og pludselig snoede sig om og sagde til Joán:

Hvorom taler madame?»

Hvad man ellers vil mene om Raabels energiudfoldelse, man kan ikke sige, at den har faaet noget stilistisk vellykket udtryk.

Maaske virker Bang mest manierert i de patetiske situationer. Han er afgjort ikke sikker i det høitideligere foredrag. Der høres «zigøjneren». «Han vidste ikke, at taarerne rullede ud af hans øjne og stivnede, for saa kolde var hans kinder.»

«Joáns øjne blev mørkere som under en brynde af smerte; saa døde, et bundt af sener, et dødt senebundt, som hos en blindet blev hans øjne — mens han endnu en gang tænkte, endnu, endnu en gang paa den første dag, da Aponyi kom til kostskolen og hr. Dupierre, i sin sorte frakke, sagde til ham og standsede foran Joán:»

Gentagelserne her virker næppe helt efter deres hensigt. Bang kan ikke lade være at anbringe sine hovedpersoner i noget teatralske attituder i afgørende øjeblikke. «Joán støttede sig med de udspilede haandflader til den kolde stenvæg som en, der svimler og skal falde.»

Eller: «Joán blev staaende og aabnede sin mund som den, der vil skrige, og skreg ikke, eller skreg kun et skrig, som aldrig fik lyd.»

«Mikaël» mangler ingenlunde beslægtede vendinger navnlig for at give udtryk for det «lidelsens aristokrati», hvortil mesteren hører. Et enkelt exempel, fra en af de andre optrædende, maa være nok:

Digitized by Google Original from PENN STATE

«Hendes øjne skød besidderindens lyn frem under de halvlukkede laag, og røsten lød næsten som d e n s, der dikterer en dom.

«Hvad j e g saa gør, og hvad d u saa gør — jeg b l i v e r.»

I salen var der tyst. Men det var, som gik der under de elektriske lamper, der brændte medvidende og stille, sitrende strømme gennem luften.» — —

Hvorledes man vil vurdere den Herman Bangske teknik, afhænger noget af, hvad man kræver af en epiker, og hvilken rolle man vil tildele forfatteren som medium.

Bangs maal er at frembringe virkelighedsillusion i dramatisk forstand: mennesker i bevægelse, i handling og tale og samspil med hinanden. Han kan med lethed undgaa beskrivelser og analyser, som naturalisten ellers dyrker. I dem tilstræbes det objektive, men digteren føles saa netop her som staaende udenfor sit objekt.

Vanskeligheden for Bang er at finde det centrale synspunkt, det medium i selve værket, der reflekterer alle tildragelserne. Joán er nærmest et saadant midtpunkt. Men vi har set, at Bang ikke gennemfører det, men stikker en mængde udenomssnak ind i sidebemærkninger, som ligger ganske uden for Joáns iagttagelsesomraade eller viden.

Det er den første fordring, man maa stille til romankomposition, at det synspunkt, hvorfra det hele er set, er klart for læseren. Forfatteren maa være alvidende om baade ydre og indre, fjernt og nært — han kan godt tvinge os til at finde det naturligt. Eller han maa indskrænke sig til det der kan iagttages og sluttes derfra — ogsaa det er godt. Men begge dele kan ikke krydses i samme bog saadan som hos Bang.

Jo mere han vil fremføre som dramatisk nærværende scener, des mere udæsker han en vis prosaisk sandsynlighedssans. Vi kan f. ex. til nød godkende den iagttagelse, at generalkonsul Brodersen ved en bestemt lejlighed saa ud, som han lugtede til en for syrlig Bordeaux. Men naar det hedder, at han a l t i d saa ud, som o. s. v., saa antydes her en udenomsviden om den paagældende, der ikke kan bero paa iagttagelse og derfor frister til spørgsmaalet: hvorfra ved Bang det — hvis man ikke snarere spørger: hvem (i bogen, i den bestemte situation) gør egentlig den iagttagelse? For det er, i hvert fald officielt, ikke en bemærkning fra den forfatter, hvis princip er «aldrig at fortælle os noget om noget, men vise os alt».

Maaske beror Bangs hyppige brug af «altid» og «aldrig» paa,

Digitized by Google
Original from PENN STATE

at han meget godt har følt den begrænsning, den dramatiske teknik har fremfor den virkelig episke. I en given situation, der føres levende frem for os, kan vi nemlig ikke uden videre se, om den er typisk eller noget enestaaende. Men det kan være afgørende, om det er det ene eller det andet. Den sande epiker har her den fordel fremfor dramatikeren, at han kan resumere et længere tidsrum eller en række tilfælde og deraf udskille de varige og betydningsfulde træk. Bang kan som sagt ved «altid» eller «aldrig» fremhæve noget som karakteristisk. Men oftest vil han gentage for at give os indtryk af det typiske. Han kan derved for at være naturlig blive unaturlig og skabe kunstige scener og replikker for at give os de nødvendige forudsætninger og navnlig for at lade os se hvad der er et enkelt og hvad der er et typisk træk.

Men derved begrænses ganske unaturligt det, som epikeren kan give. Hos Bang kommer det væsentlige og det uvæsentlige til at tage lige megen plads eller i hvert fald til at ligge i samme plan for læseren, fordi alt fremføres i scener, direkte nærværende og præsentisk. Maaske kan man endog finde, at bifigurerne er mest vellykkede, fordi deres væsen i og for sig kan udtømmes i en enkelt scenevirkning.

Man kunde indvende, at al oprindelig mundtlig epik: sagaer, folkeeventyr, viser tildels — ogsaa har en dramatisk komposition og objektiv holdning. Og i primitive tider kan man dog være sikker paa, at teknikken helt er bestemt indefra ɔ: slet ikke tilstræber at lade nogen forfatterejendommeligheder glimre, men kun de hensigtsmæssigste midler til at overføre et indhold fra fortæller til tilhører.

Men dertil er at sige, at den primitive epik ikke har det komplicerede liv at give udtryk, som den moderne forfatter. Endvidere er der sjælden mere end to personer ad gangen paa scenen ɔ: i samtale i ældre fortælling, og beretteren eller sangeren (som sikkert hyppigt har haft en medoptrædende) har naturligt kunnet give replikken dens dramatiske ledsagelse i form af gestus eller tonefald. Endelig giver de ældre netop altid først de nødvendige forudsætninger. «En mand hed Ulf — han boede — han var —» Eller; «Der var engang en konge.»

Sand episk teknik vil altid skille meddelelse og beskrivelse ud som baggrund i referatets form. Mellemgrund kan saa gives i indirekte tale og forgrunden direkte i levende situationer. Den er sand

Digitized by Google Original from PENN STATE

episk, fordi den hensigtsmæssig overfører stoffet til læseren, og ved klart at markere hvad der er det vigtigste, tillader en større sjælelig uddybning af dette.

Den impressionistiske tekniks krav om dramatisk illusion er utvivlsomt en vildfarelse. Drama er fremstilling af noget nærværende. Epik beretning af noget forbigangent, der reproduceres i nutiden. Ved alskens hokuspokus maa den, der i romanen eller novellen vil opnaa en scenisk virkning, erstatte de hjælpemidler, dramatikeren har i scenen og skuespillerens person. Helt kan han dog ikke undgaa selv at træde frem. Man kan beundre, hvor godt Bang skjuler sig, og man kan betragte det som et virkeligt fremskridt, at digterens privatjeg med hans tilfældige meninger om dit og dat er helt trængt tilbage. Men i den Herman Bangske teknik er det sket paa bekostning af noget væsentligt og værdifuldt som epikeren — og kun han — kan give. Hans fortrin er, at han staar udenfor og har overskuet det hele, før og nu, nær og fjern. Alt mødes i hans sind, og personer og begivenheder faar deres rette plads i hans rolige betragtning. Han har ikke blot — som naturalisten og impressionisten — forstaaet den enkelte og det enkelte, men har indordnet det i en større helhed. Hans sind er et hulspejl, der samler og giver dybde.

Det evner Bang ikke. Hans teknik er i og for sig blændende, men af en falsk teori har han givet atkald paa hvad epikeren kan give, for at gribe de mere iøjnefaldende effekter, dramatikeren kan opnaa. Han har smigret et galleripublikum ved at appellere til dets genkendelsesglæde og ved at gøre det til medvidere i en kolossal gennemskuelse af andres dumhed.

Georg Christensen.

Digitized by Google

Original from
PENN STATE

FRA HALFDAN KJERULFS KREDS I 1840-AARENE

Naar undtas Ole Bulls, har vi ingen brevsamling vedrørende vore store musikere som gir os et dypere indblik i deres kunstnerpersonlighet end det vi gjennem deres verker har erhvervet. Sandsynligvis vil Edvard Griegs breve, naar de engang kommer, bringe interessante bidrag til belysning av hans forskjellige «perioder». Nu er der paa Jacob Dybwads forlag utgit en samling efterlatte papirer efter Halfdan Kjerulf (ved Wladimir Moe), og denne bok er ikke bare av værdi for vort syn paa komponisten, men den gir tillike interessante billeder fra en eiendommelig vaartid i norsk kultur i det hele.[1]

Bokens første avsnit indeholder Ida Kjerulfs breve til broren Halfdan. For en kurs skyld opholdt hun sig i 15-aarsalderen i Tyskland, og hendes fine og yndige personlighet gir sig smukke uttryk i hvad hun skriver. Fra den modne kvinde findes bare ett brev, men det indeholder den værdifulde og forbløffende oplysning at endog hendes hjertebror, Welhavens gode ven, har gjort sin indflydelse gjældende for at hindre hendes forbindelse med den hun hadde valgt.

Hovedinteressen samler sig om Kjerulfs dagboksoptegnelser fra hans Parisertur i 1840 og hans brevveksling med broren Hjalmar til

[1] Om utgiverens fremgangsmaate maa bemerkes at der er blit formeget av introduktioner og indledende bemerkninger til hvert brev; som ubekvemme gjærder skiller de ikke bare brevene, men ogsaa deres enkelte avsnit fra hinanden. Ikke altid er disse forklaringer nødvendige som forbindende led, hvor noget er utelatt; stundom berøver de ogsaa læseren noget av glæden ved selv at opgjøre sig en dom om indholdet. Jeg peker paa side 28 og side 31, Halfdan Kjerulfs dagboksoptegnelser i Paris om den vakre Sangerinde Anna Thillon. Mens utgiveren finder den unge mand «lamslaat» og ulykkelig av kjærlighetssorg, læser jeg vedkommende utgydelser med en viss fornøielse, fordi Kjerulfs fine selvironi derigjennem gir sig uttryk. Men utgaven er præget av stor kjærlighet til emnet, der er anvendt meget arbeide paa at skaffe udmerkede illustrationer som øker tidskoloriten, likesom et og andet digt meget heldig belyser perioden brevene tilhører.

Digitized by Google Original from PENN STATE

1847, da den lovende unge maler avgik ved døden efter et langt, tragisk sykeleie.

Her faar vi en række kulturhistorisk interessante billeder og mangen værdifuld meddelelse om komponisten selv og dem som kom i berøring med ham i datidens aandsverden. De skrev ganske udmerket dengang, og det er en fornøielse at læse de smukt formede, med god tid og al omhu avfattede breve. Halfdan Kjerulfs har partier med en egen romantisk duft: «Serenaden paa Bjerget (av Harald-symfonien) klang saa sødt og bævende, at jeg stod og zittrede af en forunderlig Lyst,» — det er Welhavens aandsbror som taler gjennem saadanne linjer. Men han førte i det hele en udmerket pen, og han er et godt, skarpt hode med utpræget tilbøielighet til at trænge frem til kjernen i tingene. Stundom blir han jo meget ensidig, fordi han er saa bundet av sin plads inden «intelligensen». Men altid er han sand og aapen.

Han er selvfølgelig en svoren motstander av Wergeland. Og hans ytringer om digteren befæster det indtryk vi ogsaa andetsteds fra faar av den leir han tilhørte: at det skortet paa vilje til at forstaa, naar det gjaldt denne uroens repræsentant i aandslivet. Selv i det aar da Wergeland lagdes paa dødsleiet, kan han gi sin antipati saadanne uttryk: «Wergeland som endnu lever, skjønt sørgelig nok, Stakkel, har faat sig en philosofisk Kritik af Monrad over sin «engelske Lods» og sin «Jødinde», to større og som det lader til desperate Produktioner.» Og et halvt aar før skriver han: «Lad ham forsvinde! Han har misbrugt sine store Anlæg og han har forskjertset Navnet af en hæderlig Mand» — ganske ufølsom for den skrækkelige stilling Wergeland var stedt i, da han, utestængt fra Kristianiapressen, foretok de manøvrer som Kjerulf saa skarpt fordømmer. Selv «Skaaltalen for et godt Aar» (1840) blir meget haanlig omtalt — dennegang er Hjalmar talerøret for opfatningen: «Det besynderligste Tøi af Verden. Den optog et helt Morgenblads Tillæg — var i høieste grad poetisk — —.» Kjerulf klager oftere og med grund over hvor smaat alt var i Norge. Den er da ikke uten en viss ironi den stilling han og hans indtok overfor den aand som i mange maater kunde gjort forholdene større for dem. Dette noget snevre, til bourgoisiet knyttede blev ikke lite skjæbnesvangert for Kjerulfs egen kunst.

Desto nærmere følte han sig bundet til Welhaven, trods de sider ved denne personlighet som ikke tiltalte ham. Brevene forsterker det indtryk man ogsaa ellers faar av digteren som en ofte humørsyk og

Digitized by Google Original from PENN STATE

vanskelig, litt ugrei mand. Efter Idas og hendes fars død hadde han tat fast bolig paa Bakkehuset hos Kjerulfs. Halfdan skriver et sted at det «aldrig kan blive fuldkommen godt med W.'s Stilling som Medlem af Familien, hvormeget vi end paaskjønne ham og søge at undgaa enhver ubehagelig Controvers med ham. — — — Uagtet Alt hvad han har været og er mig og uagtet al den Hengivenhed jeg føler for ham, har jeg dog ikke kunnet undgaa mangengang at have maattet nære en hemmelig Utilfredshed hos mig over det Indtryk af Uhyggelighed, man saa ofte modtager i hans Selskab». Særlig var det vanskelig for W. og fru Kjerulf at forlikes i det daglige. «Han er slem med at han saa ofte søger sin Adspredelse i Væv — Du ved det nok — i Pærevæv, som kan vedvare i flere Timer. Moder og han har idelig Meningsvexlinger, men Ingen af dem gaae ved saadanne Leiligheder i Dybet, og saaledes bliver det Hele da som oftest en let Briis istedetfor en virkelig Storm. — At Welhaven kan være saa elskværdig og atter saa aldeles det Modsatte, er Moder en Gaade.» De forskjellige eksempler man faar paa denne «uelskværdighet», er en ganske værdifuld utfylding av det billede Camilla Collett gir i sine dagboksoptegnelser. En ikke liten portion egoisme synes at ha behersket «St. Sebastian», som hun kalder ham. Men vennen og psykologen Halfdan Kjerulf finder dog en slags forklaring: «han kan ikke være anderledes». Det er vennens forundrede, litt bedrøvede kritik vi stadig møter i brevene, en aandsbeslegtet sindig naturs iagttagelser paa nært hold gjennem aar.

Kritikken dreier sig om saa forskjellige ting som hans store uorden paa værelset (mens han forlanger al mulig orden av andre) til hans indgaaelse i egteskap, som synes at ha støtt Kjerulfs-familien. Litt uegte forekommer W. ham stundom ogsaa. Og at han, den mægtige fører i kredsen, blir en stakkars «konemand», avlokker ham en del spidse bemerkninger.

Men — trods alt hænger hans hjerte ved Welhaven. Derfor er denne Kjerulfske kritik værdifuldere end det meste vi ellers har, til en nøgtern og retfærdig bedømmelse av Welhavens karakter.

Brevene vidner noksom om den «herskerstilling» Welhaven indtok ved den tid Wergeland døde. «Victoria! De nyere Digte ere udkomne for 6 Dage siden og gaae af med rivende Fart — — — Alle skikkelige Mennesker have Bogen i Haanden —.»

Kjerulf blir ikke træt av at fremhæve hans fortrin ved enhver leilighet. Og her lægger vi merke til den store rolle som inden

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Kjerulfs-intelligensens kreds den ytre optræden spillet. P. A. Munch avfærdiges med den bemerkning at hans tale er fremført med en for svak røst, Monrad gjør sig latterlig ved sine filosofiske overveielser, mens Welhaven straaler ved sin veltalenhet. Det beklageligste ved festen i anledning av naturforskermøtet var at Welhaven ikke talte: «Hvilken Effekt vilde det ikke have gjort! Hvilken Ære for os Norske, hvilken Glæde for de fremmede notable Gjæster!» Isteden fik man «vores ækle Mundraad» (Monrad) og statsrevisor Daae, som talte «stygt og uvorrent», samt Hartvig Nissen, hvis tale klang «som en daarlig Præsts Ligpræken og gjorde et prostituerende Indtryk».

Allerslemmest er dog kritikeren overfor A. Munch, som ogsaa efter alt at dømme maa ha været en temmelig slet redaktør av Den Constitutionelle: «Munch er, som du veed, en doven, vaklende, drømmende, indolent Person, der a l e n e, og uden virksom Hjelp intet Blad kan udgive.» Han kaldes uavladelig «Poeten», og om hans karakter synes Kjerulf at ha næret meget smaa tanker.

Men det som mest interesserer ved brevsamlingen, er selvsagt Halfdan Kjerulfs egne forhold; de var sandelig kummerlige for en som vilde leve for og av sin musik. Det er vemodig at læse hans overveielser i anledning av at han maa finde sig i at faa avknappet sit honorar for avisarbeidet med 3 speciedaler om maaneden, og ikke mindre at se hans ængstelse for ikke at faa mange nok elever. Da han saa faar temmelig meget at gjøre, klager han, som rimelig er, over at han ingen tid faar tilovers til selvstudium. Kjerulfs oplæring var jo for en komponist meget mangelfuld; først i 35-aarsalderen kom han til at gjennemgaa et virkelig studium, i Leipzig, den samme by som Grieg nogen aar senere forlot fuldlært i 19-aarsalderen. En viss vankelmodighet likemeget som de økonomiske hindringer og den svigtende helbred var grunden til at Kjerulf ikke i en tidligere alder ialfald lærte hvad der k u n d e læres herhjemme. Han er selv ogsaa opmerksom herpaa: «Med mit Musikstudium har det den gamle Nød. Naar jeg ret tager i, og det begynder at gaae nogle Dage, saa kommer atter Modløsheden — — — Jeg har det nu som alle Dilettanter, at jeg veed formeget og forlidt.» Broren Hjalmar søker i et brev at stramme ham op: «— du taler om din Stilling og om din Musik — tilgiv mig — altfor meget paa din gamle Maade, det vil sige altfor forknyt, for ubestemt. Du skal, du maa componere — — — Ungdommen er og bliver dog hos Kunstnere i enhver Branche egentlig Compositionens Tid, dens bedste Tid. Man fremtager i de modne

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Aar, naar Tekniken mere er udviklet og Kundskaben klarere, atter de ufuldkomne og ufuldendte Compositioner fra den yngre Periode og finder dog deri de bedste Gnister til store Værkers Frembringelse.— — — Du maa betvinge din Forsagthed.»

Som jeg ved en anden leilighet har fremhævet, er det underlig at Kjerulf ikke søkte den lærdom som var at finde hos Ludv. Lindeman, der som bekjendt var kanske Nordens skarpeste teoretiker i sin tid og dertil en udmerket pædagog. Brevene gir os et lite indblik i de vanskeligheter som her har været at overvinde, og som altsaa — ikke blev overvundne. Da posten som Studentersangforeningens dirigent skulde besættes, valgtes mot Lindemans raad Kjerulf. Og efter brevene at dømme har mesteren oftere kritisert valget, ja nedsat Kjerulf i det almindelige omdømme saa godt han har formaadd. Selvom man vel kan trække fra en del av hvad Kjerulf gjengir, av den sladder som gaar om Lindemans undermineringsarbeide, saa blir der dog nok igjen til at forklare den absolute ulyst Kjerulf huset overfor sin eventuelle lærer. Nogen dypere forstaaelse av dennes betydning synes han heller ikke at ha hat. Rigtignok er det saa at netop i romancen, som blev Kjerulfs domæne, har han ingen tilknytning til det væsentlige i Lindemans kunst. Men allikevel kunde netop denne aand ha meddelt Kjerulf impulser, som kunde ha drevet ham til at utfolde sig i større verker, dem vi nu med beklagelse maa savne i hans produktion. I én henseende staar selvsagt ogsaa Kjerulf i gjæld til Lindeman. Allerede 1840 kom de første «fjeldmelodier». Og den «sagstol-vise» av Wergeland som han satte melodi til, og som meddeles i brevene, er i al sin enkelhet netop av det slag vi kunde ønsket mer av hos Kjerulf; den eier nemlig den friske melodik som er inspirert av folketonen. Med tiden kom indflydelser fra en sydligere romantik til at gjøre sig for meget gjældende som avdæmpende moment.

Som «menneskelig» dokument har brevene en egen fortryllelse. Kritikeren og musikeren er et varmt hjerte, en sjelden god bror. En merkelig harmoni synes for os at herske mellem kunstneren og privatmanden Kjerulf. Han var saa fin og god som hans bedste, intimeste romancer gir os bud om. Og den lidende bror, som er gjenstand for al ømheten, har været værdig til den. Denne korrespondance mellem to i enhver forstand jevnbyrdige brødre er vistnok enestaaende i vor litteratur; idet vi fanges av angsten for den katastrofe som nærmer sig, og lever med i haapene og tvilene, blir brevene os mer spændende end mangen roman. *O. M. Sandvik.*

Digitized by Google Original from PENN STATE

«DEN YNDIGSTE ROSE ER FUNDEN».

De fleste salmesyngende Mennesker vil have et uvilkaarligt Indtryk af denne Salme i Retning af noget ejendommeligt skært og fint, spinkelt og fornemt. Den tilegnes ikke let af Børn; men de voksne og gamle fordyber sig med desto større Glæde i den. Der skal Kultur til at fryde sig ved den. Den er i Forhold til vore andre Julesalmer som Spinet i Forhold til Kirkens Orgler og de hjemlige Klaverer.

Dette Indtryk af det spinkelt-fine kan dels være begrundet i, at Digtet, som Dr. Hans Brix siger i sin udmærkede Gennemgang deraf[1], er en Allegori, og «Allegorien er en yderlig kølig Digtart», fordi Tanken stadig optages af Forholdet mellem Billede og Udtydning; dels kan det skyldes den dermed følgende Omstændighed, som jeg synes Dr. Brix ikke ret har haft Øje for, at det hele Digt paa 11 Vers er bygget over eet eneste Billede. Tænk blot paa Brorsons samtidige Sang «I denne søde Juletid», hvor vi, for at faa udtrykt vor Glæde og Befrielse, i samme Vers er først blandt det gamle Testamentes stridende Israel, der jubler over at have faaet Guds Ark i Lejren, og dernæst paa Randen af Helvedes Afgrund, hvor vi ser Mørkets Rige skælve ved Dønnet af den kristne Menigheds Julesang, medens vi et Vers senere staar som den ensomme Vagt i den sorte Nat og pludselig føler al vor Bekymring svinde for den gryende Sol. Med dette i Tankerne vil vi vende os til Rosendigtet og frydes ved dets Enfold:

Jeg er en Rose i Saron (Højsangen 2, 1).
Mel.: Med Sorgen og Klagen etc.

1

Den yndigste Rose er funden,
Blant stiveste Torne oprunden,
Vor Jesus, den deyligste Pode
Blant syndige Mennisker grode.

[1] Hans Brix: Tonen fra Himlen, Billeder af den kristelige Lyrik S. 18 ff.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

2

Alt siden vi tabte den Ære,
GUds Billedes Frugter at bære
Var Verden forvildet og øde,
Vi alle i Synden bortdøde.

3

Som Tidsler ey mere kand due,
End kastes i brændende Lue
Saa tiente ey Verden til andet
End vorde ved Ilden forbandet.

4

Da lod GUd en Rose opskyde
Og Sæden omsider frembryde,
At rense og gandske forsøde
Vor Vextes fordervede Grøde.

5

Saa blomstrer GUds Kirke med Ære,
Og yndige Frugter kand bære,
Thi JEsus dens Grøde opliver
Og Vedske i Vexterne giver.

6

Al Verden nu burde sig fryde,
Med Psalmer mangfoldig udbryde,
Men mangen har aldrig fornommen,
At Rosen i Verden er kommen.

7

Forhærdede Tidsel-Gemytter,
Saa stive som Torne og Støtter,
Hvi holde I eder saa ranke
I Stoltheds fordervede Tanke?

8

Ach søger de nedrige Steder,
I Støvet for Frelseren græder,
Saa faae I vor JEsum i Tale,
Thi Roserne voxe i Dale.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

9

Nu, JEsu, du stedse skal være
Min Smykke, min Rose og Ære,
Du gandske mit Hierte betager,
Din Sødhed jeg finder og smager.

10

Min Rose mig smykker og pryder,
Min Rose mig glæder og fryder;
De giftige Lyster hand døder,
Og Korset saa liflig forsøder.

11

Lad Verden mig alting betage,
Lad Tornene rive og nage,
Lad Hiertet kun daane og briste,
Min Rose jeg aldrig vil miste.

To Naturgenstande træder her levende frem for os: Hybentornekrattet og den ædle Rose. Billedet er i det væsentlige klart; men der er nogen Uro over det — som Sollysflimren en Sommerdag, — fordi der i Virkeligheden er en Person til, Digteren, der i Allegoriens Stil efter sin Natur som Menneske hører til Hybenkrattet, men under Digtets Forløb delvis skiller sig ud fra Krattet og tiltaler baade Tornene og Rosen.

Tankegangen er jo nemlig denne:

1ste Afsnit (V. 1—5): Menneskeslægten var en stor Have med ædle Rosenstammer af fælles Udspring; men Roserne fordærves, forvildes og danner Tornekrat. Da opskyder midt i dette Krat en ædel Rose, vor Herre Jesus Christus, og fra den indpodes ny forædlende Skud paa de forvildede Stammer, saa at den nysamlede Kirke kan blomstre som en rig og herlig Rosenbusk.

2det Afsnit (V. 6—8): Vi ser igen den uomvendte Verden som det vilde, stive Tornekrat og Jesus som den ædle Rose; men Allegorien træder tilbage for os, idet Tornene tiltales som Mennesker, der kan udbryde i Salmesang og kan søge de ydmyge Steder, hvor Rosen vokser. Brorson vinder herved den Fordel, at Formaningen fremtræder med den direkte Henvendelses Kraft.

3die Afsnit (V. 9—11): Atter her har vi Jesus som Rosen. Men Digteren (eller den Kristne, der synger ham Salmen efter) —? Er han helt blevet et Menneske, der glad smykker sig med Rosen? Eller er han stadig Hybenbusken, den vilde Stamme, der forædles gennem den

Digitized by Google
Original from PENN STATE

indpodede rene Kvist? — Begge Dele samtidig! «De giftige Lyster han døder» betegner, med Ord hentede dels fra Naturlivet: giftige, dels fra Menneskets Sjæleliv: Lyster, en Livssammenhæng, ganske som den, hvorved Podekvisten kan «rense og ganske forsøde vor Vextes fordærvede Grøde».

At Digtet falder i disse 3 Hovedafdelinger, har Brix set, og Brorson selv har uvilkaarlig følt det: 3die Afsnit begynder med et energisk «Nu», og det tilsvarende «nu», hvormed han griber fra det beskrivende over i den præsente Virkelighed finder vi til Indledning af 2den Afdeling i V. 6, L. 1.

Ordner vi imidlertid Digtet, ikke efter dets Allegori, men efter Nutid og Fortid i dets Indhold og efter Stemningernes Vekslen, faar vi Tankegangen klarlagt paa følgende Maade: Først den herligt forjættelsesrige Nutid, Julens Evangelium (V.1). Dernæst griber Digteren tilbage til Historiens Begyndelse for at se, hvad Barnets Komme betyder historisk baade for Fortid og Fremtid (V. 2—5) og efter Advarsel og Formaning (V. 6—8) giver han sin Sjæl helt hen i Tilbedelsen (V. 9—11). — Det er interessant at se, hvorledes en ganske parallel Tankeordning[1] findes i den samtidige «liden Psalme for Børnene»: Her kommer dine arme Smaa (Ny Salmebog No. 140). Først har vi Julens Nutid (V. 1—3): De smaa løber Frelseren i Møde og byder ham Velkommen. Saa kommer det historiske Tilbage- og Fremblik ved det i vor Salmebog udeladte 4de Vers:

Al Verden stod i Satans Pagt,
Da brød vor JEsus frem med Magt,
Og rev os ud med blodig Haand
Af alle vore Fienders Baand.

Saa kommer Formaningen (vor Salmebogs V. 4—5) og endelig Tilbedelsen, indledet med Verset:

Vi kysse dig med Suk og Bøn.
Du Himmel-søde Jomfru-Søn;
Din søde Mund og Rosen-Kind
Har taget Siel og Hierte ind.

og fortsat og sluttet med vor Salmebogs V. 6—8.

Hvor passer det ikke godt for Barnesalmen, at de Afsnit, der i Forhold til Rosendigtet er forkortede, er det historiske om Verdens Syndsfordærvelse og det formanende om, hvor faa der dog vil betænke Guds Kærlighed, medens derimod Nutiden og Tilbedelsen breder sig!

[1] Paralleliteten i Hovedtankerne er ogsaa delvis bemærket af A. D. Jørgensen (A. D. J.: Hans Adolf Brorson S. 28).

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Min Opfattelse af Rosenallegoriens Helhed og særlig min Opfattelse af første Afdeling, der afviger en Del fra Dr. Brix'es, bygger jeg nærmest paa den for os og ogsaa i ældre Dansk almindelige Betydning af Ordet Pode (V. 1) = Podekvist[1]. Dr. Hans Brix faar Rosenallegorien i 1ste Afdeling brudt ved Billedet af en omkring Rosen fremskydende Kornmark, hvilket synes mig hverken at stemme med Brorsons fine Natursans (En Haverose midt i Kornmarken!) eller at give nogen organisk Sammenhæng mellem de to Dele: Hvorledes kan Rosen rense Kornet eller Kornet rense Tornekrattet? — Han har ladet sig forlede af V. 4 L. 2: «Og Sæden omsider frembryde», hvilket han maaske har sat i Forbindelse med Omtalen af Frugter baade i V.2 og 5.

V. 4 betyder imidlertid: Da lod Gud en Rose opskyde og omsider den længe ventede Messias komme (for at han som Rosen kunde rense og forsøde det vilde Krat); L. 2 er en forklarende Udlægning af L. 1 og «Sæden» staar i den bibelske Betydning, vi har i «Kvindens Sæd», der skal knuse Slangens Hoved (1. Mos. 3, 15), og den Abrahams Sæd, hvori alle Folk paa Jorden skal velsignes (1. Mos. 22,18). Denne sidste Forjættelses Opfyldelse fastslaar jo Paulus (Gal. 3, 16 og 19), idet han netop theologiserer ud fra Ordets Entalsform.

Brorsons Brug af «Sæden», direkte = Messias, finder i dansk Salmedigtning særlig sine Paralleler hos Grundtvig:

Du, som til Abraham
kan skabe Børn af Stene,
indplant i os hans Sæd,
og skab os Hjerter rene!
(Salmebog No. 304: Gud Helligaand, o kom.)

[1] Denne min Opfattelse vilde faa en stærk Støtte, hvis vi kunde være sikre paa, at Brorson, saaledes som den nuværende danske Bibeloversættelse, opfattede det over Salmen staaende Højsangscitat som en Replik i Brudens Mund. Pietismens stærke Brug af Højsangen støtter sig jo til den Tydning, at Jesus er Brudgommen, Menigheden eller, overført, den enkelte Sjæl Bruden. Er det nu Bruden, der er Rosen, vil man naturligt spørge: Hvorledes fremskyder Menigheden af den syndsfordærvede Verden? Hvorledes kan Mennesket skildres som en yndig Rose? og Svaret vil lyde: Kun ved at den forædlende Kvist indpodes deri. Jeg tør imidlertid ikke afgøre, om Brorson har opfattet Højsang Kap. 2, 1 som en Replik i Brudens eller i Brudgommens Mund. Den Form, hvori han citerer Ordene forekommer første Gang i Resens Oversættelse 1607 og gaar derfra igen i den Svaningske Bibeludgave 1647 og de følgende Bibeludgaver. I den Svaningske Udgave tildeles baade V. 1 og V. 2 Brudgommen, og dette gaar igen i det 17de Aarhundredes prosaiske og poetiske Paraphraser af Højsangen i Danmark; men i Vaisenhusets Udgaver, f Eks. den 1732 af Enevold Ewald besørgede, der maaske kan regnes for særlig pietistisk, tildeles V. 1 Bruden.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

eller

Velsignelsen, af Gud tilsagt,
var Perlen i den gamle Pagt,
men kun med «Sæden» som Guds Ord
Velsignelsen slog Rod i Jord.

(Salmebog No. 420: Velsignelse al Jordens Tarv.)

Begge disse Vers vil tillige give gode Exempler paa en ejendommelig Sprogbrug: Skønt Ordet Sæd i dem begge logisk er Gudmennesket, den forjættede Messias, fremkaldes der, ved Association fra Ordets ellers hyppigste Brug som konkret Naturgenstand, uvilkaarligt Naturlivsudtryk: «indplant» og «slog Rod i Jord». Denne Art af Association er meget almindelig i og ejendommelig for den religiøse Digtning. Al religiøs Sprogbrug maa, fordi den taler om det usynliges Verden, Sjælelivet, oprindelig bruge Billeder; men den vil i den stadige Dvælen ved de samme Sandheder bruge disse Billeder saa hyppigt, at alt Billedpræget slides af dem og de bliver fra Konkreter til Abstrakter. Der vil da alligevel (hyppigst i Ord, hvis Billedpræg havde med Naturlivet, ikke Menneskelivet, at gøre) blive tilbage en Rest af Associationsformue, ikke saaledes at disse Ord nødvendigt kræver deres oprindelige Naturomgivelser, men saaledes at det giver Tanken et vagt Velbehag, naar de associeres med Naturgenstande og Naturudtryk i Almindelighed.

Saaledes er det gaaet med det ældgamle religiøst-etiske Billede «bære Frugt». Den første kristelige Tid har det som rent Abstractum: Ef. 5, 9 «Lysets Frugt viser sig i al Godhed og Retfærdighed og Sandhed», — men dog med Evne til at tiltrække Naturverber: Jac. 3, 18 «Retfærdigheds Frugt saaes i Fred». — Paa samme Maade bruges dette Abstractum i Rosendigtets V. 2 og 5 og føles ret behageligt, fordi det vagt hører til Naturriget. Det i Allegorien passende Concretum findes i 1ste Linie af V. 5: Saa blomstrer Guds Kirke med Ære.

Det er paa Grund af Udtrykket «Frugter»s abstracte Naturløshed i Bibelsproget, at der kan fremkomme en Sammensætning som «Guds Billedes Frugter». At Brorson ogsaa ellers (ligesom Visdom. 2, 23) sætter Menneskets Fald fra sin oprindelige Herlighed i fast Forbindelse med den bibelske Tanke om Mennesket som skabt i Guds Billede, ses af Titelen paa et af hans Salmehefter (uden Aar[1]): «Om Guds Billede og Menniskens Elendighed og Fordærvelse».

[1] Medens tidligere Forskere regnede dette Hefte for noget af det første, Brorson udgav, sætter A. D. Jørgensen det til 1734, uden at hans Grunde dog synes mig absolut overbevisende.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Ogsaa Ordet Tidsel baade i første og andet Afsnit (V. 3 og 7) kommer ind som en naturlig Veksel med Ordet Torn paa Grund af deres bibelske Brug sideordnet og i samme religiøse Betydning (se f. Ex. Matth. 7, 16).

Endnu skal nævnes, at ogsaa Hovedparten af 2den Afdeling, det i sin Inderlighed saa gribende Vers om Roserne, der vokser i Dale, sikkert i denne sin Formulering er inspireret af det Skriftsted, Digteren angiver som sit Hovedudgangspunkt ved at sætte det som Overskrift over Salmen. I sin Helhed lyder nemlig Brudens Replik: «Jeg er en Rose i Saron, en Lillie i D a l e n e». — Latin: lilium convallium (deraf vort Plantenavn Liljekonval).

Højsangens Kap. 2, V. 2 giver Brudgommens Svar: «Som en Lillie iblandt Tornene, saa er min væneste iblandt Døtrene.» — Saa har vi da baade Rosen og Tornene og dermed tilsyneladende tilstrækkeligt Udgangspunkt for Brorsons Betragtning. Men hvorfor denne munder ud i Tanken om den korsfæstede og Digtet, som Brix dybsindigt og sandt har paapeget, ender med, at Digteren i mystisk extatisk Tilbedelse gør sig til eet med den lidende Frelser, saa at Julesalmen «fører langt ud over baade Nytaar og Helligtrekonger, dybt ind i det Allerhelligste, i den store Lidelse og Offerdøden» (Brix) — det kan der endnu siges noget mere om.

Det hænger sammen med Brorsontidens Maade at betragte Julen paa, men er dog ikke givet dermed.

Oldtiden og Middelalderen havde overfor Julens Under mest haft Sans for netop det vidunderlige og forundringsvækkende deri: Jomfruen, der føder; Himmelkongen, der lægger sig fattig paa Krybbestraa, den almægtige, der bliver et hjælpeløst Barn. Dette bliver ogsaa Reformationstidens Julesang og er endnu Tonen i Brorsons «Mit Hjerte altid vanker». I det 17de Aarhundrede vokser i Tyskland (f. Eks. med Paul Gerhardt) og lidt senere i Danmark en ny Form for Julebetragtning frem: Menigheden træder hen til Barnets Leje, ser, som Forældre i Tanken kan gøre det, frem over Barnets Liv og finder da deres Glæde i det, der er dette Livs store Betydning for den enkelte og alle. Dette er Tankegangen i Brorsons «I denne søde Juletid».

Lægger nu Rosenbilledet Digteren den sidste af disse 2 Tankegange nærmere end den første? Svaret maa bero paa dette Billedes litterære Tradition i dansk religiøs Poesi.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

I Middelalderen blomstrer Rosensymbolet over hele Salmedigtningen. Det er Jomfru Maria, der er det «væne Rosens Blomster», «Rosa in Jherico» — den rene Rose o. s. v. vekslende med «den alsomædleste Lillie», og fra hende kan Benævnelsen gaa over paa hendes Søn som «Rosen, der springer af Lilliegren» (Dies est lætitiæ). Men overalt her er Billedet som i Middelalderens øvrige Folkedigtning givet med vag Ubestemthed, blot = en herlig Blomst: «Alædleste Bloster paa Himmelens Gren». Efter Middelalderen, da Folkevisen bliver allegorisk (Ex. Ørnevisen), kan Billedet brede sig over et helt Digt til Allegori; men langt fra at miste sin Ubestemthed forøger det denne. Som Exempler kan man efterse Hans Albertsen: «Jeg véd en Urt baade dejlig og bold» (Urten = Danmark), Hans Raffn: «Jeg véd en Urt baade dejlig og fin» (Urten = Guds Ord) og «Et Blomster høvisk og fin jeg véd» (Ofvid, Oversættelse efter Valentin Triller v. Gora; Blomsten = Jesus)[1]. Digterne vil her oftest, ligesom Peder Ræf Litle i sine Mariaviser, benytte det vage Billede til at spænde os. Vi faar enten slet ikke Opløsningen at vide, eller den skal komme som en Overraskelse. Hvor fjernt er dette ikke fra Brorsons glade Udbrud allerede i 1ste Vers, at «min Jesus, den dejligste Pode, blandt syndige Mennesker groede». Nej! Middelalderens Rosenbillede, der i sin Juleanvendelse netop gjaldt den vidunderlige Fødsel, ebber ud i det 16de—17de Aarhundredes danske Salmedigtning uden i nogen Maade at kunne give Udgangspunkt for en bestemt Rosenallegori, end sige lede denne i Retning af Korsfæstelsestanker.

Brorson maa her have en nærmere Kilde, og den vil vi ganske naturligt støde paa, naar vi retter vor Undersøgelse mod et andet Punkt. Dr. Brix har paa en mesterlig Maade gennemgaaet den sproglige Teknik i vort Digt: Klangvirkningen af Vokaler og Konsonanter, Rim og Ordforbindelser. Men een Ting har han ladet ligge: Rytmen. Maaske har han ikke helt kunnet glæde sig ved den. Den er efter sit naturlige Fald underlig hastende, jagende. Det passer godt til Digtets Slutning, særlig sidste Vers, hvor Digteren i extatisk Henrykkelse ligesom kaster sig i Favnen paa sin Frelser og klamrer sig fast til ham. Det passer ogsaa godt til V. 7: «Forhærdede Tidsel-

[1] Se Brandt og Helweg: Den danske Psalmedigtning S. X, XI, XIII, XIV, XVI, 2, 67, 229 og 335. Denne Opregning er, som det vil ses, i sit Sigte væsentlig forskellig fra den, Professor Vilhelm Andersen har foretaget i sin Skitse «Den yndigste Rose» i «Dansk Tidsskrift» 1902. Han forfølger Rosenbilledet i alle Sammenligninger, jeg kun som ren Allegori.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Gemytter! Rytmerne falder som Piskeslag mod de genstridige. Derimod passer det kun lidet til det yndefuldt blide i Digtets Begyndelse (særlig V. 1 og 4).

Rytmen er bestemt ved Melodivalget, og dette er ikke det mindst ejendommelige: at skrive en Julesalme paa en Begravelsesmelodi! Prudentii Hymne oversat af Peder Jensen Hegelund havde lydt med sin gamle Melodi over Slægt efter Slægt, der sænkedes i Jord. Den Melodi hørte Graven til, og man tog den ikke nemt op til andre Salmer. Da den musikalsk konservative Arrøboe benytter den i sin Oversættelse af Davids Psalmer, er det til Ps. XC «En christelig Liig-Psalme». Melodien, der nu saa afgjort hører til Julens særlige Melodikreds i vor Kirke, har ikke umiddelbart kunnet overføres dertil; der krævedes et Mellemled, — og Mellemleddet er en Langfredagssalme af Elias Eskildsen Naur. Denne Salme, der begynder:

«Jeg kaster mig ned og bejamrer
de Ribler, som Synden indhamrer»

er med sin stærke Ophobning af voldsomme Udtryk og sin Svælgen i Korsfæstelsens Gru ofte opstillet som forskønnende Folie for nogle af Kingos mere stærke end smagfulde Passionssalmer; men den maatte tillige paa Grund af denne Svælgen særlig vinde Yndest hos den pietistiske Aandsretning, da denne kom til Danmark. Salmen findes i «Zions Sange og Sucke i Verdens Babylon eller Gudelige Psalmer uddragne af Jesu Pines og Døds Historie — — Odense 1688». Denne Bog er mindst oplagt 1 Gang til (Kbhvn 1701)[1] og Salmen blev desuden optaget af Kingo i hans «Vinterpart», der jo, efter at være

[1] I 2den Fortale til denne 2den Udg. (1701) af «Zions Sange og Sucke» skriver Naur til Læserne: «Eders Guds Frygt loed see en stor Kiærlighed imod denne liden Bogs første Edition / saa den blef bortkiøbt samme Aar den blef trykt; Ja endog af en deel udskrefven Ord fra Ord / hvor den icke paa Prendt kunde bekommis. Særdelis maa jeg berømme med tilbørlig Ære den lille By Ærrøe / hvis Gudfrygtige Indbyggere besynderlig har forliebt deris Andagt udi disse Zions Sange / og / ved alle gifne Leyligheder / sjunget dennem baade i Guds Huus / og i deris egne Boliger. Ja førend Langfredags Psalmen (Hvilken jeg som en Moder til de andre / efter Caspari Barlæi Anledning / først udsatte / og gaf / ved de Tider / mine Discipler udi Faste / iblant andet af Passionen / paa adskillige Slags Latine vers at componere) kom med andre i Trycken, loed de dend udskrifve og idelig bruge paa Langfredag, — —» Her har vi dels en Beretning om, hvor udbredte og yndede Naurs Salmer og navnlig vor Langfredagssalme var, dels føres vi et Skridt længere tilbage, nemlig til dennes Kilde i den nederlandske Digter og Historiker Caspar von Baarle (1584—1648)'s «Elegia ad Christum in cruce pendentem».

Digitized by Google
Original from PENN STATE

kasseret, blev fordelt rundt i Købstæderne til fattige Skolediscipler. Salmen er meget lang, paa 41 Vers, af Kingo forkortet til 30; men vi har kun Brug for et lille Brudstykke:

V. 21.

Hans Fængsel min Frihed skal være,
Hans Haanhed min Høyhed og Ære,
Hans Strikker og Nagler mit Smycke,
Hans Armod min Rigdom og Lykke.

V. 22.

Hans Angist mig fryder og glæder,
Hans Plager mig Plaster bereder,
Hans Vunder mig hiælper og heeler,
Hans Vaade mig Naade meddeeler.

V. 23.

Til Korset jeg derfor vil rende;
Jeg Aarer og Seener vil spende
Til Korset at fløye, og bøye
Til Korset Siæl, Hierte og Øye.

V. 24.

Der henger min Rose blant Nelder;
Der falmer min Rose og felder
Blant Torne de yndige Blade;
Der Tornen min Rose tør skade.

Jeg mener, det er dette, der med sin Melodi har grebet Brorson, og, idet det smelter sammen med Højsangsordet, har givet hans Tanke det produktive Incitament. Medens det for Kingos Vedkommende er den bibelske Fortælling, det historiske, der vækker ham produktivt, er det for Brorsons det enkelte Situationsbillede eller det enkelte Udtryk. At netop Rosenbilledet, der hos Naur er en forholdsvis tilfældig Enhed i Opregningen, maatte gribe ham og af ham udarbejdes paa den Maade, det er blevet, beror paa hans stærke Natursans og dens ejendommelige Retning. Medens Kingos Blik fæster sig ved det flittige, dagvirksomme Dyre- og Menneskeliv, og han særlig glæder sig ved Solen og Lyset, lader Brorson i særlig Grad sit Øje dvæle ved det vegetative Naturliv, Blomsterverdenen. Vi træffer hos ham ikke alene Navnene paa de Vejkantens og Markens Smaablomster, som litterær Skik nu engang har vedkendt sig:

Digitized by Google
Original from PENN STATE

«Jeg som en Borre hænger ved Jesum med mit Sind», Jesus er «vor Ærenspris og Tusindskøn»[1], men alle vil sikkert anerkende «Her vil ties, her vil bies» som typisk dansk Vinterbillede. Hvor hjemlig en Dragt er ikke Matth. 24, 32 her blevet iklædt i 3die Vers:

> Turtel-Due, kom at skue,
> Kom at skue! Bag Gierdet hist
> Der skal du finde Forsommers Minde
> Forsommers Minde, alt grøn paa Quist.

Her har han gjort den ganske forunderlige Opdagelse, som Jan Ligthart og hans hele Lærerpersonale, nu over halvandet Hundrede Aar efter, frydede sig saadan ved[2], nemlig at Træerne har Knopper om Vinteren! Ja, jeg er endda ikke sikker paa, at han ikke har gjort yderligere endnu en Opdagelse. Hvorfor skriver han ikke: Flyv at skue «i Haven» (eller «i Lunden» eller «i Træet») hist, men netop «bag Gærdet» hist? Maaske fordi der bag Gærdet slynger sig Kaprifolier, og Kaprifoliens Knopper er allerede vidaabne i Februar Maaned.

Dette sidste være nu, som det vil, saa giver dog netop dette Digt os en karakteristisk Prøve paa Brorsons Digtningsstil, hvor han er friest: en fint udmalet Natursituation, fyldt af en Samtale mellem Sjælen og dens Brudgom, altsaa netop en Parallel til Rosendigtet.

Vi maa vente, at den Mand ogsaa har nydt Blomsterhavens Skønhed som en Æsthetiker. Vi ser af hans Salmer, at han har frydet sig ved Frugttræernes Blomstring, saa han kan tale om Christendommen, der stod «som Træ ved deyligst Rod, saa oven fuld af Frugters Snee og Purpur». Han kender ikke blot «Roser og Viol saa skiøn», men ogsaa deres Væsen: «Udbreder dog Eder, som Roser mod Solen», og véd, at «Lilliens Hierte kan holdes i Grøde, skønt Solen de yderste Blade har brændt».[3] I dette «holdes» har vi den omsorgsfulde Blomsterelsker, der sikkert ogsaa har passet og podet sine Roser.

[1] «I Christus har jeg Livet» V. 7 (efter Tysk) og «Paa Jesu Død og blodig Saar» V. 6 (original Brorsonsk; men om Blomsternavnene se f. Eks. Wackernagel: Deutsche Kirchenlied III 228). — Jeg har ikke nævnt det bekendte Billede om Alverdens Konger, der ikke mægter at sætte det mindste Blad paa en Nælde, da denne Tanke allerede forekommer hos Arrøboe (Hexaëmeron, 3die Dag).

[2] Se Jan Ligthart: Om Opdragelse, den danske Oversættelse S. 67.

[3] «Ach, Fader! lad dit Ord og Aand» V. 3 — «Er ikke Ephraim min Lyst» V. 1. — «I Sinde, som finde ey Hvile paa Jorden» V. 7 — A. D. Jørgensen: H. A. Brorson S. 36.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Brorson er ikke for intet samtidig med ham, der betragtede den «dejlige Rosenknop», hvis «Blade gør saa mange smaa Labyrinthers Gange», men hvis Blomst dog visnede. Brorsons Rose er Jesus Christus; men ogsaa han kan visne hen for den sløvsindedes Sjæle-Øje. «Ach, min Rose visner bort, bliver baade bleg og sort.» Dette er virkelighedsiagttaget Visnen: det varme lyse Karmoisin bliver til blaarosa Bleghed og violetagtig Sorthed. Saaledes visner Roserne i Danmarks Haver.

Efter Brorson blomstrer der nok mange Roser i den danske Salmedigtning. De er Symboler paa Finhed, Skønhed og Frugtbarhed. Grundtvig bruger dem til at flette Kranse af til at smykke Bruden og Lammet og Korset. Han og mange andre bruger Rosen paa Tornen til Symbol paa Trøst efter Modgang. Men Allegorien om den yndigste Rose har kun Brorson givet os. Ved Befrugtning fra en i og for sig meget ringere Aand skabtes i det rette Øjeblik ud af Pietismens Hengivelse i Højsangens Billedsprog og Brorsons egenartede Naturgrebethed den ejendommelige Individualisering, hvorunder vi Danske i vore Juletanker skuer «Spiren af Isai Stub».

Odense.

Niels Møller,
cand. mag.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

LIDT OM HENRIK WERGELANDS SIDSTE LEVEMAANEDER

«PAA NORSK OG PAA FRANSK KAUDERWELSK»

Efterlatte optegnelser av avdøde byraachef WILHELM LASSEN, meddelt med noter ved CHR. BRINCHMANN

Forfatteren av disse optegnelser, Wilhelm Lassen, var født 2. oktober 1815 paa Grans prestegaard som søn av provst Albert L. og hustru Dorothea Andrea f. Lange, blev student i 1831 og juridisk kandidat 1837; han ansattes 1837 som kopist i Revisionsdepartementets postkontor, blev i 1850 utnævnt til kgl. fuldmægtig og i 1856 til byraachef. Fra dette embede tok han avsked i 1881. Han døde i Kristiania 16. februar 1907, i sit 92. aar, ugift. — L. var en likesaa utrættelig som nøiagtig genealog; han efterlot til opstilling i Riksarkivet en omtrent alle norske navne omfattende nitid skreven samling person- og familiehistoriske utarbeidelser og notiser, samt kirkeboksutdrag. I trykken utgav han et bind «Norske Stamtavler» (1868) og «Biskop i Lund Dr. Mats Jenssøn Medelfarts agnatiske Descendenter af Navn: Wibe og Lund» (1901), hvori det omstændelige avsnit om statholder Ditlev Wibe gir en fremstilling av Norges administration i tiden 1722—31. — L. var tenorsanger og harpespiller.

N'ayant pas vu H. W. depuis le 2 avril (ɔ: 1845) lors de la visite de l'aveugle dame de compagnie de la reine &c, j'allai le voir pour la dernière fois dans son ancienne demeure, et — qui sait ? peutêtre dans ce monde, le dimanche le 13 de ce même mois. A mon entrée j'y trouvais deux de ses amis, MM. Thurmann[1] et Knoph[2] samt Billedhugger Hansen[3] her af Byen, hvem Maler Tidemand havde, med W's Tilladelse sendt op, for at aftage hans Buste i Gips. Jeg fik først, efterat disse Herrer vare gaaede, vide af W., at det var hans Buste, der stod ved Siden af Sengen, thi i den Virvar, som omgav os der, idet man var be-

[1] Lars Thurmann, f. 1802, d. 1869 paa Røros, efterat ha været kopist i Finansdepartementet 1836—55.

[2] Peter Andreas Knoph, f. 1799, d. 1878; assistent i Riksarkivet fra 1841 til sin død.

[3] Hans Hansen, f. 1821, d. 1858, billedhugger utdannet ved Akademiet i Kjøbenhavn.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

skjæftiget med at ryddiggjøre Huset, der skulde fratrædes Dagen efter, lagde jeg ikke Mærke til den, men tog den for at være en af Husets Penater, der skulde dele Skjebne med alt det Øvrige, og trække bort, for at slaae sig ned i det nye Huus. Busten var endnu ikke fuldført, og Mesteren spurgte ved Afskeden, om han turde komme igjen om Eftermiddagen Kl. 3, for at fortsætte, hvilket blev ham tilstaaet, uagtet Fru W. yttrede sin Frygt for, at det vilde anstrænge hendes Mand formeget, — man kan ikke sige, at sidde, men ligge for Modellereren, men W. svarede, at det aldeles ikke anstrængede, da han kunde ligge ganske rolig, endog med tillukkede Øine. — Paa mit Spørgsmaal (ved min Indtrædelse) om hans Befindende, svarede han, at det var heel daarligt. Han plagedes af Øreværk, Kolik og af og til voldsom Trangbrystighed. Kort efter mig kom ogsaa Overlærer Møller[1] ind. Han traadte ind af Døren livlig og oprømt, varm som han var af Spadseretouren i det temmelig varme Solskin. Hans qvikke Ansigt glædede W., der udbrød: See det var et muntert Ansigt. Denne Livlighed smittede tildeels ogsaa, som sædvanligt paa den Syge, hvis Ansigt blussede og frisknede op. Da vi herover yttrede vor Glæde, sagde han, at det kun var tilsyneladende og paa Grund af den feberagtige Varme, der gjennemstrømmede ham. Han følte sig tvertimod slettere, end nogensinde. Hans fortræffelige Appetit og gode Fordøjelse var væk, Brystet og Kræfterne svagere, og han følte Sygdommen stedse at vinde mere og mere Terrain, saa han forberedte sig paa at Døden vilde komme inden 8 Dage. Vi søgte da at faae ham fra disse sørgelige Tanker, og Møller gjorde ham opmærksom paa, at han (W.) ved Juletider jo havde været ligesaa ussel og da ligeledes yttret de samme Tanker, men at han da havde overstaaet, saa man maatte haabe endnu Mere af Foraaret &c. — Samtalen faldt nu paa andre Ting. W. spurgte mig, om jeg havde været med at synge for Prindserne, og hvorledes det var gaaet af. Da jeg troede, han mente en Qvartetsang, hvori jeg havde deeltaget den foregaaende Aften hos General W. [Wedel-Jarlsberg?], svarede jeg, at det havde gaaet daarligt nok, idet vi ikke havde været tilstrækkeligt forberedede. Da han nu videre spurgte mig, hvorledes hans Text havde passet til Melodien, mærkede jeg først, at vi misforstod hinanden. Han talte nemlig om et Digt, som han et Par Dage iforveien var bleven anmodet af de, hos Prindserne qvartetsyngende Herrer om at skrive i Anledning af Prindsernes forestaaende Afreise; dette Digt, der skulde gaae paa Lindblads Melodie: «Sätt maskinen igång» &c., vilde Sangerne afsynge som en Serenade udenfor Prindsernes Vinduer. W. klagede over Versemaalet i denne Sang, der var yderst vanskeligt at digte i; imidlertid havde han faaet Digtet færdigt, men havde maattet forandre Noget i det, da han kun havde adresseret det til Gustav og ikke til de øvrige Prindser, som han ikke vidste vare musikalske. Ved denne Forandring havde det ikke vundet, sagde han mig siden. — En af os kom der-

[1] Ulrik Vilhelm Møller, f. 1799, d. 1853 som overlærer ved Krigsskolen i Kristiania fra 1815; 1822—45 indehaver av artiumskurset «Overlærer Møllers Institut», den første norske skole som gav friminuter mellem timerne og meddelte undervisning i gymnastik og svømning.

Digitized by Google Original from PENN STATE

paa til at nævne, at Candidat Fearnley[1] havde prædiket i Byens Kirke til Høimesse, hvor man havde ventet Kongen (i hvilken Anledning et Chor af Herrer og Damer havde indøvet en lille Cantate, men som ikke blev givet, da Kongen ikke kom). W. yttrede da sin Forundring over at man lod en saadan Person som F. prædike. En saadan kold tør Person, meente han, var udaf Stand til at holde nogen god Tale. Jeg indvendte da, at jeg havde hørt af En, som kom fra Kirke, at det havde været en meget god Prædiken. Dette undrede W., der sagde, at han havde anseet dette for umuligt, da fast alle Pædagoger vare tørre Folk, der manglede al Enthousiasme. Da Møller for Spøg takkede for Skosen, blev W. lei herover, og vilde gjøre det godt igjen, ved at sige, han ikke herved havde meent M. Du er jo en Pædagog i stor Maalestok, sagde han, ganske forskjellig fra de almindelige. Det Hele vakte da naturligvis kun Spas. Møller og de øvrige 2 Herrer gik kort derpaa, og Hansen og jeg blev kun tilbage. Tilsidst gik ogsaa H., der skulde komme igjen om Eftermiddagen. Da jeg var blevet alene med W. takkede jeg ham gjentagende for «Normandens Catechismus», han havde været saa god at sende mig, og hvorfor jeg rigtignok havde sendt ham nogle Linier til Tak. Han fortalte mig da, at Statsminister Due havde været oppe hos ham for et Par Dage siden, og at Excellencen havde fundet Mangt og Meget der morsomt. Især havde han leet over Besvarelsen af Spørgsmaalet om Scandinavien, saa W. havde kunnet mærke, at man paa høiere Steder paa det Nærmeste anskuede Tingen med samme Øine. Jeg kom da atter til at yttre min Forundring over at Kongen ikke havde aflagt W. et Besøg. W. svarede hertil, som før, at han aldrig havde ventet, eller kunde gjøre Fordring paa en saadan Ære, og at han Intet havde at klage, men tvertimod al Grund til at glæde sig i og prise Kongen. Jeg svarede, at jeg i Oscars Sted, vilde have besøgt W., om ikke af nogen anden Grund, saa dog af Nysgjerrighed, for at see, hvorledes han saae ud. W. fortalte da, at Due havde sagt ham fra Kongen, at det havde været Dennes Agt og Ønske, at besøge W., men at Forretninger stedse havde hindret ham heri. Herimod vilde jeg naturligviis ingen Indvendinger gjøre, da det vilde være Synd, at forstyrre W's Illusioner heri, til ingen Nytte.

Nogle Dage efter (en Løverdag Eftermiddag?) besøgte jeg ham igjen, dennegang i hans nye lille Huus. Præsten Montz[2] var der just. Medens jeg endnu stod udenfor Døren hørte jeg en varm Ordstrid derinde, hvilken tildeels ophørte ved min Indtrædelse. Af enkelte Yttringer, der endnu faldt af og til, troede jeg at kunne forstaae, at man havde omdebateret Spørgsmaalet om at lade ham føre paa Hospitalet, indtil man fik færdigt det groveste og vigtigste Arbeide i den nye Bygning. Wergeland modsatte sig dette af al Magt, idet han sagde, at man vilde dræbe ham derved, og at han, mod Alles Forventning havde befundet sig bedre i

[1] Henry Emil Fearnley, f. 1813, d. 1879 som sogneprest til Eidskogen; 1839–47 indehaver av en realskole i Kristiania, senere Dahlgrens Skole.

[2] Gottfried Johann Montz, den første katolske prest (1843–48) i Kristiania, hjemmehørende i Rhinprøissen.

Digitized by Google Original from PENN STATE

den nye Bolig, hvor fugtig og ufærdig den end kunde være. Da hans Kone og Montz imidlertid vedbleve deres Paastand om at det efter deres Overbeviisning var det Bedste og Eneste, han kunde gjøre, hvori jeg ogsaa samstemmede, gav han efter, og forlangte strax hentet en Bærestol, for paa staaende Fod at blive bragt derhen, men kun under Betingelse, — saavidt jeg nu (efter en Maanedstids Forløb) erindrer, at det kun skulde være for 8 Dage, og at hans Canarifugl flux skulde bæres derhen. Dennegang var jeg der kun kort, og han blev ogsaa samme Eftermiddag afhentet (i en Portechaise fra Hospitalet). Denne var bedre indrettet (sagde han mig senere) end den, hvori man havde ført ham ned fra hans gamle Huus i det nye, thi den havde sluttet saa daarligt, at han følte, — afvant som han var fra den frie Luft, iiskolde Luftstrømninger omblæse sig fra alle Kanter, hvorfor han skreg til Bærerne, at de maatte lukke bedre til, hvorpaa han fik det Svar, at den var saa tæt tilsluttet som den kunde. Han maatte da lægge sig et Tørklæde over Ansigtet, og lod det dermed gaae afsted. Ankommen til Døren af sit Huus, kunde han ikke i Portechaisen komme derind, da Bærestolen var for bred til at passere gjennem. For saa hastigt som muligt at faae Ende paa den Qval, han leed derinde, sprang han derfor ud, og var i 2 Spring inde i Værelset og i Sengen, uden at han vidste hvor han havde taget Kræfterne fra til en saadan voldsom Bevægelse. — Efter nogle Dages Forløb besøgte jeg ham paa Hospitalet, hvor han laae i den store for nogle Aar siden opførte Hovedbygning. Her traf jeg ham alene, da hans Kone maatte dele sig mellem ham og det under Arbeide værende Huus, der krævede hendes Tilsyn. Han var mere utilfreds, end ussel, og yttrede Misfornøielse med Alt der, navnlig med det fast utaalelige Echo i den store Bygning og især i den lange Gang udenfor Værelset, der gjorde, at den mindste Lyd forplantede sig i de mangfoldigste og forunderligste Gjentagelser, hvilket især viste sig skrækkeligt, naar, — som ofte hændte, et sygt Fruentimmer i Sideværelset, — (en Datter af den forhenværende, nu elendige Universitetsportner Olsen) i sine hysteriske Anfald udsendte de gyseligste Skrig, hvilke snart hørtes som Lyden af en Kraakesmælde, snart som af et skrigende Sviin. Opvartningen og især Lægetilsynet navnlig med Hensyn til Medikamentforsyningen fik ogsaa sin Bekomst. Nu havde han, — sagde han, den hele Dag maattet vente paa at faae noget simpel Salve eller Lægedom for sit inflammerede Øre. Havde han hjemmefra sit eget Huus sendt Bud til Apotheket efter den, vilde han kunne have havt den paa et Qvarteer; nu fik han derimod først om Aftenen hvad Lægen bestilte om Morgenen. Naar dette var Tilfældet med ham, for hvem Lægerne ellers havde Interesse og gjorde sig mere fore, saa kunde han vide, hvorledes det kunde gaae dem, der i denne Henseende vare mindre begunstigede. Alle disse Besværinger maatte naturligviis undskyldes med hans store Ulyst at ligge paa Hospitalet. Jeg maatte paa hans gjentagne Anmodning lukke op den øverste Rude i det ene Vindue i hans Værelse, det hvorigjennem Maanen saa venligt havde tilsmilet ham en af de foregaaende Nætter, hvorom hans Digt lød. En af Dagene strax før havde han ogsaa, fortalte han, faldt paa at staae op og

Digitized by Google
Original from PENN STATE

gaae hen til Vinduet, for at see ud i Haven og Gaarden. Foran Vinduet var en temmelig høi Forhøining. Denne havde det da, trods hans afkræftede Tilstand lykkets ham at kravle oppaa. Efter en Stunds Forløb vilde han atter ned, og frisk som han følte sig, glemte han sin Skrøbelighed i den Grad, at han gav sig til at hoppe ned af Forhøiningen. Dette var imidlertid en for stor Prøve for hans Kræfter. Benene kunde ikke bære ham, men svigtede, og han blev liggende en Tid, inden det atter kunde lykkes ham at komme op. Nok engang kravlede han op paa Forhøiningen, og kom tilsidst lykkelig i Sengen igien. Han var ikke brav den Dag, jeg besøgte ham. Øret og Trangbrystigheden plagede ham, og som Følge deraf var hans Stemning mørk og uskikket for Meddelelse, hvorfor han laae meget med tillukkede Øine. Jeg forlod ham da efter en Timestids Forløb, og var ikke mere hos ham, medens han laae der. — Efter hans Tilbagekomst i hans eget Huus besøgte jeg omtrent eengang hver Uge og fandt ham da for det meste taalelig brav. Meget angreb ham imidlertid de bestandige Ærgrelser, han havde eller rettere sagt gjorde sig selv i Anledning af Arbeidet paa hans Huus, hvor han havde givet Ordre til at male Gulve og Døre &c. under hans Fraværelse paa Hospitalet, og som derfor nu paa det nærmeste var færdigt, medens det Udvendige, som Opsættelse af Udhuusbygningen, af Stakitværk om Gaarden og Haven, samt af en Trappe ud til Haven stod tilbage. Intet, syntes han, gik her efter hans Ordre, og det var saa langtfra, at den Huusmandsstil, han havde tænkt sig, var bleven gjennemført, at det Hele nu stod der som hverken det Ene eller Andet. Trammen ud til Haven vilde han skulde have bestaaet af 2 udbugede Søiler med et Tag over, og med Bænke, een paa hver Side Døren. I dets Sted havde man gaaet hen, og dreiet 2 lange tynde Søiler, der vare blevne placerede saa langt fra hinanden, at Trammen blev som en stor Altan, hvortil Bygmesteren (Nahsen) havde gjort en lille brat Hønsetrap, der stod lige langt fra begge Søiler, uden at strække sig i hele sin Længde hen til dem. (Dette blev dog senere forandret, hvorved Trappens Udseende for endeel blev reddet).

Den 17 Mai lod jeg atter min Harpe bære derop. Den havde staaet hos mig siden han fraflyttede sit gamle Huus. Han glædedes, som altid, ved at see den igien. Lieut. Tischendorff[1] var der ved min Indtrædelse, men da han snart gik, spurgte jeg W., om han ønskede, at jeg skulde spille og synge for ham, hvortil han med Glæde svarede Ja. Medens jeg musicerede kom Naboen Capt. Scheel[2] derind, for at høre til hans Befindende paa denne Dag, — Aarsdagen for den, der ifjor gav W. hans Knæk, idet han, skjønt Reconvalescent ikke kunde afholde sig fra at begive sig ud i den kolde sure Blæst, som da var, for at see Fanetoget &c. Hans Befindende nu var misligt. Han havde i de 3 sidste Dage befundet

[1] Carl August Tischendorff, f. 1814, d. 1868 som artillerikaptein; gift med Sofie Caroline, f. Hetting, f. 1813, d. 1900.

[2] Fredrik Wilhelm Scheel, f. 1795, d. 1876 som pensioneret oberstløitnant i artilleriet; foruten som militærforfatter kjendt som aktiv deltager i kampen mot brændevinsdrikning.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

sig meget slet, og følte Kræfternes Aftagende. Især plagedes han ogsaa af Smerte i det inflammerede Øre, der foraarsagede en bestandig Susen og Banken i Hovedet, ledsaget, idetmindste stundomtil af heftige flugtende Smerter. Hans Aandedræt og Bryst var ogsaa tungt og besværligt. Samtalen faldt paa Blomster, Noget hvortil den skjønne Aarstid og en paa Bordet foran Sengen staaende Skaal med Aurikler og andre Foraarsblomster gav Anledning. — Capt. S. fortalte om de rige Blomsterudstillinger, han havde seet i Udlandet (navnlig i Lüttich?), og fremhævede visse Pragtblomster, som han gav Fortrinet. W. tog fremdeles sin Gyldenlaks og Roses Parti, og fandt disse Blomster smukkest. Hans Gyldenlak og Kanarifugl vare ogsaa de Ting, der i hans Øine afgave det bedste Beviis paa hvor vidunderligt deilig denne Verden var, ved hvilken Anledning han oplæste for os nogle korte Aphorismer, hvori han havde nedskrevet nogle af sine Troesgrundsætninger. Disse begyndte med, at han vilde dø som Deist og som en Allahs Bekjender. Om han ligesaalidt som nogen Dødelig kunde gjøre sig nogen Forestilling om det andet Livs Glæder og hvori disse skulde bestaae, var han dog sikkert overbeviist om at de vilde være af en langt anden og høiere Natur, end denne Verdens, hvis Indretning dog ogsaa var saa herligt fremgaaet fra Skaberens Haand, hvorom han blot kunde overbevise sig, ved at kaste et Blik paa sin Gyldenlak og Kanarifugl. Hvor gjerne han ogsaa, — og nu hellere end nogensinde, kunde ønske at leve, fandt han sig dog med Hengivenhed i Guds Villie, og satte sin Fortrøstning til hans Fadergodhed og Naade. — Paa hans Anmodning maatte jeg nu atter fortsætte det, ved hr. Scheels Ankomst afbrudte Spil, og navnlig bad han mig at synge sin Yndlingssang, den svenske «Bergsröfvaren», som han syntes, ligesom var taget ud af ham selv, uden at han dog derfor kunde elske den Skurk, som spillede Hovedrollen deri. Efterat Scheel var gaaet, viste han mig et Sendebrev, han samme Dag havde tilskrevet Eidsvold Commune, hvori han sender den sin Hilsen, saasom dette vel var den sidste 17 Mai han vilde komme til at opleve her paa Jorden. Som en Foræring sendte han den et Sølvbæger i Lignelse af en Kalk, hvilket han havde ladet gjøre hos Guldsmed Brinch, og hvori var indgravet 2 Inscriptioner, om den Brug, hvortil det var bestemt og om hvem der var Giveren &c. Han bad da i Brevet, at hans Bygdemænd hver 17 Mai vilde bruge denne Pokal og tømme den til Frihedsdagens Ære, og sluttede med et hjerteligt Ønske om Velsignelse over dem (og det hele Land?), og at man maatte mere og mere blive værdige til at nyde Frihedens Goder. Det Hele var adresseret til hans Fader, hvem han tillige havde tilskrevet, og underrettet om sit daarlige Befindende, og at han maatte være beredt paa hans Død. Hans Seng var stillet saaledes ved det ene Vindue, at han tildeels havde Udsigt opover til Slottet og Pladsen foran samme, hvor der allerede begyndte at samle sig mange Mennesker, for at betragte Faneprocessionen, naar den kom marscherende fra Byen. Han vilde da reise sig op i Sengen, sagde han, og see derhen i Kikkerten. Dette havde han dog ikke giort, — sagde han mig, da jeg næstegang kom op til ham og spurgte ham, om han havde kunnet see Noget. Af Mathed

Digitized by Google
Original from PENN STATE

og Fortvivlelse havde han, for Intet at see, ladet Skjermbrettet flytte foran Vinduet. — Næste Torsdag? d. 22 Mai var jeg atter oppe hos ham, og fandt ham da ikke synderlig bedre. Han havde den hele Tid været ved det Samme. Han bad mig gjøre ham en lille Tjeneste, bestaaende i et Kunststykke, nemlig at skjøde paa en lille Træsplint, han havde hulet ud til en Øreskee, med hvilken han saa godt kunde manøvrere inde i Øret. Nu var denne gaaet tvertover, saa han Intet havde at holde den i. Han bad mig derfor ved en Split at fælde ind et lidet Skaft, og lakke det til. Istedetfor at gjøre en saadan Split, valgte jeg heller at surre det fast til med fiin Traad og saa kline Lak over, hvortil han gav mig et halvt afbrækket Segl. Arbeidet lykkedes fortræffeligt, og Øreskeen var igjen lige god som før. Madame Evensen, fra Eidsvoldbakken kom did, medens jeg var der. Hun var inde hos ham en liden Stund, men var for detmeste inde hos Fruen i Sideværelset. Før hun gik, kom hun dog ind igjen, og maatte da fortælle hvorledes 17 Mai var bleven feiret i Eidsvold. Dette fortalte hun da, nemlig at man havde havt et Bal i Badesalonnen, paa circa 40 Personer. Blandt Gjæsterne havde dog ikke den gamle Provst været, uagtet han havde tegnet sig paa Listen som Deeltager med en Dame (en lille Pige, som er der i Huset?). Men Provsten var blevet upasselig, saa at han havde afstaaet fra sit Forsæt at gaa derhen et Par Timerstid. — Da vi vare blevne alene spurgte jeg ham leilighedsviis, om han ikke kunde ønske at være i Eidsvold nu i sin Sygdom og i det mulige Tilfælde af sin Død, for at han kunde komme til at hvile der. Dette havde han Intet imod, svarede han, dog helst ønskede han, at ligge i sin kjære Grotte, som han havde elsket høiest. Herom havde han ogsaa talt med mig tidligere i Vinter, og da fandt jeg hans Idee nok saa vakker; ved nærmere at tænke over Sagen havde jeg imidlertid fundet, at dette i mange Henseender vilde være uhyggeligt. Jeg sagde ham nu Dette, og fremhævede for ham de Grunde, jeg syntes talte herimod. Hvilken Hygge kunde vel hans efterlevende Venner have af at besøge hans Grav, naar denne befandt sig i et mørkt fugtigt Hul, hvor aldring en Solstraale naaede frem, medens han derimod kunde ligge under Guds frie Himmel, omgivet af susende Træer og af sine kjære Blomster. Han svarede da, som før, at han stedse havde havt imod at ligge paa Kirkegaarden blandt saa Mange, der i deres Liv havde været store Skurke og slette Mennesker. Fremdeles at han stedse havde ønsket at komme til at ligge i Slotsparken, hvilket han vilde opnaae, ved at begraves i Grotten, hvis Bygninger vistnok snart vilde blive sløifede, saa hans Grav da netop vilde befinde sig paa et smukt Sted, hvor Smaabørn løb omkring og legede, Spadserende færdedes, og hvor han til hovedsagelig Afbenyttelse for Offentligheden havde ladet grave en Kilde eller Brønd ved Indgangen til Grotten. Disse hans Grunde imødegik jeg, ved at foreholde ham, at Døden gjorde Alle lige, og at, laae der end mange i deres levende Liv slette Mennesker, da hvilte der dog ogsaa Mange, hvis Vandel havde været skjøn, og hvis Hjerte havde slaaet varmt for Sandhed og Ret. De Forandringer og Omvæltninger, som rimeligviis forestod alle de Slottet omgivende Anlæg var ikke godt at

Digitized by Google
Original from PENN STATE

gjøre sig noget Begreb om. Ialfald vilde vel ogsaa mange Aar forløbe, inden hans forrige Huus kom bort, og saalænge det stod, kunde der ikke blive Tale om Grotten, som noget hyggeligt og venligt Hvilested for hans Levninger. — Hans Befindende var ellers slet, ikke bedre end den 17 Mai. Han klagede meget over Øret, med hvilket han anstillede flere Forsøg hver Dag, idet han forsøgte alleslags Salver og Olier i det. Nu havde han faaet Mandelolie. Brystet og Slimen trykkede ham og vilde ligesom qvæle ham. Hosten indfandt sig alt i Et, medens han følte Kræfterne til at hoste op, at aftage. «Tak for Deres Deeltagelse, kjære Lassen,» sagde han, da jeg uttrykte ham Ønsket om at kunne dele hans Lidelser. — Han fortalte mig at Storthingsmændene Tønsager, Ueland, Mossige og et Par Andre vare komne op til ham 17 Mai, efterat jeg havde forladt ham. De havde nok Alle været paa en temmelig god Kant, da de havde levet lystigt til Middags, og vel fremdeles holdt det vedlige Eftermiddagen udover. (Om det var den Dag eller den følgende, at Hr. Ueland havde været ude i den nye aabnede Ølhal, hvor han havde taget utilbørlig Meget til sig af denne nationale Drik, erindrer jeg ikke). Nok af det, de vare da komne stormende ind til W., og Tønsager havde da først taget Ordet og sagt som saa: nu seer jeg da med egne Øine, hvad jeg kun før har hørt, at du er ussel, og at det sandsynligviis ikke er langt igjen med dig. Ueland derimod sad paa den anden Side af Sengen, og klappede W's Haand, og bad ham endnu have Haab, idet baade Ueland og Alle vilde stole paa Herrens Naade, og hvad Andet mere han i sin pietistiske Udgydelse kunde finde paa. I længere Tid vedbleve de saaledes, den Ene at dømme ham af med Livet, og den Anden igjen at give ham Livet, hvilket W. selv ikke kunde Andet, end tilsidst finde heel comisk, sagde han. Flere Eidsvoldinger havde ellers ogsaa været inde hos ham, til forskjellige Tider, fortalte han, og været samstemmige i at han vel ikke havde langt igjen. De Folk sige Sandheden, vedblev han, medens de fleste Andre lægge Dølgsmaal paa den.

Paa mit Spørgsmaal om han havde havt Kræfter nok til nylig at skrive Noget, svarede han, at han i de sidste Dage kun havde havt et Par lyse Øieblikke, hvilke han havde benyttet til at nedskrive et Par Smaadigte, hvoraf eet til sin Gyldenlak, som han vilde vise mig, men som jeg ikke kunde finde blandt de andre Papirer paa Bordet, hvor det skulde ligge. Et Par Dage efter (Løverdag d. 24 Mai) kom de imidlertid begge i Avisen, og efterat have læst disse ligesaa skjønne som rørende Digte, gik jeg strax om Formiddagen op til ham, for at takke ham, og høre til hans Befindende. Jeg traf hans Kone ude i Haven, hvor hun var, for at see til Anlægget af Qvartererne og af Trappen. Hun lod mig vide, at han baade Gaarsdagen havde været, og endnu var meget qvikkere, og at han havde yttret Ønske om at jeg skulde komme. Jeg maatte derfor gaae ind, og fandt ham virkelig ogsaa bedre. Hans Øine spillede og hele hans Udseende var livligt. Han smilte ved min Indtrædelse, og sagde, han var glad ved at see mig. Ved nærmere at efter-

Digitized by Google
Original from PENN STATE

tænke hvad jeg havde indvendt imod hans Begravelse i Grotten, sagde han sig nu at have forandret sin Beslutning, hvortil han ogsaa bevægedes ved de store Omkostninger, som vilde være forbundne med at benytte en saadan Tilladelse. Han bad mig derfor, om jeg vilde udsee ham et smukt Sted paa Kirkegaarden, helst under en stor Piil. Paa Ankerløkkens nye Kirkegaard vilde han ikke ligge, da Grunden der var saa blød og styg. Paa Agers Kirkegaard troede han det ogsaa for opfyldt, saa der var kun Byens gamle Gravlund tilbage. Fortriinsviis havde han tænkt sig i Nærheden af Steenbrudet i Havens øverste Ende, men overlod da forresten til mig at udsee et passende Sted.

En Dagstid efter gik jeg ind i et Ærinde til Klokker Svendsen[1]. Ham fortalte jeg hvad W. havde overdraget mig, og han tilbød sig at følge mig først hen til Kirkeværgen, Kbmd Hamborg, for hos ham at indhente nogle Oplysninger om hvor der kunde være Gravsteder ledige, og derpaa at gaae med mig op paa Kirkegaarden, hvor vi da traf Undergraveren, der paa vor Anmodning bragte os Protokollen over Gravstederne, og hvorefter vi da fandt ud et, tilsyneladende ledigt, der ogsaa stod som saadant i Protokollen, i samme Qvarteer, hvor Professorerne Hersleb, Stenersen, Steenbuch, Steenbloch, og Bull hvile. Dette laae mellem 2 unge Træer, og kunde saaledes godt tilfredsstille hans Ønske. Jeg blev saaledes meget glad ved saasnart at have fundet hvad jeg søgte, og meddelte da Wergeland dette den næste Eftermiddag, da jeg fandt ham igjen daarlig. Ved min Indtrædelse tilkjendegav jeg ham min Glæde over at høre af Pigen, at han fremdeles var ret rask. (Jeg havde ved Middagstider spadseret med et Par Venner derforbi, og gik indom og spurgte Pigen, hvorledes han var. Hun svarede mig da, at han var ret brav.) Hvem siger, at jeg er brav? spurgte han heftigt. Det er forunderligt, at man ikke kan sige Sandhed. Der er ikke uden Eidsvoldingerne, der sige mig den. Efterat have endt nogle Affærer med en Mand, der havde forstrakt ham nogle Materialier &c., bad han mig spille for sig. Da jeg havde faaet paasat Harpen et Par Strenge, som vare sprungne, spurgte han mig, om jeg kunde spille Cachucha eller Bolero eller nogen anden spansk Dands. Hertil svarede jeg Nei, men proberede dog paa hvad jeg kunde af Cachucha. Denne noget eensformige Musik trættede ham vel, og han bad mig høre op dermed. Jeg sang da Horats og Lydia, Andersens Vuggevise, &c. I en Pause fortalte han mig, at han havde faaet et langt Brev paa Vers fra Raadmand Saxild[2], hvori Denne raader ham til heller at henvende sig til Jesus Christus, Englene og W's døde Moder, om at de vilde gaae i Forbøn for ham, fremfor til Blomsterne &c. Ce propos, tout amical qu'il était sans doute ne lui convenait pas trop.

[1] Bastian Svendsen, f. ved Brekke i Maridalen 1795, d. 1865 som almueskolelærer og klokker (fra 1828) ved Vor Frelsers kirke i Kristiania; forfatter av «Christiania Stifts Præstehistorie» (utrykt, en avskrift i Riksarkivet, en i Universitetsbiblioteket).

[2] Erik Nicolai Saxild, f. 1787, d. 1846 som entl. raadmand i Kristiania; en tid sekretær i Bibelselskapet; virksom for stiftelse av barneasyler; flittig religiøs forfatter.

Digitized by Google Original from PENN STATE

D'abord il avait pensé, — me dit-il, renvoyer l'éteuf à Mr. S., en lui apprenant qu'il n'eût pas besoin de médiateur entre Dieu et lui, et qu'il se prosternevait humblement devant Dieu en adorant le grand Allah &c. Telle réponse faite, il voulait la renfermer dans plusieurs enveloppes de papier comme on en fait en se jouant avec les singes, et puis la renvoyer à sa destination. Cette manière d'agir ne lui était venue, — me dit-il, que bien rapidement dans l'esprit ; et il l'avait déja abandonnée. Je lui en exprimai ma reconnaissance, en lui faisant observer qui cela ne lui servirait de rien, et qu'assurément ce monsieur avait cru faire son devoir en prenant soin du salut, de l'agonisant. Cette matière une fois entamée la conversation est roulée sur la réligion chrétienne que le moribond mettait bien au dessous de celles des Turcs et des Judéens. Les noms de Moïse, Jesus-Christ et Mahomed étaient selon lui ceux de trois humains qui avaient rempli l'univers de leur grandeur, sans que rien put admettre la préférence qu'on donne à notre sauveur divin. Quoi de plus absurde que de prétendre qu'il nous fallût pour notre salut un intermédiaire qui pût plaider notre cause, devant la divinité ? La manière enfin dont la sainte écriture fait mention de la conception du sauveur du monde par le moyen du saint esprit choque on ne peut plus toute bienséance et tout bon-sens. Pourquoi dieu en créant notre seigneur se départirait-il de la loi inaltérable et éternelle qu'il fait présider dans notre naissance à nous ? Puis la pauvre planète que nous habitons n'est-elle pas trop petite et de trop peu de conséquence dans le grand tout pour qu'on osât s'imaginer que c'est à nous que le grand dieu dût envoyer son fils à notre salut ? Pour les miracles dont parle la sainte écriture il n'en croyait rien. Le moyen de croire qu'un globe céleste, une étoile enfin sortît de son orbite pour servir de guide à trois hommes qui allaient adorer l'enfant nouveau-né ? Comme je lui objectai que de cette manière on reduirait notre sauveur même à un vil imposteur qui se donnait pour le fils de dieu envoyé pour le salut du genre humain, il repliqua que Jesus n'avait rien écrit de ce que dit l'écriture. Ce ne sont que ses apôtres qui ont consigné tous ces faits. La grande révélation il la cherchait dans l'ordre et la contemplation des cieux et de la terre. C'est là que l'être-suprême se manifeste comme s'il tombait sous les sens. Comment l'impie ose-t-il nier ce que l'univers reconnait et adore ? Ce n'est que la révélation surnaturelle qu'il rejette et en cas de réligion il s'en rapporte au catéchisme des Turcs qu'il venait de relire, et qu'il trouvait bon au dernier point et de loin supérieur aux dogmes que professe notre réligion. Comment après tout les chrétiens se sont-ils conduits envers leurs frères d'une autre réligion ! Toujours comme des monstres, avec le fer et le feu. Or si quelque grand génie apparut sur la scène, prêchant une réligion nouvelle, à coup sûr il entrainerait les humains avec lui &c. — Quelques jours après j'y allai le voir, de nouveau. Son vieux père était venu aussi passer quelques jours chèz lui. Je rencontrai dans l'entrée le vieillard qui sortit avec un monsieur que je ne connaissais pas. Ils me passaient sans m'adresser la parole ni même un salut. Cet autre monsieur était un vieux ami du poéte. Le vieillard allait au spectacle pour donner une petite

Digitized by Google
Original from PENN STATE

diversion à ses soucis. Mr. Authenrieth[1] y était. Lui et moi passâmes quelques minutes ensemble dans l'autre pièce pendant qu'on faisait le lit du malade. — Après peu de temps je m'en allai, en promettant à W et à sa femme de ne pas tarder à y revenir pendant que le vieux père y était, vu que celui-ci avait exprimé le désir de m'entendre chanter. Le trois de Juin j'y allai de nouveau. Le malade était seul dans sa chambre. Avant que j'eus encore fermé la porte il s'empressa de me demander si c'était à moi qu'il avait prêté sa biographie par Mr. Monsen, car elle avait tout-à-fait disparu sans qu'il pouvait la retrouver. Il était bien sûr qu'il ne l'avait confiée à personne, si ce n'est à moi ; vu qu'il ne voulait point qu'elle tombât dans les mains de qui que ce fût. Je lui répondis donc que je n'avais même vu la pièce de question, et qu'il fallut qu'elle sa trouvât confondue avec ses autres papiers, et qu'il ne tarderait pas à la retrouver. Les recherches les plus scrupuleuses sont déjà faites, me répondit-il, mais en vain. Sur ses entrefaites son père entra en robe de chambre. Il venait de faire sa méridienne. Ayant su mon nom il me remercia de bonne grace de la part que j'avais prise à l'état de son fils pendant sa maladie, et m'exprima le désir de m'entendre chanter &c. Le malade revenait toujours à ses préoccupations par rapport à la brochure disparue. « J'y suis, » s'écriait-il tout d'un coup. « C'est mon beau-frère Mr. Collett qui l'aura escamotée. Il était ici l'autre jour, et comme il a l'habitude infame de fourrer son nez dans tous mes papiers et de feuilleter dans mes livres, il n'y a aucun doute qu'il ne l'ait glissée dans sa poche — car il aura entrevu qu'il se trouve dans la pièce bien des choses qui ne lui conviennent pas à lui et à sa coterie. Et le père et moi faissons de notre mieux pour l'apaiser et lui faire abandonner ces idées outrageuses, en lui faisant observer Mr. Collett en homme d'honneur ne serait pas capable de faire une telle lacheté. Et après tout, continua le père ; nous avons fait demander à Mr. Collett si par hasard ou par méprise il eût empoché le cahier, et il nous a fait répondre que non. Ainsi vous n'avez point le droit d'outrager ainsi son honneur. Le malade se tut, mais après quelques minutes il y revenait toujours. Cette matière vidée je sortis la harpe de son enveloppe, mais comme il y avait nombre de cordes cassées il me fallait beaucoup de temps pour la remonter. Tout cela fait j'entonnai quelques romances, et le vieillard s'en réjouit. Nous nous étions placés dans la chambre à coté de celle du malade, et la porte était ouverte entre les deux pièces. Pendant que je chantais M. l'avocat Lous[2] entra, pour visiter, comme je crois le vieux monsieur ; au moins sa

[1] Albert Autenrieth, f. i Stuttgart 1813, d. i Kanstatt 1873, efterat ha boet i Kristiania 1839—68 som lærer i tysk ved Krigsskolen og indehaver av en høiere pikeskole, senere overtat av frk. Bauer; forfatter av lærebøker i tysk, fransk og engelsk.

[2] Johan Christian Vogelsang Lous, f. 1811, d. 1895; Schweigaards og P. A. Munchs klassekamerat paa Skiens latinskole; 1831 kopist, 1836—38 fuldmægtig hos advokat Sørenssen, 1839 overretsprokurator, 1842 advokat (1845 aktor ved riksretten mot statsraad Vogt), 1864 byfoged i Fredrikshald, 1876 justissekretær ved Overretten i Kristiania. Forfatter av «Om Dagens indre Strid» (1838), av «Om Huusmandsvæsenet» (1851, prisbelønnet av Selsk. f. Norges Vel), og (sammen med prof. F. Hallager og høiesteretsjustitiarius P. C. Lasson) av en 3 binds betænkning «Om Forandringer i Strafleproceslovgivningen med og uden Jury» (1856—59).

Digitized by Google Original from PENN STATE

visite avait l'air d'être adressée à celui-ci, vu que ce n'était que fort peu que M. Lous s'occupa du malade. Je continuai toujours mon chant devant mon petit auditoire. Madame allait et venait. A la fin elle nous fit servir le souper, et comme le malade avait besoin de repos on ferma la porte de sa chambre, sans que je le revis plus ce soir-là, je crois. Dans la soirée le vieux curé nous avait entretenus Mr. Lous et moi de ses essais réformatoires pour faire adepter à ses paroissiens plus de tempérance dans la consumtion de liqueurs fortes. Pour cet effet il avait fondé, il-y-a quelques ans, une société composée pour la plus grande partie des jeunes paysans qu'il préparait à la première communion. Cette société s'assemblait d'ordinaire toutes les St. Jean, et il comptait en arranger une assemblée à la prochaine fête, où il réunirait tous les membres et tous ses domestiques. Précédés d'un grand drapeau qu'il avait fait préparer pour cet effet, et qui représentait bien des emblèmes et des figures allégoriques pour faire prendre l'intempérance et la vie des ivrognes en horreur, l'assemblée se rendrait en procession à l'église, où quelques choeurs et hymnes exécutés, le vieux curé monterait la chaire d'où il comptait prononcer un discours &c. La cérémonie finie il réunirait chèz le sous-diacone (Klokkeren) l'assemblée pour une petite fête champêtre, leur faisant servir du the, du café, du chocolat, du vin et d'autres légers rafraichissemens. — Le malade ayant entendu de sa couche cette description copieuse, m'appela et me remit un bout de papier où il venait de tracer ces deux lignes : «Væk med Fylla, Boka, men ikke Flaska paa Hylla». « Montrez cela à mon père, me dit-il, et ajoutez qu'une sentence nette comme celle-ci vaut bien toutes ses grandes entreprises » &c. Il est inutile de faire observer, que le bout-rimé exprimait sa pensée tout autrement qu'il ne le voulait, vu qu'il recommande qu'on mette le livre et non pas la bouteille à l'écart. Environ à neuf heures Mr. Lous et moi prîmes congé avec le vieillard et sa bru. Celui-ci pensait retourner chèz lui vers la fin de la semaine. Ainsi il prolongerait son séjour ici de quelques jours qu'il offrirait au soin de son fils malade. A son arrivée il n'avait pensé que passer deux ou trois jours chèz son fils. La pluie avait continué par intervalles tout l'après-midi que Mr. Lous et moi y passâmes, et il fallait nous servir de nos parapluies, en sortant. Je ne revis le malade que le dimanche prochain. Après avoir fait une petite promenade avec MM. Dahlin et Malling, j'entrai le voir aù retour. Comme l'air était humide et que la pluie avait repris, le malade ne se trouvait pas trop bien. Je demandai à la servante dans la cuisine comment se trouvait son maitre. Comme d'habitude elle me répondit qu'il était assez bien, et m'engagea à entrer chèz lui. En ouvrant la porte je le vis seul dans la chambre couché dans son lit les yeux fermés. Le bruit que faisait la porte (et que font toutes les portes de cette maison-là, si toutefois elles sont à ouvrir ou à fermer, tant elles sont dans un état misérable occasionné par l'humidité des matériaux dont elles sont composées), sans troubler le repos apparent du malade, attira sa femme qui se tenait dans la chambre à coté. Elle me fit signe d'y entrer, et j'y trouvai Mdme Tischendorff (la femme du lieutenant). Nous causâmes quelque

Digitized by Google Original from PENN STATE

temps après quoi je m'en allai. Le vieux Mr. Vergeland était reparti pour Eidsvold le jour précédent. La prochaine fois que je venais voir le malade, (dans le courant de la semaine) il me dit qu'il m'avait bien vu et entendu entrer l'autre jour, mais comme il s'était trouvé fort appesanti et peu disposé à causer, il avait toujours gardé les yeux fermés comme s'il était endormi. Malgré son indisposition il n'avait cependant pu s'empêcher de rire en lui-même en voyant les signes d'intelligence que sa femme et moi avions faits, elle pour m'engager à entrer sans bruit chez elle, et moi pour faire de mon mieux pour y parvenir. Depuis ce temps j'allai le voir comme de coutume toutes les semaines sans qu'il arrivait rien de notable dans ces visites. L'une semaine s'en allait après l'autre, le temps avançait et sa maladie en faisait autant sans qu'on put toujours en voir les progrès qui n'étaient le plus souvent sensibles que pour lui-même. Tant y a qui ses forces diminuèrent ou au moins étaient au déclin, bien qu'il lui en restât toutefois assez pour qu'il pût se lever dans le lit avec beaucoup d'agilité et prendre lui-même ses tisanes ou l'écuelle dans laquelle il crachait la pituite que secrétaient ses poumons. Cette vigueur de corps ne le quitta qu'à l'agonie.

ET BREV FRA HENRIK WERGELAND

S. T.

Hr. Cand. jur. Alb.[1] Lassen
(Ole Heyerdahl og Departementet)

Der kommer et Par Damer fra Hoffet op til os Kl. 5 samt Pastorerne Studach[2] og Montz og blive der til Kl. 7. Vil de, Nobleman, underholde dem og Deres syge Ven med at lade høre den Valdrisens Kjærlighedsvise? Jeg negter ikke jeg har aabnet Perspektivet for Gjæsterne til Muligheden af ved et gientaget Besøg, at faae høre en norsk Vise til den smukke Harpe, de havde opdaget — idet jeg nemlig fortalte om Deres Godhed mod mig, at komme til ubestemte Tider som et Aandebesøg for da at spille mig op til Poesier.

S. u.

Grotten ¾ 45.

Deres
Henr. Wergeland.

[1] Skrivfeil for Wilhelm.
[2] Dronning Josephines katolske skriftefar.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

EN BREVVEKSLING MELLEM CAMILLA COLLETT OG CHR. WINTHER OM «AMTMANDENS DØTRE»

MEDDELT AF JULIUS CLAUSEN

I

CAMILLA COLLETT TIL CHR. WINTHER

Christiania den 5te Mai 1854.

Idet jeg fattede den Beslutning, der foranlediger nærværende Sendelse, var jeg længe i Tvivl om til hvem jeg skulde addressere den. Min Tanke faldt naturligst paa de enkelte «Mænd af Faget», som jeg havde lært at kjende. Men ved nærmere Overveielse kommer det i et Andragende som mit kun lidet an paa det personlige Bekjendtskab, og derfor følger jeg nu mit Instinkt, der henviser mig til Dem. Det er altsaa ikke til Professor Winther, som Fru Collett havde den Fornøielse at blive forestilt, og i hvis Huus hun tilbragte et Par behagelige Timer etc., men det er til Digteren, til Christian Winther, til Nordens, ogsaa Vor Christian Winther, vi kjende, ingen Professor Winther heroppe, men vi kjende meget godt Chr. Winther. I ethvert Land tør som bekjendt den ringeste Undersaat, naar han har noget extra paa Hierte, nærme sig Landsfaderen personlig. Ja det hænder undertiden, at saadan en gammel Bonde fra Dovre eller Gudbrandsdalen tager Sæk og Stav og marscherer afsted, over Love og Domstole lige til Kongen. Thi Kongen, det er den Magt han troer paa og som han bøier sig for, det er Magten der løser og binder. Og saaledes gaaer det ogsaa med disse Kronede i Aandens Rige, de have ogsaa landsfaderlige Pligter, de maae finde sig i at staae til Rede, naar en saadan fjern Vandrer, dreven af en nedarvet Devotion og en blind, loyal Tro paa Majestætens Ufeilbarlighed, kommer med hine Bekymringer og banker paa og begjærer at indlades. Og da høre godmodig — overbærende paa dem, om end Ansøgningen er noget lang, og afslaaer huldrigst deres Begiering, og gir dem kanske en Ducat i Lommen med til at giøre sig lystig paa Hiemveien.

Digitized by Google

Original from PENN STATE

Under det Besøg jeg aflagde hos Dem, spurgte De med en Deeltagelse, som jeg tog for mere end den almindelige Høflighed flere Gange om de Skrifter Collett efterlod, og hvorvidt der var noget Haab om at see dem udgivne, ligesom De og Deres Kone ogsaa erkyndigede Dem om mine ringe Productionsforsøg, som der ikke levnedes mig nogen Mulighed mere at benægte. Angaaende Colletts, da kan jeg kun derom give lidet trøstelig Underretning. Jeg ønskede saa inderlig, at det kunde skee, og jeg havde gode Haab derom, det var en af de Grunde der bestemte mig — meget mod min Villie forresten — til at vende tilbage. Familien ønskede ogsaa inderlig at faa disse Ting reddede fra Glemselen, og jeg frygtede, at de vilde ansee mit Ophold i Danmark som den eneste Hindring derfor. Det var Altsammen i mit Eie, og det Meste maatte udsøges af Breve og havde en saa udelukkende personlig Karakteer at det ikke var tænkeligt at udlevere det, men min Bistand blev endog væsentlig nødvendig derved. Jeg kom hiem med den ivrigste Villie dertil, jeg vilde ikke unddrage mig det Smerteligste, at gjennemgaae Blad for Blad, giøre Uddrag og yde al den underordnede Hielp som det stod i min Magt, kunde jeg blot opdrive en dygtig Udgiver. Mit Haab blev aldeles skuffet, der var ingen der kunde paatage sig det. Jeg veed ikke hvor de er bleven af vore Literater, de ere ligesom støvede bort Allesammen. Nogle døde, andre borte, Nogle værre end døde og borte. Der hersker en Flauhed, en ubeskrivelig Mathed nu over vore literaire Forhold, der kunde friste mig her til nogle Betragtninger, hvis jeg ikke vidste, at dette ikke tør regne paa at interessere Dem meget. Det vilde desuden føre mig for langt fra det der er det egentlige Maal for min Skrivelse der truer med at blive lang nok alligevel.

De erindrer maaskee at jeg sagde Dem hvor tvivlsomt jeg fandt mit eget Kald til at skrive. Jeg har altid tænkt at et saadant, naar det var ægte, vilde tidlig, uimodstaaelig bryde sig sin Vei, og ikke vente paa tilfældige Tilskyndelser. Goldschmidt siger rigtignok i sin nye Bog [1], at det er det samme ved hvilket Tilfælde man bliver Digter, naar man kuns engang bliver det, og det er jo altid en Trøst, om end ingen Garantie. Jeg har ingen Kundskaber eller den virkelige Dannelse som bør ligge til Grund for en saadan Kunst. I min Ungdom lærte man i Skolerne ikke mere end enhver Skolemester paa Landet nu kan lære sine Sognebørn. Ikke heller skriver jeg med Lethed. Collett opmuntrede mig dertil mere som en Tidsfordriv, da vort Liv førte det med sig at jeg var meget alene. Under hans Ægide udgav jeg disse Smaating, der have staaet som Feuilletoner i Bladene og i Nytaarsbøger. Han betog mig dog selv Modet til et større Arbeide, thi han paastod bestandig at en Norsk Novelle var en Umuelighed, en Uting, at vore Tilstande vare endnu for primitive til at man kunde lære noget af dem. Alligevel havde et af mine Udkast antaget større Omrids, uden at jeg tænkte paa det selv. Ved Colletts Bortgang laae det der som noget Chaotisk, Ufor-

[1] Trebinds-Romanen «Hjemløs», der udkom i Aarene 1852—57.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

meligt, hverken Heelt eller Halvt, blot som Stykker. Nu, det var en af de 1000 afrevne Traade, og jeg betragtede det som Maculatur. Den Trang, som senere indfandt sig at søge lidt Hvile i en aandigere Beskjæftigelse efter det ensomme Dagværk, lod mig dog optage det igjen. Det har saaledes i det mindste opfyldt dets oprindelige Bestemmelse om det ikke bliver dueligt til andet. Jeg har omformet det Hele, udfyldt alle Mellemrum og forsøgt at bringe en Enhed ind i det, og nu seer jeg pludselig med et Slags Forfærdelse at det er bleven en tyk Novelle, der er sin Fuldendelse nær, netop en saadan som ikke kan skrives her, og som jeg ikke har Mod til at give ud, ei heller Mod til at kaste i Arnen, og det er netop dette Mod til en af Delene, som jeg vil hente hos Chr. Winther. Jeg har sagt Dem at jeg ligesom Bonden fra Dovre springer over alle lavere Instanzer.

Dette er omtr. 3/4 af den, hvilket vil være tilstrækkelig til at begrunde en Dom. Mere skal De heller ikke faae, kan dette berolige Dem. Læs det taalmodig igjennem og giv mig Deres Raad. Vær ikke bange for at være oprigtig. Rettes kan det vel neppe, ligesaalidt som man kan støbe Gevær og Fod paa en Tinsoldat, der er mislykket i Støbningen; men bør den kastes heelt i Diglen, saa er det noget andet. Maaskee den kan staae paa eet Been ligesom den Standhaftige hos Andersen, der alligevel blev en berømt Tinsoldat. De vil maaskee finde nogle Skildringer spidse og skarpe; min Anke er at de ere altfor milde og spage. Vore Tilstande florere, det er sandt, de ere skudte op i en utrolig Fart, men vi have faaet Ukrudtet rigelig med. — Frøken Hansteen tager den 18. Mai herop med «Nordcap». Hun vil sørge for at afhente Pakken og bringe mig den sikkert herop.

Sig Deres Kone, at jeg altid vil beklage at vort Bekjendtskab var saa kort, og at det blev sluttet saa seent. Jeg troede jeg havde Tiden for mig, og jeg udsatte det bestandig, jeg havde aldrig rigtig Mod. For at kunne modtage af Andre, maa man selv kunne yde lidt igjen, idetmindste et oprømt Ansigt og et ligevægtigt Sind. Collett skrev mig jo, under hans sidste Ophold i Kjøbenhavn, saameget om Deres Huus, han skildrede med saadan varm Interesse de Affener han tilbragte der. O kjære Fru Winther, jeg er vis paa det vilde røre Dem at læse disse Steder i hans Breve! — Jeg har flere Gange været i Kjøbenhavn, altid har jeg havt det Ønske at besøge Dem. Denne Gang skulde det endelig blive af, men jeg veed ikke hvordan det var, alting gestaltede sig saa besynderlig tungt og smerteligt for mig dernede. Selv den Formiddag jeg var hos Dem var en af mine uheldige, jeg følte mig befangen og beklemt, jeg kom ligefra en Afsked med Fru Welhaven, hvis hele Nærværelse dernede havde havt noget besynderligt irriterende for mig. Nu glædede jeg mig saa til at besøge Dem i Humlebæk, jeg havde lovet mine Gutter at de skulde været med, og vi skulde været saa elskværdige Allesammen. Dagen var endog bestemt, saa fik jeg at vide af Heiberg, at De vare dragne over til Møen. De sidste Dage af mit Ophold i Danmark vare de bedste, jeg laae i Vedbæk i Qvarantaine, og jeg følte det uendelig qvægende i den danske Natur. Det er

Digitized by Google Original from PENN STATE

Søe og det er Skov, det læger og forfrisker paa engang. Den norske Natur er storartet, men man seer sig syg af Længsel paa disse vide Udsigter.

Jeg maae slutte med en ægte Fruentimmerbøn, som jeg igjen henvender til Digteren, ja og til begge: Sig det ikke til Nogen. Jeg vil forklare Dem, hvorfor jeg endog insisterer paa dette, der maa forekomme Dem som noget ganske ligegyldigt, der let i en Samtale, eller i et Brev, kunde berøres. I det bedste Tilfælde, hvis De raader mig til at lade det trykke, og det bliver godt modtaget, vil den Omstændighed, at Chr. Winther har anerkjendt det, hvis den da blev henpeget til, lægge en overordentlig Vægt i Skaalen; blev den derimod nævnt før, vilde det kun tjene til at spænde en Forventning, der vilde mere skade end gavne det. Min Politik bestaaer i intet at nævne derom, intet at bebude, og give det saa den Anonymitet, som er opnaaelig her, og som bestaaer i den gode Villie man viser at ville være anonym — den eneste Recommendation jeg kan give dette stakkels «verreiste» Product. Og dermed nok om dette.

Jeg anbefaler Dem og Deres i Guds Varetægt.

Camilla Collett.

II

CHR. WINTHER TIL CAMILLA COLLETT

25de Mai 1854. Ved Stranden.

Til
Fru C. COLLETT.

Mit første Ord til Svar paa Deres Skrivelse maa være en Bøn om Tilgivelse. Deres Manuscript blev mig bragt netop i de Dage, da jeg flyttede herned. Den mig satte Frist var for kort. Frøken Hansteen reiste, før jeg saae mig istand til at opfylde det Hverv, hvormed De har beæret mig. Dette til Undskyldning for, at De først nu modtager Efterfølgende.

Kritik er ikke mit Fag. Jeg har sjelden eller aldrig af egen Drift, men kun stundom opfordret dertil, afsagt nogen Dom eller fremsat en motiveret Mening. Men naar jeg een og anden Gang har beqvemmet mig dertil, saa har jeg altid været oprigtig. At jeg ogsaa i nærværende Tilfælde vil holde mig denne Pligt efterrettelig — cela va sans dire.

Om Deres Novelle, som Begivenhed betragtet, kan jeg ingen Mening have; hvad der er blevet mig meddeelt er en, i en vel meget aphoristisk Form fremført Række af Reflexioner og Characteerskizzer, der, forsaavidt Tendentsen sammenholder dem, vil kunne komme til at utgjøre et Heelt; men Handlingen er hidtil saagodtsom ingen;

Digitized by Google
Original from PENN STATE

om de Collisioner og Conflicter, som Personernes Characterer og indbyrdes Stilling kunne lade ane, i Fortsættelsen ville nødvendigt betinge en sønderrivende eller forsonende Udgang, det lader sig endnu ikke see. Det mig Meddeelte er altsaa et Brudstykke, og dette bestaaer atter af en Række Brudstykker, der som sagt meest sammenholdes ved den for dem alle fælles Tendents. Sophie er vel det egentlige Centrum; hendes Skjebne, hvad der angaaer hende og grupperer sig om hende, er den egentlige Kjerne. Løsere til dette Centrum knyttede staaer Müllers Bekjendelser, Brandts Liv, Colds Brev til Müller og Margrethes Optegnelser; medmindre at Brandts Personlighed maaskee skulde faae en vigtig Indflydelse paa den unge Piges Skjebne, eller Margrethes dybe Smertesuk skulde oplade Colds Øie og give hans Opførsel mod og Forhold til Sophie en i det Følgende tilsigtet Retning. — Betragter man nu disse Enkeltheder, saavelsom Skildringerne af Naturen og det selskabelige og folkelige Liv, saa ere de hver for sig smukke, fortalte med Livlighed og malede med Sandhed; men det forekommer mig, at de staaer altfor isolerede og gjøre stundom med deres desultoriske Form det Indtryk, at Forfatteren har været træt, og efterlade derved en Følelse af Utilfredsstillelse. De bratte Overgange burde, synes mig, mildnes og Maleriets adskilte Dele ved Mellemteinter mere smeltes sammen.

Hvad nu Novellens Tendents angaaer, da har den efter min Formening vistnok sin fulde Berettigelse som saadan. Men et andet Spørgsmaal, der paatrænger sig mig, der kun har seet den første Part af Arbeidet, er dette, om ikke den mørke, nedslaaende Skildring i Livsmaleriet burde have sin Modsætning, — jeg meener, om ikke dog i det Mindste eet Lysglimt f. Ex. i Sophies Skjebne kunde yde lidt Trøst? Det vilde saameget stærkere udhæve de dunkle — eller som De selv siger — «skarpe og spidse» Skildringer. Dog dette er maaskee ogsaa Deres Hensigt. Men ved Behandlingen af Tendentsen, dette Novellens indre Stof, har De, som det forekommer mig, ikke stillet Dem selv høit nok derover, De har ikke objectiviseret dette tilstrækkeligt; Forfatterens Lidenskab for Sagen træder saa stærkt frem, den subjective Smertes Lyrik klinger overalt igjennem. Burde dette ikke undgaaes? —

Den forskjellige Stemning, under hvilken Arbeidet maa være fremkommet, synes ogsaa at røbe sig deri, at de forskjellige Afsnit ere uensartede i deres Udarbeidelse, idet nogle ere behandlede med større, nogle andre med mindre Fuldstændighed og Omhu. I denne Henseende, som overhovedet, fremtræder Sophies Barndomshistorie og hendes Dagbog fordeelagtigst. Hiin berørte Flygtighed gjelder ogsaa Arbeidets udvortes Form, navnlig Orthographien, Interpunctionen og stundom Stilen, der, paa sine Steder fuldendt correct, paa andre igjen vel meget mangler denne Egenskab. Dog alt dette er jo en Disharmonie, hvis Løsning ved Omarbeidelse og Reenskrivning falder af sig selv.

Hvis De nu kan tro paa Rigtigheden af Noget af det her kort

Digitized by Google Original from PENN STATE

antydede, og hvis De da har Lyst og Mod til at lægge den sidste Haand paa Arbeidet, saa vover jeg at spaae Dem Glæde deraf. Jeg kan ikke tilraade Dem at lade henligge eller endog tilintetgjøre Noget, i hvis Anlæg og Enkeltheder der er saa meget Smukt, og som ved en lille modig Anstrængelse vil kunne blive et færdigt, afrundet Heelt.

Det er visselig ingenlunde en behagelig Følelse, hvormed man seer et Værk, hvori man har nedlagt en Deel af sin Sjæl, saaledes tages fra hinanden og blive undersøgt. Men — De forlangte Oprigtighed, og jeg vilde Intet hellere. Hvordan saa Sagen stiller sig, saa udbeder jeg, som i k k e e r K r i t i k e r, mig af Dem, at dette vort Mellemværende baade n u og s i d e n maa blive mellem os.

Venligst Hilsen fra min Kone og Deres ærbødige

Christian Winther.

Digitized by Google

Original from
PENN STATE

«TILBAKE TIL IBSEN» OM IGJEN

I anledning av femtiaarsdagen efter Peer Gynts fremkomst, den 14. nov. 1867, har Gyldendal utsendt det syttende oplag som «Jubilæums-udgave», et statelig bind, godt utstyret og trykt paa udmerket papir, noget man i disse tider skal være særlig taknemmelig for. Prof. Collin har forsynet utgaven med en indledning som, om den end, efter alt hvad han selv har skrevet om den store Daadløse, ikke indeholder meget nyt, allikevel bare kan læses med utbytte og vil være mangen en kjærkommen veiledning ved digtets studium; det varmhjertede forsvar av Peer i hans forhold til Moer Aase, og av digtets vidunderlige slutning, skulde muligens særlig uthæves.

Prof. Seip har besørget tekstutgaven og skrevet et kritisk tillæg, som jeg senere skal ha anledning til at komme tilbake til. I en artikel i «Edda», høsten 1914, vil de interesserte kunne finde de «bedrøvelige resultater» antydet, som en utførlig, om end ikke uttømmende[1] kollation av de forskjellige Peer Gynt-tekster dengang hadde ført mig til, og dér var det krav blit opstillet baade for Ibsen-filologien og for det store publikum at nu var det paatide at utsende en i alle henseender paalidelig tekst.

I foreliggende jubilæumsutgave gjaldt det nu at gi os denne rensede tekst uten de altfor mange trykfeil alle tidligere utgaver skjæmtes av. Da hadde Seip at vælge mellem at avtrykke den første utgave eller Ibsens Renskrift (R), — det er det første, som vi ser han har bestemt sig for, tilsynelatende uten at gi sig umake for at kunne realisere den anden mulighet, skjønt der dog var meget som talte for den. Ti dette, at han ikke for tiden kunde raade over manuskriptet (R befinder sig siden 1913 fremdeles i Gent og altsaa i tyskernes hænder siden okt. 1914 og «det har endnu ikke lykkes . . . at faa [det] tilbake fra de nuværende

[1] I min artikel og i min senere Textual Criticism (A Commentary on Peer Gynt, Aschehoug) har jeg sagt mere end engang at det ikke var *meningen* at gi uttømmende kollationer og sagt *hvorfor* ikke; allikevel har kritikken bebreidet mig at der mangler et eller andet. Jeg tillater mig derfor at fremhæve det endnu en gang her eftertrykkelig.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

magthavere»), kan neppe ha været, behøvde ialfald ikke at ha været, fuldt bestemmende for saken: gjennem nævnte Edda-artikel var det blit bekjendt at en fotografisk gjengivelse av baade U og R var i min besiddelse, og de vilde selvfølgelig være blit stillet til Seips raadighet. Saken er nemlig den at som bekjendt har der allerede i første utgave indsneket sig nogen (tildels slemme) trykfeil. Det er vitterlig at Ibsen ikke har læst korrektur paa digtet (han var jo i Italien, da det tryktes i Kjøbenhavn), og det maa beklages at, som han selv skriver, han ikke alene stolte paa sin egen haandskrifts tydelighet (noget som han trygt kunde gjøre!), men ogsaa paa korrekturlæserens samvittighetsfuldhet. Følgen av Seips valg er at han allikevel en gang imellem maa ty til R (hvortil han kunde bruke min imidlertid utkomne «Textual Criticism» i «A Commentary on Henrik Ibsens Peer Gynt» (Aschehoug)). Og saaledes kommer vi til det kildne spørsmaal om forholdet mellem 1 og R, og tildels mellem de to og Utkastet, U.

Seip godkjender (i 17 og i sin anmeldelse av min bok: Aftenposten, 1917, nr. 561) de principer, jeg, i motsætning til Storm, har opstillet for de Ibsenske teksters utgivelse: man skal holde sig til Ibsens egen tekst, s e l v om den røber mangler eller «feil», jætten vil nok kunne bære byrden! Og hvor finder vi den i nærværende tilfælde, bedre, klarere, tydeligere end i R? Seip bibeholder derfor ganske rigtig saadanne i og for sig «gale» former som «Werry well (114), skjelden (115), Pakk-Kammél (116), Charlestowns (119), a la (128, ist.f. à la), God dam (133) o. s. v., men han retter (like saa rigtig!) første-utgavens hverve til kverve, fordi det er en aapenbar trykfeil, som ingen kan tænkes at ville forsvare. Men naar vi nu ser at Ibsen overalt skriver (i P. G.) prins uten d, men én gang (17, s. 76) Prinds, saa fristes man at spørre om det skal forandres eller ei, et spørsmaal som jeg lar være at svare paa; jeg utkaster det bare for at utpeke at her fins der snarer og doner, straks man ikke længere holder sig til en tekst men «editérer» den, være det aldrig saa lite, og saaledes betræder konjekturernes og den subjektive menings usikre grund. Ibsen hadde om «Attesterne» skrevet: «Jeg er svare rædd, de blir vraget af Mester» (s. 230); 1 gjør det allerede til saare» (jvf. min Commentary, s. 401). Har man nu engang, som Seip, bestemt sig til et rent og skjært avtryk av 1, saa maa man trykke saare, men er der én som kan tænke sig andet end at Ibsen virkelig mente svare, saaledes som han skrev baade i U og i R? Og fremgaar det ikke med evidens av dette og deslike tilfælde (se nfr. om en hittil uomtalt gal interpunktion i første utgave), at det vilde ha været klokere at holde sig til R?

Der er kun én tekst som har i en viss forstand nogen — muligens større — chance for at antas som norm (i dens helhet eller ved at utpeke den endelige teksts konstitution i et enkelt ords tilfælde) og det er det eksemplar av anden utgave som Ibsen forsynte med sine egne haandskriftlige bemerkninger, da han gik over fra sin første retskrivning til den nye, saaledes som det var blit bestemt paa Stockholmsmøtet i 1869; se min Textual Criticism, § 26, A Commentary, s. 409.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Det er en kjendt sak at Ibsen en gang eller kanske flere har skrevet til forlæggeren, naar han, ved et slumpetræf som det ser ut til, opdaget en trykfeil (se A Commentary, s. 374), og muligheten er altsaa ikke utelukket at en eller anden forandring i de senere utgaver skyldes en bevisst Ibsensk rettelse. Seip bebreider mig i sin anmeldelse at jeg ikke har lagt tilstrækkelig vegt paa den.

Er det en skribents aandelige blindhet for sine egne feil (og hans aarvaakenhet for andres!), naar jeg tillater mig den bemerkning at tvertimot min ærede kollega synes mig at lægge for megen vegt paa dette? Ti dette at Ibsen kan ha foretat rettelser, bemyndiger en ikke til at slutte at det faktisk er blit gjort, naar der ellers ingenting er som tyder paa det? I alle tilfælde kunde den slags hensyn i det høieste komme i betragtning, hvis det nogensinde kunde være tale om et forsøk paa en tekstkonstitution i mangel paa ældre kilder. Og saa længe vi har R (for ikke at tale om U) eller et fotografisk avtryk av R, trues Ibsenfilologien heldigvis endnu ikke av dette.

Derimot er der nylig i forbigaaende blit opkastet (jvf. forfatterens Commentary) et spørsmaal som en gang i fremtiden maa tas op i større utstrækning, nemlig hvorvidt U kan tænkes at gjemme Ibsens autentiske tekst, tilsløret senere i R (og derfra i de trykte tekster) gjennem Ibsens egne avskrivningsfeil. Kritikken har hittil ikke uttalt sig om de par forsøk i den retning jeg har gjort i min bok, f. eks. om Ibsen kan antas at ha skrevet Hans Kroning ser (sidst i fjerde handling) istf. sker; jvf. A Commentary ss. 271, 272. Mine korrespondenters indvending at konstruktionen blir litt tvungen er selvfølgelig ikke uoverkommelig. Og jeg gad vite hvad en nordmand vil si til: Enten du tuder eller leer, som U har (s. 217), istf. Enten du tuder eller beer, R. seqq., l. 3939; cf. A Commentary, s. 302.

Hvad end svaret vil bli paa disse to spørsmaal, og resultatet av andre lignende undersøkelser, engang i fremtiden maa U's forhold til R og derigjennem til den endelige tekst tas op, og her har utgiveren av U et stort felt for sig til at vise sin kritiske sans. Dog, det er noget som vi her ikke længere behøver at hefte os ved.

Hvad der nemlig her skal undersøkes, er ikke saa meget om digtets anden utgiver (som den første er Professor Storm at anse; cf. T.C., §§ 103, seqq.) har gjort godt i at vælge 1 for sin basis, dette har han nu engang gjort, men om han har renset denne «Augiasstald» (jvf. A Commentary, s. 370) og leveret den «anstændige» utgave der kræves, det nøiagtige avtryk vi altfor længe forgjæves har ventet paa.

Jeg har nu kollationeret teksten og kan desværre ikke si at resultatet svarer til rimelige forventninger.

Det vil først og fremst beklages av mange, at den nye utgave ikke er et diplomatisk avtryk av den første, side for side og linje for linje. Fordelene av denne fremgangsmaate vilde jo være iøinefaldende; da vilde bl. a. alle de mange henvisninger i min kommentar som av sig selv passe til denne nye utgave; det er endog et spørsmaal om det ikke i et senere avtryk vilde lønne sig at forsyne verslinjerne med mine talanvisninger.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Saa er det bruken av de store bokstaver ved angivelsen av personerne over hver replik, — alt vi hører til forklaring, er at «det passet bedst med utstyret i denne utgave». Men det turde nok forekomme mange at utstyrets hensyn maatte vike plads for de vitenskapelige, ikke omvendt. Og disse sidste er ikke saa lite skadet ved denne forandring, hvad Seip selv anerkjender: «Herved er et enkelt forhold i Ibsens daværende ortografi blit tilsløret. Ibsen skrev nemlig substantiver med stort; derimot brukte han i originalutgaven» (han brukte det i R, og den er fulgt av originalutgaven) «av P. G. ikke stor forbokstav i substantivisk brukte adjektiver.» Hvor nyttig det kan være at kunne kontrollere, saaledes at Ibsen skrev den *m*agre, og ikke den Magre fremgaar bl. a. av min kommentar, n. til 38 19, og T. C. § 31. — Man ser heller ikke ret hvorfor ö ikke er brukt i petittryk i sceneanvisningerne og situationsbemerkningerne, saaledes som i 1 og 2.

Naar jeg nu skal gjøre rede for de trykfeil jeg (ved min første og hittil eneste kollation) har fundet, vælger jeg at inddele dem i visse klasser, saaledes at jeg begynder med hvad der er av mindst, om i det hele av nogen, vegt. F. eks. at der mangler et komma eller et punktum i de ovennævnte situationsbemerkninger eller at et punktum findes foran et parentestegn ɔ: .) eller bak, istedenfor omvendt; at et par ord er trykt med petit istedenfor store bokstaver (jvf. i og Et i listen over De handlende); at et parentestegn er utelatt, at der findes : istf. ; eller .» istf. ».; at der trykkes en i istf. j (eller omvendt); at der forekommer en mindre type i et ord av større (ss. 15, 126: god*t*, *h*vis), — alt dette, vil mange synes, kunde være forbigaat! Jo, — muligens, i ét tilfælde eller saa, men røber det ikke en mere end betænkelig skjødesløshet hos korrekturlæseren, naar der findes ni og tredve av disse casus? Det er desuten seks tilfælde av smaa bokstaver istedenfor store, 5 i substantiver ss. 40, 146, 163, 170, 204, et (og det er være) i begyndelsen av en sætning (hvad, s. 217), likesom der findes ikke mindre end elve tilfælde av stor bokstav (ved verslinjens begyndelse!) midt i en sætning (ss. 142, 146 — tre paa én side! — 163, 177, 211, 215, 226, 235, 240); en gang findes der, s. 151, et lignende tilfælde i 17, men her har mærkelig nok baade 1 og R den samme feilagtige læsart, noget som Seip dog skulde ha været opmerksom paa.

Og der er flere andre tilfælde av gale interpunktionstegn, hvorav nogen, især naar de forekommer i selve teksten, forstyrrer meningen ikke saa lite; se ss. 24, 137 (og Grime — og drøftet uten punktum), ss. 140, 226, komma istf. punktum; s. 162 (Moral med punktum midt i en sætning istf. komma), en tankestrek utelatt (mindst fire ganger), og at det kan være av betydning, fremgaar bl. a. av T. C. § 17, A Commentary, s. 405. Om en tankestrek paa den gale plads, se s. 173 og især nedenfor. Her vil jeg bemærke at punktum i 1 og 2 i

kun en venlig Omgang efter Sted og Omstændighed —

(s. 246) ikke findes efter streken som Seip angir s. 266, men foran den, og det er meget værre; se min T. C. § 18.

Digitized by Google

Original from PENN STATE

Her vil jeg nu nævne et tilfælde som man ikke har været opmerk- som paa før, og som turde ha sin interesse. Sidste gang man hører Knappestøberens stemme, sier han (s. 257):

> Vi træffes paa sidste Korsvejen, Peer:
> og saa faar vi se, — om; jeg siger ikke mer.

Man vil straks indse at der er ingen mening i dette: «faar vi se, — om», med semikolon; det forbauser os heller ikke at finde i R.

> Og saa faar vi se, om —; jeg siger ikke mer. .

hvor Knappestøberen avbryter sig selv med «jeg siger ikke mer».

Det er altsaa en aabenbar feil i første utgave, som jeg meget beklager ikke at ha omtalt i min T. C., § 11.

Der er ikke mindre end en fem og tyve tilfælde hvor den nye tekst bringer moderne norske former med en enkelt konsonant efter kort vokal istedenfor de ældre, hvor der krævedes (og i første utg. findes) to. Særlig ilde faren er her til med dets sammensætninger (tilbunds, tilfælde, tiltrods, etc.), — dem er der ikke mindre end 13 av. Jeg nævner end- videre: Hægstad (56), Bygninger (171), op (180), Stilhed (205, 216, 256), Agerflæk (206), slet ikke (225), Raastof (227) og desuten: Dølgmaalstræv (s. 205) hvor 1 og R selvfølgelig har Dølgmaalsstræv.

Saa finder vi kommaer glemt (ss. 17, 54, 72, 76, 90, 131, o.s.v., o.s.v.). S. 61 findes der et noksaa merkelig tilfælde, som er værd at omtale: aa, Provsten. Her findes der intet komma i første utgave, men R har det, uten at dog dette er bemærket s. 264 som avvikende læsemaate. S. 147 findes et komma istf. semikolon. Herregud, sier muligens en eller anden av mine læsere med en meget kjendt forfatter og forlægger (A Com- mentary, s. 369): Herregud, et komma mer eller mindre! Naar det ikke forstyrrer meningen! Jo visst, men naar det nu faktisk gjør det? Der var en gang en liten pennefeide mellem en forlægger og en professor; altsaa : «forlæggeren sa, professoren har uret». Vilde det ikke være meget uheldig at trykke det: Forlæggeren, sa professoren, har uret? Og dog er det kun et kommaspørsmaal!

Vi har endvidere at notere et par tilfælde, hvor to ord av 1 skrives i et i 17: noksaa, saamangt, saavidt (ss. 20, 102, 248), og heller ikke m. h. t. spærring av visse ord har korrekturlæseren været nøiagtig nok; se ss. 31, 127, 246 (lille, selv, for, skulde spærres) og s. 136 hvor ikke (Det er ikke saa farligt) med urette er spærret i 17.

Værst staar det dog med de gale ordformer, tildels gale ord som har indsneket sig i vor tekst.

Her har vi Moder (for Moer, s. 1), tusen (tusend, 12), bartækkt (s. 87 istf. barktækkt, en meget farlig feil, cf. T. C. §§ 100, 130), Sengkanten (s. 89) men Sengekanten s. 104, hvor R. netop omvendt har Sengekanten og Sengkanten! Er Sengekanten en feil? (s. 261); cf. min T. C. § 16, s. 404. Og skulde ikke de Ibsenske «feil» bibeholdes? (Seip, p. 261). Skyldfrie (-fri, 99), allikevel (152), gir (gier, 154); Vindløv (159), Sfiinxen (167), Udskyld (173), God Morgen (175; her har 1 nemlig God Mogen, rigtignok en aabenbar trykfeil (cf. T. C. § 11) som Seip kunde ha rettet, men her

Digitized by Google Original from PENN STATE

er det korrekturlæserens feil; den forandring findes nemlig ikke angit s. 265; duger (175, cf. s. 183, duer), Rennbuk (183); s. 187 læses der om hvad Peer Gynt har «ombord i Behold»:

> Der er mer end nok till at skaffe Dem Vægt
> mellem Folket hjemme.

En tilsynelatende uskyldig, men i virkeligheten noksaa farlig feil for: «Det er mere end nok».

(Hvad) var (det for Skrig, s. 190) for er; se et lignende tilfælde i min T. C. § 49, min n. til 1351; Sergeanter, s. 205; cf. Seip, p. 266; alt i første utgave: Sergenter, det er altsaa ingen trykfeil i 17, men skjønt Ibsen skriver baade i R og U Sergeanter, er det et ikke uvigtig spørsmaal om her i dette avtryk av den første utgave, dens læsemaate ikke skulde være bibeholdt; cf. T. C. § 12; ndf. om Tyskeren.

Ibsens Udover Ringen af dem, h a m nærmest stod, (jeg uthæver h a m) d. v. s. af dem som stod ham nærmest, var blit forandret i 14 til: af dem h a n nærmest stod; T. C. § 135. Seips korrekturlæser er ogsaa faldt for fristelsen, se s. 207.

Præsten (for Presten, s. 208).

Tyskeren s. 216 istf. Tydskeren av 1 later til at være en bevisst rettelse av Seip, som ikke vil kunne godkjendes av alle. Det er sandt at R her ogsaa har Tyskeren, men se ovenfor (om sergeanter) og T. C. § 16.

Den sidste feil som bør nævnes, er en meget alvorlig en:

till Slutning et Hvin . . . .

hvorv e d Kunstneren bukket ærbødigt, og gik. — (s. 216), istedenfor hvorp a a. Man sammenligne min kommentar s. 467, n. til 2877.

Sammenfattende hvad der her er antydet, har jeg talt 22 trykfeil i første handling, 6 i anden og i tredje, 47 i fjerde og 48 i femte handling, i alt 129, — et hundrede ni og tyve. Der er muligens flere, jeg har jo kun kollationeret teksten en eneste gang. Man sammenligne dette med de 26 jeg hadde fundet i 1, og den blev trykt efter manuskript, ikke som denne fra en likeledes trykt tekst.

Hvad skal vi kalde det?

I motsætning til Prof. Storm, som hadde skrevet i Mindeutgaven (App. s. 3; A Commentary, s. 373 seqq.) at «misforstaaelser og dansk-heder» hadde «ikke altid k u n d e (jeg uthæver) undgaaes» (og hermed undskylder han med det samme andre trykfeil) hadde jeg (A Commentary, s. 375) opstillet det krav at «the misprints and mistakes s h o u l d have been avoided».

I sin anmeldelse av min bok (Aftenposten 1917, no. 561) medgir vistnok Seip at min mening (hvor jeg ikke godkjender Storms utgiverprinciper) «stemmer med moderne utgiverprinciper» og at min «kritik av mindeutgavens tekst er derfor . . . helt berettiget», men ikke destomindre er han ikke saa lite tilbøielig at tilgi trykfeil, «den store bøigen, som ingen skribent kommer utenom». I sin utgave (s. 260) kalder han dem for «uundgaaelig» mens han i et brev til mig skriver om den planlagte ny utgave av Ibsen: «Helt fri for trykkfeil kan man vel ikke håbe

Digitized by Google
Original from PENN STATE

å få den.» Og han mener vel at avkræfte mine krav derved at han gjør opmerksom paa en liten malhør i min egen bok: «I listen over trykfeil i Ibsenutgaverne findes det ikke faa trykfeil.» Altsaa: en bok uten trykfeil kan ikke leveres; — hør hans triumferende: «Logemans egen bok vidner om det.»

Jeg er virkelig aldeles overbevist om at der findes mange trykfeil i min bok, og de vil vistnok altid være der, saa længe vi dødelige skribenter endnu ikke er vaaknet til et nyt nerveløst liv! Der er ingen som beklager det mere end nærværende forfatter, som villig indrømmer at han skulde ha læst korrektur mere nøiagtig. Og det er da heller ikke for at undskylde mine egne brøst at jeg gaar nærmere ind paa dette, men fordi jeg tror at vi her er kommet til sakens kjerne, at jeg her taler ogsaa paa andres vegne, og at det derfor her maa utpekes hvor uhyre stor forskjel der er mellem de to tilfælde.

Ti, bortset fra den specielle omstændighet at min bok, skrevet paa Engelsk (og tildels norsk) blev trykt i Holland (og Hr. Benevolus Lector behage at se min indledning, s. XII) skal det ikke glemmes at ett er at trykke efter manuskript en bok, hvis indhold korrekturlæseren og alle de andre som har med trykningen at gjøre, staar aldeles utenfor, og et andet at avtrykke i Norge et nyt oplag av en ældre tekst, hvis sprog, (selv med ortografiske avvikelser), indhold og tankegang, baade sætteren og korrekturlæseren er fuldt fortrolig med. Sandt nok, netop denne fortrolighet er en mulig grund til alskens feil (det er vel den som er skyld i danskheterne i de ældre utgaver, likesom den er det til nogen norvagismer i nærværende utgave: feil for fejl, allikevel, o. s. v.) men dette er i det høieste en undskyldning for alle andre end netop korrekturlæseren selv, hvis hele arbeide gaar ut paa at opdage (la endelig sætteren vogte sig for at trykke optage her!) de mindste unøiagtigheter. —

Med fare for at bli beskyldt en gang til for et «angreb paa forlaget» (se A Commentary, s. 368) finder jeg det at være min pligt at komme igjen med et varsko. Det er sandelig lite gavnligt at forøke antallet av «de slemme og pietetsløse . . utgaver» (l. l.) som vi nu har hat mere end nok av. Det er mig ikke mulig at avgjøre, og det er jo heller ikke nødvendig, hvem der bærer skylden for alle disse unøiagtigheter, men Norge skylder sin store søn — og sig selv — at sørge for en virkelig renset utgave av Ibsens verker og det snarest muligt. —

Nijmegen, Nederland. *H. Logeman.*

Digitized by Google Original from PENN STATE

«PEER GYNT»-UTGAVEN OG HR. LOGEMAN

Hr. professor Logeman har påvist en del trykkfeil i jubileums-utgaven av «Peer Gynt». Ingen kann mer enn jeg beklage at den for-certe korrekturlesning har ført til at en del trykkfeil er kommet inn i denne utgaven.

Men hr. Logeman er urettferdig paa flere punkter. Jeg vil derfor gjerne få lov til å gi et svar[1].

Først nogen ord om at jeg ikke har gjort bruk av hr. Logemans fotografiske gjengivelse av Ibsens manuskripter. Jeg torde virkelig ikke innlate mig på det; utgaven skulde være ferdig til jubileumsdagen, og mitt arbeide med den begynte så sent at jeg ikke kunde vente på et eventuelt svar fra hr. Logeman (som i parentes nevnt skrev til mig i august om utgaven uten da å komme med det elskverdige tilbud han nu efterpå har gjort om utlån).

Hr. Logeman har også en noget gal oppfatning av jubileumsutgaven. Forlaget ønsket en utgave med samme utstyr som jubileumsutgaven av «Brand». Jeg hadde således ikke noget valg med hensyn til det høi-viktige spørsmål om store bokstaver ved angivelsen av personer over hver replikk. Jeg måtte nøie mig med å opplyse om det faktiske for-hold i tillegget.

Av samme grunn (hensyn til utstyret) kunde utgaven ikke følge første utgave «side for side, linje for linje», selv om man utsatte sig for at hr. Logemans henvisninger i hans kommentar ikke «som av sig selv vilde passe til denne ny utgave» — et spørsmål som heller ikke godt kunde være drøftet, da Logemans kommentar blev tilgjengelig efter at utstyr m. m. var fastsatt.

Hr. Logeman hevder at ingenting tyder på at Ibsen har foretatt rettelser selv til senere utgaver. Jeg følte mig temmelig viss på at Ibsen

[1] Ved redaktionens velvilje fikk jeg anledning til å se hr. Logemans artikkel i manuskript.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

hadde gjort det og nevnte det i utgaven (s. 261). Nu efterpå er jeg blitt opmerksom på en uttalelse i et brev fra Ibsen til hans forlegger. Han skriver 31 oktbr. 1876 fra München: «Jeg har havt den fornøjelse at modtage det mig tilsendte exemplar af 4de oplag af «Peer Gynt». Der har deri hist og her indsneget sig nogle trykfejl, som jeg ved lejlighed skal sende Dem en fortegnelse over» (se «Frederik V. Hegel. Et Mindeskrift» II s. 325). Til 5te utgave har altså Ibsen sikkert sendt en del rettelser. En del av forandringene i 5te utgave står da i en særstilling. Av andre uttalelser vet vi at han også ellers sendte slike rettelser til sine verker.

Så til selve trykkfeilene. Det er ikke så ille som man får inntryk av ved hr. Logemans artikkel. Det fins 4—5 kjedelige trykkfeil. Den slemmeste «Moder» for «Moer» på s. 1 finnes ikke i noe av korrektur-avtrykkene, og jeg aner ikke hvordan den er kommet inn — et vidnesbyrd om at en utgiver k a n stå maktesløs overfor trykkfeil.

Jeg tror man vil synes at de fleste andre trykkfeil hr. Logeman nevner, er uvesentlige (naturligvis b u r d e de ikke være med), således har hr. Logeman neppe kunnet vise nogen kommafeil, hvor kommaet spiller den eller en lignende rolle som i hans lille anekdote om professoren og forleggeren.

En del av «feilene» i utgaven består i det at jeg i tillegget ikke har gjort oppmerksom på opplagte trykkfeil i første utgave (f. eks. «God mogen» for «God morgen»). Jeg anså det for spilt og unyttig arbeide å gi s l i k e oplysninger og har uttrykkelig fremholdt denne opfatning i tillegget til utgaven. Endelig må jeg nevne den «feil» at ø (gjennemstrøket ø) ikke er brukt for ö (o med prikker over) i petit-anmerkningene som i første og annen utgave. Når disse utgaver har denne eiendommelighet, skyldes det sikkert mangel på visse typer i trykkeriet. Jeg anså det for lite formålstjenlig å forevige et slikt forhold i et kjøbenhavnsk trykkeri i det år 1867 som en «ibsensk» eiendommelighet. Vilde hr. Logeman også trykt op igjen en *i* uten prikk, om et eksempel paa det fantes i første utgave?

Her kan jeg ikke gå inn på alle feilene. En hel del av dem er like saa betydelige som de ovenfornevnte. Således alle de som består i at det er brukt en litt for stor eller en litt for liten type. Nogen av feilene skyldes virkelig oplysninger i Logemans tekstkritikk om Ibsens manuskript. Er det feil hos mig, er feilen kommet fra hr. Logeman. Andre av feilene har jeg ikke kunnet opdage på det sted hr. Logeman angir.

Til belysning av hvor vanskelig det var å undgå trykkfeil, nevnte jeg i en anmeldelse i «Aftenposten» at det fantes ikke få trykkfeil og andre feil i hr. Logemans liste over trykkfeil i «Peer Gynt»-utgavene. Feilene finnes både i ord og i tall-angivelser (hvor de sproglige vanskeligheter jo ikke kan ha været avgjørende). Det er opplysende at det også fins skrivfeil i hr. Logemans Ibsen-citater i artiklen ovenfor.

Jeg tror det er temmelig umulig å få en bok på flere hundre sider fri for trykkfeil. Jeg har aldri lest en bok uten trykkfeil. Men det er klart at en utgiver ønsker å innskrenke dem mest mulig.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Hr. Logemans syn på utgaver av moderne tekster — at ingen uvedkommende må gjøre rettelser i det — er naturligvis riktig. Men fordi han legger samme målestokk på en slik utgave som på en utgave av et gammelt manuskript — hvor hver strek eller prikk kan spille en rolle, blir hans syn allikevel skjevt og — sit venia verbo — pedantisk.

Hr. Logemans rop «Tilbake til Ibsen om igjen» er en del malplasert. Men man kan jo gjerne være ham takknemlig, fordi han har påtatt sig det lite morsomme arbeide å efterspore små og store trykkfeil i viktige og uviktige Ibsen-utgaver. Uten hr. Logemans fortjenstfulle arbeide vilde man kanskje stå i fare for ikke å opdage dem eller så mange av dem.

Didrik Arup Seip.

Digitized by Google

Original from PENN STATE

«UTTYDNING AF ORDSPRÅKET: NÄR MAN FÅR ET EMBETE; SÅ FÅR MAN OCK FÖRSTÅND»

I förra häftet av Edda (1917:4) har lektor Elias Grip publicerat något, som han kallar för «refererande framställning» av en skrift, vars titel läses här ovan. I själva verket är det blott en serie citat, här och där hopfogade med några refererande rader, och jag är säkerligen ej ensam om att undra över vad dylikt egentligen har att göra i en vetenskaplig tidskrift. Som spaltfyllnad i en dagstidnings söndagsnummer eller i ett synnerligen populärt hållet magasin kunde ju en sådan artikel möjligen försvara sin plats. Men ens undran bytes i häpnad över ett par av de få rader, som ej stå inom citationstecken. Författaren slutar: «I en not till sidan 10 meddelas, att 'detta är en Version af en Utländsk Auctor'. Jag är emellertid böjd att tro, att denna upplysning blott är mystifikation, tillkommen för att försvåra afslöjande af författarens anonymitet». Lektor Grip har nämligen inledningsvis meddelat, att «denna skrift som omfattar 16 kvartssidor saknar författarenamn och tryckår». Ja, det gör den verkligen av det enkla skälet, att den s a k n a r t i t e l b l a d ! Och att lektor Grip ej observerat detta, är lika oförklarligt som oförsvarligt. Först och främst läser man under texten på den första bevarade sidan i hans exemplar «A 2», vilket ju är den på andra bladet i äldre tryck vanliga arksignaturen. Men om nu en dylik detalj lätt skulle undgå ett mindre bokvant öga, borde det likväl frapperas av att andra sidan i detta exemplar betecknas med siffran 4! Innan lektor Grip framlade sin mystifikationshypotes, kunde han alltså genom lån från något annat bibliotek skaffat sig ett fullständigt exemplar av skriften i fråga och där läst på titelbladet utöver den titel, han anfört: «Öfwersättning utur Rabener. Stockholm, Tryckt uti Kongl. Tryckeriet, 1763.» Författare är alltså den ingalunda okände tyske satirikern Gottlieb W i l h e l m R a b e n e r, och originalet återfinnes i hans «Sammlung satirischer Schriften», Th. 4, Lpz. 1755, s. 27 ff. med titel: «Wem Gott ein Amt giebt, dem giebt er auch den Verstand.»

«Nå, det är väl ingenting att göra sig viktig över att man händelsevis haft tillgång till ett fullständigt exemplar av en skrift, som blott defekt kommit en annan författare under ögonen,» hör jag någon invända. Nej,

Digitized by Google
Original from PENN STATE

för visso, och hade saken varit så enkel, skulle dessa rader aldrig begärt plats i Edda. Vi fasthålla vid att lektor Grip ej upptäckt, att hans exemplar saknar titelblad utan betraktat skriften som anonym. Den som vill avslöja en anonym, i Sverige tryckt skrift, brukar ej kasta yxan i sjön, förrän han rådfrågat Bygdéns Svenskt anonym- och pseudonymlexikon. I detta arbete (Bd 2, spalt 729) hade lektor Grip kunnat få upplysning om både författare, översättare, tryckort och tryckår för skriften i fråga.[1] Rabener och hans betydelse för Sverige har dessutom varit föremål för en specialundersökning av E. Ingers: «Satirikern Rabener och hans svenska bearbetare» i Samlaren årg. 23 (1902), s. 37 ff.

J. Viktor Johansson.

[1] Det är den anonyme översättaren, som där avslöjas.

Digitized by Google

Original from
PENN STATE

EN DOKTORDISPUTAS

HERMAN JÆGER: TAINE. EN TÆNKERPROFIL

I.

FØRSTE OPPONENT, PROF. GERHARD GRAN:

Det er mig en glæde oprigtig at kunne ønske doktoranden til lykke med hans arbeide, — baade med den opgave han har valgt sig, og i væsentlige punkter ogsaa med den maate han har løst opgaven paa.

Norsk historieforskning har i overveiende grad hittil begrænset sig til det hjemlige omraade, — den har, hvadenten vi ser paa den politiske historie eller sprogets eller kunstens eller litteraturens historie, for en stor del saa at si bestaat i at søke efter norvagismer, — finde norske dialekteiendommeligheter i gamle haandskrifter, norske gloser i Holbergs eller hans forgjængeres skrifter, norsk religiøs følelse hos vore ældste kristne forfædre, norske fornemmelser hos Bredal o. a. — o. s. v.

Det er ingenlunde min mening at undervurdere dette arbeide; tvertimot — de vigtigste eller ialfald uomgjængeligst nødvendige opgaver for vor historiske forskning ligger sikkert indenfor vor nationale begrænsning, — bl. a. fordi her er arbeide som ingen andre end vi selv kan gjøre og av mange grunde som det her er overflødig at nævne; ethvert kulturfolk maa først og fremst gjøre rede for sin egen fortid, og derfor er da ogsaa i alle lande den nationale historie baade i omfang og i forskningsresultater uten sammenligning den betydeligste.

Og vi har ovenikjøpet ganske specielle grunde til at fordype os i vor egen fortid, fordi vor nedrige historie gjør det til et dypt nationalt behov at opdage ethvert glimt som kan antyde kontinuationslinjen i vor vekst, uten hvilken vi ikke fuldt ut kan føle os som et folk.

Skjønt dette utvilsomt er saaledes, saa følger dog ingenlunde herav at vi skal eller kan leve som om der ikke eksisterte en verden utenfor os, og det er en fornøielse fra dette sted for én gangs skyld at diskutere om noget andet end norvagismer.

Digitized by Google Original from PENN STATE

Den opgave doktoranden har stillet sig, er at gi et billede av den franske tænker og historiker Hippolyte Taine, en av de centrale skikkelser i fransk og europæisk aandsliv i anden halvdel av XIX aarhundrede, en av de mest repræsentative mænd i Darwins tidsalder, som i fremtrædende grad har været med om at bestemme sin tids karakter og som vi ogsaa finder merker efter i nordisk og norsk tankegang og arbeide.

Opgaven gir absolut ingen adgang til arkivfund eller utrykte kilder som skal være saa meget fjongere end trykte, ingen anledning til paa nogen maate at fremdrage nyt stof; men saa stiller den til gjengjæld saa meget desto større krav i andre retninger, til opfatning, skarpsindighet og en omfattende orientering.

Det stofomraade Taine behersker, er overvældende; i sin tænkning bevæger han sig i metafysik, logik, psykologi, psykiatri, æstetik, — hans historiske produktion strækker sig over litteratur, kunst, sociologi og politik, og likesaa omfattende som hans produktion er i den fagkreds den beskriver, likesaa vidtstrakt er den i tid og sted, strækker sig fra den klassiske oldtid frem til hans egen samtid, omfatter Grækenland, Rom, Italien, Frankrike, Nederlandene, Tyskland, England.

Det er et betydelig arbeide at komme igjennem de 40 temmelig dryge bind som utgjør Taines samlede skrifter, og den som skal være istand til at gjøre dette studium med kritik, maa være utstyret med solide kundskaper og orienteret paa mangfoldige omraader.

Paa den anden side gir jo selve arten av Taines samlede forfatterskap endel lettelser. — Er hans rike end overmaade stort, saa har det dog sine bestemte og klart tegnede grænser, og landet er ypperlig kartlagt, hovedveier og biveier er tydelig avlagt, saa det er vanskelig at ta feil av veien og næsten umulig helt at forvilde sig. — M. a. o. Taines verk er bygget over bestemte, ikke mange, ledende tanker som overalt er tilstede, og gjennemført med en metodisk sikkerhet som næsten aldrig svigter. —

Dette som gjør opgaven mere overkommelig, gjør den paa samme tid frugtbarere og mere instruktiv. Den har ogsaa andre fordele, — Taines arbeide er helt avsluttet; efterat hans korrespondance er offentliggjort, kan man ikke vente sig flere nye dokumenter som skulde kunne volde overraskelser eller omvurdering; de tyve aar som er gaat siden hans død, gir en tilstrækkelig tidsavstand til at man kan se ham i historisk perspektiv, samtidig som han er nær og levende nok til at vække vor umiddelbare interesse. Her har en utlænding visse fordele fremfor franskmændene selv; i Frankrike er Taine endnu en levende magt; den spiritualistiske reaktion som i de senere aar har været fremtrædende, ytrer sig paa flere omraader endnu som opposition mot Taines naturalistiske determinisme, der er endnu kamp om ham, og mange av de forfattere som har behandlet hans verk, fremtræder derfor som motstandere eller tilhængere, hvad der ikke kan undlate at gjøre indgrep i deres frihet.

Opgaven er da efter min mening lykkelig valgt, og da jeg er enig

Digitized by Google
Original from PENN STATE

med avdøde professor Sars som pleiet at si at valget av opgave karakteriserer sin mand, saa kan jeg altsaa ønske doktoranden tillykke med sit valg; det gir vidnesbyrd om en mand som stiler høit, og det stemmer gunstig.

Denne gunstige stemning holder sig, omend ikke ublandet, i det store og hele likeoverfor den maate hvorpaa doktoranden har behandlet det mangesidige emne. Der er især to egenskaper som fremlyser av hans arbeide, og som er vigtige, for ikke at si de vigtigste elementer i en forskerbegavelse.

Den ene er: han kan tænke, han besidder i en ikke ringe grad evne til penetration, han har energi til at fastholde en slutningsrække uten at slappes, og selv om han kan ta feil og ikke paa alle punkter er like klar, saa har jeg dog ikke fundet et eneste sted hvor man kan si: her vrøvler han.

Det andet og ikke mindre vigtige er: han har mod, han gaar direkte og frygtløst ind paa sit emne, han er ikke ængstelig for at komme til resultater, han er uavhængig og ikke ræd for at være uenig med anerkjendte autoriteter. Selv der hvor han føler sig mindst sikker, i analysen av «De l'Intelligence», utvilsomt hans svakeste kapitel, hvor han har fundet det paakrævet at gaa frem med en fagfilosof ved haanden, merker man hvor ilde han befinder sig ved at gaa i ledebaand, og ret som det er, river han sig løs.

Tænkedygtighet og mod, — om disse to egenskaper vidner doktorandens arbeide, — og det er ikke litet.

Paa den anden side lider arbeidet ogsaa av iøinefaldende svakheter.

Endel av disse svakheter beror, tror jeg, paa de omstændigheter, hvorunder avhandlingen er blit til. Boken er skrevet i Paris i et krigsaar, og jeg har det indtryk at forfatteren har sittet med sammenbitte tænder og fingrene i ørene for ikke at høre bruset utenfor; den er blit til under pres, det hele bærer præg av den hidsige nervøsitet som let kommer, naar man ikke faar arbeide uforstyrret, men allikevel vil være færdig til en bestemt tid. Jeg har næsten overalt indtrykket av hastverk. Herav kommer, ialfald for en del, det indtil uhøflighet usoignerte sprog, herav de mange steder som ikke er helt utført, hvor vi avspises med en antydning, mens vi har grund til at vente en redegjørelse, og flere kjendetegn som jeg senere skal komme ind paa; arbeidet lider ogsaa under andre svakheter, mangelfulde kundskaper paa enkelte punkter, — en altfor snever horisont i selve anlægget, hist og her nogen uklarhet eller ialfald ikke tilstrækkelig klarhet.

Skulde jeg i ett ord uttale min dom om doktorandens arbeide, vilde jeg si: ikke akkurat nogen god bok, men en meget lovende bok, — fordi forfatteren har vist at han kan tænke og at han tør mene. — Og dette er væsentlig, — en doktoravhandling maa hos os, hvor den i regelen utføres ved indtrædelsen paa den videnskabelige bane, nærmest bedømmes som en fremtidsveksel, og doktorandens papir byder i indeværende tilfælde paa et ganske betydelig beløp og er utstedt med garantier som gir os ret til at haabe paa dets indfrielse.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Der var derfor inden bedømmelseskomitéen ingen tvil om avhandlingens antagelighet.

Jeg gaar dernæst over til noget nærmere at forme og begrunde mine indvendinger eller nogen av dem, — jeg kommer væsentlig til at se paa hovedlinjerne og anfører kun nogen faa eksempler paa hvad jeg anser for feil i enkeltheterne, — at gaa altfor meget i detalj vilde føre os for vidt og overskride enhver rimelig tidsbegrænsning.

Jeg begynder med begyndelsen, med bokens titel, den lyder, T a i n e, e n t æ n k e r p r o f i l. (Jeg bemerker bare i en parentes at jeg ikke skjønner hvad doktoranden her mener med «profil» eller hvad forskjel der vilde være om han hadde sagt: en tænker en face. Denne «profil» er efter min opfatning en intetsigende og altsaa forloren aandrighet; doktoranden behøver ikke at føle sig synderlig krænket over dette epitheton, for jeg vil straks tilføie at det er den eneste gang han gjør sig skyldig i slikt, og valg av titel indeholder altid farer i den retning. — Hvis ordet «profil» overhodet i denne forbindelse skal bety noget, saa maatte det ifølge almindelig sprogbruk nærmest være: en let henkastet konturtegning; men dette vilde være misvisende, hvad enhver som paa en slik forutsætning vilde gi sig ikast med boken, som er temmelig tung, snart vilde erfare. Naa ja, jeg lægger ingen vegt paa det og gaar over til hovedsaken — altsaa:) Taine, en tænker; d e t betyr noget og noget vigtig, det betyr at forfatteren allerede fra begyndelsen av, allerede paa titelbladet, vil lede læserens opmerksomhet i en bestemt retning og utvilsomt i den rigtige retning, at Taine først og fremst er tænker, at han, hvad enten han skriver direkte om intelligensen, eller han skriver om den engelske litteratur eller om den franske revolution, er og blir filosof. Doktoranden er her i den skjønneste overensstemmelse baade med de fleste forfattere og med Taine selv som gjentagne gange har sagt: alt hvad jeg har gjort — i kritik og historie er p s y c h o l o g i e a p p l i q u é e — anvendt psykologi. — Men gaar jeg saa med denne forutsætning videre, blader om og kommer til indholdsfortegnelsen, blir jeg litt skuffet. Indholdsfortegnelsen er altid vigtig, for der røber forfatteren grundplanen til verket, og doktorandens grundplan tilfredsstiller ikke strenge krav til konstruktiv klarhet. Jeg regner ikke det første kapitel med til grundplanen, det er nærmest indledning og er som saadan udmerket, virker — trods det første avsnits litt fattige knaphet — som anslag ypperlig; det gir i hurtig tegnede omrids et første indtryk, som spænder læserens nysgjerrighet: hvem var han denne mand, hvad vilde han, hvad tænkte han? — det er fortrinlig; dette første kapitel er netop hvad en indledning skal være; men kommer vi saa fra denne udmerkede entrée ind til grundplanen for selve bygningen, da er det, forekommer det mig, at den oversigtlige klarhet, jeg vil ikke si svigter, men ialfald ikke er saa lysende, som man kunde ønske.

Doktoranden begynder med et kapitel om ungdomsaarene og den produktion som falder indenfor den, dissertatserne, prisavhandlingen,

Digitized by Google Original from PENN STATE

reisen til Pyrenæerbadene og fortsætter saa i de følgende kapitler analysen av Taines verker i den tidsfølge de kommer, essaierne, den engelske litteraturhistorie, de kunsthistoriske studier, reiseiagttagelserne, Graindorge, om intelligensen og endelig det moderne Frankrikes oprindelse. — Han følger m. a. o. den kronologiske rækkefølge, og det er jo en gammel og prøvet metode, som der ikke skulde synes at være noget at indvende mot. Men jeg tror allikevel ikke at denne metode her er den frugtbareste; der er forfattere som f. eks. Augustinus eller Rousseau, hvis sjæleliv er kløvet ved et bestemt brud, hvorved saa at si en ny personlighet er sat ind i dem; ved fremstillingen av dem er kronologien ganske uundværlig, hvis man vil forklare hvorledes bruddet er kommet, og derefter hvorledes det virker. Der er andre som f. eks. Goethe, hvis liv er en ustanselig vekst, hvor det forekommer mig like uundværlig; hvis man skal forstaa at Strassburger-Goethe og Weimarer-Goethe, at sturm og drangmanden og helleneren Goethe dog er en og samme person, saa kan det kun opnaaes ved en nøiagtig datering, ved en samvittighetsfuld kronologisk redegjørelse for de elementer som blev bestemmende for Goethes vekst.

Med en forfatterpersonlighet som Taine er forholdet anderledes, forekommer det mig. I hans liv, i hans produktion er der intet brud, — Giraud, den skikkelige, har rigtignok i sin bok forsøkt at opkonstruere en smertefuld krise i den utvikling som medførte Taines frigjørelse fra kristendommen; men det var *før* korrespondancen var offentliggjort, — efterat han har læst brevene, har Giraud selv med et suk maattet opgi krisen og indrømme at det var en ganske smertefri overgang, som ikke gik synderlig dypt. Heller ikke er hans aandsliv præget av en slik ustanselig vekst som Goethes; det vilde naturligvis være en urimelighet at paastaa at Taine ikke har utfoldet sig, men denne utfoldelse foregik hverken i høiden eller dybden, men overalt i samme plan. — Man kan nok være enig med doktoranden, naar han etsteds sier at det er en overdrivelse av den franske forfatter Nèves at fremstille Taine som en absolut stillestaaende intelligens, men man maa paa den anden side ogsaa være enig med doktoranden, naar han kort efter selv sier at der var noget *litt* stillestaaende over ham. Naar jeg søker efter en sammenligning med den franske tænker, saa falder det mig ikke først ind at tænke paa en plante, et organisk voksende væsen, jeg blir snarere staaende ved et urverk, og vil man gjøre rede for et urverk, saa er det neppe den frugtbareste metode at beskrive hjulene i den tidsfølge hvori de blir sat ind i maskineriet, men snarere med éngang at peke paa hovedhjulet, — drivhjulet som sætter alle de andre i bevægelse.

Doktoranden bruker forresten ikke den kronologiske metode sans phrase, han bryter vistnok ikke noget sted tidsfølgen, men naar han er kommet et stykke ut i sin fremstilling, begynder han at gruppere, kapitel III og kapitel IV indeholder saadanne grupper, hvori han indordner en række av data. Disse grupper bidrager imidlertid ikke til at forenkle eller forklare bygningens princip, de tjener efter min opfatning snarere til at fordunkle den konstruktive klarhet, fordi de nemlig ikke er hvad

Digitized by Google
Original from PENN STATE

de gir sig ut for at være, — de er ikke likevegtige led i konstruktionen, de er ikke likevegtige hverken indbyrdes eller med det foregaaende led — ungdomsaarene — eller med de efterfølgende — boktitlerne De L'intelligence og Origines —. De fremstiller sig, disse led (gjennem romertallene) som sideordnede, hvad de i virkeligheten ikke er; i virkeligheten er baade kapitel II, IV, V og VI underordnet kapitel III; ti hvad enten Taine studerer La Fontaine eller Livius, om han studerer franske forfattere eller engelsk litteratur, om han undersøker samfundet eller fornuften eller det moderne Frankrikes oprindelse, saa er det egentlig altid et og det samme han gaar paa jagt efter: det er mennesket, alt det andet er momenter i det som behandles i kapitel III: l'Enquête sur l'homme.

Jeg vilde altsaa ha foretrukket en anden arkitektur, jeg vilde, like efter indledningen, med éngang ha fremstillet Taines tanke, hans filosofi, vilde uten hensyn til kronologien ha søkt den omkring i hans verker, først og fremst i L'intelligence naturligvis, men ogsaa overalt ellers — i hans ungdomsforsøk, i hans korrespondance, i alle hans verker, ikke bare i de programmæssige fortaler til Philos. classiques, — Essais, —. Englandslitteraturhistorien, men paa de mange steder hvor han med faa nuancer gjentar de principper som overalt leder ham. Jeg vilde forsøkt paa av alle disse elementer at bygge op hele det system som Taines tænkning trods hans protest dog samler sig til. Det skulde være verkets første avdeling og hovedavdeling: Taines tanke.

Den anden avdeling skulde hete: Tankens anvendelse, og falde i følgende underavdelinger: paa litteraturen, paa kunsten, paa samfundet, paa historien. —

Ved en slik anordning vilde den første avdeling bli den focus hvorfra lyset vilde straale utover hele Taines verk, saaledes som doktoranden egentlig mener, men som det ikke er kommet klart nok frem i bokens bygning, vi vilde, hvis det hadde været godt gjort, foruten alle de skarpe og lærerike analyser forfatteren gir, ogsaa faat en samlet æstetisk nydelse, en nydelse slik som geometrisk klarhet gir, — en nydelse, som vilde ha stemt smukt sammen med grunddriften i Taines sjæl.

Min anden indvending gjælder ogsaa nærmest metoden. Den av doktoranden i denne forbindelse saa dypt foragtede franske kritiker Faguet begynder sin essai med den bemerkning at Taines metode, som han ellers har saa mange indvendinger imot, ialfald med utbytte kan anvendes paa ham selv. Det tror jeg Faguet fuldt ut har ret i, og det av den gode grund at Taines metode, naar det kommer til stykket, har sin allerinderste kilde i en intens introspektion. Likeoverfor Taine selv kan man næsten uten reservation operere med race, milieu, moment og faculté maîtresse, ja endogsaa følge den spècielle arbeidsmetode som han anbefaler sin unge søster, og som han selv altid fulgte: «resumere sin forfatter, resumere sit resumé — i fire fem linjer resumere sit andet

Digitized by Google Original from PENN STATE

resumé» eller m. a. o. føre fremstillingen frem til den kortest og koncisest mulige formel.

Doktoranden har jo heller ikke været fremmed for denne fremgangsmaate, men mere leilighetsvis, han har ikke gjennemført den i den fylde og med den ihærdige planmæssighet som maa til for at gi det frugtbareste utbytte.

Navnlig finder jeg hans behandling av milieuet svak eller altfor utilstrækkelig; han har i altfor høi grad muret sig inde i Taines verker. — Jeg tviler ikke paa at han har gjort det med fuld bevissthet, for at begrænse sit arbeides volum eller fordi han finder at Taine er tilstrækkelig selvlysende. Heri har han imidlertid sikkert ikke ret. Taine er, hvad forresten doktoranden selv fremhæver, i ganske utpræget grad sin tids mand, og vi kan derfor vanskelig undvære det lys som fra hans omgivelser falder ind over hans tankes tilblivelse, saavelsom over den form og det indhold den fik. Her blir naturligvis først og fremst tale om det intellektuelle milieu. Vi faar jo paa bokens tre første sider et litet gløt ind i tiden, men det er ikke tilstrækkelig, der kommer jo ogsaa senere en klar og tilstrækkelig indgaaende fremstilling av Taines forhold til Condillac; men det er ikke det jeg mener, — det er en fremstilling av atmosfæren jeg savner. Den filosofiske atmosfære i Frankrike var jo en ganske anden end i England og især i Tyskland; tænkningen hadde i Frankrike ganske anderledes kontakt med virkeligheten, med de politiske og historiske realiteter end i andre land, — i den grad at Überwegh i sit grundrids har kunnet bestemme faserne i den franske filosofis utvikling efter revolutionerne 1789—1830—1848—1871. Filosofi var i Frankrike et statsanliggende, noget som de offentlige myndigheter tok sig av, faget fik en fremtrædende plads i skolen, var og er hovedfag i gymnasiets to øverste klasser og beholdt en central stilling ved universitetet; paa den maate hadde der utviklet sig en statsfilosofi, en filosofisk ortodoksi, man kan næsten si en filosofisk statskirke, som la sig hemmende over de almindelige daarlige hoder, men virket inciterende og egget til oprør hos de gode. Det forekommer mig at disse forhold belyser og forklarer et og andet i Taines produktion.

I forbindelse med filosofiens forhold til staten staar dens forhold til litteraturen, i Frankrike hadde filosofien aldrig løsrevet sig fra litteraturen, der hadde aldrig utviklet sig den skolastiske fraseologi som i Tyskland gjorde den filosofiske spekulation utilgjængelig for alle som ikke tilhørte augurernes snevre kreds, — de franske filosofer hadde aldrig ophørt tillike at være skribenter. Karakteristisk er i saa henseende et brevsted hos Taine, hvor han anbefaler en av sine venner som holder paa med et filosofisk arbeide, at han endelig maatte lægge sig efter den litterære side av saken, for, sier han, det er kun de morsomme bøker som gjælder. En slik ytring er næsten utænkelig i en ung tysk filosofs mund og vilde ialfald sikkert være opfattet som en blasfemi og ha paadraget brevskriveren mange beklagende skuldertræk; for en franskmand er den ganske naturlig og selvfølgelig.

Ogsaa dette forhold synes mig at kaste lys over Taines produktion.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Og der er mere. Taine levet naturligvis ikke bare under trykket av den almindelige atmosfære som var den herskende i fransk tænkning; men han hadde ogsaa sin snevrere kreds, tilhørte en gruppe, kameraterne fra Collège Bourbon og Ecole normale, hvorav der var etpar som næsten var hans jevnbyrdige og mange som han ialfald kunde faa sig en frugtbar disput med; vi hører fortsættelsen av disse disputer i hans ungdomsbreve fra lærertiden i provinsen, og da han i 1853 kom tilbake til Paris, fandt han kredsen igjen, øket og brændende av iver for videnskapen. Man oplever det i et glimt i nogen ord av Albert Sorel, hvor han i sin akademiske mindetale over Taine paa bakgrund av personlige erindringer taler om «ce Paris studieux de 1853», da der under gløden i verkstederne og laboratorierne utrugedes en revolution i fransk videnskap og litteratur. «Aa slik som vi arbeidet, slik som vi tænkte, uten noget andet formaal end sandheten, uten tanke paa konsekvenserne, ja med foragt for alle konsekvenser!»

Dette samliv i en skare av ungdom som glødet av sandhetsbegeistring, har hat sin betydning for Taines produktion. Det er selvfølgelig ikke min mening at doktoranden i sin knappe avhandling kunde finde plads til karakteristikker eller portrætter av disse mænd, Paradol, Suckau, Planat, About eller hvad de nu het; men et hurtig billede av kredsen og den aand som besjælet dem, savner vi, man faar i doktorandens fremstilling altfor meget indtryk av at Taine var alene; men han tilhørte en gruppe, og det var sikkert ikke uten indflydelse fra disse omgivelser at han tok sit livsmotto fra Spinoza: leve for at tænke.

Taines rikeste og mangfoldigste milieu fandt han vel allikevel i bøkerne; gjennem sin ustanselige læsning, som begyndte at bli planmæssig allerede i gutteaarene og som aldrig ophørte, skaffet han sig en glimrende omgang med alle landes og alle tiders betydeligste aander, — en utvidelse av hans intellektuelle milieu, som er av den allerstørste betydning. Dette er doktoranden selvfølgelig fuldstændig paa det rene med, og han gjør da ogsaa forholdsvis omstændelig rede for de indflydelser Taine har mottat gjennem sine studier; han kan naturligvis her ikke sigte paa fuldstændighet, hugger energisk alle kvistene bort for at beholde stammen, ser bort fra de smaa profeter, som han sier, og dvæler kun ved de store, ja bare de allervigtigste. Han beholder igjen nærmest kun Condillac, Spinoza og Hegel, og deri har han vel hovedsagelig ret, selv om jeg nok ogsaa gjerne vilde ha hat Goethe med. —

Ret for Tysklands og Frankrikes vedkommende; hvad jeg savner er England. Det er mulig at doktoranden ut fra sit kronologiske synspunkt kan forsvare at forbigaa England paa det sted i sin bok hvor han behandler indflydelserne. (Skjønt jeg er ikke sikker paa det; Stuart Mills logik utkom i 1843, og det vilde ikke ligne Taine at la det gaa lang tid, før han fik fat paa den.) — Men det forekommer mig under enhver omstændighet urimelig i en redegjørelse for de elementer som utenfra har tilflytt Taines intelligens, at forbigaa England. Barzelotti peker med rette paa at de aar, hvori Taines aand formet sig, falder sammen med det tidspunkt, hvor den engelske kultur holder paa at for-

Digitized by Google
Original from PENN STATE

trænge Tyskland fra aandshegemoniet, og Karl Hillebrand har ikke mindre ret i at hævde, at der neppe er en eneste skribent paa kontinentet som i den grad har været under engelsk indflydelse som Taine.

Noget av det Taine hyppigst kommer tilbake til, og som synes at ligge ham mest paa hjerte, er at bestemme de tre største kulturfolks intellektuelle racepræg, — tyskernes sublime, men farlige tendens til abstrakt spekulation, englændernes ensidige tillid til eksperiment og observation, franskmændenes evne til at ordne, klassificere og «bien dire». Taine har absorberet i sig baade den tyske og den engelske aand, men er likefuldt vedblit at være franskmand; det er ikke frit for at han er smittet av tysk metafysik, og han deler englændernes tilbedelse av kjendsgjerningen, men er og blir dog først og fremst en esprit classique, — logiker og stilist. — I en slik formel fanger man, forekommer det mig, næsten hele Taines intelligens; men uten det engelske blir formelen ganske ufuldstændig.

Doktoranden har, som jeg tidligere har nævnt, sikkert handlet med fuldt overlæg, naar han har trukket Taine ut av omgivelserne, isoleret ham og av milieuskildring kun har tat med, hvad han har anset for absolut uundgaaelig. Han har ment at kunne faa billedet klart og slaaende frem næsten utelukkende gjennem analysen av hans verker; jeg synes ikke det helt har lykkes ham. Hans arbeide indeholder megen indsigt, men vi savner omsigt.

Der kunde jo ogsaa tænkes andre midler end en samlet milieuskildring til at skaffe læseren litt luft; han kunde hist og her ha stukket et hul i sin indgjærding, og skaffet os en utsigt; der er i hans bok mange anledninger, han har ikke benyttet dem, har vel ikke villet benytte dem. Der er især ett sted, hvor jeg næsten ikke kan forstaa at han har kunnet motstaa fristelsen.

Doktoranden citerer p. 36 i en note et digt av Taine, en av de sonetter han hadde skrevet til sine katter:

Un concert vague remplit l'espace illimité,
Les ondes de l'éther palpitent en cadence,
L'atome imperceptible exécute sa danse
Sur un rythme savant à sa forme adapté.

Par son premier élan et son poids emporté
L'astre coule, décrit son orbe et recommence.
Le monde harmonieux sous un archet immense
Vibre et chante tout bas l'hymne de la beauté.

O, mes bienheureux chats! Votre rouet paisible
Nous apporte une voix de ce choeur invisible
Où se dit le secret du mystique univers.

O grave mélopée! O musique discrète!
J'écoute, je comprends; mon coeur devient poète,
Et mon coeur tout entier a frémi dans mes vers.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Jeg kan vanskelig forestille mig at doktoranden har avskrevet disse vers uten at komme til at tænke paa en anden poet, som han er mere fortrolig med end de allerfleste, en v i r k e l i g poet, som ogsaa har skrevet et digt, ikke netop til sine katter, men til «min lille kanin». Dette digt er uendelig meget rikere end Taines, har en ganske anden overflod paa «fantasiens regnburanker — bundne op til høie tanker», men den grundstemning hvorav de to digte er fremgaat, er — saavidt jeg kan se — nøiagtig den samme, — betatheten av den altomfattende verdensharmoni:

Ak, i Blaamins klare øie
gjennem lindsens regnbuslør,
gjennem dens pupil, som rør,
ser jeg vide himle høie,
(Guds de vidtudslagne barme,
hvor sig mid ved sol tør varme)
vrimlende af liv fra smaa
myggegnister, mammuthblus
til solebaal . . . Min lille pus,
sligt panoram i dit øie laa.
— — — — — — — — —
— — — — — — — — —
(Se et blik jeg kasted i
verdens skabers fantasi!)
— — — — — — — — —
— — — — — — — — —
O, af taagen kraftens gud,
ved at tænde solen, udvikled mig og min kanin:
mig som blomst, og den som rod.
Og fra samme sol vort blod
runden er i os som skin.
Dog da Pys i taagen laa,
dybere end mig, saa varm
straalen kunde ham ei naa,
som den sank sig i min barm.
Fisk og orm, som dybest laa
kunde knapt en afglans faa.
Derfor blodet i min pus
er mod deres isdryp blus.

Og digtet ender:

O, mig synes, som jeg krysted
hele skabningen til brystet!

Den som har skrevet disse vers, eier — som De ser — ikke bare en alt overflommende fantasi, — han har ogsaa et meget varmere blod

Digitized by Google
Original from PENN STATE

end forfatteren av kattesonetterne, men grundtanken er nøiagtig den samme.

Jeg tror ikke jeg i doktorandens sted kunde ha motstaat fristelsen til at fremføre denne sammenstilling, selv om han derved bare hadde opnaadd at trække en overraskende linje mellem to saa diametralt forskjellige forfatterpersonligheter som Wergeland og Taine.

Men der er mere, sammenstillingen kan brukes til noget, — til noget som paa et vigtig punkt kaster lys over Taines produktion og forfatterfysionomi. De to digte er nemlig — blandt tusen andre — lysende vidnesbyrd om, i hvilken grad den europæiske aandsatmosfære gjennem aartier var mættet med Spinozistisk pantheisme. Denne tanke hadde ikke bare grepet de yderlig faa som selv hadde studert Spinoza, men hadde som en stemning bredt sig utover hele det aandsvakte Europa og kom paa mange maater til uttryk hos mangfoldige som aldrig hadde hat Etiken i sin haand, hadde særlig grepet poeterne, saa man med rette har kaldt panteismen «digternes religion». Wergeland hadde neppe læst en stavelse i Spinoza, men han indaandet med heftighet sin tidsalders atmosfære og fyldte sig med den herskende alhetslængsel, navnlig kanske gjennem det uttryk den fik i Henrik Steffens' begeistrede forkyndelse.

Men ogsaa for forfatteren av kattesonetterne har panteismen andre kilder end Spinoza selv; Taine har ganske vist studert den hollandske tænker grundig, men hans tilegnelse av ham var ogsaa paavirket av formidlere, — den tyske filosofi og navnlig Goethe; det var derfor jeg for en stund siden sa at jeg savnet Goethe i det kapitel hvor doktoranden behandler de litterære forutsætninger for dannelsen av Taines tanke.

Gjennem Goethe staar Taine i forbindelse med romantikken. — Romantikken, den mægtigste og mest avgjørende bevægelse i det 19de aarhundrede, uutryddelig og tilstede selv der hvor man mindst skulde vente det. — Romantik er et mangetydig ord, og det har, mig bekjendt, aldrig lykkes nogen paa en fyldestgjørende maate at definere det. Jeg er ikke ubeskeden nok til at gjøre et nyt forsøk; men jeg maa i denne sammenhæng allikevel nævne et hovedpunkt, det som for mig staar som kjernen i hele bevægelsen. I mangel av et bedre ord vil jeg kalde det uendelighetslængselen; ved det indhold som ligger i dette ord, er romantikken paa en maate, men ogsaa kun paa en maate, begrænset baade mot fortid og eftertid, mot oplysningstiden paa den ene og Darwins tidsalder paa den anden side. Baade oplysningen og naturalismen begrænser eller indbilder sig at begrænse sin horisont til den endelige verden, mens romantikerne ustanselig higer ut imot uendeligheten; romantikerne vil livet, det hele liv, altet, og erkjender ingen grænser for sin erkjendelse; naturalisterne negter muligheten av at erkjende mere end en krok av livet (un coin de la vie). Romantikerne kaldte denne uendelighetslængsel ofte panteisme, det var det paa engang digteriske, religiøse og videnskabelige uttryk retningens hovedtendens gav sig.

Taine var panteist, det ser vi ikke bare i kattesonetten, men paa mangfoldige steder i hans skrifter; hans panteisme var ganske visst ikke,

Digitized by Google
Original from PENN STATE

slik som saa ofte var tilfældet hos de tyske romantikere, en utflytende og vag drøm om enhet og uendelig sammenhæng i alt det som er; den tar ifølge hans intellektuelle konstitution form av en altomfattende syntese i den positive videnskaps former. Men denne syntese er i virkeligheten ikke et resultat av en uinteressert induktion, den er tvertimot utgangspunktet; forvissningen om l'unité de l'univers er, som vi kan se av hans ungdomsbreve, — hans tro, uten hvilken han ikke kan leve. — Taine er da i et væsentlig punkt trods alt virkelig romantiker; han har, naar det kommer til stykket, i alt hvad han har gjort, arbeidet sub specie æternitatis. Det er derfor fuldt berettiget, naar Lasserre i sin opsigtsvækkende bok Le romantisme français tar Taine med, ja behandler ham i et helt kapitel, som han kalder Pantheisme esthétique; Lasserres behandling er hverken uttømmende eller tilfredsstillende, ja ikke engang helt klar, saa opgaven foreligger uløst endnu, der kunde skrives en nydelig liten avhandling om emnet: Taine og romantikken; jeg anbefaler opgaven til doktorandens overveielse; hans bok indeholder flere værdifulde bidrag til løsningen, men de ligger indesperret, ubelyst, er ikke bragt ind i den store sammenhæng som her er uundgaaelig nødvendig.

Doktoranden har i det hele tat i alt for høi grad git avkald paa de midler hvorved der utenfra kunde kastes lys indover billedet. Saaledes forsmaar han næsten ganske det ypperlige metodiske middel som sammenligningen gir, og som — ialfald naar det gjælder et litterært portræt — forekommer mig at være saa temmelig uundværlig. Der vilde være meget at lære av at se Taine sammenstillet med en række av hans samtidige, Prévost-Paradol, Renan, Michelet, Guizot o. s. v.

Likesom doktoranden i altfor høi grad har trukket Taine ut av omgivelserne, isolert ham og derfor ikke har git sig anledning til at skjelne skarpt mellem de elementer i hans produktion som han har tilfælles med andre, og dem han har for sig selv, saaledes isolerer han ogsaa hans verker fra det menneske som har produceret dem. Det er sparsomt det vi faar vite om hans private liv og hans rent menneskelige egenskaper.

Nu vil jeg indrømme at doktoranden kan anføre tiltalende grunde for en slik isolation, den stemmer overens med Taines egne følelser, naar det gjælder ham selv; Taine var i allerhøieste grad tilbakeholdende med sin person, sky for enhver berøring med publikum, han avviste ethvert forsøk paa indgrep i sit private liv, og bestemte i sit testamente at intet av hans papirer eller hans breve maatte offentliggjøres, undtagen forsaavidt de indeholder saglige utredninger, det private menneske vedkom ingen utenfor hans nærmeste.

Men det var bare, naar det gjaldt ham selv; naar der var tale om andre, blev hans synspunkt i denne henseende nærmest det motsatte. Han skriver i indledningen til sin ypperlige essai om Balzac: «Aandsarbeider har ikke bare aand til fader. Hele mennesket er med om at frembringe dem; hans karakter, hans opdragelse og liv, hans fortid og

Digitized by Google
Original from PENN STATE

nutid, hans lidenskaper og hans evner, hans dyder og hans laster, alle hans sjæls egenskaper og hans handlinger sætter sit merke paa det han tænker og det han skriver.»

Hvis dette er sandt — og der er vel neppe nogen som vil benegte det — saa kan vi ikke gjøre nogen undtagelse for Taines eget vedkommende, men maa ha ret til at søke efter og benytte alt hvad vi kan finde frem av oplysninger om hans menneske, forsaavidt det paa nogen maate kan kaste lys over hans forfatterpersonlighet; og trods al hans diskretion, saa vet vi da et og andet om ham; det har ikke lykkes ham helt at gjemme sig, han røber sig stundom baade i sine verker og endnu mere i sine breve, hvor beskaaret de end kanske er, og enkelte av hans venner har fortalt et og andet om ham, vi vet hvorledes han saa ut, vi kjender klangen av hans stemme og hans maate at tale paa, vi er ikke helt uvidende om hans livsvaner, vi har ganske god rede paa hans antipatier og sympatier. — Det forekommer mig at alt dette har stor interesse, — ikke av nysgjerrighet, men fordi det altsammen kaster lys over Taines produktion.

Doktoranden bryr sig litet om det, men han kan dog ikke se helt bort fra at der er et menneske som har skrevet alle disse bøker, og han danner sig derfor — i almindelighet — et billede ogsaa av mennesket. Hvad han i saa henseende utfører, kan omtrent samles i en formel saalydende: Taine var et voldsomt temperament, som blev holdt i tømme av en sjelden intelligens.

Denne opfatning kommer tilorde paa adskillige steder i doktorandens bok, sterkest paa side 22, 26 og 172. — Jeg citerer det sted hvor det er fuldstændigst (side 26): Taine «er en av disse stærke temperamenter som sammen med lidenskapelighet eier saa vaaken kritik at de stadig tar sig selv i øiesyn. Slike blir tilslut som om de spalter sig i to personligheter. De fleste holder sit eget jeg i ave ved at gjøne med sig selv: de som har et voldsommere gemyt, maa søke sig noget som kan holde det hele i likevegt, og det nye de lægger sig til, blir, som en maske, hele deres ytre væsen.

Hele Taines arbeide i ungdomstiden samler sig i virkeligheten om dette ene, at finde motvægten, at tæmme temperamentet. «Naturen er i mig slet og oprørsk,» sier han i et brev til Prévost-Paradol. Han kjæmper mot den for at faa ro, og han naar det. «Jeg handler aldrig ut fra lidenskap,» sier han i samme brev; temperamentet er bastet og bundet i et filosofisk system. Noget av det som oftest vender tilbake i ungdomskorrespondancen, er prisningen av den filosofiske ro som spekulationen gir, mot sig selv arbeider han sig op i filosofisk resignation.

Flugten fra enhver aktiv optræden, flugten fra samfundslivet, og tilværelsen paa tankens tinder, det er altsaa i virkeligheten Taines kamp mot sig selv. Mot sig selv maa han finde noget at tro paa, maa finde nye guder at dyrke, og han finder dem i sin filosofi, i naturen og i sin musik. Filosofien i ham er en maske, javel. Men han lægger den aldrig bort. Det er den som blir den offentlige personlighet, «H. Taine

Digitized by Google
Original from PENN STATE

de l'Académie française», og rygraden i denne hans offentlige personlighet er hans filosofiske system. Men — følgen av denne hans kamp er ogsaa det bitre sortsyn som ligger paa bunden.»

Skjønt jeg ikke paa langt nær kjender Taine saa godt som doktoranden, saa vover jeg dog at være uenig med ham i denne hans grundopfatning av Taines personlighet. Doktorandens opfatning er original og meget interessant; men den forekommer mig kunstig, det byr mig imot at tro en mand i firti lange aars intense arbeide bare skulde ha fundet en maske til selvforsvar og et skjul for utenverdenen.

Jeg tror da heller ikke det er rigtig.

Doktoranden citerer til støtte for sig et brev til Paradol: «Naturen i mig er slet og oprørsk,» og efter sammenhængen skal dette nærmest bety: synden er sterk i mig, der er i mig oprindelig megen tilbøielighet til tøilesløshet. Jeg opfatter Taines ord paa en ganske anden maate; doktorandens citat er helt løsrevet, i sin fuldstændige sammenhæng lyder det: «— — Hvor mange ting du har, som jeg mangler. Hvor gjerne jeg vilde bytte med dig — — — — —. Tænk paa at jeg aldrig har gjort noget uten gjennem vilje og intelligens, fordi naturen var slet og oprørsk i mig, fordi jeg aldrig har forstaat kunsten uten gjennem tænkning og ikke skjønheten uten gjennem filosofi og analyse. Du derimot har en god natur, du er artist og veltalende foruten at du er tænker — hvad vi har tilfælles — —.» Det forekommer mig at doktoranden i sit løsrevne citat har indlagt en betydning som konteksten ikke tilsteder. Hvad der her menes med den «onde og oprørske natur», berører saavidt jeg kan forstaa ikke moralen eller temperamentets voldsomhet, men utelukkende arten av hans intellektuelle utstyr, hans slette natur sættes jo ganske bestemt i motsætning til Paradols «gode natur», der defineres klart som kunstnerbegavelse. Det er altsaa ikke her en av lidenskaper jaget mand, som kjæmper mot sin naturs voldsomhet, det er tvertimot en overreflekteret mand, som lider under mangel paa umiddelbarhet. Og saaledes opfattet blir der heller ingen motsætning mellem dette sted og det næste doktoranden citerer: «Jeg handler aldrig av lidenskap,» det blir bare en ganske almindelig fortsættelse av samme tankegang.

Doktoranden fremstiller Taines sjæl som bolig for to væsener, temperamentsmennesket som det egentlige, og kritikeren som holder tømmerne. Jeg kan ikke rigtig tro paa disse to væsener, efter min opfatning er Taine i utpræget grad intellektualist — hjernemenneske.

Doktoranden nævner som bevis hans kjærlighet til musik, og Monod kalder ham un musicien consommé, — jeg tviler ikke, — han var vist lærd i det ogsaa, som i alt hvad han foretok sig, men en virkelig musiker, cellisten Rieder som spillet sammen med ham, sier: «Han tar filosofien litt for meget med sig overalt, selv i musikken.» — Altsaa intellektualist selv i musikken.

Doktoranden fremhæver hans lovprisning av den filosofiske ro, hans stoicisme, og intet er sikrere end at han var eller vilde være stoiker, Marc-Aurel var som bekjendt hans katekisme; men det var neppe

Digitized by Google
Original from PENN STATE

hjælp imot lidenskapernes storm i sit bryst han søkte i denne katekisme, det var nærmest et tilflugtssted mot menneskenes dumhet og ondskap, — især deres dumhet. —

Hvor jeg ser mig om for at lære Taine at kjende i hans verker, i hans liv, i det indtryk han gjorde paa sine omgivelser — overalt træffer jeg intellektualisten.

Den sensitive schweizer Amiel befinder sig simpelthen uvel under læsningen av Taine, han finder ham gjennemtrængende og i aller høieste grad instruktiv, men han lider under hans intellektualisme, som aldrig er fraværende, hans «ubønhørlige videnskap», som er «antivivifiant».

Emile Zola, som ganske visst ikke var nogen sensitiv natur, men som dog var meget av et temperament, er fuld av beundring for Taine, men hans beundring er ikke helt ublandet, han stanser fremmed likeoverfor noget tørt i hans natur, han bruker ikke ordet pedant, men det melder sig uvilkaarlig hos læseren. Gabriel Monod som er saa fuld av sympati og forstaaelse for Taine, stanser naar han skal bestemme arten av sin sympati for ham, ved det kjølige ord: respect; for Michelet har han derimot ordet affection.

Totalindtrykket av Taines korrespondance er et hjernemenneske, — jeg søker forgjæves efter steder som uten indlagt fortolkning direkte og naturlig fortæller om et voldsomt temperament. Nu vet vi jo at han hadde forbudt enhver utgydelse av privat natur, men man faar allikevel det bestemte indtryk at der var ikke saa meget at stryke. Temperamentet skulde man vel først og fremst søke i hans forhold til kvinden, i det erotiske; — man finder ingenting; det kan jo hænde at der er strøket meget, men jeg tror det ikke, der forekommer ialfald et par uttalelser om kjærlighet som tyder paa at erotik aldeles ikke forekom i Taines liv. — «Jeg elsker,» heter det paa det ene sted, «eller snarere, jeg vilde gierne elske; jeg føler at en mands liv ikke er komplet uten kjærlighet, og du vet hvilken omfattende betydning jeg gir ordet kjærlighet; c'est l'affection dans tous les genres: dersom jeg var romantisk (romanesque), dersom jeg ikke var vant til at iagtta mig selv og til at undersøke andre, vilde jeg i dette øieblik være en av de idioter som romanerne er fulde av, og jeg vilde falde i en eller anden skjøn forelskelse. Jeg læste for fire dage siden Raphaël av Lamartine, som netop handler om en slik første-kjærlighet, jeg var henrykt og sa til mig selv: det er mig, det er mig. Men vær rolig, jeg staar inde for mig selv, det falder mig ikke vanskelig. Hvorfor? Jo, fordi jeg vet hvad jeg vil, — fordi jeg er fri for konfuse tanker, — fri for den ureflekterthet som tar en skjøn og ordinær kvinde for det ypperste eksemplar av fuldkommenhet. Jeg sigter uendelig meget høiere, jeg sigter mot det som er fuldkommenheten for en filosof» (Corr. I, 54).

Dette skrev Taine da han var 21 aar gammel, to—tre aar senere heter det i et brev til den samme intime ven: «D'amour proprement dit nous ne pouvons plus en avoir.»

Da han var passeret de firti, giftet han sig; han var en udmerket egtemand, og blev en omsorgsfuld far, likesom han hadde været en

Digitized by Google
Original from PENN STATE

kjærlig søn; men erotik? — lidenskap? Neppe, — der er en del breve til hans kone, de er saglige som de andre og noksaa kjølige; han ved-blir til det sidste brev at tiltale hende med «De», hvad der neppe er det vanlige, ialfald ikke i borgerlige kredse.

Jeg søker forgjæves temperamentsmennesket, — der bodde neppe to væsener i Taine, han hadde en dobbelt begavelse; men det er ikke det samme, han var paa éngang tænker og kunstner; men der findes jo temperamentsløse kunstnere, likesaa visst som der findes temperaments-fyldte tænkere. Hans fantasi var levende, men den maa nærmest defi-neres som en vidunderlig visuel hukommelse av alle de billeder som var tilført hans hjerne gjennem nethinden. Hans stil er henførende ved den uimotstaaelige logiske strøm som hvirvler os med, og dens farvepragt er ofte blændende, men den mangler varme eller naar ialfald sjelden en synderlig høi temperatur.

Han var intellektualist, hans lidenskap var at bevise, at disputere, at ræsonnere; det var netop det staselige ved ham, det store, at han var én, hans glødende stræben mot sandhet, hans ravissement de la science, hans fornemme foragt for vrøvl og fusk og fraser og uklarhet, — Faguet kalder la probité for hans faculté maîtresse, — hele hans lange pause-løse arbeidsliv i forskningens tjeneste uten plet og lyte, uten en bøining eller avvikelse fra den vei han hadde at gaa fremad mot sandhet og erkjendelse.

— Nei der bodde ikke to væsener i ham; jeg tror doktoranden blir nødt til at opgi den interessante tragedie, den dræpende kamp mellem et voldsomt temperament og en vaaken kritik. — Jeg tror ogsaa der var en tragedie i Taines liv, men desværre ikke paa langt nær saa merkelig eller interessant som doktorandens. Da jeg lukket det sidste bind av Taines korrespondance, sa jeg uvilkaarlig til mig selv: overan-strengelsens saga, — en forfalden mand, en mand som var forfalden til at tænke, og som derfor gjentagne gange maatte behandles som en alkoholist, snart sættes paa ration, snart paa absolut avhold, indtil ma-skineriet stanset, fordi den menneskelige hjerne ikke er indstillet paa ustanselig, aar ut og aar ind, at være i intens virksomhet i 18 timer av døgnet.

Dette er unegtelig tarvelig prosa, men den har den fordel at den ikke spalter personligheten, og det forekommer mig at doktorandens masketeori ogsaa maa virke nedslaaende paa ham selv; ti hvis han har ret, saa følger jo derav at det han i sit indgaaende og anstrengende arbeide har beskjæftiget sig med, — det er jo masken og ikke men-nesket selv; og at d e t paa nogen maate kunde være saa tillokkende, det skjønner jeg ikke.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Der kunde endnu være endel indvendinger at anføre; men tiden er allerede saa langt fremskredet at jeg gir avkald; tilslut maa jeg dog si et par ord om doktorandens stil og sprog. Han mangler ingenlunde stilistisk evne, jeg kunde nævne mange eksempler paa rammende, suggestive ord, han forstaar at uttrykke sig energisk og koncist, hans sprog utmerker sig ved mandig tørhet; hvad man savner, er fantasi, jeg husker i hele boken knapt mere end et eneste billede (og det et noksaa uheldig); det virker litt fattig ved siden av den koloristiske pragt i de mange citater av Taine, men da det synes at være en personlig eiendommelighet, er der egentlig ingenting at si paa det.

Hvad jeg derimot mener man har ret til at bebreide forfatteren, er den mangel paa omhu han viser sin sprogdragt, der ofte mildest talt er temmelig usoigneret. Det generer at han ikke har gjort sig den umake at oversætte citaterne, henimot en tredjedel av boken er paa denne maate skrevet paa fransk, og denne bilingvisme virker forstyrrende og ukunstnerisk, alle disse franske brokker ligger som raa ubearbeidede klumper og bryter fremstillingens strøm; man kan indvende, at dette er et videnskabelig arbeide, hvor det først og fremst gjælder eksakthet, men den kunde han jo opnaadd paa anden maate, han kunde som Taine altid gjør, ha «verifieret» sine oversættelsers rigtighet ved at anføre originalen i anmerkninger under teksten. — Men værre er dog alle de merkværdige gallicismer, hvormed han vansirer sin norske tekst, et utal av fremmedord, som er ganske overflødige og paa mig virker som barbarismer; jeg nævner i flæng nogen eksempler: arbitrær, deviationer (p. 81), formativ (85), invention (107), dominateur (109), verifiere (108 o. m. a. st.), deformere (112), energiens konservation (135), han har søkt frem til intelligenserne, — de essentielle elementer o. s. v.; jeg er ikke tilhænger av nogen overdreven purisme, men i alle de nævnte tilfælde, og i mange andre som jeg ikke har nævnt, har vi gode og fuldstændig dækkende norske ord, og unødvendige fremmedord, som ikke gir en stilistisk nuance man har bruk for, er en uting. Sproget er paa mange steder knudret og tungt, likesom forf. ofte tillater sig vendinger, der efter min opfatning i en videnskabelig avhandling virker som usømmelige vulgarismer; det er jentesprog og ikke videnskabelig stil at forsvare Spinozas lære «som paa lissom» (likesom, p. 37), eller at «kverke» en filosofisk bevægelse (p. 77), eller at tale om det «puff» som perserkrigene gav (107). Der er noksaa meget av den sort i doktorandens avhandling.

Man faar imidlertid ikke det rigtige indtryk av en bok ved paa denne maate at dvæle ved svakheterne; doktorandens avhandling er trods alle indvendinger et betydelig arbeide, vidner som sagt baade om intelli-

Digitized by Google Original from PENN STATE

gens og mod; analysen av Taines verker, hvorpaa forfatteren har lagt hovedvegten, er gjennemgaaende klar og skarp, korrespondancen er utnyttet i større omfang og med mere utbytte end det, mig bekjendt, tidligere er skedd; arbeidet vidner om ubestikkelig kritisk evne, og sammen med de prøveforelæsninger doktoranden har holdt, gir boken om Taine os forvissningen om at vi i forfatteren staar likeoverfor en betydelig kraft, som vi har grund til at vente os meget av, og som det er en glæde at ønske velkommen til universitetet.

Gerhard Gran.

Digitized by Google

Original from
PENN STATE

II.

ANDEN OPPONENT, PROF. EDV. BULL:

Det er i og for sig ikke vanskelig aa føre en opposition mot en bok av den karakter som doktorandens, hvor manglene ligger saa klart i dagen, og forøvrig ogsaa er saa sterkt bestemt av bokens fortrin.

Doktoranden har først og fremst læst Taine, og han er en fortræffelig læser, har en utpræget evne til intens fordypelse i det han læser — ogsaa hans selvvalgte prøveforelæsning gav netop vidnesbyrd om denne evne — han læser for indholdets skyld, optar det i sig og reagerer sterkt — baade sympatisk og antipatisk — overfor det han læser; men netop fordi han fordyper sig saa intenst i sit objekt, evner han ikke aa sætte det ind paa plass i den historiske utvikling; han gir os s i n forstaaelse av Taine, s i n kritiske vurdering av ham, men lite eller ingenting om hvad der er det nye hos Taine, hvordan han virket i sin samtid, ingenting om det milieu han virket i. —

Dertil kommer saa den ting at doktoranden øiensynlig har styrtet sig paa hodet ind i studiet av Taine, uten paa forhaand aa ha rustet sig med den «instruction complète», den fuldstændige, altomfattende kundskapsmængde, som Taine forlangte av sig selv. Det mangler i boken specialkundskap og fagutdannelse paa en række forskjellige omraader — det franske samfund og fransk aandsliv paa Taines tid, filosofisk fagdannelse, historisk fagkundskap, det er altsammen ting, den fuldkomne Taineforsker burde ha arbeidet sig ind i, og doktorandens mangler paa disse og andre kundskapsomraader fører til en følelig begrænsning av bokens værdi for Taine-kritikken.

Han har heller ikke brukt alle de hjælpemidler som her kunde ha lettet arbeidet for ham, og har derved paa visse punkter gjort sig saken unødig vanskelig. Han koketterer saaledes med ikke aa ville vite at Taine for næsten femti aar siden har været gjenstand for en ganske berømmelig doktordisputas her i Skandinavien. Georg Brandes' ypperlige lille Taine-bok, D e n f r a n s k e Æ s t h e t i k i v o r e D a g e (1870), som først for alvor indførte Taine i nordisk aandsliv, nævner doktoranden slet ikke; men han vilde, trods al overlegenhet, av den ha kunnet lære

Digitized by Google
Original from PENN STATE

adskillig nyttig, bl. a. om Taines forhold til Hegel. Brandes' paavisning av at Taine aldrig har forstaat Hegels dialektik rigtig, vilde f. eks. ha utdypet de snaue bemerkningene om Taine og Hegel betydelig.

Manglen paa milieu, paa indtrængen i Taines biografi og paa fagkundskap i de enkelte av de mange videnskaper, boken maa komme ind paa, gjør at ogsaa fremstillingen av Taines tankegang faar adskillige feil og huller. Ikke sjelden reiser doktorandens bok hos den kritiske læser spørsmaal, som bare kunde været besvart ved aa lægge et slikt, mere omfattende grundlag for boken.

Doktorandens egne betragtninger (s. 26 f.) om Taines kamp for aa tæmme sit temperament viser f. eks. nødvendigheten av aa faa med det biografiske stof som mangler; uten det forstaar man slet ikke denne kamp. Og mon ikke ogsaa idéene i dissertatsen (s. 42) om motsætningen mellem den gamle og den unge slegt i Athen hviler paa Taines egne livsforhold? Og hænger ikke Taines hat til l'esprit classique sammen med brytningene mellem hans eget varme temperament og hans forstokkede, formeltroende, logiske systembygging som selv er saa nær i slegt med l'esprit classique? Er det ikke her en kamp mot noget inde i ham selv? — Jeg bare spør; men her er noget av det, doktorandens bok skulde ha svart paa.

Dette er imidlertid de samme ting som alt den første opponent har hat aa indvende mot doktoranden, og jeg skal derfor straks gaa over til aa vise rigtigheten av disse mere almindelige bemerkninger paa et enkelt omraade, paa doktorandens behandling av Taines Les Origines de la France contemporaine.

For dommen over Taines historiske skildring av den franske revolution blir det avgjørende hvordan man stiller sig til striden mellem Alphonse Aulard og Hippolyte Taine, og doktoranden stiller sig helt og ubetinget paa Taines side mot Aulard. En biting, som ikke er avgjørende, fortjener her aa nævnes: doktoranden støtter sig i sin voldsomme kritik av Aulard helt ut til Augustin Cochin: La crise de l'histoire révolutionnaire, og bringer, saavitt jeg kan se, ikke noget nyt av betydning utover Cochin — det er en biting forsaavidt som doktoranden i hele sin bok forøvrig viser utpræget selvstændighet, og naar han støtter sig til Cochin, er det altsaa fordi han er helt enig med ham; men det gjør jo unegtelig hans undersøkelse av Taines revolutionshistorie noget mindre betydningsfuld, at han ikke har noget nyt aa si om den.

Doktoranden sammenfatter et par ganger sin dom over Taines «Les Origines de la France contemporaine» slik at «verket blev opfattet som historie, eller som politik, konservativ politik; ingen tænkte at det maatte forklares som et forsøk paa en diagnose», og med dette ordet diagnose mener han aa ha funnet den formelen som stiller det paa rigtig plass. Men er ikke formelen diagnose bare et andet ord for at «Les origines» virkelig er politik, om ikke netop ortodoks partipolitik? Diagnosen betyr at Taine gaar ut fra, at Frankrike er sykt, at sygdommen ligger i revolutionen og dens følger og at den bare kan bøtes ved en radikal omlægning av landets samfundsforhold, bl. a. ved avskaffelse av cen-

Digitized by Google
Original from PENN STATE

tralisationen; det vil si, Taine forfølger et virkelig, positivt, moderne formaal med sit verk; det er politik paa samme maaten som Sars' Udsigt er politik, og man blir ikke svært meget klokere, for det om man foretrækker aa kalde det en diagnose.

Paa den andre siden forhindrer dette naturligvis ikke at Taines «Les Origines» kan ha stor videnskapelig værdi, akkurat som Sars' Udsigt eller som Aulards Histoire politique de la Révolution Française, som ogsaa har en politisk hensigt ved siden av den videnskapelige. Og selve striden mellem Aulard og Taine — eller rettere Aulards kamp mot Taine, da jo Aulards stridsskrift først utkom 14 aar efter Taines død — har først og fremst en politisk bakgrund. Dette har doktoranden slet ikke hat øie for; han opfatter Aulards kamp bare som en pedantisk — og desuten mislykket — jagt efter detaljfeil, og Aulard selv staar i hans behandling frem som et ondsindet gammelt fæ — i virkeligheten et overmaade skjævt syn.

Aulard er vistnok ikke saa iøinefaldende aandfuld som Taine, og er selvfølgelig langt mindre baade som tænker og som begavelse; men han er en flittig og samvittighetsfuld forsker, som behersker sit fags teknik med stort mesterskap; hans fremstilling er ikke paa nogen maate glimrende, men den er baade klar og skarp,[1] og han har et fast utpræget politisk og historisk syn: den borgerlig-radikale, demokratiske, antiklerikale republikanisme, som i moderne fransk politik har hat sin mest utprægede repræsentant i Emile Combes, og som nedstammer i like linje fra revolutionen, særlig fra de Dantonistiske idealer, er hans trosbekjendelse, og i historie hører han til den nye skeptiske skolen — sammen med Seignobos, Langlois, Lavisse o. a. — som staar i skarp motsætning til den forrige generationens «esprit philosophique», og som nærer den dypeste mistillid til de store, samlende utsyn og heller nøier sig med «hard facts», foretrækker kjendsgjerninger for idéer og stiller voldsomme krav til flid og nøiagtighet i kjendsgjerningene.

Det er derfor to motsatte historiske og politiske aandsretninger som møtes i Aulards og Taines kamp; forsaavidt er det en «politisk» kamp, hvad doktoranden delvis miskjender, naar han (s. 158) søker aarsaken til at Aulard særlig beskjæftiger sig med «den officielle Revolution», «Revolutionens politik i det ydre som i det indre», i at Aulard «er utdannet som historiker». Det er tvertimot Aulards politiske interesse som har bestemt hans emnevalg, og doktorandens karakteristik (s. 159) av Aulards hovedverk, Histoire politique de la Révolution Française, blir derfor misvisende, idet han ikke klart har øie for at Aulard bare vil gi revolutionens politiske historie, mens Taine vil gi alle sider av revolutionshistorien, navnlig den psykologiske. Det blir derfor ogsaa uretfærdig, naar doktoranden (s. 158 anm.) anker over at Aulard ikke har brukt alle de kilder han forlanger at Taine skal kjende. Aulards arbeidsomraade er jo saa meget mer begrænset end Taines.

[1] Hans litterære og statistiske evne og lidenskapen i hans sind trær kanske ikke saa sterkt frem i hans store videnskapelige verk som i hans politiske forfatterskap, navnlig i det store sydfranske venstrebladet La Dépêche de Toulouse.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

I sin kampiver mot Aulard gaar doktoranden endog saa langt som til aa insinuere at han er i ond tro (s. 157), i virkeligheten paa grundlag av at doktoranden citerer Aulard unøiagtig[1] og desuten ikke har greie paa forskjellen i arbeidsmaate i et arkiv og i trykte skrifter.

Nu har Cochin — som doktoranden her følger — utvilsomt paavist en hel del overdrivelse i Aulards kritik av Taine; Aulard har gaat til sit arbeide fuld av forbitrelse og skyter uavladelig over maalet; men deler av hans kritik blir likevel staaende, navnlig hans paavisning av at Taine ikke bruker det historiske materialet til aa finne sandheten, men til aa illustrere en sandhet, han alt kjender.[2]

Taine begynder sit studium til Les Origines i august 1871 (Aulard, Taine, s. 20 f.) og i et brev av 16 oktober samme aar er han endnu ikke bestemt paa aa gaa helt tilbake til revolutionen i sine kildestudier; men alt i december 1871 er hans standpunkt klart: «i striden mellem folket og regjeringen hadde folket uret,» eller som han litt senere ($^{26}/_{7}$ 1874) uttrykker det[3]: «Det er mulæslenes og hestenes oprør mot menneskene, under ledelse av apekatter med struper som papegøier.»

Og allikevel sier Taine aaret efter (aug. 1875) i fortalen til L'ancien

[1] Jæger s. 157: «For at belyse Taines kildevalg gjennemgaar Aulard hans henvisninger, og det er rigtig. Men saa slutter Aulard: av en dokumentserie fra Archives nationales, der indeholder 103 kartoner, citerer Taine 3. Altsaa kjender han av hele serien kun disse 3; «lakunerne i denne dokumentation springer i øinene». Slik sammenblander han gjennem hele boken Taines citater og Taines studier; han laver en statistik over Taines citater og gaar ut fra at med dette er Taines undersøkelser klarlagt.»

I Aulards Taine staar det paa vedkommende sted (s. 76 f.) noget ganske andet, nemlig følgende:

«Voici les cotes qu'il [ɔ: Taine] cite dans tome 1er de l'a Révolution:

DXIX, 1, 6, 25, (papiers du Comité ecclésiastique): il a donc vu trois cartons sur cent trois.

DXXIX, 1, 3, 4, (papiers du Comité des rapports): trois cartons sur quatre-vingt-quatorze.

F[7] 3185, 3186, 3195, 3196, 3198, 3200, 3202, 3203, 3204, 3207, 3209, 3215, 3216, 3217, 3219, 3220, 3223, 3225, 3226, 3227, 3229, 3230, 3234, 3235, 3236, 3240, 3246, 3248, 3250, 3253, 3255, 3257, 3264, 3265, 3268, 3269 (affaires de police et diverses): trente-six cartons sur quatre-vingt-douze qu'on lui avait proposés. En plus, il a vu le carton F[7] 7090.

H 784, 1274, 1453 (correspondants des intendants, etc.): j'ai déjà parlé de cette série, à propos de l'Ancien Régime.

KK 1105 (journal-registre relatif aux affaires militaires de Bretagne).

Y 11033, 11441 (papiers du Châtelet; interrogatoires de divers témoins ou acteurs de troubles à Paris).

Les lacunes de cette documentation sautent aux yeux: Taine a omis les deux séries les plus importantes pour l'histoire de l'esprit public, à savoir la série C, qui contient une grande partie des papiers de l'Assemblée constituante, et la série F[1c] III, série départementale alphabétique, qui est précisément intitulée Esprit public, série très riche, et déjà connue et utilisée au temps même de Taine.

[2] Aulards kritik av Taine er her, metodisk set, av ganske samme karakter som den nyere tyske kritik av Joh. Janssens fremstilling av Tyskland i reformationstiden; se Erslev, Historieskrivning, s. 21 f.

[3] Doktoranden citerer dette brevstedet (s. 143), men karakteristisk nok uten aa angi fra hvad tid det er.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Régime: «Ancien Régime, Révolution, Régime Nouveau, jeg vil prøve aa beskrive disse tre trin med nøiagtighet. Jeg tør erklære her, at jeg ikke har nogen anden hensigt; man faar tillate en historiker aa handle som naturhistoriker; jeg stod overfor mit emne som overfor forvandlingen av et insekt.» — Eller i fortalen til første bind av revolutionens historie to aar senere: «Jeg har skrevet som om jeg hadde til emne revolutionene i Florens eller Athen.»

Doktoranden indrømmer (s. 148 f.) at Taine ikke har ret i det han her sier. Men jeg tror neppe det er rigtig, naar doktoranden mener at Taine har været offer for en illusion. Taine er for klar, for selvkritisk en aand til at en slik antagelse er rimelig; det er snarere litterære kunstgrep for aa virke sterkere. Les Origines er — for aa bli i doktorandens billede — ikke bare en diagnose, men en medicin; det er ikke bare et forsøk paa aa bestemme sygdommen, men ogsaa paa aa bekjæmpe den.[1] Taine er ikke gaat til studiet med en litterær forhaandsopfatning (Jæger s. 142 f.), men med en politisk: han projicerer Pariserkommunen bakover i overnaturlig maalestok. Som Georg Brandes uttrykker det: «Han har skrevet dette mægtige historiske Verk i samme Aand, i hvilken Jesaia skrev sine mægtige digteriske Bøger for sine Landsmænd.»

Slik som jeg ser paa Les Origines kommer det til aa staa noksaa isolert i Taines produktion, fremstaat som det er under presset av ytre forhold, og det er derfor let aa finne motsætninger mellem det og hans tidligere verker. Doktoranden som fortrinsvis — ikke utelukkende — lar det utvikle sig av Taines tankegang, ut av ham selv, er nødt til aa finne enheten i Taines tanke, og har en mængde bryderi med det, idet han ikke vil se, at motsætningen — som doktoranden formulerer som motsætningen mellem den analytiske og den moralske betragtning — er kommet som en konsekvens av den virkning, krigen og kommunen 1870—71 gjorde paa Taine (se Jæger s. 146 f.). Han ser nok at det er en motsætning her, som Taine ikke kan løse; men han forklarer den ikke, fordi han ikke har brydd sig om aa tidfæste den.

Doktorandens bok er altsaa ikke nogen færdig, avsluttende bok om Taine; men den er en talentfuld og nyttig forstudie. Dens intensitet og fordypelse gir i al sin ensidighet løfter som det er al grund til aa haape paa, vil bli indfridd, og Universitetet har sikkerlig grund til i doktoranden aa hilse — som det staar paa Universitetets medalje — iuvenis optimae spei.

Edv. Bull.

[1] Det er det, Brandes kalder for at han holder formaningstaler til et jordskjælv.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

III.

REPLIK AV DOKTORANDEN.[1]

Begge opponenter kritiserer min bok, fordi den er ensidig i anlæg og i utførelse. Jeg ser i denne kritik en likesaa stor ensidighet som den de anklager min bok for. De har øiensynlig ventet at finde et «litterært livsbillede» av Taine; det har de ikke fundet, og saa underkjender de anlægget av boken: for prof. Bull staar det som «magtesløshet» at jeg i en bok om Taines tankegang ikke gir alle de oplysninger som burde findes i en bok om «Taine og hans verker».

En skildring av Taine efter typen «et litterært livsbillede» har været langt fra min tanke; av flere grunde, først og fremst fordi en ny biografisk skildring av Taine vilde være overflødig; det vilde være spildt møie at forsøke at remplacere Monods fine, kloke, og taktfulde studie, saa meget mere som der ikke er kommet til noget nyt stof av biografisk art siden Monod skrev. Endnu idag er altsaa Monods studie fyldestgjørende, hvor det gjælder skildringen av Taines liv og virke, hans position inden tiden o. s. v. Men hvor det gjælder diskussionen av Taines tanker og av rækkevidden av hans idéer, er Monod langtfra tilstrækkelig. Det hul som paa den maate findes i Taine-litteraturen, er heller ikke senere blit fyldt, trods verker av Barzelotti, Vict. Giraud o. fl., fordi først publikationen av brevene har lagt frem dokumenterne. Min undersøkelse er altsaa i virkeligheten begrænset av selve Taine-litteraturen.

Jeg har søkt at præcisere det jeg har villet, saa klart som mulig: gi en fremstilling av Taines tankegang.[2] Jeg mener ogsaa at en slik begrænsning av undersøkelsen ikke alene er rimelig, men liketil nødvendig. En realdiskussion av Taines idéer, av hans tankegang og av rækkevidden av hans tanker, maa være utgangspunktet, naar man vil karakterisere og klassificere ham og stille hans verk ind i den større

[1] Jeg skylder at gjøre opmerksom paa at denne replik først er blit til efterat jeg har læst motlæggene.

[2] At valget av undertitel ikke er noget heldig grep, gir jeg prof. Gran ret i.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

sammenhæng hvor det hører hjemme. At behandle hele dette kompleks efter typen: «Taine og hans samtid» vil bli skjævt og gi et feilagtig indtryk, hvor bred en plass skildringen av hans samtid end faar. Taines verk kan bare stilles rigtig ind i en fremstilling av den europæiske realismes historie. Hans verk er noget av det vigtigste inden komplekset; fortolkningerne av hans lover — og misforstaaelserne — spiller heller ingen liten rolle. Alle hensyn taler for, synes jeg, at løse en slik forberedende realdiskussion ut av den store oversigt, hvor den bare vilde virke som uendelige digressioner og sprænge enhver samlet fremstilling.

Ut fra denne nødvendige begrænsning av undersøkelserne synes jeg baade bygningen av boken og behandlingen, saavel av milieuet som av Taines personlighet, er givet.

Min bok vil skildre utgangspunktet for Taines arbeide, og hvordan hans virkelige livsverk begynder (I, 1, 2 i min bok); belyse hvad han hadde at rutte med av idéer og kundskaper paa dette tidspunkt (hele II), og videre følge utviklingen av hans ledende tanker gjennem de grupper av emner som beskjæftiger ham: studierne over enkeltmenneske (III), og over samfund og samfundsmenneske (IV), og inden den teoretiske psykologi (V), indtil han endelig kommer til det avsluttende trin: diagnosen (VI). At de to siste kapitler (V og VI) har boktitler som overskrift, synes jeg er noksaa rimelig i det øieblik hele gruppen repræsenteres av et eneste verk.

At stille Taines virke som kritiker og tænker ind i den historiske sammenhæng ligger altsaa ganske utenfor min boks plan. De antydninger som flere steder findes, er bare vink om i hvilken retning senere undersøkelser maa gaa, og er sat ind for at boken skal kunne brukes av andre end mig selv. Parallellisering har jeg latt være, fordi jeg ikke er istand til at indse at man skjønner Taine bedre, fordi fremstillingen nævner et par navne, som berører hans, eller et par verker, som minder om hans. Hvad betydning for forstaaelsen av Taine skulde det f. eks. ha, om jeg som paralleller til Taines lov om milieuet, — hans forsøk paa at finde en sammenhæng mellem naturforholdene og menneskehetens historie, — hadde nævnt en række navne fra Montesquieu til Edv. Bull?

Det samme gjælder Taines milieu. Vel er der visse store drag i tidens aandsliv som har indflydelse paa alt som blev utført, altsaa ogsaa for Taine. Prof. Gran nævner filosofiens stilling i Frankrike og den pantheistiske grundstrømning. Men det som har betydning for forstaaelsen av Taines tænkning, er Taines personlige stilling til disse strømninger.

Statsfilosofien presset paa de gode hoder til opposition, mener prof. Gran. Det gjælder ikke Taine; jeg har i min bok (s. 33) søkt at rede ut Taines personlige stilling til den Cousinske statsfilosofien, og mener at ha vist, at det først er som moden mand Taine vet at der er en grundlæggende motsætning mellem ham og den.

Ogsaa Taines stilling til pantheismen er diskutert i min bok (s. 36); jeg har søkt at vise hvordan den er glidd ind over ham fra ungdom-

Digitized by Google
Original from PENN STATE

men av, paa personlige forutsætninger[1], og jeg har netop fremhævet at i disse pantheistiske stemninger ligger grunden til at Spinozas system fik magten over Taines tankeliv. Jeg har i min bok tat reservationer overfor Barzelottis fine analyse av Goethes indflydelse paa Taine (s. 31 anm.): Barzelotti har efter min mening overdrevet Goethes betydning for Taine, fordi han har set for meget paa det intellektuelle milieu og for litet paa Taines egen utvikling.

Og hvad Taines kammeratkreds paa École normale angaar, vet man jo at han blev mere og mere alene der. Prévost-Paradol, Planat, Edm. About viser andre typiske træk, og gaar ogsaa sine egne veier. Det som var fællestrækket for kammeratkredsen, dyrkelsen av «la science», mener jeg at ha betonet tilstrækkelig i min bok. Ser man nærmere paa kredsen av samtidige, er det forskjelligheterne som springer i øinene.[2]

Saa er det Taines egen personlighet. Prof. Gran citerer en ytring fra Taines essai om Balzac, og vil i den finde en norm for al kritik. Ytringen gjælder ikke engang som norm for Taines egen; essaien om Balzac er en av de tidligere studier, skrevet længe før Taine helt visste hvad hans kritik vilde, og før han stillet den saa bestemt mot Sainte-Beuves. I sine typiske studier gaar Taine altid ut fra verket, og for at forklare det søker han tilbake til visse store grunddrag i dets ophavsmands begavelse. Jeg kan heller ikke indse andet end at Taine har ret: biografiske oplysninger og skildringer fra en mands liv og milieu faar kun berettigelse ved den anvendelse man gjør av slike oplysninger til at forklare mandens livsgjerning; ogsaa i skildringen av en mands personlighet maa det være hensynet til det han har utført, som betinger grundsyn og behandlingsmaate.

Taine tænkte, og allerhelst hadde han villet deducere med en matematisk utviklings sammenhæng og konsekvens. Hadde hans tanke magtet den matematiske utregning, hadde han altsaa været istand til av sin kulturforskning at gjøre den «kræfternes geometri» han drømte om, saa hadde vi til forklaringen av hans verk ikke hat bruk for mere av hans personlighet end en skildring av selve hans hjernemekanisme.

Nu er ikke hans verk blit til en matematisk utregning. Grunden til dette maa undersøkes. Hans verk rummer voldsomme motsætninger. Tvedelingen gaar i virkeligheten gjennem det hele. Hans tænknings begyndelse og slut var en optimisme som er baaret av en urokkelig tro paa videnskapens almagt; samtidig er hans verk fuldt av en menneskeforagt, som nok kan være en følge av hans «fornemme foragt for vrøvl» og hans hat til dumheten; men det viser ogsaa en fundamental pessimisme, som fører ham — i psykologien — til i selve fornuften, som

[1] Jeg ser jeg burde ha nævnt at en paavirkning fra hans lærere er mulig, om den end ikke bestemt kan paapekes.

[2] En av dem som Taine stod nærmest paa École normale, var en av lærerne, Vacherot, som Taine har portrættert i «Les philosophes français». Mellem Vacherots filosofi og Taines tanker kan jeg ingen forbindelseslinjer finde.

Digitized by Google

Original from PENN STATE

bygger den videnskap han tror paa, at se en tilfældig heldig konstellation. Mønstret for hans forskning er naturvidenskaperne, og han kræver en absolut forutsætningsløshet og den videste forstaaelse hos forskeren — selv kan han ikke læse en forfatter uten at ta hensynsløst standpunkt for eller imot. I hans kunsthistoriske skrifter merker vi saa at si aldrig forsøk paa at gjengi det æstetiske indtryk han hadde; dog vet vi av selvanalysen i begyndelsen av boken om reisen til Italien, at han reagerer umiddelbart og voldsomt; og et par steder, hvor han ikke har bremset, gir han ogsaa sit indtryk med hele dets intensitet. Ifølge selvanalysen i «l'Intelligence» er det eneste som han kan gjenfremstille for sig selv med fuld virkelighet, den stemning han hadde i en oplevelse,[1] og han er selv ikke i tvil om at denne evne er langt mere utpræget end hans visuelle hukommelse — den evne som grundlægger hans stil; stemningsbetonet er kun hans naturskildringer et par ganger (se min bok). Helt ned til hans eiendommelige motstilling av det analytiske og det moralske syn paa kulturvidenskapen kan vi følge tvedelingen i ham. Der er altsaa større motsætninger i ham end den som dækkes av Lemaîtres ytring: logicien — poète; og fra denne tvedeling falder der lys over adskillige steder i korrespondancen, saaledes over begge de to citater prof. Gran gir. Det ene sted trevler jo Taines kritik netop op en stemning, og han forsikrer at hans kritik er saapas sterk at han garanterer at den holder resten i schack. I det andet citat kan jeg ikke gaa med paa at det er sin natur Taine stiller imot Prévost-Paradols. Det er sin kritik han stiller mot Prévost's spontane utfoldelse; jeg synes det er paafaldende at se hvordan Taine dvæler ved det at han ikke f o r s t a a r kunst anderledes end ved viljen — mellem hans sans for kunst og hans syn for anvendelsen av den er der altsaa en skarp motsætning. Og hvordan stemmer denne motsætning mellem Taines intellektualisme og Prévost-Paradols kunstnernatur med Taines egen selvanalyse i «Notes personnelles» nogen aar senere? Da bestemte Taine sin egen begavelse som kunstnerens, og visste at det var hans kritik som hadde hindret denne hans begavelse i at utfolde sig.

Jeg har i disse motsætninger ment at finde spor av en grundlæggende brytning i ham mellem temperament og kritik. Nu indrømmer jeg at min fremstilling paa dette punkt er noget skissemæssig: «Temperament» burde været nærmere bestemt. Men der er ingen anledning[2] til at bestemme det nærmere ut fra det materiale som foreligger, og et forsøk jeg syntes jeg maatte gjøre paa at faa adgang til de ikke offentliggjorte papirer, førte ikke til noget.[3] Det maa altsaa bli med skissen;

[1] Karakteristisk nok indeholder de adjektiver han bruker for at belyse dette, kraftige kontraster (Intell. 1. s. 78).

[2] Paa det erotiske omraade, hvor prof. Gran vil lete efter Taines temperament, er adgangen til undersøkelser absolut stængt. Og Taines egteskap, som vi forøvrig vet meget litet om, kan ikke brukes hverken for eller imot. Desuten tror jeg prof. Gran paa dette sted ræsonnerer ut fra andre forhold end franske.

[3] Jeg tror man kan gaa ut fra at brevene i «Correspondance» er sterkt beskaaret, — at dømme efter nogen faa brever som er trykt andensteds uten Taines vidende, f. eks. i É. Charavays bok om Alfr. Bovets samlinger (1887).

Digitized by Google
Original from PENN STATE

det eneste jeg mener vi med sikkerhet kan se, er at Taines temperament ikke har været saa rikt som det er voldsomt, og at der et steds i denne gjennemreflekterte natur, «som aldrig handlet ut av lidenskap», fandtes en ubehersket koleriker; vi finder spor av ham i Taines polemik.

Det har ikke været min mening at hævde at kritikken, det reflekterte drag i Taine, var noget tillært; tvertimot maa den jo ha været overmaade dyptliggende i ham siden den seiret, eller ikke seiret, men fik overtaket gjennem en voldsom viljeanspændelse; men jeg mener at ha ret til at kalde Taines officielle væsen en maske, fordi det dækker over fundamentale grundtræk i ham. Taines tragedie er ikke bare «overanstrengelsens saga», som forøvrig har sin store betydning og som jeg utførlig har behandlet i min bok; hans livsverk viser at der i ham har været dyptliggende konflikter.

At skildre Taine ut fra hans egne kulturhistoriske lover, med anvendelse av race, milieu, moment og faculté maîtresse, ligger jo meget nær, og gjenfindes ogsaa hos omtrent alle som har beskjæftiget sig med ham. Men jeg synes ikke at forsøkene frister til at gjenta eksperimentet. Naar man ikke tror paa brukbarheten av Taines lover — og det har ingen av dem som har skrevet om Taine gjort — blir anvendelsen av dem paa ham selv utenpaaklistret og et utaalelig litterært kunstgrep. Émile Faguet vil i Taines «probité» finde hans faculté maîtresse, og meningen er jo saa overmaade god. Men endnu bedre er Faguets paavisning som karrikatur av det Taine vilde lægge i sin lov om hovedevnen. —

Foruten en række indvendinger mot min fremstilling av Aulards forhold til Taine, fremfører Dr. Bull en anke over at jeg ikke har brukt Georg Brandes' avhandling om Taines æstetik. Jeg er fuldt opmerksom paa at Brandes' avhandling gir en række oplysninger, og er ikke i tvil om at boken maa gjøres til gjenstand for en ordentlig undersøkelse. Men analysen av Brandes' fremstilling har efter min mening ikke sin plass indenfor en diskussion av Taines idéer. Derimot gir boken en række oplysninger til Brandes' karakteristik, og er et kildeskrift av rang, hvor det gjælder belysningen av nordisk realisme. Til fremstillingen av den europæiske realismes historie er Brandes' bok uundværlig. Til diskussionen av Taines tankegang gir den ikke stort. Netop den av Dr. Bull nævnte detalj illustrerer best hvordan Brandes' fremstilling forholder sig til Taines tankegang. Brandes benytter anledningen til et stort opgjør, en paavisning av hvad Hegels dialektik egentlig indeholder. Taines forhold til Hegel tilsteder absolut ikke et slikt stort opgjør; den Hegel som Taine har studert med utbytte, er indskrænket til de to undersøkelser av æstetiken og av historiens filosofi. Hegels dialektik berører ikke paa et eneste punkt Taines tankegang. Sammenhængen er at Georg Brandes holder en forelæsning om hvad Hegel egentlig har ment, og tænker ikke paa Taine, men paa Danmark.

Min fremstilling av episoden med Aulards overfald paa Taines verk opretholder jeg. Efter prof. Bulls mening har jeg gjort Aulard til et

Digitized by Google
Original from PENN STATE

«ondsindet gammelt fæ». «Ondsindet» er, mener jeg, saa rigtig som mulig i denne forbindelse. «Fæ» er prof. Bulls uttryk, ikke min mening, og egentlig forstaar jeg heller ikke hvordan nogen kan læse det ut av min fremstilling.

Jeg skal ha miskjendt at der i Aulards og Taines kamp er «to politiske og historiske motsætninger som møtes».

Først politikken! Den indre forklaring til Aulards aapenlyse raseri forekommer mig temmelig betydningsløs, hvor det gjælder karakteristikken av Taines verk, og selv om Aulards bok var at opfatte som en politisk broschyre, vilde det ikke ændre noget i dommen om den. Men mot denne opfatning av boken har Aulard selv tat kraftige reservationer. Han sier, i fortalen: Quant aux opinions politiques qu'il [ɔ: Taine] adopta après 1870, sans doute ce ne sont pas les miennes; mais je sens que, si elles me déplaisent, elles ne décident pas mon jugement . . . Je crois donc être sûr, je ne dis pas de paraître impartial, mais d'être impartial».[1] Jeg har sagt at Aulards bok gir sig ut for at være historiens dom over Taine. Cochins lille bok viser at dette ikke forholder sig saa, at Aulard tvertimot er saa langt fra at være upartisk som nogen kan være det.

Saa historien! Jeg har jo netop i min bok stillet Aulard og Taine mot hverandre, har fremhævet at Aulard er utdannet som historiker, mens Taine efter sin utdannelse er filosof, og har ført dette videre for at vise hvor forskjellig deres historiske opfatning og deres arbeidsmetode maa bli. Prof. Bull angriper mig fordi jeg ikke skal ha set at der i kampen er to historiske aandsretninger som møtes; jeg har sagt at i Aulards angrep finder vi «en historisk skole som bryter staven over en forgjænger», og jeg kan ikke indse andet end at dette rigtigere gir forholdet mellem de to «historiske aandsretninger».

Min fremstilling av hvordan Aulard kritiserer Taines dokumentation, er efter prof. Bull bygget paa et forvansket citat. Og selvfølgelig hører paa det sted prof. Bull citerer, ytringen: «lakunerne i denne dokumentation springer i øinene» til det følgende: Taine har utelatt 2 arkivserier. Men dette sted staar ikke alene. Hvergang Aulard i sin bok kommer ind paa Taines dokumentation (kap II. 3, III. 1, IV. 4, VI. 1, IX. 1) laver han en statistik over Taines citater og mener med det at ha klarlagt rækkevidden av Taines studier. Efter at ha lagt frem en slik statistik sier Aulard f. eks. uttrykkelig: Je ne parle pas des séries que Taine a négligées . . . Je ne parle que de celles qu'il a utilisées. On voit que, sur des milliers ou des centaines de cartons, il n'en a vu que quelques-uns, pris au hasard» (s. 39). Naar Aulard altsaa fremhæver at Taine av en arkivserie paa 103 kartoner citerer 3, er det netop for statistisk at belyse hulheten i Taines studier, forat «lakunerne i denne dokumentation skal springe i øinene» — og jeg har fremdeles

[1] Dr. Bull opfatter altsaa ogsaa dette som et «litterært kunstgrep for at virke sterkere»?

Digitized by Google Original from PENN STATE

vanskelig for at tænke mig at en saa dreven arkivmand som Aulard ikke har visst at han der fór med noget fanteri.

Jeg skal ikke ha gjort ret og skjel mellem Aulards og Taines historiske hovedverker, fordi jeg ikke skal ha været opmerksom paa at Aulard kun behandler Revolutionens politiske historie,[1] mens Taine «vil gi alle sider av Revolutionshistorien, særlig den psykologiske». Aulard gaar rigtignok ut fra at Taine vil dette, vel for at «virke sterkere» — men hvordan en mand som har læst Taines «Origines de la France contemporaine», kan paastaa noget slikt, er mig komplet ubegripelig. Taine vil klarlægge det moderne franske samfunds oprindelse, og har med engang søkt tilbake til det han mente hadde skapt det moderne Frankrike: Napoleons organisation. Men ogsaa den maa forklares, det er ikke nok at belyse den ut fra Napoleons personlighet, den kunde ikke bli gjennemført uten at den passet med massens stilling, altsaa maa Napoleons centralforvaltning undersøkes i forhold til revolutionsprincipperne, og de ændringer som de voldsomme revolutionære eruptioner har ført til i selve massens tænkning, i selve folkesjælen, belyses. Ut fra denne tankegang beskjæftiger Taine sig kun med Revolutionens indre historie, og jeg synes virkelig Taine maa faa samme ret til at begrænse sine undersøkelser, som den man gir Aulard. Hvor langt Taines idé historisk kan forsvares, kan jeg ikke komme ind paa her, men henviser til diskussionerne i min bok.

Aulards, og Bulls, største trumf er at Taine skal ha opfattet og skildret Revolutionen ut fra Kommunens excesser. Dette er ikke alene ubevist — Aulard har ikke brydd sig med at trække nogen paralleller og ikke vist paa noget felt hvordan det som hændte i 1870 har sat merke paa Taines fremstilling; men en slik paastand gjør sig godt[2] — paastanden er ogsaa ubevislig. Undersøkelsen kan paa dette punkt ikke gripes an paa mere end én maate: er der sammenhæng mellem idéerne som Taines Frankriks-historie lægger frem, og de idéer som hans tidligere verker staar inde for; og er der noget brudd mellem synspunktet for selve forskningen i «Les Origines» og synspunktet i de tidligere verker? Denne undersøkelse har jeg utført i min bok. Den viser at der er sammenhæng mellem idéerne; fra «Carnets de voyage» og fra «Graindorge» vet Taine at centralisationen er ødelæggende; han har forlængst set at «l'esprit classique» er livsfiendsk; gjennem sine studier av Englands samfundsforhold[3] er han ogsaa i politisk henseende blit aristokrat og har faat øinene op for kirkens politiske betydning i statsorganismen. Taines syn for centralisationens skadelighet forklarer hele bygningen av «Les Origines».[4] Skildringen av selve Revolutionen er

[1] Hvad forøvrig Aulard slet ikke gjør.

[2] Vict. Giraud har den f. eks. imponert, saa han godtar den uten at undersøke.

[3] Den anden Englandsreise er rigtignok samtidig med kommunen. Men gjennem brevene fra reisen, tr. i «Le Temps», kan man konstatere hvad der skriver sig fra tidligere studier; det er netop de politiske betragtninger.

[4] Idéen om at det franske samfund var sykt, har Taine uttrykt aarrækker før han skrev «Les Origines».

Digitized by Google

Original from PENN STATE

utførelsen av hvad Taine før har sagt: at den betydde seiren for l'esprit classique; hans politiske overbevisning forklarer behandlingen i «Les Origines» av aristokratiet og av kirken, og i nær sammenhæng med dette politiske grundsyn staar betragtningerne over den moderne samfundsbygning i «Du suffrage universel» og i siste del av «Les Origines».

Hvad synspunktet for forskningen angaar, viser «Les Origines» noget nyt. Jeg har i min bok vist hvordan Taine for sig selv bringer sammenhæng i dette: ved, i overensstemmelse med en idé han før har uttrykt, at stille mot hverandre som likeværdige det analytiske grundsyn for videnskapen og det moralske, og jeg gjør uttrykkelig opmerksom paa at dette er en løsning som ikke er logisk bindende for andre, som ikke har hans forutsætninger.

Jeg har aldrig negtet at katastrofen i 1870—71 har hat meget at si for Taine. Uten den hadde han ikke kommet til at studere Frankrikes historie, og dette arbeide er at opfatte i nærmeste sammenhæng med det nationale og politiske gjenreisningsarbeide efter 1870; det er denne sammenhæng som forklarer det nye grundsyn for Taines forskning. Men den ændring som 1870 betyr i Taines historie, er forandring av arbeidsfelt, ikke av tankegang. 1870-aarskatastrofen betyr i Taines virke at hans øine rettes mot nye emner og opgaver; men paa den anvender han sine gamle idéer. Og efter Taines stilling til sine undersøkelser i disse aar mener jeg det er rigtigst at opfatte ham som samfundslæge og hans undersøkelser som forsøk paa en diagnose. Aktiv politik er netop det det ikke er.

Taine har gaat til dette arbeide med en utpræget helhetsopfatning og en sterk overbevisning om at han har ret. Netop derfor er det han kan tillempe sine tidligere idéer paa det nye objektet. At dette sætter sit merke paa Taines undersøkelser, er klart, selvom det er en overdrivelse at si at han kun gaar til undersøkelserne for at «illustrere en sandhet han før kjender».[1] Men at ha fremdrat dette er ikke Aulards fortjeneste; det er tidligere med styrke fremhævet i Monods forskjellige studier over Taines historiske verk.

Det som her paa dette punkt blev skjæbnesvangert for Taines «Les Origines», var arten av hans kritik. Den var — som jeg har belyst det nærmere i min bok — ikke historisk; den arbeidet utelukkende efter psykologiske kriterier, og blev derfor ogsaa svært ofte istedenfor en historisk kritik til en historisk tæft. Den gav ham ingen sikkerhet mot feiltagelser indenfor dette nye arbeidsfelt han underla sig. Dette at Taine i sine undersøkelser ikke gaar efter kritiske principper, men efter sin tæft, er det som forklarer de feiltagelser Taine har begaat i sine historiske undersøkelser — men det har ikke Aulard set.

[1] Flere ganger kommer Taine gjennem studiet av dokumenterne til at ændre sin mening, og gir en fremstilling som avviker fra den han før gav; særlig merkes det i begyndelsen av 3. del av hans verk. Det er dette som hos Aulard blir «selvmotsigelser».

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Aulard har villet bevise altfor meget, og har derfor ingenting bevist. Hans bok har ingenting at bety for bedømmelsen av Taines verk; og svært liten betydning for den historiske forskning. Staar det fast at man maa bruke Taines verk med forsigtighet, er det ogsaa sikkert at man maa vise endnu større forsigtighet overfor Aulards «korrigering» av det.

Herman Jæger.

Digitized by Google

Original from PENN STATE

FRÖDINGS ATLANTIS

Man skulle kunna tycka, att redan mycket nog vore skrivet om denna dikt, som under den sista tiden varit föremål för åtskilliga tolkningsförsök. Man har stritt om diktens mening och dess uppkomsthistoria. Då dikten emellertid, som jag skall söka visa, intager en central plats i Frödings produktion och åtskilligt ännu ej är utrett angående dess karaktär, må det tillåtas mig att här ännu en gång återkomma till den.

Låtom oss först konstatera, vad som rent objektivt står att läsa i dikten.

Skalden befinner sig jämte en — troligen kvinnlig — följeslagare i en båt, som flyter i en stilla vik, ej långt borta från en storstad. Dess sorl når ut till de båda, som, att döma av diktens djupt vemodiga stämning, trötta flytt bort från världsbullret och livskampen.

Skalden fäster sin följeslagerskas uppmärksamhet på en syn nere i vattnets djup. De ting, som skymta på botten, äro ej klippor och skär, det är ruinerna av den gamla sagostaden Atlantis, som en gång uppslukades av havets vågor.

Till denna syn anknyter skalden en serie reflexioner. Han angiver i femte strofen som orsak till Atlantis' undergång den orättvisa penningfördelningen, som dels skapade en klass av rika, vilka gingo under i njutningar, dels massan av utsugna proletärer. Dessa sociala missförhållanden voro den yttersta orsaken till att Atlantis och dess invånare slutligen försvunno från jordens yta. Synen i vattnet för hans tanke hän på hans eget och hans folks öde. En gång kommer väl också för de nu levande släkterna «slocknandets

Digitized by Google Original from PENN STATE

timma», förintelsen, och folk av främmande stam skola kanske gunga över dem, liksom de själva nu vagga fram över Atlantis döda prakt. Orsaken till denna undergång är också angiven:

> Staden, som sorlar från stranden,
> står på en grund, som är lera och slam.

Med dessa uttryck antydes väl symboliskt, att detta samhälle, denna stad lider av samma grundväsentliga onda som Atlantis: å ena sidan för mycken rikedom och njutning, å den andra för mycken fattigdom och nöd.

Sådant är huvudinnehållet i dikten. Man kan tycka, att det är uttryckt tydligt nog, men docenten Böök har, delvis i anslutning till en artikel av kandidat O. Holmberg (i Svenska Dagbladet, landsortsupplagan 31/8 1913) så våldsamt förtolkat dikten, att enligt min mening dess enkla grundidé blivit alldeles bortskymd. Böök sammanfattar sin åsikt om diktens mening och uppkomst på följande sätt (Edda III, 1915, sid. 313): «Atlantis är sålunda endast skenbart en social dikt med demokratiskt patos; visserligen finnes det ett par rader där det slagets tankar och stämningar attraperas, men de utgöra i själfva verket föga mer än en skyddande förklädnad, en omedveten anpassning efter den politiska och kulturella miljö, som Fröding i yttre afseende tillhörde — dikten offentliggjordes ju i Karlstadstidningens spalter. I själfva verket är den en fantasi byggd på intrycken från Görlitz-sanatoriet och hvad som biktar sig i den är skaldens känsla att tillhöra en dödsmärkt aristokrati, stämningslifvets, inbillningslifvets, de förfinade och sjuka nervernas adliga parias-kast. Han ser icke fram mot samhällsstridernas slocknande i dödssömnen som mot en social katastrof, som det gäller att afvärja: hans blick sjunker ned i det fridfulla djupet som i ett Nirvana.»

Docenten Bööks åsikt, att Atlantis skulle vara byggd över intryck från Görlitz-sanatoriet, har så grundligt vederlagts av doktor Landqvist och professor Frey Svensson, att det icke är nödvändigt, att här ännu en gång upprepa de skäl, som tala emot denna uppfattning. Däremot kan det möjligen ännu löna mödan att dröja vid de två slutsatserna, att «Atlantis endast skenbart är en social dikt med demokratiskt patos» och att skalden här biktar sin känsla att tillhöra en dödsdömd aristokrati.

Den senare slutsatsen är fullkomligt missvisande, den förra mer

Digitized by Google
Original from PENN STATE

än till hälften oriktig. De vittna om en fullständig brist på kännedom om Frödings utveckling, och insinuationen, att Fröding endast av yttre skäl skulle inlagt dessa rader i dikten är i psykologiskt avseende lika grovt som Böös våldtäktsteori vid tolkningen av Det borde varit stjärnor, och ungefär lika finkänsligt, som då han några veckor före Strindbergs död i en artikel i Svenska Dagbladet insinuerade, att dennes sjukdom var simulerad.

Verserna tala för övrigt sitt eget osminkade språk:

> Guldet fick makt att förtrycka,
> rikmännens kast, en förnäm myriad,
> stal millionernas lycka,
> åt och drack och var glad,
> vann sin förfinings
> segrar, och nöden
> växte med segrarnas rad.

Ingen oförvillad läsare kan väl bestrida, att den uppfattning Fröding här uttalar om orsaken till Atlantis' undergång, den orättvisa penningfördelningen, är radikal eller varför icke rent socialistisk.

Denna radikalism är icke heller en tillfällighet, tvärtom, den följer Fröding hela hans liv. Detta har också redan påvisats av Landqvist och Frey Svensson. Den senare nämner, att vid samma tid som Atlantis sågo ett par andra dikter dagen, som behandla problemet om motsatsen mellan de besittande klasserna och de s. k. proletärerna. I slutet av januari 1892 lästes i Karlstadstidningen dikten Uppror och den 21 maj samma år Smeden. Men denna Frödings radikalism kan och bör ännu starkare betonas. Visserligen var Fröding icke djupare intresserad av politik, och därför upphörde han under 90-talet att skriva tendensdikter, men i religiöst avseende var han alltid avgjort antiortodox, och det finnes ett särskilt område, där Frödings diktning betecknar kulminationen av naturalismen i svensk diktning. Frödings erotiska dikter i «Stänk och flikar», hans personliga bikt Flickan i ögat och En morgondröm äro helt enkelt paralleller till Strindbergs uttalanden i «Giftas». De beteckna höjdpunkten av angreppen mot asketismen.

Om man kunnat förneka denna Frödings genomgående radikala världsåskådning, beror det icke minst därpå, att åsikterna om åttio- och nittio-talens litteratur äro tämligen orediga. Det kan ju icke

Digitized by Google
Original from PENN STATE

förnekas, att vid början av nittio-talet försiggick en förskjutning av vissa idéer, en brytning på vissa punkter med det föregående. Tendensdiktningen sköts något åt sidan, det beskrivande manéret inskränktes, en viss nationell riktning avlöser den föregående kosmopolitismen o. s. v. Men man har betydligt överdrivit omfånget av denna brytning. I religiöst avseende stå från början t. ex. både Heidenstam och Fröding på ungefär samma negativa ståndpunkt som åttio-talet, och det skulle vara roligt att veta, var man efter det härskande åskådningssättet skulle vilja placera Ellen Key. Tillhör hennes skriftställarskap åttio- eller nittio-talets? För att nu icke tala om de politiska rörelserna, vilka naturligtvis också höra in under en betraktelse av denna art. Det torde icke vara svårt att se, huru den radikalism, som under åttio-talet kämpade sig fram i litteraturen, men som under Oscar II:s reaktionära regering aldrig fann målsmän i riksdagen, finner ett fäste i studentföreningen Verdandi och därefter föres ut i den praktiska politiken av en av denna förenings grundläggare K. Staaff, då denne år 1905 blev statsminister.

När Böök kategoriskt förklarar, att Atlantis endast skenbart är en social dikt med demokratiskt patos menar han möjligen därmed endast, att Atlantis icke är någon tendensdikt, Man skulle kunna förmoda detta, om man studerar ovannämnda artikel av O. Holmberg, vars åsikt om dikten Böök följer. Holmbergs analys går just ut på att undersöka om «dikten bör betraktas som en programatisk tendensdikt».

Det förefaller mig, som om denna undersökning knappast behövde göras, ty liksom det för var och en, som kan läsa innantill, borde stå klart, att andan i hela dikten är radikal, lika lätt borde man också kunna inse, att Atlantis icke är en tendensdikt. Förklaringen av orsaken till Atlantis' undergång utgör icke diktens grundtanke. Fröding predikar icke här en bestämd social lära, som i åtskilliga tidigare dikter, såsom i Vulkanisk grund eller Takt, typiska åttio-talsdikter, vilka forma sig som bestämda angrepp på samhället och äro fyllda av indignerat patos. Det finns intet oppositionellt eller agitatoriskt i Atlantis.

Atlantis är en rent betraktande dikt. Detta framgår redan av tonen, av det drömfyllda anslaget, vilket uppenbarar en grundstämning av resignerad världssmärta och trötthet, som redan gjort upp med livet och människorna. Alla praktiska världsförbättrarförslag har skalden bakom sig:

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Lifssorlet forsar från staden,
tung är den hvälfvande kampens musik.
Högt ur den dofva kaskaden
stänker ibland som ett skrik.
— Här är det stilla,
här ligger vattnet
stilla i tigande vik.

Trötthetskänslan markeras ytterligare genom den omedelbara upprepningen av samma motiv i den följande strofen:

Här är det ödsligt och stilla,
här är det långt från det verkligas strand.

Denna maktlösa tungsinthet präglar sedan alla de följande strofera och återklingar ännu i slutackordet. Denna vemodsfyllda, mystiska trötthetsstämning står också i djupaste samklang med diktens bärande grundtanke om den eviga växlingens lag.

Även denna grundtanke har Böök alldeles missuppfattat. Om man nämligen gör Atlantiderna till patienter från Görlitz-sanatoriet, om skalden här endast skulle bikta, att han tillhör en dödsdömd aristokrati, då förlorar dikten sin storhet och blir nära nog parodisk. Huvudtanken är däremot den, att liksom de mäktiga och högt begåvade atlantiderna en gång försvunnit från jordens yta, så kommer också för de nu levande släkterna, och kanske en gång för hela mänskligheten, världsundergångens dag:

En gång, ja en gång för oss ock
slocknandets kommande timme är satt.
En gång, ja en gång på oss ock
faller väl slummer och natt,
vagga väl vågor,
lyser väl solens
sken genom vågornas natt.

Staden, som sorlar från stranden,
står på en grund, som är lera och slam.
En gång går haf öfver landen,
går öfver städerna fram.
Öfver oss sorlar,
öfver oss gungar
folk af en främmande stam.

Den bärande tanken i dikten är således förintelseidén. Varje samhälle, liksom varje individ, går nödvändigt sin undergång till mötes.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Och det är väl första gången i Frödings diktning, som denna pessimism får ett så pregnant och storslaget uttryck. Han höjer sig här, i motsats till vad Böök anser, upp över sitt eget individuella jag och skådar ut över hela mänsklighetens tragik.

Denna pessimism hade också behärskat sinnena under åttio-talet. Jag behöver endast erinra om det intresse, som Strindberg visade Hartmanns filosofi, vars huvudverk han var med om att översätta. Men under åttio-talet undanskymdes pessimismen av utvecklings-filosofien, som man då gärna uppfattade som ett löfte om mänsklighetens obegränsade utvecklingsmöjligheter och dess övervinnande av alla hinder, av alla de brister som «samhället» ställde i vägen för framåtskridandet. Pessimismen gjorde sig endast gällande som en underton i denna generations tänkande. I samma ögonblick som denna tro på framtiden började förlora sin makt över sinnena, stack pessimismen åter upp huvudet, och världssynen ändrade i viss mån utseende. Det är denna förvandling, som vi kunna konstatera i Frödings Atlantisdikt.

Om vi lägga märke till Frödings karaktäristik av de olika samhällsklasserna i Atlantis, framträder tydligast det nya i detta poem i jämförelse med tidigare sociala dikter av Fröding. «Rikmännens kast» framställes här icke som det var vanligt i åttio-talets sociala dikter som en samling kapitalister med allt det hån och förakt, som socialismen inlägger i detta ord, utan den karaktäriseras som en «förnäm myriad». Fröding nämner den, icke med gillande men med förståelse, med bävan och vördnad.

Den, som inför denna nya uppfattning, åtminstone i skandinavisk litteratur, är Nietzsche. Det är väl också troligt, att det är Nietzches idévärld, som influerat Fröding. Som bekant visar han sig sedan påverkad av vissa Nietzscheanska tankar. Frey Svensson anser det emellertid icke troligt, att Fröding vid denna tid skulle varit påverkad av den tyske filosofen, av det skälet, att denne ännu ej «hunnit hit», men detta antagande är knappast riktigt. 1889 utgav Georg Brandes sin uppsats om Nietzsche, och det var omedelbart därefter, som dennes inflytande spåras överallt i skandinavisk litteratur. Vid samma tid var den känd av Ola Hansson. Strindbergs Tschandala utkom 1889, I havsbandet 1890, således redan några år innan Fröding skrev sin Atlantis, hade Nietzsches tankar satt spår i den skandinaviska litteraturen.

Därmed torde själva grundtanken i dikten vara förklarad, den

Digitized by Google
Original from PENN STATE

är, för att begagna ett slagord, som föddes just samtidigt med att Nietzsches läror blevo bekanta här uppe i Norden: aristokratiskt radikal.

Innan vi emellertid lämna denna sida av dikten, kan det kanske löna sig att ställa ytterligare en fråga till den. Till vilken grupp av atlantiderna räknar sig Fröding själv? Till förtryckarnas eller proletärernas, till de förfinade maktägarnas eller till de nedtrampade och utsugnas? Svaret kan väl icke gärna bliva mer än ett. Fröding anså sig själv tillhöra överklassen. Humoristiskt har han antytt denna sin uppfattning i sitt kåseri om familjen Sax. Jag kan fullt ansluta mig till Frey Svenssons yttrande, att det icke är osannolikt, att han vid skildringen av atlantidernas öde i de två förut anförda stroferna till viss grad haft sin egen släktgren, den Fröding-Agardska i tankarna.

Men i så fall är det också troligt, att vi här liksom i så många andra Frödingska dikter, hava ett uttryck för skaldens skuldkänsla. Med sin naturs sjukliga finkänslighet, pinades han av samvetskval över att tillhöra denna förnäma kast, som köper sin egen förfining och kultur på bekostnad av trälarnas arbete. Är det icke som om han i dessa verser, särskilt i orden «en förnäm myriad», uppenbarade en stor hemlighet, en social skuld. Det är, som jag redan sagt, som om han bävade och förskräcktes, när han uttalar dessa ord:

> Guldet fick makt att förtrycka,
> rikmännens kast, en förnäm myriad,
> stal millionernas lycka,
> åt och drack och var glad,
> vann sin förfinings
> segrar, och nöden
> växte med segrarnas rad.

Det återstår att undersöka, huru och varifrån Fröding fått uppslaget till sin dikt. Böök, som utgår ifrån, att Atlantis är en parallell till Parken, har, som nämnt, kommit till det antagandet, att staden, som skalden ser på bottnen av havet, skulle hava sin förebild i parken och slottet i Görlitz. Frey Svensson, som vederlägger Bööks åsikt, söker i stället efter ett annat passande landskap, ur vilket Fröding skulle kunnat inspirera sig, ett ställe där motsättningen mellan vikens frid och stadens oro kunnat möta honom. Han redogör för Frödings olika vistelseorter åren närmast innan han skrev Atlantis och fortsätter därefter: «Nu vill jag framhålla, att såväl på

Digitized by Google
Original from PENN STATE

sjukhusen i Göteborg och Malmö som på sanatoriet i Suttestad har Fröding kunnat ha rikliga tillfällen att komma i tankar på motsatsen mellan friden och striden, sjukhusets ro och den stridfulla staden, från vilken ljudstänk då och då nå in på fridens område. Jag skulle tro, att detta intryck kunnat vara minst lika stort i Malmö och Göteborg, båda hamnstäder, som i den större staden Görlitz. Storstadsintrycket synes mig alls icke särskilt framhävt. Jag bör här infoga, att benägenheten för att falla in i en «nirvanastämning» var en i Frödings väsen intimt ingående beståndsdel. Han började säkert redan rätt tidigt att vantrivas ute i samhällets oro och med förkärlek drömma sig bort ifrån det. . . . Jag framhåller också, att det, såvitt jag vet, enda tillfälle, då Fröding levde vid havet för att verkligen leva med det, var under vistelsen vid Varberg. Och såväl där som i Göteborg och Malmö kan han ha haft tillfälle att verkligen vid en havsvik, ja, kanske rentav i en båt, drömma sig i exakt det motsatsförhållande, som de första stroferna i dikten tala om. Det kan han i övrigt säkerligen också haft i Suttestad och Karlstad, fast «havet» där var en sjö.»

Detta är naturligen långt mera antagligt än Bööks förslag. Det kan ju möjligen också vara av ett visst intresse att veta, var den vik var belägen, där Fröding drömt ihop sin dikt, om han nu befunnit sig vid någon vik. Men enligt min mening betyder det föga, om vi icke veta det, ty dessa fakta skulle endast förklara oväsentligheter i dikten. Det förklarar endast «lokalfärgen». Shakespeare har målat Italien, terrassen i Helsingör och de danska sederna utan att hava satt sin fot vare sig i det förra landet eller det senare. Jag erinrar mig ett samtal med Strindberg under ett av hans senare år. Han ärnade skriva ett drama, vars handling skulle försiggå på Skokloster. Han hade därför god lust att besöka slottet, men som det låg flera timmars resa från Stockholm, var han icke säker på, att han skulle kunna få tid att företaga denna tur. «Och», slutade han, «om jag också icke sett slottet, kan jag göra det ändå.» Däri hade han obestridligen rätt. Det kan icke heller hava erbjudit någon större svårighet för Fröding att utmåla en båt på en havsvik och synen i vattnet. Vad det framförallt gäller att förklara i Atlantis, är huru skalden fått sin djupt vemodsfyllda stämning och idéen om en världsförintelse i den speciella form, som denna har iklätt sig i dikten.

Det förra av dessa element behöver icke någon speciell förkla-

Digitized by Google
Original from PENN STATE

ring, då vi numera veta, att Fröding led av höggradig nervositet och melankoli, eller, såsom Frey Svensson säger, «nirvanastämningen» var en i Frödings väsen intimt ingående beståndsdel. Det återstår således att förklara världsförintelseidéen.

Besynnerligt nog har ingen av de sjuttio uttolkare, som sysslat med diktens uppkomsthistoria, undersökt, om icke möjligen sagan om Atlantis på något väsentligt sätt inverkat vid diktens formning. Som bekant är det Plato, som skapat denna saga, men den är så spridd och så ofta berättad, att man närmast skulle tänka sig, att Fröding fått den ur en eller annan andra hands källa. Överensstämmelsen med Platos egen berättelse är emellertid i ett par strofer så påfallande, att allt tyder på, att han gått direkt till urkällan.

Plato berättar denna saga i två olika dialoger Kritias och Timaios. I den förra, som är ofullbordad, hinner berättaren icke till slutet av sin framställning och kommer således icke att tala om Atlantis' undergång. Redogörelsen för själva samhällets inrättning och beskrivningen på själva ön äro däremot utförligare än i Timaios. Det talas om staden, om borgens inrättning, och det säges att gyllene bildstoder voro uppställda på offentliga platser, att ett tempel fanns o. s. v. Jag vågar icke bestämt avgöra, om Fröding känt till denna dialog. Möjligen skulle han ur den utförliga beskrivningen kunnat hava inspirerat sig för skildringen av staden på havets botten i tredje och fjärde stroferna:

Tingen, som skymta på botten,
äro ej klippor och reflar och skär
— ser du de glänsande slotten,
ser du palatserna där?
Sagans Atlantis,
drömmens Atlantis,
världen, som sjönk, det är!

Skinande vita fasader
runt kring en skimrande marmorborg,
heliga stoder i rader,
gårdar och gator och torg!
Nu är det öde,
hän genom staden
vandrar dess minne i sorg.

Men ett dyligt antagande är knappast nödvändigt, ty denna skildring innehåller intet, som icke är karaktäristiskt för vilken antik stad som helst.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Däremot har han säkert känt Timaios. Denna dialog ger, som bekant, en naturvetenskaplig skildring om världens uppkomst och inrättning, utförd dels i teleologiskt-fysiskt, dels i etiskt syfte. I inledningen finner man sagan om Atlantis, berättad av Kritias sådan som Solon en gång skulle hört den i den egyptiska staden Sais. Solon var girig efter att inhämta all egypternas visdom, som stod så mycket högre än grekernas. En dag, då han befann sig i ett sällskap av präster, hade han, för att egga dem till att berätta om deras egen forntid, börjat att framställa fabler ur Greklands äldsta historia. Det gick som Solon väntat. En mycket gammal präst avbröt honom plötsligt och sade: «I hellener ären då alltid barn och någon gammal hellen finnes icke.» På Solons fråga vad han menade därmed fortsatte prästen: «I haven icke i eder själ någon gammal och på gamla berättelser grundad mening, intet under tidernas lopp grånat vetande. Orsaken härtill är följande. Många tillintetgörelser av människor hava inträffat och skola inträffa, och det på många sätt: de största genom eld och vatten, andra åter av kortare varaktighet, genom tusen andra ting. . . . De människor, som bo i höga och torra bergstrakter, tillintetgöras då mera än de, som bo vid floder och hav; för oss åter är Nilen både i alla andra avseenden en välgörare, och vid sådana tillfällen bevarar och räddar han oss ur nöden. Men när gudarne å andra sidan vilja genom vattenöversvämning rena jorden, då räddas de boskapsskötsel idkande invånarne i bergstrakterna, under det att invånarne i edra städer av flödet föras bort i havet.» Det är emedan egypterna på detta sätt räddats från de olika världsundergångarna, som de äro bättre underrättade om den äldsta forntidens händelser än grekerna. Som exempel på grekernas okunnighet nämner prästen, att Solon i sin berättelse endast talat om en jordöversvämning, ehuru många sådana funnits förut. Prästen berättar honom vidare, att en gång för 9000 år sedan hade det skönaste och yppersta av alla folk uppstått och levat i Grekland. Detta urgamla samhälle hade varit lika utmärkt genom sina lagar och övriga inrättningar som genom sitt krigsväsen. Liksom det egyptiska samhället hade det varit indelat i kaster: präster, herdar, jägare, jordbrukare och krigare. Det hade varit lika framstående i konster och vetenskaper som i dygd, och överhuvudtaget hade det varit det yppersta samhälle, som någonsin funnits. Detta fornhelleniska folk hade utmärkt sig genom många storbragder, bland vilka den förnämsta varit den, då det tillintetgjorde en väldig

Digitized by Google

Original from
PENN STATE

härsmakt, som utbrett sig över Asien och Europa, framstormande från den stora ön Atlantis, som då låg utanför Herakles stoder. Prästen avslutade därefter sin skildring med följande ord: «Men då i en senare tid en oerhörd jordbävning jämte översvämning inträffade, försvann på en enda dag och en enda gruvlig natt hela eder krigsmakt i jorden, och likaledes sjönk ön Atlantis ned i havet och försvann. Därför har havet där borta blivit ofarbart och omöjligt att utforska, emedan den djupa gyttja, som ön vid sitt sjunkande åstadkom, lägger hinder i vägen.»

Eftersom nu Frödings dikt faktiskt handlar om Atlantis, tyckes det mig, som om det vore skäl att lägga märke till några detaljer i Platos skildring, som återfinnas hos Fröding och därför angiva, att det är därifrån, som han hämtat ämnet till sin dikt. Platos yttrande om de olika kasterna har möjligen föresvävat Fröding, då han talar om «rikmännens kast». Icke heller förefaller det mig otroligt, att slutraderna här ovan, om den gyttja, som ön åstadkom vid sitt sjunkande, går igen i slutversens symboliska skildring:

> Staden, som sorlar från stranden,
> står på en grund, som är lera och slam.

Det viktigaste av dessa likheter är emellertid, att redan Timaios talar om de många tillintetgörelser av folk, som inträffat och skola inträffa. Därmed hava vi nämligen återfunnit det väsentliga i det motiv, som Fröding behandlat i sin dikt. Här är till och med ytterligare en omständighet att lägga märke till. Vid läsningen av Frödings dikt föres väl de flesta läsares fantasi i den riktningen, att Fröding här talar om en slutlig avgörande världsundergång, som aldrig skall följas av en ny jord eller en ny himmel — en tanke, med vilken vår tids naturvetenskap gjort oss förtrolig. Så uppfattad växer också diktens perspektiv. Men det är knappast Frödings mening. I likhet med Plato talar han endast om en serie av successiva förstörelser. Liksom atlantiderna en gång försvunnit från jordens yta, så kan det hända, att en gång ödestimman slår för det folk, som skalden tillhör. Slutligen fäster sig också Fröding, liksom Plato, vid att denna undergång skall ske genom en översvämning, fast han även angiver en inre orsak till förstörelsen: den ojämna penningfördelningen.

Möjligen kan man anföra ytterligare ett skäl, som, om även av indirekt art, talar för att Fröding känt Timaios. I hans dikt

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Gudarna dansa skildras nämligen, huru de olympiska gudarna dansa kring de Elyseiska fälten. Såvitt jag vet, är detta en för antik myt obekant tanke. Apollo uppträder visserligen som korledare och museрna dansa, men detta är något annat. Eljest dansar man inför gudarna. Gudarna dansa icke själva. I Timaios finnes emellertid utförd en gammal astrologisk idé, i det att planeter och solar personifieras som gudar och gudinnor, vilka röra sig i ringdans och motdans (kap. XII). Månne Fröding fått idéen till denna dikt därifrån? Det är med all möjlig reservation, som jag uttalar denna åsikt. Men om detta kan anses vara fallet, har man här ett ytterligare stöd för Atlantisdiktens förhållande till Plato. Gudarna dansa uppkallar eljest närmast bilden av en antik stèle med en fris arkaiska dansande gestalter — det är åtminstone den åskådningsföreställning, som dikten framkallar hos mig, men ingenting hindrar ju, att Fröding fått idéen från ett håll och själva tanken till utförandet från ett annat[1].

Men det finnes också vissa olikheter mellan Platos och Frödings framställning, som det kan vara skäl att dröja vid. Plato säger, att Atlantis ligger begraven på havets botten; man kan icke se den för slam och gyttja. Fröding däremot skådar ruiner av dess forna prakt genom det klara vattnet. Situationen hos Fröding påminner således mera om vad som berättas om staden Vineta, vilken folkfantasien ännu i våra dagar trott sig återfinna i undervattensklipporna vid Usedom. Eller den påminner om skildringen i Poes dikt, The city in the sea, en författare, som Fröding läste och beundrade, och av vilken man återfinner spår här och där i hans egen diktning:

> Lo! Death has reared himself a throne
> In a strange city lying alone
> Far down within the dim West,
> Where the good and the bad, and the worst and the best,
> Have gone to their eternal rest.
> There shrines and palaces and towers
> (Time-eaten towers that tremble not!)
> Resemble nothing that is ours.
> Around, by lifting winds forgot,
> Resignedly beneath the sky

[1] Motivet förekommer för övrigt på ett annat ställe i svensk poesi, nämligen i Heidenstams Guds födelse, där «uråldriga gudar och gudinnor i djurhammar röra sig i långsam och högtidlig dans kring pelaren». Heidenstams dikt är påverkad av Flauberts La tentation de Saint Antoine; dock tyckes icke i detta senare arbete förekomma någon gudadans av denna art.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

The melancholy waters lie.
No rays from the Holy Heaven come down
On the long night-time of that town;
But light from out the lurid sea
Streams up the turrets silently —
Gleams up the pinnacles far and free —
Up domes — up spires — up kingly halls —
Up fanes — up Babylon-like walls —
Up shadowy long-forgotten bowers
Of sculptured ivy and stone flowers —
Up many and many a marvellous shine
Whose wreathéd friezes intertwine
The viol, the violet, and the vine.

Tonen är dock en helt annan i Poes poem, där något av spökballadens hemsket vilar över synen i vattnet. Melankolien i Frödings dikt är däremot av en helt annan art.

Hos Plato ligger Atlantis begraven i Oceanen utanför Herakles stoder, hos Fröding skymtar den fram på bottnen av en stilla vik. Skalden ser den från en båt i närheten av en stad. Allt detta är detaljer, som Fröding icke funnit hos Plato. Huru hava de kommit in i dikten? Därom veta vi intet. När man vill förklara dessa fakta, kan man resonera som Frey Svensson, som tänker sig, att Fröding här varit bestämd av ett eller annat visuellt minne: en båtfärd under vistelsen i Varberg, Malmö eller Göteborg. På detta sätt skulle han genom ett rent yttre intryck fått stöten till motsatsen mellan stadens oro och vikens lugn. Men det är skäl, att också lägga märke till, att denna anordning kunnat framspringa ur diktens egen grundtanke och under alla förhållanden betingas av denna. Ty den levande staden står här som motsats till det döda Atlantis, endast liknande henne i ett, nämligen däri att den också bär undergångens frö inom sig. Staden har således här en symbolisk betydelse. Det är det nu levande samhället, där kampen för tillvaron ännu rasar i all sin förfärlighet.

Enligt min mening skulle således dikten ha uppkommit på ungefär följande sätt. Fröding läste i Plato om den en gång sjunkna staden Atlantis och de successiva förstörelser av länder och folk, som där omtalas. Denna tanke måste fängsla honom, ty den kunde giva uttryck åt den melankoli och den nirvanastämning, som följde honom sedan lång tid tillbaka. Men när han började syssla med motivet, uppdöko andra föreställningar, som gåvo idéen större

Digitized by Google
Original from PENN STATE

pregnans och åskådlighet. I poetiskt avseende är det givet en förbättring, att man ser ruinerna av Atlantis skymta som en drömstad på bottnen. Möjligen kunna här reminiscenser från Vinetasagan eller från Poes ovan citerade dikt spelat in, därom kunna vi intet säkert veta. Motsatsen mellan den döda staden och den levande framgick däremot nästan med nödvändighet ur den huvudtanke, som skulle belysas.

Det är ovan påpekat, att Atlantis i Frödings produktion inleder en ny form av samhällsbetraktelse: den aristokratiskt-radikala. Även i formellt avseende är den betydelsefull. Den inleder nämligen raden av Frödingska mästerverk i den allvarliga stilen. Det nya manér, som han långsamt utbildar, icke minst under inflytande av V. Rydberg, men även under inflytande av V. v. Heidenstam och i någon mån av Snoilsky, står här färdigt. Man behöver endast jämföra denna dikt med P a r k e n, som är skriven under liknande inflytanden, men ännu är så underlägsen, för att mäta hela det nya i dikten. Någon annan likhet med Parken än den rent yttre, som kan ligga i användandet av vissa gemensamma uttryck och bilder, torde däremot icke finnas.

Johan Mortensen.

Digitized by Google

Original from
PENN STATE

CROMWELL OG PURITANERNE I SAMTIDENS FOLKELIGE SATIRE

Blandt de mangfoldige tusen flyveblade som utkom i England i aarene 1640—1660, spiller de royalistiske satirer en betydningsfuld rolle. Disse satirer foreligger spredt og tildels vanskelig tilgjængelig, da de raadende autoriteter mest mulig forsøkte at holde nede meningsytringer fra oppositionens side. Efter fiendtligheternes utbrudd i 1642 maa satirerne være blit trykt i de to royalistiske boktrykkerier i Oxford og York, samt muligvis i hemmelige boktrykkerier i London eller andre steder. Ved parlamentstroppernes indtagelse av York og Oxford (1644 og 1646) blev det naturligvis vanskeligere for royalisterne at faa utgit noget i trykken. Parlamentet hadde i juni 1643 utstedt en streng presseforordning, men i løpet av borgerkrigene var censuren blit slappere og slappere, og fra 1647—1649 hersket der praktisk talt trykkefrihet. Den 20de september 1649 utstedtes en ny streng presselov, gjældende for 2 aar, hvor det bl. a. heter:

«Whereas divers vagrant persons of idle conversations, having forsaken their usual callings and accustomed themselves after the manner of hawkers to sell and cry about the streets and in other places, pamphlets and other books, and under colour thereof are found to disperse all kinds of dangerous libels.... Be it ordained and enacted by the authority that no such hawkers shall be any more permitted, and that they and all balladsingers, wheresoever they are or may be apprehended shall forfeit all books, pamphlets, ballads and papers by them exposed to sale, by such as shall by virtue of this act seize upon them, be conveyed and carried to the House of Correction, there to be whipt as common rogues, and then dismissed.»

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Denne lov blev fornyet den 7de januar 1652. Den 5te september 1655 skjærpedes censuren ytterligere ved en forordning av protektoren; men i det politiske kaos under Richard Cromwell forfaldt censuren igjen, indtil den saagodtsom ophørte at existere fra utpaa vinteren 1659.

Det er vigtig at mindes ovennævnte data, naar man skal tidfæste de trykte royalistiske satirer. Disse holdes nogenlunde nede i begyndelsen av firti-aarene, saa stiger deres antal, indtil der i aarene 1647—1649 er en sand syndflod av dem; fra 1649 til høsten 1658 er det ytterst vanskelig for royalisterne at faa fusket noget igjennem trykken; men fra vinteren 1659 bryter flommen løs paany.

Saalænge parlamentets og protektoratets trykningscensur blev haandhævet, mindre strengt i begyndelsen av firti-aarene, systematisk i den senere periode, cirkulerte satirerne, likesom andre royalistiske agitationsskrifter, for det meste i haandskrevne exemplarer, og mange existerer den dag i dag bare i manuskript.

Utstyret paa de trykte satirer er ofte meget kummerlig, tryk og papir i almindelighet det tarveligst mulige, som ventelig kan være med skrifter beregnet til salg paa gater og stræder. De politiske viser adskiller sig fra tidens øvrige folkelige viser ved at de gjerne er trykt, ikke som disse, med fete gotiske typer (saakaldte «black-letters»), men med latinske («white-letters») og ved at de bare i sjeldnere tilfælde er prydet med træsnit. Forøvrig var utstyret det samme: de blev som oftest utgit i form av en saakaldt «broadside», d. v. s. et ufoldet folio-ark med texten trykt bare paa den ene side; mindre hyppig tryktes viserne paa dobbelt-ark eller utgaves som smaa hefter. De i kapitel II og III omtalte satirer og skuespil blev gjerne utgit som smaa hefter, men ogsaa som «broad-sides» eller dobbelt-ark, i de fleste tilfælde uten noget ledsagende træsnit; latinske typer blev anvendt omtrent bestandig.

De trykte politiske viser fra tidsrummet 1640—1660 findes først og fremst bevaret i British Museum's store samling «The Thomason Collection», over hvilken Museet i 1908 utgav en omhyggelig katalog i 2 bind[1]; der findes desuten i engelske biblioteker andre samlinger av samme slags viser. Allerede i 1870 utkom første bind av «Catalogue of prints and drawings in The British Museum. Divi-

[1] Catalogue of the pamphlets, books, newspapers, and manuscripts relating to the Civil War, the Commonwealth, and Restoration, collected by George Thomason, 1640—1661. Bd. I—II, 1908. Samleren, Thomason, en bokhandler i London paa den tid, har paa hver pamflet tilføiet datoen, naar han kjøpte den; datoerne svarer gjennemgaaende noksaa nøiagtig til skrifternes utgivelsestid.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

sion I. Political and personal satires», som indeholder beskrivelser og indholdsangivelser over karikaturer og illustrerte satirer indtil 1689. Et utvalg av tidligere trykte og utrykte viser og satirer (uten register og fuld av trykfeil og andet slurv) blev utgit i 1662, vistnok av Alexander Brome, under titelen: «Rump: or an exact collection of the choycest poems and songs relating to the late times. By the most eminent wits from *anno* 1639 to *anno* 1661», bd. I—II; boken er senere gjenoptrykt flere ganger. Den blev utgit som en slags sangbok til bruk ved festlige sammenkomster av de nu lykkelig restaurerte kavalerer. I 1841 utgav Thomas Wright for «The Percy Society» et bind «Political ballads published in England during the Commonwealth». W. Walker Wilkins's «Political ballads of the seventeenth and eighteenth centuries», bd. I (1860), indeholder mange ballader fra perioden 1640—1660; utgiveren har av sømmelighetshensyn strøket eller forandret alle anstøtelige steder. I 1868 dannedes «The Ballad Society» med det formaal at utgi alle slags folkelige viser; i den omfangsrike samling «The Roxburghe ballads» utgit i 9 bind (1871—1899) for dette selskap av W. Chappell og J. W. Ebsworth, findes ogsaa mange politiske viser. I de to store samlinger «Somers' tracts», 2den utg. ved Walter Scott, bd. I—XIII (1809—15) og «The Harleian miscellany», bd. I—X (1808—13) findes mange prøver paa forskjellige slags satirer fra det her omhandlede tidsrum.

I

De første trykte folkelige viser, eller ballader, som de kaldes paa engelsk, skriver sig, saavidt man vet, fra begyndelsen av Henrik den VIII's regjering, og i de følgende tre aarhundreder spiller denne digtart en stor rolle i Englands folkelige literatur. Mange av dem var et slags literært fællesgods som nedarvedes fra generation til generation i mere eller mindre stereotyp form, ganske som de primitive træsnit der prydet dem og som skulde forestille et eller andet fra balladernes indhold.

Balladerne var menigmands aandelige skatkiste. De var hans nyhetsavis, hans morskapslæsning og hans opbyggelsesbok. De meddelte nyt fra indland og utland: et slag, en stor ildebrand eller frygtelige oversvømmelser, en celeber forbryders angrende bekjendelse i fængslet, et grusomt mord eller en sørgelig ulykke. De kunde fortælle om en grisunge født ved Charing Cross med hode som en springhval og menneskefingre til labber, alt som tegn paa Guds

Digitized by Google Original from PENN STATE

almagt og et varsel til menneskene om at forlate syndens veier. Andre ballader indeholdt novellistisk stof av enhver art, fra den bedragne pikes klagesang til den mest løsslupne fabliau; og der var ballader med bibelske fortællinger eller prækener sat paa vers.

De var skrevet til kjendte melodier som var angit foran teksten.

Fra det 17de aarhundrede var balladedigtningen en egen profession, og bare de mindre fremragende blandt dens utøvere gik selv omkring med sine ballader.

Den vandrende minstrel med felen og en bundt ballader under armen var en av tidens faste typer. Han var paafærde overalt. Han sang sine viser i Londons befærdede gater og parker. Ved de to store aarlige markeder, Bartholomew Fair i London og Stourbridge Fair ved Cambridge, var han en vigtig attraktion blandt de lystige markedsløier. Han forsømte ikke de ukentlige lørdagsmarkeder i alle de smaa kjøpstæder, hvor bønderne reiste ind med sine produkter. Han vandret paa sin fot fra landsby til landsby, fra vertshus til vertshus, og gjorde overalt det bedste ut av sin stemme og sin skuespilkunst for at faa god avsætning paa sine varer. Sine kunder lærte han saa melodien paa de viser han solgte til dem.

Stundom gik de to eller tre i følge og opførte sammen ballader skrevet som duetter eller trioer, eller de kunde dele arbeidet slik, at f. ex. én sang mens hans kamerat accompagnerte ham paa felen.

Balladerne fik paa den maate en vældig utbredelse; de blev læst og sunget over hele England; de var kjendt og skattet langt ut over befolkningens lavere lag.

Men der var en anden slags ballader av en langt mindre uskyldig art end de ovenfor nævnte, ballader om politiske og sociale forhold i samtiden. De cirkulerte ofte i manuskript, da regjeringen i kraft av en streng trykningscensur kunde hindre deres frie cirkulation. De handler om haarde godseiere, som utsuger sine leiglændinger, om griske bønder, som hoper op sit korn for at faa priserne i veiret, om puritanerne og deres utaalelige rigorisme o. s. v. Fra Karl den I's tidligere regjeringsaar er der bevaret flere hatefulde ballader om Buckingham og hans uheldige krigstogter, og tillike en række satiriske ballader imot andre navngivne enkeltpersoner. Anvendt i agitationens tjeneste ansaaes saadanne satiriske ballader for et frygtelig vaaben imot en motstander, i en tid da aviser var ukjendt eller litet utbredt; i mange skuespil fra det 17de aarhundrede findes der exempel paa folks rædsel for paa denne maate at komme i folkemunde; vi mindes

Digitized by Google
Original from PENN STATE

ogsaa Falstaffs trusel til Prins Henrik i scenen paa landeveien ved Gadshill (Henr. IV, del 1, akt 2, sc. 2):

«An I have not ballads made on you all and sung to filthy tunes, let a cup of sack be my poison.»

De ovenfor nævnte almindelige ballader staar i nær sammenhæng med de politiske ballader fra tidsrummet 1640—1660. Begge existerer ved siden av hverandre, og har mange karakteristiske egenskaper tilfælles. En direkte overgang imellem de to arter danner de politiske og sociale ballader fra den foregaaende tid.

Et forholdsvis større antal er gaat til grunde av de politiske ballader end av dem som hadde et mere almenmenneskelig indhold. Det emne de behandlet, var jo ikke av den evige interesse for publikum som viser om «den elskovssyke ungersvend, eller hans ædle kjærlighets lykkelige belønning», og denslags.

Fra 1641 har vi et vidnesbyrd om at antallet av balladedigtere i London var usedvanlig stort paa den tid. I en pamflet «Downefall of temporizing poets» heter det: «You have an indifferent strong corporation; twenty-three of you sufficient writers, beside Martin Parker».

Likesom de almindelige ballader er ogsaa de politiske som oftest anonyme; i nogen tilfælde er de undertegnet med forfatterens initialer. Flere av tidens balladedigtere er kjendt: Martin Parker, lovprist av Dryden og av en samtidig kaldt: «The Balladmaker Laureat of London»[1], Alexander Brome, «the English Anacreon»[1], John Wade (paa parlamentets side). Leilighetsvis kjender vi ogsaa navnene paa mere tilfældige forfattere. Av virkelige digtere bidrog Denham, Cleveland og Samuel Butler til genren, alle royalister.

Som nylig antydet var der ogsaa viser som forfegtet parlamentets sak, og i de første par aar, da parlamentet endnu var populært, var de fleste ballader paa dets side. Av dem er bare nogen faa og kjedelige viser bevaret. De er for det meste rettet imot biskopperne og andre av høikirkens tjenere og samler sig i bitre angrep paa Laud og Strafford. Den politiske ballade med dens blodige satire og saftige plumphet laa overhodet litet for puritanerne. De har heller ikke hat stort tilovers for balladedigtningen i sin almindelighet med dens ofte mere end tvetydige indhold; puritanernes valgsprog var:

[1] Naps upon Parnassus. A sleepy muse nipt and pincht, though not awakened [&c], London 1658; (upagineret).

Digitized by Google Original from PENN STATE

«hvis en mand er lystig, la ham synge salmer».[1] En viss kaptein Freeman blev i 1650 beskyldt for umoralskhet av sin oberst, fordi han hadde sunget nogen viser som var «a grief to all godly Christians». Kapteinen undskyldte sig med at han bare hadde sunget dem for melodiens skyld[2].

Den 9de juni 1657 utstedte protektoren «An act against vagrants and wandering, idle, dissolute persons», hvis sidste passus lyder:

> « . . . . be it further enacted . . . that if any persons commonly called fiddlers or minstrels, shall at any time after the said first day of July be taken playing, fiddling and making music in any inn, alehouse or tavern or shall be taken proffering himself, or desiring or intreating any persons to hear them to play or make music in any of the places aforesaid, that every such person or persons so taken shall be adjudged and be declared to be rogues and vagabonds, and shall be proceeded against and punished as rogues, vagabonds and sturdy beggars.»

Man tør vel slutte herav og av den ovenfor (pag. 175) anførte passus av presseloven fra 1649, at balladesangerne med sine injurierende viser har været brysomme nok for autoriteterne, selv om puritanernes iver for offentlig sømmelighet ogsaa hadde en stor andel i disse bestemmelser.

De royalistiske ballader besynger og kommenterer hver begivenhet og episode saaledes som de fortonet sig fra dag til dag for de kongeligsindedes øine, og har sin store interesse i de øiebliksbilleder de gir av kavalerernes følelser og stemninger, deres forventninger og skuffelser igjennem disse aar.

Deres indhold er saa mangeartet at en kort karakteristik er umulig. Der er ballader om en heldig træfning, et optrin i parlamentet, en forordning av protektoren, o. s. v., om «mordet» paa kongen og om tidernes forfærdelige tilstand, om de griske og falske skotter; de indprenter de fortrykte kavalerer resignationens kunst, og der er drikkeviser hvor man opmuntres til at være lystig og glad, la verden gaa sin skjæve gang, glemme sine sorger i en flaske sekt og drikke en skaal for kongen; men fremfor alt er balladerne rettet imot puritanerne, parlamentet og alt dets væsen.

De klager, forbander, truer, haaner, hermer, men som oftest drukner de det hele i et hav av latter. Deres formaal er agitation og deres argumenter er skjeldsord. De arme rundhoder fremstilles for publikum i en glorie av de mest burleske løier. Der er en krydsild

[1] C. H. Firth: The reign of Charles I. pag. 38 (The transactions of the royal historical society» 3. ser. VI. 1912.)

[2] C. H. Firth: Cromwell's army. London 1902, p. 308—10.

Digitized by Google Original from PENN STATE

av latterlige hentydninger, djerve vittigheter, kvikke rim og obscøne ordspil. Alle viser er naturligvis ikke like gode, og mange er bare saa som saa med hensyn til grammatik og versifikation. Men de fortjener ikke den glemsel som literaturhistorien har latt overgaa dem; ti de bedste har et spillende liv, en fart og festivitas som river med, selv om de utallige hentydninger til dagens begivenheter vanskeliggjør læsningen i høi grad. Balladerne har adskillig tilfælles med en moderne varietévise om et aktuelt emne. London var paa den tid ikke nogen meget stor by, og folk flest har sagtens kjendt mange av de mest omtalte politikere og officerer av ytre. Man maa forestille sig sangerne ledsage sit foredrag med al slags forklarende gestus, mottat med brakende lattersalver av et bare altfor forstaaende publikum. De har efterlignet parlamentarikernes salvelsesfulde røst, deres miner og haandbevægelser; naar de sang om de «hellige» har de himlet og snøvlet; i en ballade, hvor fanden falbyder aandelig balsam til puritanerne[1], er der tilføiet i margen: «syng dette igjennem næsen.»

Naar han besynger puritanerne og deres nye religion fra Genf eller Amsterdam er balladedigteren rigtig i sit ess. Han skildrer deres ytre:

What creature's this with his short hairs,
His little band and huge long ears,
That this new faith hath founded?[2]

«Helgenerne» vandrer omkring med himmelvendte øine; de sukker langt og taler med en slæpende, snøvlende stemme; de sverger ikke, ti deres tale er ja, ja, og nei, nei; deres sprog bestaar av bibelord; deres tunge er glat og falsk. Ingen maa vente sig barmhjertighet av dem:

Let charity be used much,
In words at length and not in action.
It is the common use of such,
Not to do, but give direction.[3]

De utallige sekter haanes:

Say all wise men, what shall we be?
Brownists or else Presbyters?
Of the Antinomian heresy,
Or Independent fighters?
Shall we be harmless Adamites,

[1] Hugh Peters' last will and testament: or, the haltering of the divell. To the tune of the guelding of the divell [29de Nov. 1660]. Wright, pag. 242.

[2] The character of a roundhead. 1641. Rump I. pag. 42.

[3] A curtain lecture. The tune: Cannot keep her lips together. Rump I. pag. 44.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

And wear no clothes upon us?
Or shall we be base Catamites
And damn religion from us?[1]

Vi belæres om «de helliges» hykleri. I en ballade heter det ironisk om Ny-Englands aandelige herlighet:

The swearer there shall punished be still,
But drunkenness private be counted no ill,
Yet both kind of lying as much as you will,
For roundheads, old Nick, stand up now.[2]

Vi overværer deres forsamlinger, hvor de lytter til «aandelige prækener» og holder tre timer lange bønner. Men la os ikke spørge om hvad «brødrene» foretar sig med de «hellige søstre» efter at lysene er slukket!

Alt fra første stund av opfatter balladerne puritanismens religiøse og parlamentets politiske demokrati som ett og det samme:

We in state and religion were thoroughly grounded,
Until he came, that damnable roundhead.

De puritanske prædikanter er skræddere, skomakere og andre almuesfolk. De taaler ingen messeserk, intet alter, ingen festlig gudstjeneste og ingen skjønne kirker. Fra dem og fra talerne i parlamentet lyder de samme fraser: er ikke alle mennesker brødre? ned med bisper, lorder, ja, ned med kongen selv. Al kunst og lærdom skal der nu bli en ende paa:

We'll break the windows which the whore
Of Babylon hath painted,
And when the popish saints are down,
Then burgess shall be sainted;
There's neither cross nor crucifix
Shall stand for men to see,
Rome's trash and trumpery shall go down,
And hey, then up go we.
. . . . .
We'll down with all the versities
Where learning is professed,

[1] A justification of the synod of Sion colledge against those who say they have sate long and done nothing. [6te september 1647]. Wright, pag. 76.
[2] A song. Rump I. pag. 95.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Because they practise and maintain
The language of the Beast.
We'll drive the doctors out of doors,
And parts, what e'er they be;
We'll cry all arts and learning down,
And hey, then up go we.

. . . .

The name of lords shall be abhorred,
For every man's a brother,
No reason why in church and state
One man should rule another.[1]

. . . . .

Likesom man av den omvankende balladesanger kunde kjøpe beretninger om ildevarslende monstrøse fødsler, kunde man ogsaa for sin penny faa en vise om forfærdelige og unaturlige fænomener i den politiske verden. I en ballade kaldt «Parlamentets stamtavle»[2] heter det for exempel, at fanden avlet et monstrum, som igjen avlet en pøbelhop, som atter avlet et parlament, «as Charles he well remembers».

En ballade hilser parlamentet saaledes:

Most gracious, omnipotent,
And everlasting Parliament,
Whose power and majesty
Is greater than all kings by odds;
Yea, to account you less than gods
Must needs be blasphemy.[3]

En evig kilde til latter er alle de parlamentariske, bundhøitidelige fraser: «orders», «declarations», «unacted laws», «privilege of Parliament», «fundamental laws», o. s. v.:

[1] A song. To the tune of Cuckolds all a-row. Rump I. pag. 14.

[2] The Parliament's pedigree. Rump I. pag. 24.

[3] A panegyrick faithfully representing the proceedings of the Parliament at Westminster since their first sessions to this present, wherein their wonderfull acts are truly declared and what is further by them to be expected [5te juni 1647]. Wright pag. 8.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

The true religion we maintain,
The kingdom's peace and plenty,
The privilege of Parliament,
Not known to one of twenty,
The ancient, fundamental laws.
. . . .
We subjects' liberties preserve
By imprisonment and plunder.[1]

Overalt klages der over hvorledes parlamentets skatter tynger folket til jorden; dets tyranni ligger knugende over landet; magt er ret, for rundhoderne har arméen bak sig. Det er ikke forstand, men stemmer, som har avgjørelsen. Lovløshet og uorden hersker overalt:

As once from chaos order came,
So do their orders chaos frame.[2]

Det er pengene som raader i landet, og parlamentsmedlemmernes formaal er at samle magt og rikdom for sig selv.

Naturligvis spiller det personlige element en stor rolle i disse ballader. De fleste av de fremragende rundhoder nævnes, ofte meget gemytlig ved fornavn eller ved et eller andet populært klængenavn, f. ex. Robin (Essex), Tom (Fairfax), Noll (Cromwell), William the Conqueror (Sir W. Waller). Der spenderes enten en hel ballade paa en enkelt, eller flere tages under ett i en og samme ballade. Advarende heter det etsteds:

And let other sinners that love a whole skin
Keep out of my reach, for fear of a stone;
For I'm like the hangman who (when's hand was in)
Said he had as good truss up forty as one.[3]

Hampden er en lur og fiffig ræv, og der gaar ikke mangen leilighet forbi uten at man mindes om Essex's horn, krydret med betragtninger i sammenhæng dermed. Saalænge Pym levde, var der ingen balladerne la slik for hat som ham. Hans faste opnavn er Kong Pym, ti han raader i sin ondskap for land og rike og vil gjøre Karl til sin vicekonge. Eller han kaldes «Devil Pym» og velsignes ofte med et

[1] Colonel Vennes' encouragement to his souldiers. A song. Rump I. pag. 149. Alexander Brome's «Poems» pag. 162.

[2] A madrigall on justice, alluding to the Parliament. Rump I. pag. 35.

[3] The RUMP roughly but righteously handled: in a new ballad. To the tune of Cook Laurel. Rump II. pag. 60. [11te januar 1660].

Digitized by Google
Original from PENN STATE

«fanden ta Pym». Senere, da arméen spillet hovedrollen i politikken boltrer viserne sig i endeløse hentydninger til flere av de høiere officerers tarvelige oprindelse: Hewson, den fordums skomaker, «skrædderen» oberst Okey, og oberst Pride, der hadde tjent sit brød som «drayman». Alle rundhoderne faar sit pas paaskrevet. Det svirrer i luften av skjeldsord: knave, liar, Judas, Cain, ass, clown, thief, cuckold, o. s. v. I kamp fremstilles de som feige skrythalser, mens royalisternes bedrifter feires i martialske vers, og kavalererne selv gjerne faar «den gjæve», «den tapre» o. lign. tilføiet til sit navn.

Der er bevaret en god del ballader om Cromwell; de bærer for det meste helt igjennem det samme præg som de øvrige, men hører desværre som regel ikke til de bedste. Da det naturligvis beror mere eller mindre paa tilfældet hvilke ballader der er bevaret, er der bare enkelte begivenheter i Cromwells liv hvortil vi har de royalistiske balladedigteres kommentar.

Saavidt jeg vet forekommer Cromwell for første gang i balladerne i februar 1647, d. v. s. netop paa den tid som hans navn fik en fremragende plads i den offentlige diskussion.

Et yndlingstema er Cromwells kraftfulde, litt røde næse, og de mest respektløse hentydninger til den gives i alle variationer:

> Thy nose and fiery face
> Speak thee a babe of grace,
> And most regenerate,
> As sack did e'er create.[1]

Den utbredte, men fuldkommen grundløse royalistiske sladderhistorie at han stod i forhold til general Lamberts hustru, gjentages i det uendelige. Likesom næsen er det faste kjendetegn paa hans ytre person, er list og falskhet de attributter som atter og atter tilskrives hans indre jeg. I en ballade fra 1649 kaldes han «Lieutenant-General Crocodile», og i en anden, skrevet av Alexander Brome(?) efter opløsningen av Barebones parlament i december 1653 heter det:

> After all this jeer, we are never the near,
> There sits one at the helm commanding;
> One that does us nick, with a trick for our trick,
> And the stone in our foot notwithstanding.[2]

[1] «The Cities welcome» [&c]; se pag. 187 note.
[2] The rebels' reign. Rump I. pag. 315.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Ustanselig tales der i balladerne om hans magtsyke, lovløse tyranni og utsugning av folket.

Balladernes økenavn paa ham er først og fremst det i samtiden almenkjendte «Noll», «Tyrant Noll»; allerede tidlig kaldes han til stadighet «Saint Oliver» eller «King Oliver»; blandt andre økenavne kan nævnes «Nero», «monster» eller «the brewer». Dette sidste skriver sig fra en gjengs historie om at han i sine yngre dage skulde ha været eier av et bryggeri, hvilket forresten godt kan ha været tilfældet, da det dengang ikke var sjeldent at de større eiendomsbesiddere hadde smaa lokale bryggerier paa sine gaarde.

I en ballade «The protecting brewer»[1] faar han sit liv og levnet beskrevet, fra han var en simpel borger i staten til han ender som Lord Protector:

A brewer may be a burgess grave
And carry the matter so fine and so brave,
That he the better may play the knave,
Which nobody can deny.

A brewer may be a parliament-man,
For there the knavery first began,
And brew most cunning plots he can,
Which nobody, &c.

A brewer may put on a Nabal face,
And march to the wars with such a grace,
That he may get a captain's place,
Which nobody, &c.

A brewer may speak so wondrous well,
That he may raise strange things to tell,
And so be made a colonel.
Which nobody, &c.

A brewer may make his foes to flee,
And raise his fortunes so that he
Lieutenant-General may be.
Which nobody, &c.

[1] Rump I. pag. 331.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

A brewer may be all in all,
And raise his powers both great and small,
That he may be a Lord General,
Which nobody, &c.
. . . . .
A brewer may be as bold as Hector,
When as he has drunk off his cup of Nectar,
And a brewer may be a Lord Protector,
Which nobody, &c.

Den 6te august 1647 holdt arméen, under Fairfax's ledelse, sit indtog i London for at hævde sine principper overfor det presbyterianske parlament, som stadig støttet sig paa hovedstaden. I den anledning blev der digtet en ballade «City's velkommen til oberst Rich og oberst Baxter [&c]».[1] Her heter det ironisk om Cromwell, hvis ry forlængst hadde overstraalet Fairfax's, og som man allerede dengang yndet at fremstille som arméens mægtigste mand:

Oliver, we thee prefer
To guide these boys unto us,
Thou art the king of our new state,
And worthy to undo us.
. . . .
We'll have no king but thee, sweet Noll,
Or Tom, that glorious feather.

Efter kongens henrettelse utstedte parlamentet sin egen mynt og begivenheten feires i en ballade:[2]

Saw you the state's money new come from the mint?
Some people do say it is wonderous fine;
And that you may read some mystery in't
Of mighty king Noll, the lord of the coin,

[1] The Cities welcome to Colonel Rich and Colonel Baxter, with their solemn invitation to the sainted commanders of the army, to come and quarter amongst them. Wilkins I, pag. 65.

[2] The states new coyne. Rump I. pag. 289. Wilkins pag. 94.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

They have quite omitted his politic head,
His worshipful face, and his excellent nose;
But the better to tempt the sisters to bed,
They have fixed upon it the print of his hose[1].

For if they had set up his picture there
They needs must ha' crowned him in Charles his stead;
But 'twas cunningly done, that they did forbear,
And rather set up his ar— than his head.

. . . . . .
. . . . . .

En ballade utgit den 23de april 1649 gir et endnu tydeligere vidnesbyrd om den almindelige opfatning blandt royalisterne, at Cromwell efter kongens død var situationens herre og at han ved at fælde kongen hadde naadd det maal han alt fra begyndelsen sigtet efter: at tilrive sig Englands krone. Balladen heter «A coffin for King Charles: a crowne for Cromwell: a pit for the people»[2], og er formet som en trio imellem Cromwell, den henrettede konge og folket, hvor de optrædende igjennem femten vers, skrevet i en opstyltet, retorisk stil, vekselvis fører ordet.

Cromwell sitter paa tronen. I sit gudløse hovmod, som paa grund av hans held er steget til en vanvittig høide, overøser han den døde kong Karl og den landflygtige tronarving med sin foragt. Han sparer heller ikke folket; disse vetløse daarer maa vite, at de nu er nødt til at trælle som slaver for «de utvalgte», der i tusen aar skal styre i landet. Kongen i sin kiste truer den mensvorne Cromwell og hans fæller; naar deres ytre og indre fiender forener sig imot dem, vil de alle tilslut ende i galgen. Folket «i dypet» istemmer hans forbandelser; det har nu selv faat føle Cromwells og soldaternes volds-herredømme og bønfalder kongen om tilgivelse for sit forræderi imot ham, lokket som det var av fagre løfter om «reformation» i kirke og stat.

De tre første og to sidste vers lyder saaledes:

[1] Paa fremsiden av mynten var et vaabenskjold med St. Georgskorset graveret, paa baksiden Englands og Irlands to vaabenskjold støttet op imot hverandre. Med megen fantasi kan man faa disse sidste til at se ut som et par buxer.

[2] You may sing this to the tune of «Faine I would». Wright pag. 117. Wilkins pag. 79.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

1. Cromwell on the throne.

So, so, the deed is done,
The royal head is severed,
As I meant when I first begun,
And strongly have endeavoured.
Now Charles the I. is tumbled down,
The second I do not fear:
I grasp the sceptre, wear the crown,
Nor for Jehovah care.

2. K. Charles in his coffin.

Thinkst thou, base slave, though in my grave
Like other men I lie,
My sparkling fame and royal name
Can (as thou wishest) die?
Know, caitiff, in my son I live
(The Black Prince[1] called by some),
And he shall ample vengeance give
To those that did me doom.

3. The people in the pit.

Suppressed, depressed, involved in woes,
Great Charles, thy people be
Basely deceived with specious shows
By those that murthered thee.
We are enslaved to tyrants' hests
Who have our freedom won:
Our fainting hopes now only rests [sic]
On thy succeeding son.

. . . . .

14. K. Charles in his coffin.

Singing with angels, near the throne
Of the Almighty Three,
I sit and know perdition
(Base Cromwell) waits on thee,
And on thy vile associates:
Twelve moneths shall full conclude
Your power: thus speak the powerful fates,
Then vades your interlude.

[1] Den senere Karl II var meget mørk.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

15. The people in the pit.

Yea, powerful fates, haste, haste the time,
The most auspicious day,
On which these monsters of our clime
To hell must post away.
Meantime so pare their sharpened claws,
And so impair their stings,
We may no more fight for the cause[1],
Nor other novel things.

Cromwells opløsning av det lange parlament hilsedes av den overveiende del av nationen som en befrielse fra et utaalelig tyranni; royalisterne istemte, og der blev skrevet endel ballader i anledningen. En av dem vælger den av tiden meget yndede allegoriske form[2]:

As Plutarch doth write (a man of known credit),
A serpent there was had a mutinous tail,
Rebelled 'gainst the head, that so oft had fed it,
And would not permit it to lead or prevail.
«Is't not fit that by turns we leaders should be?»
Quoth the tail, «follow me, as I've followed thee».

Hodet gir under bange anelser efter for fredens skyld; vi lates ikke i tvil om fabelens aktuelle anvendelse, men faar en kort og fyndig beretning om alle de ulykker som fulgte av kampene imellem konge og parlament, der tilslut endte med kongens henrettelse:

. . . .
At last came a champion with an iron flail,
And ended the strife 'twixt the head and the tail.

The head being departed, the body began
To consult with the tail what was best to do;
«St. George», quoth the body, «'tis said was a man,
But what can this thing be is called St. O.?»
«Why he,» quoth the tail, «was one of our rout,
And 'tis wonderous strange he should turn tail about.»

[1] «the cause», «the good old cause» var puritanernes slagord; uttrykket blir uophørlig haanet av royalistiske satirikere.

[2] Upon Cromwell's pulling out the Long Parliament. 1653. The alligory. Rump I. pag. 320.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

While thus they did argue in rushed our St. O.
With courage more keen than the sword which he wore;
Quoth he, «ye are vile things, not fit here to grow,
Such fiends ne'er was known in this place heretofore.
The wealth and the fat of the country doth feed you,
And now I do guess it is high time to bleed you.»

Some say that this tail wore the mark of a P.,
O. is a letter in rank known before it;
How e'er, 't makes no matter, 'tis all one to me,
Save this, that I'm sure the O. had the more wit;
There's no man so blind, but may easily see,
He had added unto his small O. a tall P.

En anden ballade[1] gir en vild karikatur av den stormende oppløsningsscene. Vi kan formelig høre hvorledes royalistpoeten klukker i fryd over «djævelen som er splidagtig med sig selv»:

Will you hear a strange thing scarce heard of before?
A ballad of news without any lies:
The Parliament-men are turned out of doors,
And so are the Council of State likewise.

Brave Oliver came to the House like a sprite,
His fiery looks strook the Speaker[2] dumb;
«You must be gone hence», quoth he, «by this light,
Do you mean to sit here till doomsday come?»

With that the Speaker looked pale for fear,
As though he had been with the nightmare rid,
Insomuch that some did think that were there,
That he had even done as the Alderman[3] did.

But Oliver, though he be Doctor of Law[4],
Yet he seemed to play the physician there;
His physic so wrought on the Speaker's maw,
That he gave him a stool instead of a chair.

[1] Upon Olivers dissolving the Parliament in 1653. Rump I. pag. 305.
[2] Lenthall.
[3] Nemlig — reverenter talt — i buxen.
[4] Cromwell var, sammen med Fairfax, den 19de mai 1649 blit utnævnt til doktor i lovkyndighet ved Oxfords universitet.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Harry Marten[1] wondered to see such a thing
Done by a saint of such high degree;
'Twas an act he did not expect from a king,
Much less from such a dry bone as he.

But Oliver laid his hand on his sword,
And upbraided him with his adultery;
To which Harry answered never a word,
Saving humbly thanking His Majesty.

Allen[2], the coppersmith, was in great fear,
He did as much harm since the wars began;
A broken citizen many a year,
And now he is a broken parliament-man.

Bradshaw[3] that President, proud as a pope,
That loves upon kings and princes to trample,
Now the House is dissolved I cannot but hope
To see such a President made an example.

. . . .

My masters, I wonder you could not agree,
You that have long been brethren in evil;
A dissolution you may think there would be,
When the devil's divided against the devil.

. . . . .

Now some like this change, and some like it not,
Some think it was not done in due season;
Some think it was but a Jesuit's plot
To blow up the house like a gunpowder treason.

[1] Ivrig republikaner og i samtiden neppe mindre kjendt for sin skrøpelige moral; der blev paastaat at Cromwell, da han ved opløsningen av parlamentet beskyldte endel av medlemmerne for usedelighet, brukte et meget sterkt uttryk om Marten.

[2] Alderman Thomas Allen sa til Cromwell, idet medlemmerne forlot salen, at det endnu ikke var forsent for generalen at gjøre det godt igjen ved at kommandere soldaterne bort, men fik det rasende svar at han skyldte staten 700 000 £ og skulde arresteres. Allen blev dog sat paa fri fot igjen dagen efter.

[3] Bradshaw var præsident for den «høiesteret» som dømte Karl I til døden og hadde dengang optraadt meget brysk overfor kongen. Da Cromwell efter parlamentets opløsning indfandt sig senere paa dagen i statsraadet, hvis præsident var Bradshaw, og erklærte at ogsaa dette hadde ophørt at existere, protesterte Bradshaw kraftig imot generalens handlemaate.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Some think that Oliver and Charles are agreed,
And sure it were good policy if it were so;
Lest the Hollander, French, the Dane, and the Swede
Should bring him in whether he would or no.
. . . .

Paa samme maate hadde royalisterne under krisen 1647—1648 haabet paa at Fairfax vilde gjenindsætte Karl I.

En tredje vise [1], undertegnet S. S., fremstiller Cromwell som Englands frelsermand, og maa være forfattet av en tilhænger av det parti som flokkedes om generalen og mange av hans officerer, hvis program var forsoning av alle partier. Forfatteren uttrykker sin sorg og harme over krigen imellem de to protestantiske søsternationer, England og Holland, som var fremtvunget av parlamentet imot et sterkt fredsparti i statsraadet med Cromwell i spidsen; hans sympati for arméen fremgaar av at han blandt anklagepunkterne mot parlamentet nævner hvorledes soldaterne hverken fik klær eller løn. Bordeaux, den franske agent i London, omtaler i en av sine rapporter til Mazarin at Cromwell forbød salget av denne vise [2], et ganske betegnende træk.

Visen er et av de bedste exempler paa periodens politiske balladedigtning. Baade i form og rhytme gjengir den ypperlig og paa egte folkelig vis nationens lange klager over parlamentmændene, og i det morsomme omkvæd til hver strofe trækkes der et lettelsens suk over endelig at være kvit dem:

Cheer up, kind countrymen, be not dismayed,
True news I can tell you concerning the nation;
Hot spirits are quenched, the tempest is laid
(And now we may hope for a good reformation).
The Parliament bold and the Council of State
Do wish them beyond sea or else at Virginie;
For now all their orders are quite out of date,
Twelve parliament-men shall be sold for a penny.

[1] The Parliament routed: or, heres a house to be let.

I hope that England, after many jarres,
Shall be at peace, and give no way to warres:
O Lord, protect the general, that he
May be the agent of our unitie.

To the tune of «Lucina, or, merrily and cherrily». Wright pag. 126 [3dje juni 1653].

[2] Meddelt mig av professor C. H. Firth.

Digitized by Google Original from PENN STATE

Full twelve years and more these rooks they have sat
To gull and to cozen all true-hearted people.
Our gold and our silver has [sic] made them so fat,
That they looked more big and mighty than Paul's steeple.
The freedom of subject they much did pretend,
But since they bore sway we never had any,
For every member promoted self-end;
Twelve parliament-men are now sold for a penny.

. . . . . .

'Tis judged by most people, that they were the cause
Of England and Holland their warring together,
Both friends and dear lovers to break civil laws,
And in cruel manner to kill one another.
What cared they how many did lose their dear lives,
So they by the bargain did get people's money,
Sitting secure like bees in their hives?
But twelve parliament-men are now sold for a penny.

. . . . . .

The general[1] perceiving their lustful desire
To covet more treasure, being puffed with ambition,
By their acts and their orders to set all on fire,
Pretending religion to rout superstition,
He bravely commanded the soldiers to go
In the Parliament-house, in defiance of any;
To which they consented, and now you do know
That twelve parliament-men may be sold for a penny.

The soldiers undaunted laid hold on the mace,
And out of the chair they removed the Speaker;
The great ones was [sic] then in a pitiful case,
And Tavee cried out: «all her cold must forsake her».[2]
Thus they were routed, plucked out by the ears,
The House was soon empty and rid of a many
Usurpers that sat there this thirteen long years;
Twelve parliament-men may be sold for a penny.

[1] Cromwell.

[2] Waliserne, hvis opnavn er Taffee, Tavee (ɔ: David) karikeres stadig i satirerne for sin mislige engelske uttale: c for g (cold = gold) f for v, t for d, o. s. v.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Let's pray for the general and all his brave train,
He may be an instrument for England's blessing,
Appointed in heaven to free us again, —
For this is the way of our burdens' redressing:
For England to be in glory once more,
It would satisfy, I know, a great many;
But ending I say, as I said before,
Twelve parliament-men now are sold for a penny.

S. S.

I en vise kaldt «Cromwells kroning»[1] og som synes at være skrevet i anledning av dennes første installation som protektor, den 16de december 1653, ser royalistpoeten sig stillet overfor protektoratets haarde virkelighet istedenfor den restauration av Stuarterne, som de kongeligsindede hadde haabet paa. Hans trøst er at Cromwell nok som andre oprørere vil ende i galgen.

Visen lyder slik:

Oliver, Oliver, take up thy crown,
For now thou hast made three kingdoms thine own:
Call thee a conclave of thine own creation
To ride us to ruin who dare thee oppose:
Whilst we thy good people are at thy devotion
To fall down and worship thy terrible nose.

. . . .

We bow down, as cowed down, to thee and thy sword,
For now thou hast made thyself England's sole lord.
By mandate of Scripture, and heavenly warrant,
The oath of allegiance, and covenant too.
To Charles and his kingdom thou art heir apparent,
And born to rule over the Turk and the Jew.

Den 29de september 1654 foretok Cromwell sammen med statssekretær Thurloe en kjøretur i Hyde park i en vogn trukket av sex hester, som nylig var skjænket protektoren av hertugen av Oldenburg. Cromwell, som elsket ædle hester, byttet plads med kusken, men drev hestene saa sterkt at de løp ut; han selv blev viklet ind i tømmerne, kastet ut av vognen og slæpt med et stykke; det saa farlig ut, især da en ladd pistol han hadde i lommen, gik av. Begivenheten feiredes av venner med loyale taksigelser over hans

[1] «Cromwell's coronation»: Rump I, pag. 335.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

redning og av fiender med skadefro vers. I en av kavalerpoeternes utgydelser[1] heter det blandt andet:

. . . . .

Because he did hear,
The chareteer
Did anciently wear a crown,
Up went the horse-heels,
Round went the wheels,
Till His Highness came head-long down.

He reigned them so hard,
They looked back and were scared
To see him so red and so grim.
Away then they fled,
And though he used to lead,
This new-modelled horse would lead him.

. . . . . .

Mad Phaeton hurled
Fire all o'er the world,
Then dead in a river was found:
But my lord had no aim
To set all in a flame,
And never was born to be drowned.

'Twas Nero did strive
Such charets to drive,
And publicly showed his work;
But when my lord sticks
Up his bill to show tricks,
He'll undo th'other dancing Turk.

[1] A jolt on Michaelmas day 1654. To the tune of

To himself that hath fool'd
More than Mahomet could, &c. Rump I. pag. 363.

Iflg. C. H. Firth (Macmillan's magazine 1894 pag. 403) er visen skrevet av Master Scroggs, Councillor, senere Chief Justice, Sir Edw. Scroggs.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

. . . .
Enthroned in his chair
(What a pox did he there?)
He took such protectorly courses,
He seemed horse and mule,
But 'tis easier to rule
Three kingdoms than six horses.

Not a day nor an hour,
But we felt his power,
And now he would show us his art:
His first reproach
Is a fall from a coach,
And his last will be from a cart.

Med slutningslinjen menes der naturligvis at hans sidste kjøretur vil bli til retterstedet.

Den 31te mars 1657 tilbød parlamentet Cromwell kongelig titel og værdighet. Meningen hermed var at føre riket fra revolutionært styre over i stabile forhold. Der paagik lange forhandlinger, og protektoren var ubestemt i sin holdning; for ham var det hele et praktisk spørsmaal, og selve titelen bare en «fjær i en hat»; men for mange av hans varmeste tilhængere blandt puritanerne i og utenfor arméen var kongenavnet en forargelse, som Gud selv ved sin almægtige støtte hadde vidnet imot under de forgangne stridigheter med Karl; av hensyn til disse følelser, hvortil kom en heftig motstand imot forslaget blandt en række høiere officerer, som det var en farlig sak at staa paa en spændt fot med, meddelte Cromwell parlamentet sit endelige avslag den 8de mai 1657. Blandt hans fiender manglet der naturligvis ikke paa dem som i avslaget bare vilde se kujoneri overfor det pres en del av arméen øvet paa ham, og balladen «Upon Cromwell's refusing the kingly power»[1] gir uttryk herfor:

How poor is his spirit? how lost is his name?
Deceiveth opinion and curtails his fame?
When as his designs come near to their height,
'Twixt shall I? and shall I? suspect their own weight;
He has trafficked for honour, but lost the whole freight:
He that's stout in the front, not so in the rear,
Doth forfeit his fame, and is cowed out by fear.

[1] Rump I. pag. 326.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

A small part of honour to him doth belong,
Consults not the glory, but faints in the throng,
That dares not embrace what his own soul doth vote,
But yields up our liberties to a redcoat;
Sure midsummer's near, and some men doth [sic] dote:
I like the bold Romans (whose fame ever rings)
That kept in subjection such pitiful things.

. . . . . .

He that passed has the pikes, and found canon-free,
Which shows that no curse from his parents could be,
Had a soul so devout, it made killing a trade,
And now to retreat at the scent of a blade,
Doth show of what mould our knight-errant was made;
He that flags in his flight, when's ambition sores high,
Doth stab his own merit, and gives fame the lie.

. . . . . .

Efter Cromwell's død feirer balladerne hans ankomst til Pluto eller fanden og utbryter i fryderop over at han nu brænder i helvete.

Som ovenfor nævnt forfaldt censuren mere og mere under Richards styre, indtil den helt ophørte utpaa vinteren 1659. Nu, likesom i aarene 1647—49, blev der skrevet og trykt en utrolig mængde ballader hvor Rumpparlamentet og dets mænd hudflettes. Mrs. Hutchinson fortæller forarget i sine memoirer[1] hvorledes like efter restaurationen «hver eneste balladesanger gik op og ned i gaterne og sang sine frække viser imot den faldne republik og dens ledende mænd, som hadde virket for folkets frihet og lykke». De avdøde rundhoder skaanes heller ikke, og Cromwells navn forekommer stadig, som regel ledsaget av en kraftig forbandelse, stundom i forbindelse med hans «yngel» Richard og Henry. Cromwells mægtige personlighet er ikke let glemt:

. . . Oliver, that imp of Mars,
Did rule the English land,
And London trembled at his force
From Aldgate to the Strand.[2]

[1] Memoirs of the life of Colonel Hutchinson by his widow Lucy, ed. by the Rev. Julius Hutchinson. Revised with additional notes by C. H. Firth. New ed. 1906, pag. 322.

[2] Bo-peep, or the jerking parson catechising his maid. A pleasant ballad to the tune of Noctrof's delight. Brit. Mus.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

I sit hat mot Rumpparlamentet mindes balladerne ham som den der kunde holde styr paa parlamenterne:

> For had Old Noll been alive, he had pulled them out by the ears.
> Or else had fired their hive, and kicked them down the stairs,
> Because they were so bold to vex his righteous soul,
> When he so deeply had swore, that there they should never sit more.
> But hi-ho, Noll's dead and stunk long since above ground,
> Though lapped in spices and lead that cost as many a pound[1].

II

Paa prosa gives der nogen satiriske former som stadig gaar igjen i tidens folkelige litteratur og saaledes kan regnes for typiske. Her, likesom i balladerne, vrimler det av hentydninger til dagens begivenheter, store og smaa, til parlamentmændenes personlige svakheter, virkelige eller opdigtede, deres hykleriske gudelighet og usedelige liv, deres forfængelighet, plebejiske fødsel, uvidenhet, magtsyke og pengetørst, lovmakeriet og debatternes komiske ynkelighet — alt fortalt med det samme skøieragtige og ondskapsfulde humør. Disse satirer boltrer sig likesom balladerne i tvetydige ordspil og grænseløs uanstændighet. Fra 1647 til efter Restaurationen er Cromwells navn et av de hyppigst forekommende og mange skrifter er helt eller væsentlig rettet imot ham.

Mange av disse flyveblade er vrængebilleder av høist alvorlige skrifter, skrevet i samme form og trykt med samme utstyr. Bokhandlerne utgav lister over sine nyeste bøker med mest mulig høitflyvende og lokkende titler, det hændte at en nylig avdød bekjendt mands testamente blev trykt, bekymrede patrioter og politiske kandestøpere skrev sine gravalvorlige «queries» om statens ve og vel, og saa fremdeles, for ikke at nævne al den religiøse litteratur, samt taler og officielle politiske dokumenter der saa dagens lys.

[1] A proper new ballad on the old Parliament; or, the second part of knave out of doores. To the tune of

> Hei-ho, my honey, my heart shall never rue;
> Four and twenty now for your mony, and yet a hard pennyworth too.

Wright pag. 146 (11te december 1659). — Cromwells lik blev balsamert og bisat i Westminster abbedi. Den pragtfulde begravelse kostet staten 60 000 £.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Meget populære var Satiriske boklister, hvorav nogen exempler skal nævnes:

> A catalogue of the nobility of England and Ireland, from His Excellency the Lord General Cromwell and the Lord Deputy Ireton, to the several peers and trades of each regiment [1].
>
> Jurandi formulæ, or the rolls of Pembroke's [2] oaths, in folio [1]. [begge fra 1649.]
>
> The sword of the spirit the devil's surest weapon: or, preaching and praying the most expedient way to rule the earth, by Sir Harry Vane [3], Knight [4].
>
> Perjury (in folio) proved to be jure divino, by His late Highness, deceased [5].
>
> The art of preaching and praying, with the right use of religion, by that incomparable artist, Sir Henry Vane, Knight [5].
>
> Apuleius in laudem asini: or, a panegyric in commendation of His late Highness' singular virtues and valour, by Pagan Fisher. [5, 6]

[1] Two centuries of Paul's church yard: una cum indice expurgatorio in bibliotheca Parliamenti, sive librorum qui prostant venales in vico vulgo vocato Little-Britain. Done into English for the benefit of the assembly of divines and the two universities. [Av John Birkenhead] Harl. misc. IX, pag. 408. Første utg. 1649; utvidet i senere utg. Jeg citerer fra utg. 1653.

[2] Philip Herbert, jarl av Pembroke (død 1650) hadde av opportunitetshensyn sluttet sig til parlamentspartiet. I talrike satirer haanes han uavladelig — og ikke uten god grund — for sine taler, som var spækket med eder, for sin usedelighet og for sin kjærlighet til hester og hunder.

[3] En av de ædleste og mest fremragende mænd blandt independenterne. Under republikken var han medlem av statsraadet og en tid lang chef for marinestyrelsen. Han var Cromwells nære ven, indtil opløsningen av det lange parlament gjorde en ende paa venskapet. Henrettet 1662.

[4] Bibliotheca fanatica: or, the fanatick library, being a catalogue of such books as have been lately made and by the authors presented to the college of Bedlam. 1660. Harl. misc. VIII, p. 71.

[5] Bibliotheca militum: or, the soldiers' publick library lately erected for the benefit of all that love the good old cause at Wallingford-House; and already furnished with divers excellent treatises, herein mentioned. 1659. Harl. misc. VII, p. 334.

[6] Payne Fisher var oprindelig royalist, men gik efter slaget paa Marston Moor over til det seirende parti. Han skrev krypende hyldestdigte til Cromwell og andre av de puritanske magnater; efter restaurationen snudde han igjen, øste uhumskheter over sine tidligere velyndere og stemte sin lyre til pris for Karl II, dog denne gang forblev hans bestræbelser uten belønning.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Ikke mindre lykke gjorde de saakaldte «politiske spørsmaal» («Queries»):

> Whether we be not turned Papists since all our devotion consists in praying to St. Oliver, St. Hugh[1], St. Pride[2], adjuva nos?[3]
>
> Whether it be not expedient to pray to them in English, seeing they understand no Latin?[3]
>
> Whether malus, pejor, pessimus be not Latin for Lambert[4], Harrison[5], Cromwell?[3]
>
> Whether Our Saviour's riding into Jerusalem upon an ass's foal were any more than a type of our deliverer Cromwell's riding into his throne upon the backs of 120 asses[6] to be elected out of several counties for that purpose?[7]
>
> Whether Cromwell be not an absolute hater of images since he has defaced God's in his own countenance?[7]

[1] Hugh Peters. Han hadde en tid været prest i Massachusetts, men vendte hjem til England, da forholdet mellem kongen og parlamentet antok en kritisk karakter. Altid virksom og paafærde baade i kirkelige og politiske saker hørte han til puritanernes mest omtalte mænd; under protektoratet blev han en av de faste prædikanter i Whitehall. Han var en ærlig, beintfram karakter, men vakte ofte anstøt ved sin mangel paa takt og paa rolig omdømme. Efter restaurationen blev han gjenstand for de mest hatefulde angrep og i satirer beskyldtes han — naturligvis — for alt mulig. Han henrettedes i oktober 1660.

[2] Arméens utrenskning av parlamentets presbyterianske og royalistiske elementer i december 1648 blev utført av oberst Pride's regiment og siden erindret som «Pride's purge». Senere var Pride en av dommerne over kongen og døde i 1658 som medlem av Cromwells overhus.

[3] Paul's church yard (se note 1, pag. 200) avdel. «cases of conscience.»

[4] General Lambert, vistnok efter Cromwell parlamentshærens bedste officer, og ved siden derav en dygtig skribent og taler. I tidsrummet imellem Richard Cromwell's fald og Moncks marsj imot London spillet den ærgjerrige mand en hovedrolle.

[5] General Harrison hørte til det «femte monarki»s mænd, hvis politiske teorier fik dødsstøtet ved oprettelsen av protektoratet. Harrison var en av dommerne over kongen; han var en prægtig mand, men uhyre fanatisk i sin burleske, bibelske bokstavtro.

[6] Sigter til det parlament Cromwell lot indkalde i juli 1653, det saakaldte Barebones parlament.

[7] Bibliotheca Parliamenti; libri theologici, politici, historici qui prostant venales in vico vulgo vocato Little-Britain. Classis secunda. Done into English for the assembly of divines 1653. Somers' tracts. VII.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

> Whether this commonwealth, being under the protection of the late Lord Oliver Cromwell might not justly be called paradise, because it was guarded by a flaming sword?[1]

Satiriske testamenter var en meget yndet form; enten angjældende var død eller ei spillet ingen rolle for den royalistiske satyrikus. Som et typisk exempel skal gjengives markien av Argyle's «testamente»[2]:

> In the name of Smectymnuus[3] and Hocus Pocus, so be it: I Archibald, Marquis of Argyle, the devil's viceroy in the Highlands and the most sacred covenant's protomartyr in the Low, now a prisoner in the Talboth at Edinburgh; calling to my mind that my prefixed bargained term of years is even expired, and knowing that all the town cannot save me; having recollected all my unparalleled rebellions, treasons, murders, rapine, plunderings, witchcraft, perjury, covetousness, and sacrilege, for which I expect to receive good wages at the hands of my master; do make and ordain this my last will and testament, in manner and form following.
>
> . . . .
>
> As for my wordly goods and estate with which the covenant, that goddess Diana, hath blessed me, I say unto it — presto Jupiter, lightly come, lightly go; the wicked cavalier will divide the spoil: what was got by oppression will be booned away by the king's liberality . . . .

[1] University queries, in a gentle touch bye the bye. Cambridge 1659. Bodleianske Bibliothek.

[2] The Marquis of Argyle's last will and testament, with his character. Harl. misc. VIII, p. 28. Pamfletten er uten aarstal, men maa være utgit omkring tiden for Argyles henrettelse den 27de mai 1661. — Markien av Argyle hadde staat imot kong Karl I indtil dennes henrettelse bragte ham over i royalisternes rækker; den 1ste januar 1651 satte han kronen paa Karl II's hode i Scone. Efter skotternes nederlag underkastet han sig i 1652 den engelske republik; dermed var hans magt forbi og han selv bundløst forgjældet. Ved restaurationen indfandt han sig i Whitehall, men blev strax arrestert efter kongens ordre; han beskyldtes for at ha spilt under dække med Cromwell og henrettedes i Edinburgh den 27de mai 1661. Hans hode blev siden ophængt utenfor fængslet («the tollbooth»).

[3] I 1641 utgav fem presbyterianske prester et svar paa et skrift av biskop Joseph Hall; dette forsvarsskrift for presbyterianismen er kjendt under navnet Smectymnuus, et barbarisk navn sammensat av de fem forfatteres initialer.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Item, I give 1000 marks for the building of an hospital or pesthouse for all such as are or shall be infected with the Scotch-plague; that is such as want clothes, money and friends.

. . . . .

Item, I give to the wife of Oliver Cromwell for his keeping the covenant in the right sense, by murdering the king, a groat a day.

. . . .

Item, to the poor of my parish for every curse they give me, the sum of 000.

Bradshaw[1] testamenterer «in the name of the devil and his dam, the good old cause, amen» fem hundrede mark «to the erecting of a stately monument to the glorious memory of Guy Fawke to be placed in the room of the late tyrant and traitor Oliver»; Karl X Gustav[2] testamenterer «in the name of Oliver, Bulstrode[3], Ragotzi, amen» sin «order of knighthood called of Amarantha to all the knights of the burning snouts made by Oliver to preserve their honour untainted and unperishable for ever». Der findes i det Bodleianske Bibliothek en «Last will and testament of Oliver Cromwell»[4], men det er et altfor jammerlig produkt til at fortjene gjengivelse.

Satirisk efterlysning gir en beskrivelse av angjældende synders ytre og indre menneske, saa han kan gjenkjendes; der er gjerne tilføiet en liste over alle hans ugjerninger. Nedenstaaende prøve fra en efterlysning av Cromwell[5] maa være forfattet efter at denne i mars 1649 var blit utnævnt til lordløitnant over Irland og overgeneral for den armé som skulde undertvinge det irske oprør, der allerede hadde varet mere end et aar. Cromwell forlot London for at overta sin nye kommando den 12te juli i en karosse trukket av sex graa flanderske hopper, hvortil der antydes i slutningen av «efterlysningen»:

[1] The last will and testament of John Bradshaw, president of the high court of justice, London 1659. Bodl. Bibl.

[2] The last will and testament of Carolus Gustavus, King of Sweden . . . . ., translated out of the Swedish originall by Thomas Scott Esq. 1660. Bodl. Bibl.

[3] Bulstrode Whitelocke, puritansk jurist, diplomat og politiker, kjendt blandt andet for sin ambassade til dronning Kristina 1653—1654.

[4] Utgjør pag. 12—16 av «A new bull-bayting [&c] Nod-Noll 1649».

[5] A hue and crie after Cromwell: or, the cities' lamentation for the losse of their coyne and conscience. Ordered by the supreme authority that this hue and crie be speedily directed to all the peoples, officers, whether mayors, sheriffs, constables, &c. to be proclaimed in all cities, counties, boroughs in England and Wales. Henry Scobel Cler. de Com. Nol-Nod. Printed in the year of no liberty 1649. Bodleianske Bibl.

Digitized by Google Original from PENN STATE

O yes, o yes, o yes:

If any manner of man or woman, in city or country can tell any tale or tidings of a certain beast, like a town-bull with triangular Jesuitical head, a toting, red nose, a long meagre face, red fiery eyes . . . long, runagate legs, bloody paws . . . . . an hollow hypocritical heart . . . . a corrupt, covetous condition . . . . a deluding and dissembling countenance . . . . a stiff neck . . . . .; he has defied God and murdered his king . . . . .; his words are equivocations, and all his policies plots to ruin others and enrich himself . . . .; he makes God his journeyman; the King his slave, the Parliament his panders; the City his ass, the country his bondmen . . . .

This strange beast takes upon him to be a great enemy to the lion, because that creature is a king of all beasts and hath superiority before him . . . . .; name what villainy you can imagine, he is the master of it . . . . begotten by the devil and his mother (that was a witch) in a brewer's stoke-hole . . . in the Isle of Ely . . .; for his agility of body . . . . he was called the town-bull, which made his parents keep him for a breeder, and not accustom him to the yoke . . . .

All these are sufficient marks to know him by; some say he was conveyed away in a chariot drawn by six Flanders mares. O tempora! o mores!

Andre former er satiriske bekjendelser, taler og prækener, hvor gjerne rundhoderne lægger ut i selvtilfredse ord om alle sine Belials gjerninger; likeledes findes der parodier paa litaniet (til at synge), bibelske fortællinger, katekisme med trosbekjendelse og fadervor, o. s. v., propfulde av politisk aktualitet.

En prøve paa sidstnævnte type er følgende[1] «trosbekjendelse»:

I believe in CROMWELL, the Father of all schism, sedition, heresy and rebellion, and in his only son Ireton, Our Saviour, begotten by the spirit in a hole, born of a winching mare, suffered under a house of office at Brainford; he deserves to be drawn, hanged and quartered, and to remain unburied, for he descended unto Hull, the third day he rose up in rebellion against his KING, and now sitteth on the right hand of the gods at Westminster; he believes there is no Holy Ghost, nor catholic church, nor forgiveness of sins, but the communion of the sisters, the resurrection of his members, and Parliament everlasting, AMEN.

For at gjøre satiren komplet tilføies der nederst paa bredsiden:

Ordered, that these new commandments, paternoster, and creed be read in all parish churches and congregations throughout England and Wales. H. Els [ɔ: Henry Elsynge, underhusets sekretær.]

[1] The Parliament's ten commandments. Bredside fra Januar 1648. Brit. Mus. Det citerte avsnit har til overskrift «The articles of their faith».

Digitized by Google Original from PENN STATE

Her som paa en mængde andre steder, i ballader, skuespil og prosa-satirer, tar royalisterne ikke i betænkning at benytte sig av de værste blasfemier for at komme sine puritanske motstandere tillivs. Mangen brav kavaler, som ingen trang hadde til religiøse funderinger, og hvis tilslutning til høikirken helt og holdent skyldtes hans konge-troskap, saa i puritanismen bare oprør imot landsfaderen. Puritanernes satiriske og polemiske skrifter var ikke mere overbærende end de andres; men de puritanske polemikere, hvis evne til frivillig at si komiske ting almindeligvis ikke var stor, og som vanskelig kunde opgi skinnet av en viss anstændighet, tok naturligvis aldrig i sit hat imot anderledes tænkende sin tilflugt til blasfemiske uttryk.

III

Meget yndet var satiriske dialoger. Fra puritanerhold blev der i begyndelsen skrevet en god del slike, især imellem Laud og Strafford, men den langt overveiende del av denne slags satirer, som er os over-levert, er skrevet av royalister. Som et exempel av mange kan nævnes en dialog fra mai 1659[1], dels i vers, dels i prosa, imellem Richard Cromwell og den avdøde protektors aand, hvor sønnen bebreider faren alle hans onde gjerninger.

Dialogerne kan utvides til en dobbelt-dialog, d. v. s. først gives der en samtale imellem to personer, hvorav den ene efter endt dis-kussion gaar ut og erstattes med en tredje person, som igjen knytter traaden. De kan ogsaa utvides til en mere eller mindre regulær trialog. I en saadan trialog fra 1660[2] møter Cromwell, som er sluppet løs fra helvete og nu tar sig en spasertur i St. James' park for at nyde den kjølige luft, sin gamle huskapellan Hugh Peters. Cromwell spør efter nyt fra England og bander som en tyrk over de sørgelige nyheter, især da han faar høre at Monck har tat ind i St. James's slot. Han forlanger at faa Monck i tale, og denne ind-finder sig, mens Peters blir staaende hos; Monck maaler sin gamle

[1] The world in a maize or, Olivers ghost. London, printed in the year 1659. Bodl. Bibl.

[2] A conference held between the old Lord Protector and the new Lord General, truly reported by Hugh Peters. London, printed, 1660. Brit. Museum.

Digitized by Google Original from PENN STATE

herre skjæppen fuld og avleverer en salve fuld av gudelighet, loyalitet og moralsk forargelse.

Dialogerne og trialogerne kan utvides til smaa «skuespil», og der er bevaret en del saadanne baade fra puritanernes og royalisternes leir. De er som regel elendige produkter uten hode og hale, gjerne bestaaende av en tre-fire saakaldte «scener». Av noget større omfang er slike stykker som «The committee-man curried» I & II (1647) av S. Sheppard, «The levellers levelled» (1647) av Marchamont Needham, «The Rump» (1660) av J. Tatham, «The Presbyterian lash, or Noctroffs maid whipt. A tragy-comedy» I. (1661) av Francis Kirkman. Ingen av disse stykker med undtagelse av Kirkmans tragikomedie, likesaalidt som de bevarede skuespil om Cromwell, hvorav nogle skal omtales i det følgende, vites nogensinde at være blit opført [1]. Parlamentet hadde alt i 1642 forbudt teaterforestillinger og først under Cromwells protektorat modificertes dette forbud en smule overfor uskyldige forestillinger. I og for sig maa forøvrig de ovenfor nævnte stykker opfattes, ikke som skuespil i almindelig forstand, men som politiske agitationsskrifter paa like linje med de andre satirer.

I de faa bevarede, litt større «skuespil» om Cromwell har de anonyme forfattere ikke gjort nogetsomhelst forsøk paa at gi de optrædende personer nogen psykologisk eller moralsk nuancert karakteristik: Cromwell og hans fæller er skurker, kongen og royalisterne snehvite helter. Her som i de øvrige satirer vrimler det av reminiscenser fra virkelige begivenheter, og dagens mænd utgjør den største del av personlisten.

Paa titelbladet til det exemplar av «Crafty Cromwell I.[2]», som tilhører «The British Museum», har Thomason paaført datoen 10de februar 1648; anden del av samme stykke maa være utgit kort efter; d. v. s. stykkerne er utkommet i de spændende uker efterat parlamentet den 3dje januar 1648 hadde fattet den opsigtsvækkende beslutning

[1] Paa titelbladet til Kirkmans stykke heter det: «as it was lately acted in the great roome at the Pye tavern at Aldgate». Nogen ytterligere oplysning herom kan jeg ikke gi.

[2] Craftie Cromwell: or, Oliver ordering our new state. A tragi-comedie. Wherein is discovered the trayterous undertakings and proceedings of the said Nol and his levelling crew. Written by Mercurius Melancholicus (1648). Brit. Mus.; anden del findes i det Bodleianske Bibliothek: The second part of Craftie Cromwell: or, Oliver in his glory as king [&c.] 1648.

Digitized by Google Original from PENN STATE

at avbryte alle forhandlinger med den fangne kong Karl. Kongen hadde helt siden sin flugt fra det beleirede Oxford til den skotske armé drevet underhandlinger baade med skotterne og det engelske parlament. Arméen, som med rette frygtet at en overenskomst mellem kongen og det overveiende presbyterianske parlament vilde betyde et fuldkomment nederlag for alt det dyrebareste, som den hadde ofret sit blod for, fremforalt religiøs tolerance, sikret sig kongens person (juni 1647) og begyndte underhandlinger med ham paa egen haand. Cromwell, ifølge den almindelige opfatning, og ogsaa i virkeligheten, arméens ledende kraft, var efter hele sit praktiske, konservative instinkt overbevist om at monarkisk styre var det bedste for landet, og gjorde alt som stod i hans magt for at bringe en forstaaelse med kongen tilveie. Hans løn blev mæglerens sedvanlige: mistro fra alle partier. Uforsonlige independenter og royalister ser i ham den træskeste hykler, hvis ærgjerrighet er at gripe magten efter kong Karl. Høsten 1647 begyndte republikanske idéer at gjøre sig gjældende i arméen og røster hævet sig for at la kongen sone for sine gjerninger med sit eget blod. Med fare for livet gjenopretter Cromwell arméens disciplin. I november 1647 flygter kongen fra sit fyrstelige fangenskap i slottet Hampton Court for at unddrage sig arméens kontrol og søker sin tilflugt i Carisbrooke Castle paa øen Wight. Kommandanten paa dette sted var oberst Hammond, som ved sterke personlige baand var knyttet baade til Cromwell og enkelte royalister. Kongen haabet paa kommandantens loyalitet og ved hans hjælp at bli istand til at flygte til Frankrike, hvis de stadig fortsatte forhandlinger, samtidig med skotterne, parlamentet og arméen, skulde løpe ut i sandet. Sikkert er det at Hammond til en begyndelse var i vildrede om sin stilling; men han besluttet sig dog snart for parlamentet, hvad han som officer i dets armé pligtet at gjøre. Kongen hadde helt fra begyndelsen lekt blindebukk med alle forhandlerne. Ved stadige utsættelser og ved løfter, som han paa forhaand var bestemt paa at bryte, naar han igjen sat fast i sadlen, hadde han villet vinde tid i haab om at faa sat de forhandlende parter op imot hverandre og derved tilslut bli den som selv kunde sætte betingelserne. Foreløbig hadde han fæstet sig ved skotternes tilbud som det mindst usmakelige og var kommet til enighet med dem (december 1647). Efter kongens flugt fra Hampton Court synes det som om Cromwell har opgit enhver tanke om at gjenindsætte ham paa tronen, dog uten dermed at opgi det monarkiske princip eller det Stuartske kongehus. Da kongens

Digitized by Google Original from PENN STATE

overenskomst med skotterne blev kjendt, førte den fælles faie parlamentet og arméen sammen; selv de uforsonlige elementer inden arméen faldt tilfote, og den 1ste januar 1648 blev den fanatiske republikaner Rainborow utnævnt til admiral for flaaten imot at love bod og bedring. To dager efter følger saa den ovenfor omtalte beslutning av parlamentet om avbrytelse av enhver forhandling med kongen. Samtidig blev der fremsat et forøvrig resultatløst forslag om at anklage kongen, og der sagdes at forslaget blev varmt støttet av Cromwell og Ireton. At berøve kongen livet har der vistnok endnu paa den tid ikke været tale om. En maaneds tid efter holdt Cromwell i parlamentet en heftig tale imot monarkisk styre i sin almindelighet under øieblikkets følelse av kongens troløse forhandlinger, som hadde resultert i hans forbund med skotterne. Det var disse begivenheter som i april 1648 førte til den saakaldte anden borgerkrig. I disse ophidsede maaneder, hvor publikum kjendte litet til hvad der virkelig foregik i de politiske kredse, har naturligvis alle slags løse rygter hat saa meget større raaderum. Stemningen i London for kongens gjenindsættelse i sine rettigheter var sterk. Høsten 1647 myldret det mere end nogensinde av royalistiske aviser og pamfletter, som ikke skulde bidra til at klargjøre situationen eller avlive rygterne. At kongens fiender, og det ikke bare blandt arméens «levellers», stræbet ham efter livet, var sikkert en meget utbredt mening blandt royalisterne, og i «Crafty Cromwell» fremstilles det som en given sak.

Disse to skuespil bevæger sig i det klassiske dramas høie sfærer. I prologen til første del siger den anonyme autor med klædelig beskedenhet:

> Slight is our vein, not Clio's aid we crave,
> If Thalia smile we our sole wishes have.
> Smooth Plautus, Aristophanes his vein
> We now affect, not Sophocles' high strain.
> Yet thus we differ, they for mirth were first,
> But we have mirth and dolor both commixed.

Hvert stykkes fem korte akter, som er like saa mange løsrevne situationer uten nogen slags dramatisk sammenhæng, avsluttes med en kommenterende sang av Chorus i patentroyalistisk aand.

I et indledningsdigt til første del indprentes der læserne at kongerne er guder paa jorden, og at den lave usling som gjør motstand imot dem, gjør motstand imot Gud selv. Et andet sted (2den del, akt I)

Digitized by Google
Original from PENN STATE

lar forfatteren, som bryster sig av sin lærdom, selveste Solon optræde; den gamle græker er fuld av forargelse over rebellerne og i en lang politisk samtale avslører han sig som en fuldblods royalist og talsmand for det 17de aarhundredes arveundersaatlige loyalitet.

«Crafty Cromwell» gir et godt begrep om Cromwells dominerende stilling paa denne tid og likeledes om de ærgjerrige planer man i fiendtligsindede kredse tilla ham. Første dels femte akt fremstiller saaledes ham og endel andre oprørere bænket omkring et rundt bord «as in council». Cromwell siger at nu som de har magten, er det paatide at «helgenerne» nyder alle goder. Det gjælder bare om at søke et paaskud til at faa skilt kongen fra livet,

> And then, though heaven and earth say no such thing,
> Yet, spite of FATES and MEN, I will be KING.

I sidste akt av anden del træder Cromwell ind under en baldakin, baaret av Harry Martin, Pride, Ireton og Joyce [1]. De fører ham op paa en trone, sætter en krone paa hans hode og siger knælende: Længe leve kong Oliver.

I første dels anden akt møtes de to erkeoprørere, den forlængst avdøde Pym og Cromwell, i øm omfavnelse. Akten aapnes med Pyms aand talende:

> .... I, whose projections ..... brought a free people into slavery, incensing them against their gracious prince and topsy-turvy turned all law and right; tumults, sedition, schisms, blasphemies like a gangræna overspread the face of the beauteous Britain .... I, that for the same am doomed for evermore to fry in flames .... now tread on English ground.
>
> See here the emblem of democracy, the very abstract of sedition, be bold, my Cromwell, and inexorable.

Han trækker et forhæng tilside og man ser Cromwell sovende under en baldakin.

> Cromwell (vaagner): Stay, gentle shade, and if hell's king give me leave, let me embrace thee in my longing arms .....
> Please ye, ye all powerful destinies, that my heart fail not, nor my sinew shrink till I have brought to pass what I intend, till I have made myself lord paramount and quite eradicated those laws which for many ages past have been adored .....

[1] Kornet Joyce var chef for den kavaleritrop som i begyndelsen av juni 1647 paa Cromwells og arméens vegne hadde fjernet kongen fra hans daværende fangenskap i Holmby House, hvor han bevogtedes av presbyterianske soldater, til Newmarket.

Digitized by Google

Original from PENN STATE

Av andre kjendte historiske personer blandt de optrædende kan nævnes Fairfax, som i en lang veltalende monolog forbander sit nederdrægtige forræderi. Hans samvittighetskvaler er utaalelige. Mens han raser, viser helvetes tre furier sig, Megara, Tisiphone og Electo; de danser omkring ham til en slags forfærdelig larm og synger hver sin gruelige sang. Atter jamrer Fairfax over de helveteskvaler som raser i hans angerfulde bryst, og over fæle drømme og frygtelige syner; tilslut løper han sin vei. I næste akt kommer Rainborow akende i en herlig karet, mens sex trompetere blaaser en fanfare. Med blodig ironi lar forfatteren den nysutnævnte admiral fryde sig over kongens og de stores fald og over sin egen og andre plebeieres opgaaende stjerne; nu kan de glæde sig ved at magten er i deres hænder; nu lyder marinen ham, den fordums skibsgut[1]. Man gjør desuten bekjendtskap med oberst Hammond, som vaander sig i tvil om han skal lyde kongen eller den «almægtige stat».

Der optræder ogsaa brave borgermænd, som roper ak og ve over tiderne, og menige sjømænd og soldater gir sin misfornøielse til kjende.

Efter kongens henrettelse den 30te januar 1649 var den unge republiks stilling ytterst vanskelig. Venneløs i utlandet truedes dens existens av oppositionelle kræfter indenlands. Mens i selve England royalisterne foreløbig var gjort nogenlunde uskadelige, spredte «the levellers'» agitation sig i arméen med faretruende hast og endog flere av de underordnede officerer blev grepet av bevægelsen. Denne agitation var rettet imot de nye magthavere, fremforalt Cromwell, fordi disse efter «the levellers'» mening hadde forraadt frihetens og demokratiets sak og oprettet et regimente ikke mindre tyrannisk end den halshuggede konges. Et vidtspredt mytteri blev knust av Fairfax og Cromwell i mai 1649. Fra Nederlandene forhandler den landflygtige Karl II samtidig med flere av Europas potentater og med skotske og irske utsendinger om hjælp til at gjenvinde sin fædrene trone. Allerede strax budskapet om farens henrettelse var naadd Edinburgh, var Karl II der blit utropt til konge over sine riker, og saasnart han kunde bekvemme sig til at anta de presbyterianske herrers betingelser, vilde han ha praktisk talt hele Skotland bak sig. I Irland fortsætter katolske og protestantiske royalister under Ormond sin kamp imot parlamentet, og prins Rupert, som hadde forvandlet

[1] Rainborow var søn av en officer, gik tilsjøs og var allerede i 1643 chef for «Swallow», et krigsskib paa 34 kanoner.

Digitized by Google Original from PENN STATE

sig til sjømand, gjorde paa sine kapertogter stor avbræk i republikkens sjøhandel. Allerede i mars 1649 var Cromwell blit utnævnt til Lordløitnant for Irland og overgeneral for den paatænkte expedition til underkuelse av oprøret. Expeditionens avgang var imidlertid stadig blit forsinket, dels paa grund av mytterierne i arméen, men væsentlig fordi Cromwell ikke vilde drage avsted, før han hadde sikret soldaterne tilfredsstillende forpleining og garanti for deres sold. Imidlertid hadde Ormond stor fremgang i Irland, og i juni maaned var han like ved at erobre Dublin, parlamentshærens hovedfæstning. Royalisterne i England ansaa allerede byens fald og de engelske troppers nederlag for sikret.

Netop i disse kritiske dager utkom tragikomedien «New Market Fair»[1]; i slutningsreplikkerne ser vi hvorledes forfatteren, forledet av alle de forhaabningsfulde rygter og forventninger som laa i luften, lar landets nye herrer gaa fra sans og samling ved nyheterne om deres saks fortvilede stilling. Stykket gir ogsaa, paa sin vis, et ganske godt genrebillede fra en markeds dag i England paa denne tid.

Scenen er Westminster, og stykket aapnes med at markedsskrikeren træder ind paa scenen med flere av den avdøde konges efterladenskaper.[2]

> Crier: O yes, o yes, o yes; here is a golden crown, worth many a hundred pound; will fit the head of a fool, knave or clown; 'twas lately taken from the royal head of a king martyred: who bids most? Here's a sceptre for to sway a kingdom in a new reformed way; 'twas usurped from one we did lately betray; pray customers, come away: here be jewels of wondrous price, they will dazzle both your eyes; come, come, who buys? here be suits of the King's, bands, shirts and shoe-strings: here be stockings, here be shoves and cuffs, and double double ruffs: here be cloaks, hats and gloves, rings and bracelets of his dear loves; here be boots and spurs, and bloody handkerchers, with his robes that be royal, his watch and sundial; here be cabinets with letters to instruct all your betters[3],

[1] A tragi-comedy called New-Market-Fayre, or a Parliament out-cry of state-commodities set out to sale .... Written by the man in the moon. Printed at you may goe look 1649. Ny utg. 1661. Brit. Mus. Første utgave bærer Thomasons paaskrift 15de juni 1649.

[2] Clarendon fortæller i sin «Historie» (b. 11, § 251) at mange av kongens eiendele efter hans henrettelse blev solgt til Mazarin og flere av Europas fyrster. — Offentlig jordegods blev ogsaa for en stor del utbudt til salg.

[3] I slaget ved Naseby (juni 1645) faldt kongens arkiv i hænderne paa hans seierrike fiender, og papirerne blev kort efter publicert av parlamentet under titlen «The King's cabinet opened». Offentliggjørelsen vakte i vide kredse stor forbitrelse imot kongen, idet der fremkom ting som maatte kompromittere ham i alle engelske patrioters øine. Saaledes viste det sig at kongen hadde staat i underhandlinger med irerne om at faa overført en irsk armé til England, likeledes at han hadde underhandlet med hertugen av Lorraine om at denne skulde sende soldater til at hjælpe kongen imot hans egne undersaatter.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

his meditations[1] and prayer-book in which all nations may look. Here is his hair and royal blood, shed for his subjects' good; here be libraries and books, and pictures that contain his looks; here you may all things buy that belong to monarchy; here is a bowl, his blood to carouse, with the goods belonging to his house; here be rich hangings, chairs and stools, belong to the House of lordly fools[2]; here be seats of wool-packs[3] and many pretty knacks. Come customers buy, for the State wants money, my candle is light and I shut up before night.

Fairfax, Cromwell, Ireton, Pride, Mildmay[3], Marten og Skippon[4] kommer ind som markedsgjester, senere ogsaa Mrs. Cromwell og Lady Fairfax. Cromwell og Fairfax overbyder hverandre paa Englands kongekrone, som er tilfals. De kommer strax i klammeri, og Fairfax drager sit sverd. Mrs. Cromwell gir sig til at hudskjelde Fairfax og stiller sig beskyttende imellem ham og sin mand. Det er mere end Lady Fairfax kan taale og der følger et skjenderi imellem de to generalsfruer, som i uhøviskhet overgaar enhver beskrivelse. Lord Fairfax tar sin hustrus parti. Imidlertid griper Mildmay mæglende ind, idet han minder om at alle rundhoder maa holde sammen, og at det er nok at dele imellem for dem alle. Fairfax og Cromwell bør kaste lod om hvem av dem skal bli konge i England og hvem i Irland. Ireton maa bli prins av Wales. Han glemmer heller ikke sig selv og utdeler med rund haand store og smaa embeder til navngivne puritanere.

Efter en sceneforandring træder en «surveyor» ind med en liste (landskip) over alle kongens godser, parker, jagtfelter og skoger med hester og raadyr paa beite. En «ondsindet» markedsskriker utroper alle disse herligheter til salgs, i samme stil som i forrige scene. Cromwell, Fairfax, Ireton og andre officerer, som atter er kommet tilstede, avbrytes ved sendebud som bringer daarlige nyheter fra sjø og land.

[1] Ti dager efter kongens henrettelse utgaves Eikon Basilike indeholdende hans fromme betragtninger og bønner under hans ensomhet og lidelser. Boken ansaaes længe for at være skrevet av Karl selv; men dens virkelige forfatter er John Gauden.

[2] Lordernes hus var blit ophævet i februar 1649, samtidig som et exekutivt «Council of State» blev valgt og utstyret med næsten enevældig magt, militær, indenrikspolitisk, diplomatisk og judiciel. Cromwell var naturligvis medlem av dette raad.

[3] Politiker paa parlamentets side. Han var en av dommerne over Karl I, men avstod fra at undertegne dødsdommen.

[4] General Skippon var en av parlamentets officerer. Han var opnævnt som en av dommerne over kongen, men møtte ikke frem. Han blev siden medlem av Cromwells overhus.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Cromwell: We're all undone, our navy's lost at sea. Dublin near taking, the Prince [1] upon landing with great forces; the Scots are advanced with five and twenty thousand to Carlisle, and, which is worse, the people generally do our late actions curse. We are all lost.
Crier: Ha, ha, ha, then you had all best go hang yourselves.

En stund efter utgav «manden i maanen» anden del av sin tragikomedie [2]. Det er et femakts skuespil, hvor blandt andet Miles Corbet [3] griper Lady Fairfax og Mrs. Cromwell hos deres elskere og føler sig selv beæret ved at dele skjæbne som hanrei med de to store generaler.

Et par andre skuespil om Cromwell skriver sig begge fra tiden like efter restaurationen:

«Cromwell's conspiracy» [4] er et melodrama, hvor man igjennem fem korte akter faar rebellernes, fremforalt Cromwell's slethet og kongens og royalisternes ædelhet fremstillet i tableauer, som strækker sig fra tiden like før kongens død til restaurationen. Hovedtableauerne er følgende:

Cromwell taler med Hugh Peters om sine ærgjerrige planer; kongen maa dø forat disse kan naaes.

Cromwell: Hast thou prepared a pithy formal speech against the essense and power of kings?

Peters: I'll prove the kings (ab origine) have been people's plague, given them by the angry gods in wrath . . . . .

Cromwell (gir ham guld): . . . My dearest Hugh,
T'will purvey for thee wine and wenches too.

Peters: Sir, your are pleased to make my faults your mirth;
I do confess I heretofore have been
Too much a vassal to that Paphian boy;
His mother Venus then with lusty Mars
Being at conjunction and predominate
At my birth . . . .

[1] Rupert.

[2] The second part of the tragi-comedy called New-Market-Fayre, or, Mrs Parliaments new figaryes. Written by the man in the moon. Printed at you may goe look. Brit. Mus. Thomasons dato er 16de juli 1649.

[3] Politiker paa parlamentets side og en av dommerne over kongen; henrettet 1662.

[4] Cromwell's conspiracy: A tragy-comedy relating to our latter times. Beginning at the death of King Charles the first and ending with the happy restoration of King Charles the second. Written by a person of quality. London 1660. Brit. Museum. Thomasons expl. er datert 8de august 1660, men pamfletten maa vistnok efter slutningsreplikkerne at dømme (utelatt i mit referat) være utkommet før Karl II's indtog i London den 29de mai.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Hugh Peters, der har ordre om at bringe Mrs. Lambert som Cromwells elskerinde, forsøker, til en begyndelse forgjæves, at overtale hende; tilslut gir hun efter:

Mrs. Lambert: Although my inward thoughts tax my levity,
Yet, won with your fair speech, I here yield up
Myself unto your master's bosom.

Cromwell (som sees hemmelig at være vidne til deres samtale) ind.
Three kingdoms thus I grasp. [omfavner hende.
As for the man they call the king, his time
Says four and twenty hours he has to live,
And no more . . . . .

Mrs. Lambert gripes av anger over sin utroskap, men Cromwell beroliger hende:

Ah now, my dearest, thou singst to me sweetly,
We'll have a masque to recreate our spirits;
Enter ye six Westministerian senators.
Music strike high, our spirits to advance,
While we do mingle in an active dance.

Sex masker ind: ærgjerrighet, forræderi, vellyst, hevn, mened, helligbrøde, med musik; de danser; Cromwell og Mrs. Lambert slutter sig til dansen; tilslut synger Peters en sang til alle de jordiske glæder, som den sande dyd kan tillate sig:

. . .
Taste them boldly, terrene pleasures,
Yours is the earth and all its treasures;
Rifle, plunder,
Keep all under,
Let murmurs wait your leisures.
[Maskerne ut.

Cromwell: Set unto the chamber of delight,
Do not dream (LAMBERT) thou art horned to-night.

Karl I paa skafottet. Han taler meget værdig og majestætisk med Juxon[1] om sin skjæbne, tilgir sine fiender og gaar rolig døden imøte.

Efter denne ophøiede scene fremstiller næste akt Cromwell og Mrs. Lambert i natdragt. I et foredrag av den mest høistemte poesi uttrykker Cromwell sin sorg over at natten er forbi og spør Mrs. Lambert om hvorledes hun liker sin nye sengekamerat.

[1] Biskop Juxon, kongens sjælesørger, var tilstede ved henrettelsen og var den sidste Karl talte med.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Mrs. Lambert: You are as valiant, my dear sir, in those
Soft skirmishes which Venus doth expect,
As in those deeds of death which Mars approves,
As heroic in his tents.

En samtale av den mest intime natur ført i samme høipoetiske stil avbrytes ved at musikanter kommer ind paa Cromwells bud; de synger en lystig vise imot blodtørstige tyranner og til vinens pris. Hugh Peters bringer et bud fra Ireton, som meddeler kongens henrettelse.

Cromwell er blit protektor. Der er møte i den saakaldte «høieste-ret» i anledning av et komplot imot protektorens liv.

Second commissioner: .... he is so given up to prayers,
Fastings, humiliations, acknowledgeth
Himself a mere dry bone .....

First commissioner: There are not a few in this design:
There's Dr. Hewit and Sir Henry Slingsby,
Lord Mordant, Ashton, Mallory and Woodcock,
With many more deeply concerned in this [1].

Lady Claypole [2] bønfalder sin far om at skaane Hewit; han er, siger hun, en stille lærd, ren, from og barmhjertig. Men forgjæves.

Cromwell: Sure, I think
He deals with devils, trades in the black art,
Else certainly he could not say so much
As I am told he doth.
.....
Slingsby and he shall be my sacrifice.

[1] I 1658 hadde royalister dannet en sammensvergelse imot protektoren og hans regjering, hvor blandt andre alle de ovenfor nævnte mænd var implicert; komplottet blev opdaget og i de paafølgende retssaker blev nogen av de anklagede frikjendt, mens andre, som Ashton, Slingsby og Hewit henrettedes. Dr. John Hewit var en royalistisk prest; han hadde hemmelig viet Cromwells datter Mary og Lord Falconbridge efter at den borgerlige vielse allerede hadde fundet sted. Hewit benegtet domstolens legitimitet og dømtes til døden den 1ste juni 1658; Slingsby erklærte sig uskyldig og dømtes den 2den juni. Begge to blev henrettet paa Tower Hill den 8de juni.

[2] Elizabeth Cromwell, gift med John Claypole, var sin fars yndlingsdatter; hun døde en maaneds tid før faren, og flere forfattere, blandt andre Clarendon, for-æller at hun paa sit dødsleie bebreidet ham al hans blodsutgydelse. Der blev sagt at hun stadig gik i forbøn hos sin far for politiske forbrydere; Ludlow fortæller i sine memoirer at hun bad for Hewits liv.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Lady Claypole: No longer father: monster! now farewell.
Bloodthirsty tyrants have their place in hell.

«Høiesteret». Hewit og Slingsby negter at anerkjende domstolens legitimitet. De dømmes til døden. Vi overværer deres henrettelse og de gaar begge rolig døden imøte.

Sidste akt aapnes med Cromwell paa dødsleiet, omgit av sin hustru, sin søn Richard, læger, tjenere o. s. v.

Tjener (til lægen): Sir, I have often observed him here a-late
Walk up and down his chambers and the galleries,
Talking to himself of wars and plots,
Of close contrivances, of treacheries,
And murders of kings.

Cromwell: Ha, who's that, [med et sæt.
That talks of murders and of kings, you traitors!
'Twas not I murdered him; I must confess
That it was my design, I laid the plot,
And kept poor Fairfax at his prayers, while I
Got him to be condemned . . . . .
. . . .
But stay, stay, look there! [farer sammen.
Did you not see it?

Lægen: What, my Lord?

Cromwell: Lord me no lords, I will be lord no longer,
See, see, there 'tis again: a body and a head;
But yet they're parted; sure, it is the King;
His blood I now begin to feel, here, here. [peker paa sit hjerte.

Lady Protectress: Pray, good my Lord, be patient.

Cromwell: [fantaserer.
What black thing's that? oh, now I know, I know.
Do hear me, sir, were you not Dr. Hewit?
It beckons me, well, I know it was you,
Were not you a traitor? look how he frowns,
Why, Dr., either you were a traitor, or I.

Richard Cromwell: Nay, good my Lord and father, pray, lie still.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Cromwell: Yes, yes, lie still! no question. See, there's more!
What grim old fellow's that? oh, he's old Slingsby;
That was a tough old blade; I cut him shorter.
. . . . . hark, hark, what's there!
Burleigh[1] and all the rest of the close traitors.
How they come tumbling from the gallows.
Oh, oh, I feel them! hark, how they lash me!

Han forstaar at døden nærmer sig og utnævner Richard til sin efterfølger.

Lady Cromwell: Good husband, do not talk of dying yet;
Settle the state more firm, for I shall suffer
When you are gone.
Cromwell: No, good wife, do not care
For our son Richard will provide for you.
. . . .
My spirit now is setting, I know not whither;
Now, daughter Claypole, I begin to feel
Thy curses light too heavy upon me:
I now remember thy dire words too well:
«Bloodthirsty tyrants have their place in hell».
Thither go I. [dør.

I skuespillet «Helvetes høiesteret»[2] aapnes handlingen med at Machiavellis aand træder ind paa scenen; i en lang monolog utmaler han al den ulykke paa jorden som skyldes ham:

. . . . how
Many kings, princes, prelates have
Been made the subject of the infernal empire
Since first I published Cæsar Borgia's arts.
. . . .
Before that time princes were innocent,
Thought all ambition sin, but that of virtue.

[1] Den royalistiske kaptein Burleigh hadde efter den første borgerkrigs slut bosat sig paa Isle of Wight. Da kong Karl førtes som fange til Newport, blev Burleigh grepet av raseri og forsøkte ved trommeslag at samle soldater for at befri kongen. Det hele var en fuldstændig farce, men Burleigh blev desuagtet dømt til døden og henrettet den 10de februar 1647.

[2] Hell's higher court of justice; or, the triall of the three politick ghosts, viz. Oliver Cromwell, King of Sweden and Cardinal Mazarine. London 1661. Brit. Museum.

Digitized by Google Original from PENN STATE

Derpaa hensættes vi til underverdenen og overværer en narrescene imellem Charon og den taapelige Pug, som er vetskræmt av et syn han har hat: ..... if all the fires in Piecorner[1] make such a nose in forty years frying, let me be shackled: besides, he has such a terrible look that would fright Beelzebub himself.

Charon: This is some great man's ghost coming to hell and by the read nose should be Oliver Cromwell.

Pug: Hark, he calls again. («Charon, Charon» høres indenfor.)

Charon: Yes sure 'tis he, but he must stay till I have spliced
An oar was broken in last storm.[2]

Cromwells aand træder ind og jamrer i en monolog over sin skjæbne, hvorledes han nu, forlatt av alle, tvinges til ensom at vandre omkring i de stygiske lande, han, som fra en ringe herkomst, ved forræderi, oprør, kongemord, undertrykkelse av sine landsmænd og ved alle optænkelige skurkestreker har tvunget Holland i knæ, ydmyget Toscanas mægtige hertug med et eneste ord, bragt Spanien til at skjælve, mens Frankrike beilet til hans venskap.

To rødkjoler kommer vandrende paa veien til helvete; de er midt oppe i en livlig og meget fri samtale, da de faar øie paa Cromwell.

2den rødkjole: See, he must wait as long for passage as we, but now, if he have overheard us, to work goes his cane; what shall I do, Will?

Cromwell: 'Tis well I see, I am not fearless yet; [De ser rædde ut.
These rogues do know their duties, how they tremble!
. . . . . .
Come hither, rascals!

Efter en del nølen adlyder de ham.

Cromwell (synger):
Charon, o gentle Charon,
O come, come, bring thy boat to land,
Here waits the soul of one of great command.

Charon: What makes the fiery hue upon the sand?
What is it blood that hangs upon thy score,
That thus hath mantled thee in purple gore?

Cromwell: No Charon, it is my zeal and heat
To serve great Pluto, puts me in this sweat.
And being fellow servants, I make bold
To hasten thee to fetch me from the cold.

Charon: Thou'rt welcome, Noll; Pluto shall pay thy hire,
Ne'er fear the cold, we keep a constant fire.
. . . . .

[1] West Smithfield, London, hvor der var fuldt av bevertningsboder under Bartholomew markedet; en mængde griser blev stekt paa dette sted.

[2] Samtidig som Cromwell døde gik der en forrykende storm over England, værre end nogen i mands minde.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Derpaa følger en narrescene imellem Pug og Shackle, helvetes fangevogter.

Charon (ind): Here's more prisoners for you till next sessions . . . .
Shackle: More prisoners committed to my charge; are there not under-jailors?
Charon: True, but these are prisoners of note.
Shackle: Prithee, what are they?
Charon: A king and a cardinal, both correspondents with that Cromwell you have in limbo already . . . . . Pluto has commended all the judges to be present, and that very speedily, for he himself is resolved to sit in judgment in so important a case; I must be going . . . .

I den følgende scene er personerne Cromwells, den svenske konge Karl X Gustavs, Mazarins og Macchiavellis aander. Cromwell og kongen diskuterer heftig hvem av dem har gjort helvete de største tjenester, og Cromwell hævder at han har forrangen. Kongen protesterer imot sin «ven Noll» og fremhæver at hvis man mønstret svensker og engelskmænd i helvete, vilde det vise sig at de var omtrent like mange. Men det vil Cromwell ikke høre paa; selv om kongen regnet med alle dem som faldt i «de lange, kjedelige tyske krige under den store Gustavs banner», vilde han komme tilkort. Desuten, mens svenskerne kjæmpet imot de fremmede nationer, og soldaterne

. . . . . being ready to obey you
As subjects had no guilt of your injustice.
But I made subjects rebels, I drew men
To fight against their king, their oaths, their laws,
Their liberties and their religion too,
Nay so far had I them seduced, that if
The powers above had been within their reach
They would in person have opposed their deity,
And, like those impious giants in the fable,
Have heaped on mountains upon mountains' top
Till they had scaled the heaven; these, these services
Are such, Adolphus, that thou cannot boast of.

Kongen maa erkjende sig slagen. Skjønt han, grepet av vældig ærgjerrighet, krænket andres ret, angrep Polen, myrdet, brændte og la øde, og efter Cromwells raad gik løs paa Danmark, saa naadde han dog aldrig Cromwell i ondskap.

Cromwell (vender sig til Mazarin): . . . . wise Mazarine
Will yield to likewise; speak, my politic cardinal,
What mischief have you done to equal mine?

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Mazarin mener at Cromwell i sit hovmod ikke maa indbilde sig at ha forrangen fremfor ham i skurkagtighet. Slik pralet ogsaa Achilles av sine bedrifter, mens det dog var Ulysses' kloke raad som vandt trojanerkrigen.

Mazarin: 'Twas I fomented first that civil war
In England which did raise you to your greatness.
What thoughts had you when you only moved
In low, common sphere, to breed distractions?
. . . . . Thus I had cut the cards,
Given you a game you could not loose withal.
. . . . . Had but an idiot had
Your hand, he must have done as you have done.

Cromwell protesterer og hævder at al den ulykke han har foraarsaket, er hans eget verk.

Cromwell: . . . . how did you start
And tremble when I asked your advice
Touching the murther of my sovereign,
An act surpasses all can be called wicked.

Mazarin: Hold, though I was too cunning for to own
Any consent unto that act, yet still
I did to you inculcate that dire maxime,
I had long since learned from our moderator[1]:
He that against his prince his sword does draw
Must throw away his scabbard, and no awe
Must force him sheathe it more;
What did that mean?

Cromwell paastaar at Mazarin aldrig har tilraadet mordet paa kongen, men bare anerkjendt den fuldbyrdede kjendsgjerning — og minder kardinalen om hans

Cromwell: . . . . promise of
The expulsion of the right heirs to those crowns,
Which I unjustly did withold, from out of
Your King's dominions.[2]

Mazarin: And was not that a meritorious act?

[1] Macchiavelli.

[2] I en traktat med Frankrike av 1655 var der en artikkel om at tronarvingen Karl, hans bror Jakob, hertug av York, samt endel landflygtige royalister skulde forbydes at opholde sig i den franske konges rike.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Cromwell: 'Tis true it was, but done out of fear
Of my great power than a will in you;
Ten thousand other arguments I could use
To enforce you confess myself most wicked,
But this suffices; moderator, speak.

Macchiavelli, som er opmand i striden, avgjør, at skjønt alle har været

Macchiavelli: .... deeply concerned in wicked practices
.....
Yet Cromwell bears the bell away, for he
In wickedness is chiefest of the three.
And when hereafter men will name a villain,
Soaked in all mischiefs, call him by his name.
If you hear of a man under the skies
Has acted all deceits and told all lies,
Has killed his sovereign and inslaved the people,
Destroyed the church and pulled down the steeple,
Acted impieties beyond Lucifer,
Let him be called by his name, Oliver.

Omnes: Oliver, Oliver, Oliver ..... [Exeunt.

I næste scene træder underverdenens dommere og deres følge ind; retten blir sat og Pluto aapner retsforhandlingerne:

Pluto: Judges of the infernal region, we
Have thought it fit ourselves should this day sit
In judgment; nor can you be ignorant
Of the great cause that moves us to sit here:
Are our three potent instruments come lately,
Whom we have many years employed to make
Disturbances o'er all the Western world,
And now await their sentence, what reward
You think them worthy of.

Først føres den svenske konge ind og dernæst Mazarin; de mottar hver sin rædselsfulde dom. Saa er det Cromwells tur; hans dom lyder slik:

Let him be bound
Within a red-hot throne, and on his head
A burning crown about him shall be spread,
Robes furred with brimstone, that they still may be
Marks of his late usurped sovereignity.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Pluto, som frygter at milde domme kan gjøre ham foragtet blandt undersaatterne og derved sætte hans trone i fare, foreslaar en del ytterligere raffinements i dommen over Cromwell, hvilket retten gaar med paa.

Til avslutning skal gjengives i kort utdrag en lystig fortælling fra 1660[1] om hvorledes Cromwell, sin natur tro, reiser oprørsfanen i helvete og kommer fra det med spot og spe. Fortællingen er læseværdig ogsaa av den grund at den ved skildringen av berømte mænds reducerte omstændigheter i det hinsidige i virkeligheten gir et yderst fornøielig billede av folkelivet i London paa denne tid.

Den svenske konge Karl X Gustav er kommet til helvete for at faa sig litt varme i kroppen. Han underholder sig meget jovialt med Cerberus, som forsikrer ham at han vil træffe mange landsmænd paa sit nye opholdssted. Cerberus løper avsted til den store Plutos rum og melder jublende den nyankomne. Der sitter netop protektoren og nyder sin pipe. Cromwell anlægger straks det ansigt han brukte ved sine gudelige taler og gaar sin bror svenskekongen imøte. De omfavner hverandre som fanden omfavner munken; kongen sukker og protektoren graater. De taler politik sammen, og Cromwell raser da han erfarer sin søns abdikation og de paafølgende begivenheter hjemme i England; den svenske konge begræder sin egen skjæbnes omskiftelighet.

Da faar Cromwell en lys idée: han vil gjøre oprør i helvete. Kongen gaar med paa planen, og de gaar hver til sin kant for at hverve tilhængere:

> The Protector first opened the business to Mr Pym, but he having been so severely punished both in this world and in that world where now he remains (for 'twas his employment to louse all the Scotchmen that came from Dunbar, Preston and Tuthill Fields[2]) he was something scrupulous of entering into a new rebellion. To this the Protector urged, that rebellion related to those only from whom subjection is due, that there was now no subjection from him [Cromwell] to Beelzebub, as being a prince, nor for Mr Pym as being one of the Long Parliament's men who were all princes' fellows; that, if they should condemn and put Lucifer to death, there was no law against it, because whatever was done, was done by them as his peers: that he knew no reason that the devil should have any power over professors and Independents, who, as long as he had been upon earth were always counted the children of God.

[1] A parly between the ghosts of the late Protector and the King of Sweden at their meeting in Hell. London 1660. Brit. Mus. Thomason har datoen 3dje mai.

[2] Tothill Fields var en fangeleir for skotske soldater fanget i slaget ved Worcester.

Digitized by Google

Original from PENN STATE

And then, laying his hand upon his breast, and weeping most bitterly, he vowed solemnly to Mr Pym that for his part he sought not his own ends at all, but only the good of humane kind who, as he saw daily, groaned under the said oppression and tyranny of that proud usurper Satan.

Pym . . . . was easily inticed into the plot out of a hope that he had to mend the lamentableness of his condition.

On the other side the Swede tampers with his cousin Gustavus [Gustav II Adolf] and with ease brings him over to his party.

Being thus mated they met in a certain doghole where a poor fellow sold cock-ale for sixpence a bottle and three pipes of gunpowder instead of tobacco for twopence. This man the Protector served with drink when he was a brewer, and was familiarly acquainted with him; and therefore he thought him fittest to be trusted with the privacy of their meetings. The first thing which these grandees debated was what sort of persons they had best choose both for council and action.

Karl X Gustav foreslaar Richelieu, men ham vil Cromwell ikke ha, for Richelieu var endda listigere end Mazarin, som Cromwell hadde faat mere end nok av.

In a very short while after they met again and the Protector brought with him Sir Philip Stapleton[1] . . . . . [and] his son-in-law Ireton who was now a poor man again and made cabbagenets . . . . . Colonel Pride who now kept an alehouse and a brewhouse together on the river Styx, near the landing-place and had pretty good custom by reason that his house was the first sanctuary for those that were newly come off the water to warm and refresh themselves. Mr Rous[2] who was no provost now, but a balladsinger. Colonel Mackworth[3], one who had also lost all his employments and now for his living cried «oysters, flounders, smelts and mackerel!» about the streets. General Reynolds[4], one that now sold sweet powder and jasmine butter. Mr Hampden who was also now a tallow-chandler, yet was indifferent rich by reason of the great want of artificial lights in those dark countries. Mr Pym brought with him Macchiavel, a great statesman once, now he cries «ink and pens». Baronius, a knitter of woollen mittons, Boniface, once a pope, now a broom-man. Loyola, once a Jesuit, now a crier of old suits, or cloaks, or hats.

[1] Essex's nære ven og som en av lederne for de engelske presbyterianere en motstander av Cromwell. Han døde 1647.

[2] Francis Rous (død 1659 som «provost» for Eton College). Oprindelig presbyterianer, men gik siden over til independenterne. Han var et loyalt medlem av Cromwells parlamenter.

[3] Oberst Humphrey Mackworth hadde i 1651 gjort sit navn kjendt, da han negtet at overgi Shrewsbury til den fremrykkende Karl II; han blev i 1654 medlem av protektorens raad og døde samme aar.

[4] En ivrig tilhænger av Cromwell, døde i 1657.

Digitized by Google Original from PENN STATE

De to konger av Sverige bringer ogsaa en del mere eller mindre bekjendte mænd, men ingen svensker, som de anser for altfor dumme paa grund av sit lands kolde klima.

En armé blir reist paa tredive tusen mand infanteri og tyve tusen mand kavaleri. Cromwell blir valgt til general, Karl X Gustav til generalløitnant og Ireton til generalmajor. Blandt obersterne kan nævnes Ajax, Hector, Rainborow, Pride, Hampden, Englands St. Georg, Pembroke, Goliath, Judas Maccabæus, foruten en række andre mindre berømtheter. Cromwell minder om at det er nødvendig at anskaffe prester til at gaa foran arméen som pionerer og utsprede misnøie. Pym foreslaar Calvin, den svenske konge vil ha Martin Luther.

Fanden aner ingen uraad, men hengir sig som sedvanlig til jagt og kvindfolk, indtil nogen venner fortæller ham hvad der er igjære. Han blir ængstelig og utsteder strax under trompeters lyd og trommeslag en proklamation som forbyder sammenkomster, private eller offentlige, av hvilkensomhelst natur, blandt hans undersaatter. Ingen skal fjerne sig fra sit eget prestegjeld.[1]

De sammensvorne erklærer sig uskyldige med tusener av eder og hellige uttryk. Imidlertid faar fanden det gode indfald at spørge Bradshaw tilraads, som han visste hatet protektoren. Efter Bradshaws raad sender fanden en mand forklædt som Hugh Peters til oprørerne. Cromwell mottar sin foregivne kapellan med overstrømmende kjærlighet, og oprørerne røber hele komplottet til den falske Hugh Peters, som strax bringer fanden besked. Fanden overrumpler oprørerne med 500 mand av sin garde og tar dem alle tilfange.

Protektoren sverger ved Herren at han intet kjender til det hele, og ikke en av hele banden vil gaa til bekjendelse.

De blir kastet op i en kjel med skoldhet olje, hvor de fremdeles ligger og koker som gamle klær i saapevand. Cromwell, derimot, faar sin særskilte straf:

> Cromwell . . . . was delivered to . . . . [an] officer who instantly chained him before the general pissing place, next the court-door with a strict charge that nobody that made water thereabouts should piss anywhere but against his body.

[1] Travesti paa protektorens proklamationer til at forebygge oprør blandt royalisterne.

Digitized by Google Original from PENN STATE

IV

I betragtning av den store mængde av satirer og deres utrættelige opfindsomhet i det smaa, er det paafaldende hvor litet avvexlende de er stort set. Ved sin tendens og hele «litterære» egenart er denne politiske smudslitteratur, som man kan kalde den, bundet til visse bestemte, mere eller mindre hævdvundne typer. En række av de tilsynelatende varierende arter er i virkeligheten bare utvortes tilpasninger av nogen enkelte grundformer. En detaljert paavisning herav vilde ligge utenfor denne avhandlings ramme, men exempelvis kan nævnes et motiv som rundhodernes parodiske selvforherligelse, naar de i egen person priser alle sine onde gjerninger, et motiv som gaar igjen i ballader, testamenter, taler, bekjendelser, dialoger, skuespil o.s.v.

Historikere vil ha gjenkjendt flere litterære former og motiver, som kan føres tilbake til middelalderlig folkelig satire.

Naar Mercurius Melancholicus i prologen til «Crafty Cromwell» I. erklærer, at det ikke er Klio, historiens muse, han anroper, kan vi ta ham paa hans ord. Hvis læserne er tilbøielige til at gi den royalistiske satire æren av en muses inspiration, maa det være den samme muse som den der inspirerte en viss Paul Williams, yeoman, og hans kone, hvilke værdige egtefolk ifølge Middlesex county records under 20de december 1649[1] hver blev ilagt fem hundrede marks bøter for i manges nærvær at ha ytret, at «Hans Excellence Lord General Fairfax og Generalløitnant Cromwell og Oberst Pride var alle sammen horesønner og kunde bare holde sig oppe ved hjælp av slike kavalerer som os; han haabet snart at se deres fald, og det er den trøst vi glæder os ved» — for at ta et av mange exempler fra denne samling paa royalister som er kommet galt avsted ved uforsigtige ord imot de raadende puritanske autoriteter.

Det er aabenbart at satirerne imot Cromwell er av samme natur som de øvrige og likesom disse skrevne for politisk propaganda. Der er intet som tyder paa at forfatterne har hat nogetsomhelst personlig kjendskap til Cromwell. Deres opfattelse er fra først til sidst den samme som den man finder i alle de andre skrifter rettet imot ham fra royalistisk hold, og tør sikkert siges at gjengi de meninger den almindelige kongetro mand ønsket at ha om den store puritaner. Vi har set hvorledes Cromwell først dukker frem i satirerne i 1647.

[1] Middlesex county records III. ed. Jeaffreson. 1888, pag. 192.

Digitized by Google

Original from PENN STATE

I den nærmeste tid før og efter kongens henrettelse øser de sin galde ut over arméens mægtigste mand, i hvem de ser kongemorderen par excellence, naturligvis uten at ofre hans ihærdige anstrengelser for at komme til en forstaaelse med Karl I en tanke. Det fremstilles som en given sak at Cromwell helt fra begyndelsen har sigtet paa at gripe magten i England. Da royalisterne efter det lange parlaments opløsning i 1653 haabet paa ved generalens hjælp at faa det gamle régime gjenindført, gotter enkelte ballader sig skadefro over de hovmodige parlamentsherrers ydmygelse og stiller Cromwells person i en næsten flatterende belysning.

Satirernes politiske karakter kommer ogsaa tydelig tilsyne, naar Cromwell sidestilles med samtidige europæiske statsmænd, hvis politik som protektorens allierte ikke huede kavalererne. Selv om han i «Helvetes høiesteret» erklæres for en større skurk end Karl X Gustav og Mazarin, saa kommer man dog først til denne avgjørelse efter en høitidelig erklæring av en saadan sakkyndig i menneskelig slethet som Macchiavelli, bekræftet ved en høitidelig dom av helvetes høiesteret med Pluto eller fanden selv til formand.

I og for sig farer ikke Cromwell mere ilde i disse satirer end de andre fremstaaende puritanere. Det sprog som blev brukt imot hver især, var jo av den art at det ikke kunde bli værre. Men i kraft av sin dominerende stilling blir Cromwell fra slutningen av 1640-aarene, likesom Pym tidligere, typen paa en slags overoprører og et hovedtema for satiren. Fordi royalisterne frygtet ham mest, hatet de ham mest, og forargelsens bølger slog høiest imot denne klippe.

Som ventelig kan være, er det billede satirerne gir av Cromwell, næsten skjult under hatet og bakvaskelsen. Dog findes mangt et glimt av den uforfærdede officer og den myndige personlighet, som kunde holde de uregjerligste elementer i age. Set under karikaturens synsvinkel skimtes ogsaa andre træk av den historiske Cromwell: hans kristelige selvfornedrelse, hans overtalelseskunst, letrørthet til taarer (noget han hadde tilfælles med mange av de ledende puritanere), og hang til høitidelige forsikringer om sin personlige uegennytte. Naar satirerne vil karakterisere ham ved disse træk, er det i den hensigt at klargjøre for gud og hvermand hans nedrige hykleri. I alle fiendtligsindede skrifter fra samtiden, enten de skrev sig fra royalister eller uforsonlige republikanere, er hykleri den egenskap som fremfor alle tillægges Cromwell. Hykler kaldes han fra første stund av, og det gjentages ufortrødent aar ut og aar ind. Cromwell brukte, i lik-

Digitized by Google Original from PENN STATE

het med alle sine trosfæller, Guds ord til at forklare eller retfærdiggjøre enhver av sine handlinger, og verden var dengang som nu mistænksom overfor saadant. Dypere set har denne almindelige opfatning hos hans fiender sin aarsak i at Cromwell i virkeligheten mere lededes av begivenheterne end han selv ledede dem. Dette er ikke stedet for en utvikling av Cromwells karakter; dog bør et fremherskende træk nævnes: naar en vanskelig sak maatte løses, var han længe i uvisshet om veien og maaten, og søkte ivrig raad hos forskjellige mænd. Saa kunde han pludselig slaa til, under øieblikkets inspiration, med avgjørende, forfærdelig kraft. Det er ikke underlig at mange som hadde været vidne til hans forutgaaende usikkerhet, har været tilbøielige til heri at se beregnende list.

Rolv Laache.

I citaterne er retskrivningen modernisert med undtagelse av de tilfælde hvor den oprindelige ortografi betegner en forskjel i uttalen. De opgivne titler derimot er nøiagtig gjengit; dog er der intet hensyn tat til den vilkaarlige bruk av smaa og store forbokstaver.

Av den meget sparsomme videnskabelige litteratur om balladerne er følgende benyttet:

W. Chappell: Popular music of the olden time I–II (1855–1859).
H. Morley: Memoirs of Bartholomew fair (1859).
The Roxburghe ballads I. (1871). ed. by W. Chappell. Introduction.
The Shirburne ballads 1585–1616 ed. by A. Clark (1907). Introduction.
C. H. Firth: The reign of Charles I. (1912) i «The transactions of the royal historical society», 3. ser. vol. VI.
. . — : Ballads and broadsides i «Shakespeare's England», II. (1916).

Forøvrig har jeg gjort flittig bruk av de vigtigste verker om periodens historie, især Gardiner's og Firth's, samt «Dictionary of national biography».

Fra et studieophold i Oxford er jeg professor C. H. Firth særdeles taknemlig, fordi han av sin overordentlige lærdom med utrættelig elskværdighet har git mig oplysninger, som jeg paa anden maate vanskelig eller slet ikke kunde ha erhvervet.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

ET UNGDOMSARBEJDE AF A. M. SCHWEIGAARD

I Slutningen af Oktober 1833 drog den unge A. M. Schweigaard fra Norge til Udlandet for med offentlig Understøttelse, som det hedder i hans Ansøgning, «ved en Rejse i Udlandet at udvide min Kundskab i Retsvidenskaben og de dermed beslægtede Discipliner».[1] Over Lund og Greifswalde ankom han d. 27. Nov. til Berlin. Her opholdt han sig, stærkt sysselsat med at sætte sig ind i tyske Forhold paa snart sagt alle Omraader, i fem Maaneder, indtil han ved Vintersemestrets Slutning d. 29. April 34 tog over Halle, Leipzig, Dresden, Wien, München, gennem Tyrol og Schweiz, over Genf til Paris. De tyske Forhold, der paa saa mange Omraader endnu stod i Spekulationens Tegn, behagede langt fra Schweigaards klare Aand, og i Paris forfattede han da, vistnok paa Heines Tilskyndelse, i Slutningen af Aaret 1834 en Afhandling om den tyske Filosofi, som under Titlen «De la philosophie allemande» blev trykt i det franske Tidsskrift «La France Littéraire», 1835.

Denne Afhandlings Indhold er saa friskt, selvstændigt og vægtigt, dens historiske Stilling saa bemærkelsesværdig, dens Skæbne har i ydre Henseende været saa besynderlig og Betydningen af de deri udtalte Anskuelser i historisk Henseende saa vidtrækkende, at det endnu vil være af baade juridisk og filosofisk Interesse at dvæle ved dette Arbejde.

I.

Om det Indtryk, de tyske videnskabelige Forhold gjorde paa Schweigaard — den Sindsstemning, de satte ham i — da han kom

[1] Aubert: Schweigaards Barndom og Ungdom, p. LXXIV.

Digitized by Google Original from PENN STATE

«in medias res», faar man fyldige Oplysninger i nogle Breve, han skrev, fra Berlin og Paris, til sin nære Ven og Aandsfrænde, Digteren Welhaven. Man faar her overalt Indtrykket af, at det er en usædvanlig tidligt moden, selvstændig og kundskabsrig ung Mand, der bedømmer.[1] — Den 5. Dec. — altsaa blot 8 Dage efter Ankomsten til Berlin — hedder det nu: «— Jeg har besøgt en Del Forelæsninger, iblandt andre ogsaa en Gans, som er Jurist og et Stykke af en Hegelsk Filosof. Han var mig forhen ikke ganske ubekendt og forekom mig allerede af de faa Udtalelser, jeg kendte af ham, at være en yderst mistænkelig Person, og denne Mistanke har allerede fuldeligen stadfæstet sig. At saa plump en Charlatan skal staa paa et Katheder og spille en af de første Roller ved Europas første Universitet, er dog at fortvivle over. Jeg har hørt ham tvende Gange, hvor han udspyede en saadan Masse af Usands med en saa grændseløs Frækhed og Selvbehag, at min moralske Følelse oprørtes i sit Inderste. Man fordrer dog af en Markskriger, at han ved en vis Behændighed i sine Kunstgreb skal skjule Bedrageriet; men her ligger Charlataneriet saa aabenbart, at man kan føle paa det ved hver en Glose, som gaar ud af hans Mund, og det vil dog sige meget at være en Tysker og have dette Sprog, der er saa vel skikket til Mystifikationer, at man kan gøre sig rent usynlig ved barokke og sesquipedale Sammensætninger — og dog spille sin Rolle saa slet. Manden har et proppet Auditorium, der villigen applauderer ham. En anden Hegelianer, Henning, Redaktør af Jahrs. f. wiss. Cr., har jeg ogsaa hørt, dog ikke over nogen streng filosofisk Materie. Han havde dog en ganske fornuftig Tankegang og saa ud til at være et ganske sundt organiseret Hoved, men havde dette ulyksalige Hang til at sige de ringeste Bagateller i abstruse Vendinger og skjæve Terminologier. Forresten en homo sordidus. Dog, jeg er paa gale Spor, idet jeg af Selvforglemmelse forbigaar det, som kunde have mere Interesse for Dem end de obscure Personer. Hos Steffens har jeg naturligvis først og fremst aflagt Besøg. At dog store eller rettere sagt mærkværdige Personer taber saa meget ved personligt Bekendtskab! Dog hos mig har Steffens egentlig intet tabt; thi jeg har forhen ikke havt andre Tanker om ham end for Øjeblikket. Naar De tænker Dem Øhlenschlægers Hang til at docere, hans visse

[1] Se saaledes ogsaa den kostelige, overlegne Karakteristik af H. C. Andersen, i Brev til Welhaven fra Wien 18/6 1834 (Aubert p. 137 f.).

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Besked om alt, hans barnlige Selbstgefälligkeit, men ogsaa hans Humanitet og Velvilje, saa har De et omtrentligt Billede af Steffens. Men jeg er vis paa, at Steffens selv ikke vilde være fornøjet med den Rang at være den største Filosof blandt Digterne eller den største Digter blandt Filosofferne, og dog havde man vel da heller givet ham for meget end for lidet. Ogsaa hans Forelæsninger har jeg hørt, først noget, som skulde være Indledning til Naturfilosofien, hvor han saa ex tempore fremsatte, hvad Aanden gav ham at tale — men Aanden var den Gang ikke ret villig — en anden Gang over den saakaldte Antropologi for et talrigt Auditorium, ikke uden Interesse. Naar jeg tænker mig Heines sidste Skrift om den tydske Digtekunst, saa kan jeg saa fuldkommen sætte mig ind i hans Tankegang og er saa forvisset om, at han har skrevet ud af sit Hjertes inderste Overbevisning, at jeg høiligen respekterer hans moralske Charakter, og var Heine her, skulde jeg blive hans Bekjendt og Ven, hvad det saa skulde koste.»[1] — Man ser af dette Udtog — som for Charmens Skyld maatte gengives ordlydende — hvor harmfuld Schweigaard i første Øjeblik føler sig, og hvorledes han skærer lige til og rammer godt. Og man ser tillige, hvorledes Schweigaard allerede her udtaler sin Ærbødighed for Heinrich Heine.

I Paris erfarer han, at der er ikke liden Fare for, at den tyske Spekulation skal vinde Indgang. Han irriteres yderligere, medens han p. d. a. S., som Afhandlingen viser, efterhaanden dog har faaet den Overbevisning, at der ikke saa meget er Tale om «Frækhed og Bedrageri» som om et mægtigt Selvbedrag, en kolossal Illusion. — Om den umiddelbare Tilblivelse af Afhandlingen fortæller han nu i et Brev til Welhaven,[2] skrevet Juleaftensdag 1834, Dagen før hans Afrejse fra Paris — et Brev, som begynder med en hjertelig Lykønskning til Welhaven i Anledning af dennes Fuldførelse af sit berømte polemiske Digt, «Norges Dæmring»: «— Jeg er bleven opholdt fra at skrive Breve af en lignende Grund som De. For nogle Uger siden kom jeg ved en Samtale med Heine paa den Ide at skrive en Artikel om den tydske Filosofi; det er næsten 14 Dage, siden den var færdig; men min ulæselige Haand gjorde det nødvendigt at faa den afskrevet, efter at den var antagen efter det, som jeg læste op for Redaktionen, og denne Kopiering har optaget saa megen Tid og indgivet mig saa megen Ækelhed for at skrive, at jeg virkelig

[1] Aubert p. 119 f.
[2] Aubert p. 159 f.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

har været saa undskyldt som noget Menneske. Først idag blev jeg ganske færdig med den. — — Nu bliver den trykt i Begyndelsen af Januar i Maanedsskriftet «France literaire». Jeg er hjertelig glad, at jeg er ganske færdig med dette Arbejde. Her er koldt at skrive, da de her brugelige Kaminer i det højeste er tjenlige til at varme sine Fødder ved; ingen Skrivepult har jeg heller; havde De set mig sidde skrivende i min gamle Kavai, saa vilde De have havt ondt af mig; imidlertid er Artiklen bleven varm nok under denne ydre Uhyggelighed.»

«Artiklen» var «varm» nok — hvad det følgende skulde forsøge at give en Smule Begreb om.

II.

Det gik i Schweigaards Hjemland saaledes, at medens de Anskuelser, dette Arbejde gav Udtryk for, efter Schweigaards Hjemkomst i Begyndelsen af 35 og hans umiddelbart derefter paafølgende Ansættelse ved Universitetet gik deres Sejersgang indenfor det juridiske Fakultet og indenfor norsk Retsvidenskab fejede bort de Spor af hegelsk Tankegang, som havde vist sig,[1] gik der en Menneskealder, før man fik nogen egentlig Kundskab om Tilstedeværelsen af denne Schweigaards Afhandling om den tyske Filosofi og om Indholdet deraf. Et Eksemplar skal være fulgt med en Indberetning om Rejsen fra Schweigaard til Departementet. Men dette Eksemplar bortkom.[2] Først 1883, 13 Aar efter Schweigaards Død, gav E. Hertzberg i sit i Anledning af Rejsningen af Schweigaards Statue udenfor Universitetet udgivne Skrift: «Professor Schweigaard i hans offentlige Virksomhed» en Karakteristik af Afhandlingens Indhold. Ogsaa i det samme Aar af Aubert udgivne Skrift: «Anton Martin Schweigaards Barndom og Ungdom 1808—1835; Breve og Erindringer» vil man (p. 214 ff.) finde et kort Referat med Uddrag af Afhandlingen. Men først 1904 kom Afhandlingen i dens Helhed for Dagen i Norge, i fortjenstfuld Oversættelse af Professor Arne Løchen. Den findes i: Anton Martin Schweigaard: Ungdoms-Arbejder (udg. af O. Jæger og F. Stang), p. 237—300. Den følgende Oversigt over Indholdet støtter sig til denne Oversættelse. —

[1] Saaledes i Stangs Forelæsninger over Retsfilosofien (se Aubert, p. LV), som dog i anden Henseende var fortjenstfulde (F. Stang i Universitetets Festskrift 1911, II p. 86).

[2] Se Hertzberg: Schweigaard p. 13.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Den tyske Filosofi har, rig paa Løfter udad og indad som den er, i Frankrig vakt Forhaabninger. — Vil disse blive opfyldte?

Hvad er den egentlig, den Filosofi, som efter Tyskernes Mening er Udtrykket for deres Væsen, den tyske Filosofi, som gennemtrænger Universet og gennemskuer Gud, som ikke kender Grænser, Tvivl eller Dunkelhed, som gaar ud fra Intet, forudsætter Intet, frembringer Intet, denne Filosofi med de store Løfter og de evindelige Indledninger, denne Filosofi, som fordærver Sproget og ødelægger Tænkningen, og som i sit Væsen er skolastisk, er en blot og bar Ordfilosofi? Hvad er den?

Det er muligt under eet at tale om den tyske Filosofi. Thi hvor meget end de enkelte Systemer indenfor den — ikke just kriges indbyrdes — men fornemt, og her særlig Hegel, har bestræbt sig for at gøre sig eksklusive, saa har de dog alle deres Næring fra den samme Kilde, og flyder alle — fra Kant til Hegel, begge medregnede (siger Schweigaard udtrykkeligt) — paa den samme Forudsætning. Deres fælles Punkt er det vilkaarlige, er Aandens Anarki. Deres Anmasselse er den, at de vil skabe Sandheden og ikke lære den at kende, at de sætter deres Ideer i Virkelighedens Sted og personificerer, ja, guddomliggør deres Abstraktioner og fornægter den Kilde, de skriver sig fra.

Schweigaard slaar straks ned paa det afgørende Punkt: den tyske «Fornuft». — De tyske Filosoffer bygger paa en «Kendsgerning», en Antagelse, som er en Tilsnigelse, et Postulat — ganske vist deres Systemers conditio sine qua non, men ikke desto mindre en psykologisk Fejltagelse — nemlig om en ejendommelig Organisation af den menneskelige Natur. De udstyrer Sjælen med en aktiv og skabende Evne, som, uden at berige sig med Kendsgerninger og Erfaring, fra sig selv udleder Ideer, som ved en forud indrettet Harmoni, med en Sandhed af en højere Orden svarer til den ydre Virkelighed. Den rene Tænkelighed er for dem den objektive Sandhed. Forstandens Modsætning, den tyske Fornuft, det vigtigste Grundlag for den tyske Skolastik, er en særegen sjælelig Evne, som gennemtrænger Tingenes sande Væsen og bemægtiger sig det Absolute, er det Absolute selv eller dets umiddelbare Aabenbarelse og er Kundskabens oprindelige Lys; den er Udtrykket for alt som er og alt som bør være, anskuer alt i dets absolute Enhed, abstraherer fra Tiden og Rummet, kender ikke Grænser eller Tvivl; den er paa een Gang subjektiv og objektiv — er kortsagt: 1) Menneskets sande Væsen,

Digitized by Google Original from PENN STATE

2) Tingenes sande Væsen samt 3) det Punkt, hvor begge falde sammen. Og denne Fornufts «Bevægelse» ɔ: Udlægningen af den Tekst, som oprindelig er indskreven i den, Fortolkningen af dens «Orakeludsagn», det er Spekulationen, den eneste mulige Maade at filosofere paa paa tysk Maner. — «Er ikke — udraaber Schweigaard — denne saa rigt privilegerede Fornuft et uhyre Postulat, et daarende Løfte, en Antagelse, som kan retfærdiggøre det Vilkaarlige!» «— hvad er denne Fornuft, denne Forstand, af hvilke vekselvis den Ene gør et Fradrag i den Andens Autoritet? Sikkerlig er Intet saa egnet til at give Tænkningen en falsk Retning som at vænne den til at spærre sig inde i saadanne stereotype Abstraktioner.»

Idet Schweigaard gaar videre i sin almindelige Oversigt over den tyske Filosofis Væsensmærker, rammer han endnu et Par væsentlige Punkter.

Naar de tyske Filosoffer, siger han, saaledes mener at kunne vide alt, at kunne konstruere Virkeligheten a priori — «hvad gør de saa af Erfaringen?» Her er det, den tyske Filosofis radikale Modsigelse ligger. «Erfaringen er det, som plager Filosofferne; den er noget, de gerne vilde skaffe ud af Verden for at have tabula rasa; den er for dem Medusa-Hovedet. — — Derfor var det, en hegelsk Filosof sagde ved Begyndelsen af en Forelæsningsrække: «Al sand Filosofi begynder med at tilintetgøre Forstanden.» Derfor er i Tyskland empirisk Filosofi et Skældsord.» — Men det hjælper ikke. Erfaringen, og Erfaringen som Erkendelseskilde, kan man trods alle Bestræbelser ikke komme udenom, og herved opstaar da de skæbnesvangre Modsætninger mellem Fornuften og Forstanden, Ideen og Begrebet, Intuitionen eller den intellektuelle eller absolute Anskuelse og Erfaringen, Spekulationen og Empirien — med de tilsvarende fagvidenskabelige Klassifikationer — «en Dobbelthed», siger Schweigaard, som indeholder en Modsigelse og ikke lader sig tænke, og som ender med at umuliggøre Filosofien, idet den nødvendigvis indfører en Viden af første og af anden Orden. Og dette Uvæsen sniger sig ødelæggende ind ogsaa paa de øvrige videnskabelige Omraader i Tyskland. — Schweigaard siger om alt dette de i vor intuitionslystne Tid bemærkelsesværdige Ord: «Naar man siger, at der er en Erkendelse par excellence, højere end den, som stammer fra Erfaringen, Iagttagelsen og Refleksionen over det Eksisterende i alle de Forhold, som er Genstand for Iagttagelse, saa erklærer man

Digitized by Google
Original from PENN STATE

herved, at denne sidste Erkendelse er Intet, hvilken Omskrivning af Dogmer man end bruger for at skjule Modsigelsen.»

De tyske Filosoffer har gjort sig megen Møje med at forlige det uforligelige. Kant, som først afgjort fastslog Modsætningen mellem Fornuften og Forstanden, indførte et Koordinationsforhold mellem dem, idet han anviste hver sit Omraade. Men dette Arrangement er umuligt, siger Schweigaard, fordi det er en ren Illusion at antage reelle Grænser mellem de to Omraader, mellem det, som er, og det, som bør være — hvad Kants egne positive Skrifter noksom viser, idet Kasuistiken her gør Fornuftregelen til intet, og Fornuften saaledes bliver noget sekundært. Fichte, Schelling og Hegel indfører da et Subordinationsforhold mellem Spekulationen og Empirien, Ideen og Naturen, Fornuften og Forstanden, saaledes at kun de førstnævnte giver Adgang til virkelig Erkendelse. «Men de kunne drive denne foregivne Spekulation lige til det latterlige: det forbliver dog altid umuligt at skjule, at de Udsagn, som de udgiver for Deduktioner a priori, alene er tilsnegne Resultater af forudgaaende Abstraktioner, naar de have gjort nogle Skridt udenfor disse tomme Almindeligheder, som er modtagelige for alle de Betydninger, som man vil udstyre dem med.» — For nu at skjule denne mislige Stilling til Erfaringen, druknes alt i Mystik, i en tom Ordleg, og den tyske Filosofi viser herved sin fuldt ud skolastiske Karakter: som Skolastiken havde sin deus ex machina i Troen, saaledes har den tyske Filosofi sin i «Apotheosen af den Abstraktion, som de par excellence kalder Fornuften».

Men hvad er nu Konsekvensen blevet af alt dette? — Jo, siger Schweigaard, og peger atter her paa et afgørende Punkt, «ved at opstille som fundamental Kendsgerning, at de er begavede med en Clairvoyance, som gennemtrænger Universet eller er identisk med Virkeligheden, har de udvisket Forskellen mellem den blotte Mening og Sandheden. De kan hverken overbevise eller overbevises. Den tyske Filosof er ikke længere den gamle Hædersmand af en Filosof, som, samvittighedsfuldt, tilstod sin Begrænsning og skelnede mellem, hvad han vidste og hvad han ikke vidste, udtalte sig hypotetisk og indrømmede, at der var Tilfælde, hvor det Givne ikke var nok udforsket og ikke tilstrækkeligt til at give et sikkert Resultat. Den tyske Filosof er «Guds Organ par excellence», han er Midleren mellem denne Verden af Fænomener og den anden Verden, som i eminent Forstand er virkelig — han er den profeterende Apollo, som ikke alene kender det ukendte, hvilket man gerne kan

Digitized by Google Original from PENN STATE

indrømme ham, men som ogsaa forstaar det kendte paa en aparte Maade, idet han «øser af en Kilde, som tilhører ham alene, hvilket man i Videnskabens Interesse aldrig kan anerkende». (Udh. her og i det flg. af mig).

Schweigaard gaar dernæst løs paa de tyske Filosoffers Begrundelse af eller Forsvar for den spekulative Filosofi. Ved dens Ræsonnement: at Erfaringen, hvor udstrakt den end er, aldrig kan give den absolute Sandhed, den absolut sikre Erkendelse, men stedse, ogsaa i sidste Instans, bygger paa Betingelser, der betegner Relativiteten, og ikke kundgør sig for den tænkende som bærende Nødvendighedens Præg, men tværtimod for den tænkende trods alt fremstille sig som tilfældige — stiller de Menneskeheden overfor et fælt Dilemma. Thi dersom nu det Absolute ikke træder frem ved en umiddelbar og indre Aabenbaring, saa gives der jo ikke nogen Viden, som er absolut, nødvendig og utvivlsom; der gives ikke Filosofi. «Altsaa maa man enten mistvivle om Filosofien, eller man maa indrømme Muligheden af en primitiv Aabenbaring.» — «Det er dette Dilemma, disse Filosoffer bruge som Skræmsel for at tvinge de genstridige til at fæste Lid til dem, af Frygt, om ikke af Overbevisning —» et argumentum ad hominem, af hvilken Grund man da ogsaa har kaldt den tyske Filosofi Tros-Filosofi i Stedet for Sandheds-Filosofi: «For en paastaaet Trang til at kende den første Aarsag til alt er det, at man substituerer Besiddelsen af denne Viden selv. Hvad frygteligt — udraaber Schweigaard, og her faar man hans videnskabelige Trosbekendelse — skulde der være i at vedkende sig, hvad det dyberegaaende Kendskab til den menneskelige Natur, Menneskeslægtens Historie, den tyske Filosofis Historie, er samstemmige om at bevise, nemlig, at tilsidst Grundlaget for den objektive Videns Sikkerhed er det almindeligste Resultat af den almindeligste[1] Induktion, at Naturen er konstant, at under de samme Betingelser, paa samme Trin af objektiv Udvikling den samme Virkning realiseres, det samme Fænomen træder frem; at Naturen saaledes er fornuftig, at det er nødvendigt at raadspørge den for at vide, hvad den siger; at vi ikke beherske den uden ved at adlyde den —». Hvis de tyske Filosoffer virkelig er begavede med et saadant højere Lys, som de paastaar, hvorfor beviser de da ikke dette ved at lade Lyset spille paa de mangfoldige

[1] ɔ: den mest omfattende.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

underordnede Spørgsmaal, hvor der endnu hersker Mørke og Uklarhed. Kunde de sprede Lys her, vilde alle tro paa deres Evne. Men her er netop det Skær, den tyske Filosofi strander paa.

Efter denne almindelige Oversigt over den tyske Filosofis Karakter søger Schweigaard at belyse denne nærmere ved en mere speciel Fremstilling af Hovedfaserne i den tyske Filosofis Udvikling fra og med Kant. Ogsaa her siges der, ved Siden af et Par Skævheder, mange rammende og bidende Ord.

Efter Schweigaards Opfattelse begynder den tyske Filosofis kapitale Vildfarelse allerede hos Kant. Det Kantske System, som ved sin Lære om, at Tingen i sig selv er utilgængelig for menneskelig Erkendelse, at «absolut Viden» blot er en tom Indbildning, er saa fortjenstfuld, har dog ved selve Udviklingen og særlig ved den videre Udførelse store Svagheder og Brøst og afgiver Støttepunkter for farlige Konsekvenser. Selve hans Fremstilling er lidet heldig. Schweigaard siger morsomt, at han «forsvarede Erfaringen med den scholastiske Metode i Stedet for at bekæmpe Scholastiken med Erfaringens Metode». Dernæst gav han Sjælen en vis oprindelig «Prægning» — de Kantske «Former» — og, sidst men ikke mindst, han gjorde sine egne Doktriners Strid uforsonlig, idet han opfandt en egen praktisk Fornuft, som ved en umiddelbar Clairvoyance bestemmer de menneskelige Handlinger og udtaler sig kategorisk — hvorved han faktisk ikke kan indrømme Nødvendigheden af en Tankeproces for at afgøre, hvad man bør gøre eller undlade, og herved, siger Schweigaard med betydningsfulde Ord, overser han det, at man moralsk ikke kan anse som identiske alle Handlinger, som paa Grund af en ydre Lighed gaar ind under samme Formel, han agter ikke paa, «at der ikke er to Handlinger, som fra moralsk Synspunkt er absolut identiske». — Og fra denne Fornuft til en, som optager alt i sig og opbygger Verden, er der kun eet Skridt — som med Lethed tages i det Øjeblik, man ser bort fra den fortjenstfulde Del af Kants Filosofi.

Dette gjorde Fichte. Han «opstillede den foregivne intellektuelle, indre eller absolute Intuition som universel og udelukkende Kilde for Erkendelsen». Han lod denne Erkendelse «sætte» de ydre Genstande som dens blotte Emanationer. «Det Ordet «sætte» er de Vises Sten hos Tyskerne, uden hvilket man ikke kan tale paa tysk Vis om Filosofi.» Og det er ogsaa særdeles karakteristisk, fordi det betegner, «at Tyskernes Maade at filosofere paa er at forudsætte

Digitized by Google
Original from PENN STATE

og at udgive disse Forudsætninger for Virkeligheden». «Det er fordringsfulde og affekterede Udtryk saaledes som hele den filosofiske Terminologi er hos Tyskerne, som mener at have udviklet deres Sprog, der er universelt i sin Organisation og uendelig perfektibelt, ved at gøre det bizart og unaturligt, koket, ikke som en ung Pige, men som en gammel Professor.» — Efter en kort Udvikling af Principet i Fichtes antitetiske Metode, hvorefter Jeget, den absolute Personlighed, i sine Aabenbaringer giver den eneste rette Virkelighed — medens den Autoritet, Erfaringens Resultater nyder, er Nul, tilføjer Schweigaard: «Se, dette er, hvad de vilde, og hvad nu alle vil: De vil, at man skal give dem Tilladelse til at unddrage sig Naturens Vidnesbyrd, forat de ukontrolleret kan skjule Resultaterne af en forudgaaende Erfaring under Formen af guddommelige Inspirationer.»

Hvad bliver der af den ydre Verden efter Fichtes System? Ja, det er et Spørgsmaal, siger Schweigaard, som man kan disputere om i al Evighed. Det er det særegne ved saadanne Skygger af Fiktioner, at man af dem kan gøre, hvad det skal være. Den Fichte'ske absolute Idealisme er den afmægtigste af alle Filosofiens Vildfarelser, den er «Opgivelsen af Haabet om Viden».

Mod denne Fichte'ske «Arrogance af Jeget, som fortærer Alt og sætter Naturen i et absolut underordnet Forhold», reagerer Schelling. «Schelling beholdt som Arv fra sin Forgænger Hypotesen om den oprindelige verdensomfattende Clairvoyance, som han betegnede ved Ordet intellektuel Anskuelse. Det er den ændrede Anvendelse og Brug af denne Ønskekvist, som er Særkendet for ham.»

Efter nu at have udviklet Schellings Anvendelse af «Ønskekvisten» til at danne Identitetssystemet, spørger Schweigaard, om den absolute Identitet nu blot er Betegnelsen for det uigennemtrængelige Mysterium, eller den er Forklaringen af det. «Er den blot det mest almindelige Udtryk for den mest omfattende Abstraktion, eller er den Resultatet af en højere Clairvoyance?» Han ved vel, at det er Kontrabande i den tyske Filosofi at fordre en Udredning. Men det faar ikke hjælpe. Man kan ikke lade sig nøje med tomme Ord. Schweigaard siger her Ord, som kan gælde alle «Identitets»-Opfattelser: «Man kan gerne kalde det Forhold, at alle Genstande i Universet er sammenkædede, den absolute Identitet, og man kan stille i Modsætning dertil Udviklingen af Fænomenerne som Formerne for dens Manifestation, forsaavidt man ikke giver det

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Udseende af, at man ved disse Abstraktioner har gjort forstaaelig den sidste Aarsag, de sidste Betingelser for alt det, som er, og som lader sig til Syne, hvilket man ikke mere har gjort, end den traditionelle Metafysik har gjort det ved Doktrinerne de substantia og de modis, som siger det samme som denne Filosofis Udtryk.» Om Schellings Lære specielt som Naturfilosofi siger Schweigaard træffende: «Det er denne dens Anvendelse, som har fremskyndet dens Forfald i den almindelige Mening, fordi den nære Afstand til mere detaillerede Spørgsmaal har lettet Kontrollen med en Lære, som, hvis den i nogen Tid vil opretholde den Pretension, at den henter sin Viden fra en transcendental Anskuelse, aldrig bør fjerne sig fra disse Almensætninger, hvis Clairobscur fremviser Genstandene kun i et Halvlys.»

Lige overfor den Schellingske Lære om «Polariteten» — at han spalter Identiteten i «modsatte Aktiviteter, uden at Enheden skulde tabes, fordi denne Adskillelse alene var Refleksionen af den absolute Identitet» — hævder Schweigaard, at det, det gælder, ikke er «at finde de mest passende Ord for at betegne det Uforklarlige». «Det Problem, som skal løses, er at gøre forstaaeligt, hvorledes dette Absolute kan reflektere sig, hvorledes denne Identitet kan aabenbare sig i en Uendelighed af forskjellige Ting. Og i denne Henseende vil man i denne Lære ikke finde nogen som helst Oplysning —.» Det er den gamle Uvane at betragte som et Fremskridt i Tanke det, som alene er et Fremskridt i Ord. De bærer sig ad, som om Sætninger, der er rent problematiske og som fra først af er opstillede som saadanne, ved gensidig Gnidning(!) nogen Sinde kunde frembringe andet end et Resultat lige saa usikkert som de givne Størrelser selv. Enhver kan gøre den Indsigelse, «at han forgæves plagede sig for at faa ind i sit Hoved, hvorledes det var muligt, at en Uendelighed af forskellige Ting kunde udgaa fra dette a = a, fra denne tomme Identitet, fra denne evige Hvile». — For at tilintetgøre denne Indsigelse maatte man fjerne den Schellingske intellektuelle Anskuelse som et Begreb om Erkendelse af det Absolute som Genstand; «det var nødvendigt ganske at udslette Forskellen mellem Erkendelsen og Genstanden, man maatte saaledes inkorporere det Absolute i Ideen og Ideen i det Absolute, at der ikke mere var noget, man kunde hænge sig ved».

Og Manden for dette blev saa Hegel. Ved Hegel, «denne Ypperstepræst i Haarkløveri og Trakasseri», siger Schweigaard, idet

Digitized by Google
Original from PENN STATE

han citerer illustrerende Stykker af «Phänomenologie des Geistes» — er den tyske Filosofi naaet frem til et Punkt, som er diametralt modsat det, som Kant med saa meget Bifald havde stillet sig paa. «Kant viste som Resultat af sin Undersøgelse Umuligheden af at erkende Tingenes absolute Væsen (Tingen i sig selv); Hegel fremsatte som Udgangspunkt Eksistensen af en saadan Erkendelse. Det er Fremskridtet.» Hegel mener, at Erkendelsen kan afgøre, hvorledes det Samspil af Kræfter, som man betegner med Navnet Ting, virker i deres Totalitet, naar denne betragtes som staaende udenfor de Relationer, hvorpaa deres gensidige Forhold beror. Den Fuldkommenhed, som Hegel mener at have givet sin Læres System, er, som han sagde, en Fuldkommenhed i Formen. Schelling har i Følge ham givet det absolute Indhold af Filosofien. Men derved at han satte den filosoferende Aand udenfor de Problemer, som skal løses, har han ikke bragt den fulde Enhed i Stand mellem Erkendelsen og Genstanden. Den Form, Hegel har opfundet, er nu en Form i eminent Forstand: den er en Form, som paa samme Tid er Indholdet; den er den argumenterende Tanke, som skrider frem ved sin egen Dialektik; den er en Metode, ifølge hvilken Kundskaben kommer af sig selv.

Hegels Filosofi nærmer sig, lige til Udtrykkene, til den gamle Skolastik; han har fornyet Striden mellem Nominalister og Realister. Ifølge Hegel er Begreberne objektive og udgør Tingenes sande Væsen, medens Forholdet jo er det, at de blot er almindelige Synspunkter, under hvilke man af praktiske Grunde har ordnet Fænomenerne — en Operation, som jo faar tydeligt Udtryk i Sproget. «I Stedet for at sige, at den individuelle Virkelighed aldrig helt kan gaa op i Begreber, og at derfor Begreberne blot er ufuldstændige Tegn for Tingene, sige de: de individuelle Bestemmelser kan ikke optages af almindelige Begreber, følgelig er de ikke virkelige. Dette er de gamle Chikanerier med Substans, Væsen, Entitet, Hypostaser, Accidenser, Modi, som alene er vilkaarlig løsrevne Stykker af Naturens Enhed. Hvem ser ikke, at hvad man kalder uvæsenligt, accidentelt, i Modsætning til Andet, blot udtrykker et Forhold til de almindelige Synspunkter, efter hvilke man har systematiseret Tingene og Fænomerne, uden at dette angaar Virkeligheden selv? Hvem vil for Alvor sige: Dette kan strengt taget ikke udtrykkes ved almindelige Begreber, altsaa er det ikke virkeligt?» Træffende slutter Schweigaard saaledes: Dersom Hegel blot havde villet give en Beskrivelse

Digitized by Google
Original from PENN STATE

af Fænomerne betragtede fra et almindeligt Synspunkt, en Gruppering, Klassifikation, saa kunde man sige, han havde naaet sit Maal; men da vilde ingen have agtet derpaa, fordi man vilde have fundet, at denne Anordning var den vilkaarligste, den tammeste, den betydningsløseste, som kunde tænkes; man vilde se, at intet er vundet derved, at man har sønderstykket Virkeligheden i forskjellige Grader af Eksistens, man vilde se, at man efter at have fulgt Hegel i Virkeligheden vilde finde alle Problemerne hvilende paa samme Sted som forhen. —

Efter saaledes at have gennemgaaet den tyske Filosofis Udvikling tænker Schweigaard sig det Spørgsmaal stillet: Kan man da ikke slaa denne Filosofi til Jorden ved at anvende paa den det bibelske Bud: «Vis mig din Tro af dine Gerninger»? Jo, dette Middel har forlængst fordrevet denne Maade at filosofere paa fra England og Frankrig. «Men dette Middel er kun anvendeligt, hvor Videnskaben ikke er skilt fra Livet, hvor Videnskaben ikke danner et Rige for sig, men hvor man tænker i sit Studereværelse paa samme Maade som naar man staar overfor Publikum, og hvor man ikke aflægger sin individuelle Tanke, i det Øjeblik man stiger op paa et Katheder eller begynder at skrive en Bog.» Og Tyskland har endnu trods alt at gennemgaa nogle Kriser, før denne Tid er kommen.

Det følger af sig selv, at en Filosofi som den tyske ikke kan opvise et for den ejendommeligt Resultat. Dens Særkende er jo den Illusion, at den fra en oprindelig Clairvoyance kan drage Følgeslutninger, som alene er Resultaterne af en forudgaaende Erfaring. «Dette er Grunden til, at Indholdet af deres Doktriner ikke nødvendigvis maa være falskt, idet de, hvorledes de end tror sig indrettede, dog øser deres Kundskab fra den samme Kilde, som de fordømmer.» Hvad de har frembragt af Godt, har de m. a. O. ikke frembragt *som* Filosoffer, men *skønt* de var det. Og i Moralvidenskaberne har de nødvendigvis maattet forblive ganske golde. Her saa godt som noget Sted gælder det først og fremmest at bygge paa indgaaende Erfaringsiagttagelse. Nej, «man behøver kun at mindes Scholastiken i Middelalderen for at se, at der gives en Slags Filosofi, som begynder der, hvor Fornuften slutter».[1]

Kan nu virkelig den tyske filosofiske Skoles Stiftere være i god Tro? Ja, man har bestridt det lige fra den Gang, da Fichtes Lære

[1] «Fornuften» her aabenbart ikke i «tysk» Betydning, men i almindelig menneskelig.

Digitized by Google Original from PENN STATE

fremkom. «Imidlertid, siger Schweigaard — og man ser her, at han har forandret sin iltre Dom fra det første Berlinerbrev — imidlertid behøver man alene at kende denne Filosofis Udvikling og Vækst for at blive fri for enhver forstemmende Mistanke. Den tyske Filosofi er en Illusion, det er den hele Forklaring.» Man har ved det forannævnte tyske Dilemma, ved at gentage for sig selv den paastaaede Nødvendighed af en Viden af højere Orden, en betingelsesløs og absolut, efterhaanden opfødt «en Illusion, som til Slut bliver en fix Idé».

Thi den tyske Filosofi forstaas jo i Virkeligheden ikke! Beneke, en fortræffelig Mand, fortæller, at hans Lærer Bernhardi, en fortrolig Ven af Fichte som Menneske og som Filosof, havde gjort ham den Tilstaaelse, at han aldrig havde forstaaet, hvad Fichte havde skrevet, og hvad han havde sagt ham; «Hegel har sagt, at der var blot en eneste Mand, som havde forstaaet ham, og at i Grunden heller ikke denne havde forstaaet ham». Og Grunden hertil er let at se: de omskriver Problemerne og løser dem ikke — saa at man paa een Gang kan forstaa, hvad de vil sige, uden at forstaa, hvorledes det, som de siger, kan hæve de Vanskeligheder, som de har foresat sig at bortrydde. Det er en stor Cirkelgang, uden Spor af virkeligt Fremskridt.

Derfor har ogsaa de andre Videnskaber efterhaanden emanciperet sig mere og mere, og Filosofien, der burde tjene som Indledning og universel Metode, har ophørt at være en virkelig Videnskab i Tyskland — ogsaa fordi den selv, og her særlig Hegel og hans Skole, har stillet sig højst uvidenskabeligt overfor andre Videnskaber. Schweigaard siger her følgende smukke Ord — til Begrundelse af, at han om det Hegelske har brugt Ordet Koteri-Systemet: «— Jeg bruger denne Benævnelse, fordi der i denne Skole hersker en Banalitet, en Eksklusivitet, en Intolerance, en Sekt-Aand, som er uforligelig med en stor og stærk Videnskab, som vil gøre sig gældende ved det, den lærer, som vil forene Aanderne og ikke splitte dem.»

Schweigaard gaar endelig ind paa, hvad der vel kan være den psykologiske Forklaring paa den tyske Filosofis Udvikling. Han kommer ikke her, som man kunde have ventet, ind paa Romantiken i dens Helhed som Aandsretning, og unddrager sig herved den egentlige psykologiske Forstaaelse af den tyske Filosofis Udvikling. Men han slaar ned paa det tyske Ord og Begreb «Gemüth» og paa

Digitized by Google

Original from PENN STATE

den tyske «Anelse». — Det tyske «Gemüth» staar for Schweigaard ogsaa som en Slags tysk Abstraktion, af i Grunden udefinerligt Indhold og af strengt taget uoversættelig Karakter. — «Det er derfor, siger han triumferende, Tyskerne har tillagt sig en egen Evne, fordi de har et Ord, hvis Betydning ikke kan gengives alene ved eet, tilsvarende, Udtryk i de andre Sprog.» Og man har ment, at den af dette tyske «Gemüth» opstigende «Anelse» maatte nødvendiggøre en profeterende, en Tros-Filosofi. «Højst mærkelige Meninger» har man derom fremsat; «man har sagt og gentaget, at Filosofien var en rent personlig (subjektiv) Erkendelse, at denne revolutionære Gæringsproces selv var den sande Filosofi, at man maatte give Afkald paa Filosofien som virkelig Videnskab.» Hvorledes dette nu end forholder sig, saa har i hvert Fald de tyske Filosoffer i denne Henseende kun slet opfyldt deres «Mission». Nej, saa var jo Jacobi den allermest fremragende. Her har man virkelig en saadan Udstrømning fra en from Sjæl. Men efter ham har i saa Henseende alt ændret sig: «den teosofiske Mysticisme har antaget Form af scholastisk Mysticisme. I Sandhed, at søge Opbyggelse i de Hegelske Haarkløverier, Salvelse i hans blege og monotone Ordstrøm, Resignation i hans pedantiske Ufejlbarlighed, det er at ville det Umulige og dertil Noget, han aldrig selv har ment.»

Schweigaard indrømmer dog Madame de Staël, at man kan finde Varme, forsaavidt en «Løftning af Poesi» — som hun i sin Bog om Tyskland søger at vindicere den tyske Filosofi — enkelte Steder, som hos Fichte i hans Bog om Menneskets Bestemmelse og i hans «Reden», «men fremfor alt i Schellings Skole paa dens Blomstringstid». «Men, siger Schweigaard — og han rammer atter her et vigtigt Punkt, filosofisk og æstetisk — i den poetiske Begejstring, som ikke ytrer sig ved at skabe individuelle Skikkelser — den eneste Form, hvori Poesien kan leve — er der kun et Skridt fra det Sublime til det Trivielle, fra den brændende Begejstring til den pompøse Snakkesalighed, fra Mesterens Mønsterbillede til Sektererens Karikatur, og dette Skridt er taget for lang Tid siden. Manéren har parodieret sig selv, og efter den Fuldendelse, som Hegel har givet denne Filosofi, er der alene tilbage det tørreste og mest indtørkede Skelet, man kan tænke sig.»

Og den tyske Filosofi staar jo, naar undtages de skandinaviske Lande, faktisk isoleret. «Det franske Sprog er altfor modstræbende overfor det ufornuftige», siger Schweigaard galant. England og

Digitized by Google Original from PENN STATE

Frankrig har, naar alt kommer til alt, vægret sig ved at «købe den Illusion, at man var alvidende, med Offer af den eneste mulige Metode for at udvide vor Videns Kreds og tilintetgøre de Chimærers Herredømme, som Menneskeheden allerede har lidt nok af.»

Til Slut giver Schweigaard, som han siger sit Forsæt tro: «paa alle mulige Maader at kaste Lys paa det, som jeg bekæmper: den tyske Metodes radikale Falskhed,» nogle morsomme Efterligninger af de tyske «logiske» Udviklinger — for at vise, hvorledes man ved deres Hjælp kan, med lige Lethed, udlede, hvad man ønsker. Han beviser, ud fra Rettens og Statens «Idé», sukcessivt, at Republiken, at det absolute Monarki og at det indskrænkede Monarki er den bedste Regeringsform, den, som bedst svarer til Ideen, det sande virkelige. Det hele virker som et lille Causeri. Derpaa anfører han som Illustration til det foregaaende nogle ægte Prøver paa de tyske Filosoffers og Juristers (ɔ: Retsfilosoffers) Udviklinger (i Sandhed ogsaa kun lidet opbyggelige) — og slutter saa:

«Den tyske Filosofi har gjort meget ondt, den har ført mange gode Aander vild; det er paa Tide at gøre det af med den.» «La philosophie allemande a fait beaucoup de mal, elle a égaré beaucoup de bons esprits; il est temps d'en finir avec elle.»[1]

III.

Schweigaards Afhandling har, særlig fra et nordisk Synspunkt, ikke liden Interesse. Den staar som et værdigt Led i de Bestræbelser, som i adskillige Lande fra omkring Midten af 30'erne rettedes mod at frigøre Tænkningen fra den tyske Spekulations, specielt den Hegelske Filosofis, golde Aag.

Og specielt fra dansk Side er der Grund til ogsaa i denne Henseende at dvæle ved dette Arbejde. Den danske Tænkning har Æren af at have virket ivrigt med, og været blandt de første, i disse Bestræbelser. — Det er bekendt, at Poul Møller, som i en Periode af sit Liv maa-siges at have været en Tilhænger af Hegel — en Periode, som ogsaa omspænder hans Virksomhed i Norge — i de sidste Aar af sit Liv brød afgjort med Hegelianismen. Ikke blot mange af hans «Strøtanker», men ogsaa hans Afhandling «Tanker om Muligheden af Beviser for Sjælens Udødelighed» er

[1] Aubert p. 216.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Vidnesbyrd om en — til Dels direkte udtalt — Opposition mod den hegelske Tankegang. I Poul Møllers Dødsaar 1838 udgav dernæst F. C. Sibbern sine «Undersøgelser betreffende Hegels Philosophie», hvori han med personlig Varme og med logisk-videnskabelig Grundighed gaar løs paa Hegels Filosofi og blandt andet slaar ned paa den Hegelske Metodes saarbareste Punkt, dens «mislige Omgang med Kontradiktionsprincipet».

Lige overfor disse de tidligste danske Bestræbelser indtager Schweigaards Afhandling baade i Henseende til Tiden og paa anden Maade en smuk og selvstændig Plads. Paa et Tidspunkt, da hjemme i Norge den officielle Filosofi, med gamle Sverdrup som Repræsentant (om man kan kalde ham saa), endnu sov blideligt, i det Aar, da den Mand — nemlig Monrad — som gennem næsten hele Aarhundredet skulde give Hegelianismen en saa sørgelig fremskudt Stilling indenfor den norske Tænkning, begyndte sin akademiske Løbebane, paa et Tidspunkt endelig, da den danske Filosofi ikke mere end lige var begyndt at faa Øjnene op — paa dette Tidspunkt sad Schweigaard i Paris og skrev en «Artikel», som var et Varsko til Franskmændene: Pas paa, dette er ikke, som det giver sig ud for, den højeste Videnskab, men slet ikke Videnskab og — med meget faa Undtagelser — heller ikke Poesi. Det er Virvar og Vrøvl, det er, om ikke Charlataneri, saa dog et mægtigt Fata Morgana, et afmægtigt Selvbedrag, som i sin Konsekvens har ført til baade Banalitet og Intolerance!

Og paa anden Maade. — Naar de danske Filosoffer rejste sig til Opposition mod Hegelianismen, da skyldes dette først og fremmest — og et ejendommeligt dansk Træk vil her vistnok kendes — den hegelske Filosofis nivellerende Tendens i p e r s o n l i g Henseende. Det er først og fremmest til Hævdelse af det individuelt ejendommeliges Ret og Betydning, de drager ud. Her behøver man ikke at gaa saa langt frem i Tiden som til det Værk, der vel bibragte Hegelianismen Dødsstødet i Danmark, Kierkegaards «Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift», 1846, men den rent «personlige» Tendens er allerede fremtrædende og stærkt kendelig baade hos Poul Møller og hos Sibbern. Ligesom der ligger stærke «personlige» Motiver bag ved Poul Møllers Afhandling om Sjælens Udødelighed, og som der i hans Strøtanker stadigt stærkt spilles paa Personlighedens Strenge ligeoverfor Hegel, saaledes er ogsaa Sibberns Afhandling — og mange Ytringer i hans andre Arbejder støtter dette

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Indtryk — stærkt præget af Kampen mod Hegels Forflygtigelse af Personligheden, hans Fornægtelse af dens selvstændige Stilling og Betydning ligeoverfor «Verdensaanden», den objektive Fornuft. Den enkelte Personlighed skal vel i sig, paa sit lille Felt, «realisere det evig-gyldige», men derimod skal den ikke lade sig opsluge deraf. Det «Evige», det ideale, skal m. a. O. vise sig i individuel Skikkelse, lade sig repræsentere af den enkelte paa den med hvers Ejen dommelighed stemmende Maade. Derfor vender heller ikke Sibbern saa lidt som Poul Møller og Kierkegaard Vaabnene mod Hegels Forgængere. Tværtimod, Sibbern f. Eks. havde i sin Ungdom faaet saa stærke og afgørende Impulser fra Fichte, Steffens og Schelling, at de satte Præg paa ham for bestandig. Hans Psykologi, der i flere Henseender er saa fortjenstfuld, opererer saaledes stadig med objektiv og subjektiv Forstand og Fornuft, og i sin store Bog om Forholdet mellem Sjæl og Legeme slutter han sig til den Opfattelse, man plejer at benævne «Identitetshypotesen», bl. a. ud fra en Begrundelse væsentlig i Schellingsk Aand (Polariteten i den tilgrundliggende Identitet).

At Schweigaards Basis og Udgangspunkt er et andet, og hans Angrebslinje mere omfattende, ses snart. Det er ikke blot Forflygtigelse paa det personlige Omraade, ikke blot moralske Regler og Abstraktioner, han vil til Livs, men det er overhovedet overdreven ɔ: uædruelig og ubegrundet Brug af Regler og Abstraktioner i Videnskaben, i den rent teoretiske som i den praktiske. Derfor er det, han ser Hegel som sidste Led i en Kæde, derfor gaar han tilbage og vender skarp Front mod den romantiske Filosofi i dens Helhed, derfor endelig vender han sig mod visse Sider af Kants Filosofi.

Inden der gaas nærmere ind herpaa, er det nødvendigt og af Interesse at søge at bestemme Schweigaards almindelige erkendelsesteoretiske Standpunkt. Skarpheden af hans Ord faar maaske herved ogsaa en objektiv Forklaring, foruden den, hans ungdommelige Ilterhed giver.

IV.

Den tyske spekulative Filosofi betegnede, specielt i erkendelsesteoretisk Henseende, et Ekstrem. Angreb kan da i saa Henseende tænkes rettet mod den væsentlig fra to Hold, fra to Standpunkter, et diametralt modsat og et centralt. — Naar der spørges, fra hvilket

Digitized by Google Original from PENN STATE

af disse Schweigaards Angreb fandt Sted, vil Svaret ikke falde vanskeligt. Allerede den skarpe Tone i hans Udviklinger lader formode et fra den bekæmpede Anskuelse stærkt forskjelligt Standpunkt.

Det vil her være af Betydning at undersøge Schweigaards Stilling til Kant i rent erkendelsesteoretisk Henseende. En Bestemmelse heraf vil være enten direkte eller indirekte bevisende for hans egen erkendelsesteoretiske Stilling.

Schweigaard omtaler, som man kan vente og som foran er berørt, Kant i hans Forhold til de senere i denne Henseende særdeles velvilligt. Alt det hos Kant, som Schweigaard kalder — og som han med Henblik paa Kants «Baggrund», Wolf, med en vis Ret kunde kalde — den «negative» Del af hans Filosofi, finder hans fulde Billigelse. Kant har gennem sin første «Kritik», ved sin Lære om Uerkendeligheden af «Ding an sich», ved sin Hævdelse af Erfaringen som «eneste Kilde til Kundskab om den ydre Verden», ved sin Afvisning altsaa af den absolute Videns Mulighed «tilføjet Skolastiken det afgørende Nederlag». Han kritiserede Aandens Evne for derved at «gøre en Ende paa det Vilkaarliges Herredømme i Filosofien og den traditionelle Metafysiks kimæriske Frembringelser». Og med Glæde og saaledes, at man vel forstaar, hvor Sympatien ligger, fortæller Schweigaard, hvorledes den Fichte'ske «Forbedring» af Kant blev afvist af denne, hvilket «indbragte ham, at han fra Fichtes Side blev stillet i Klasse med Aander, hvoraf der gaar tretten paa Dusinet, og at han blev kaldt en tre Kvarts Aand».[1]

Det forholder sig dog, saavidt ses, i k k e saaledes, at Schweigaard er enig med Kant, saa langt «Kritik der reinen Vernunft» rækker. Han har, som ogsaa den foranstaaende Oversigt viste, flere Ankeposter at fremføre, inden han naar til det, som unægtelig for ham var Hovedanken, Roden til alt det onde: Kants Opstilling af en særlig «praktisk» Fornuft som psykologisk Faktor og som Etikens Grundlag, det, at han har «skaaret over paa Midten to uforsonlige Betragtninger». Ikke blot har han noget imod den jo ogsaa ret indviklede Fremstillingsmaade i Kants første Kritik, idet han, som anført, ankede over, at Kant «forsvarede Erfaringen med den skolastiske Metode i Stedet for at bekæmpe Skolastiken med Erfaringens Metode». Men han fremfører tillige som Anke, at Kant «udstyrede Sjælen med en vis oprindelig Prægning» — ɔ: Kants Anskuelses- og Forstandsformer.

[1] Tysk: «Dreiviertelskopf».

Digitized by Google Original from PENN STATE

Kort sagt: det viser sig ved nærmere Betragtning, at Schweigaard ikke vil svare Ja til de ofte anførte Ord af Kant, med hvilke det er muligt i Hovedtræk at angive hans erkendelsesteoretiske Standpunkt, nemlig hans Udsagn i Begyndelsen af sin Kritik, at selv om Erkendelsen begynder med Erfaring, saa er det dog ikke derfor sikkert, at den udelukkende grunder sig paa Erfaringen.

Lader man Kants erkendelsesteoretiske Standpunkt repræsentere det, som ovenfor blev kaldt det centrale, maa Schweigaards Opfattelse da søges — for at bruge et politisk Billede — «til Venstre» for dette. Dette fremgaar indirekte af hans lige omtalte Bedømmelse af Kant — idet den tredje Mulighed er udelukket ved hans direkte mod dette Standpunkt rettede Angreb — og det fremgaar positivt af Helhedsindtrykket, man faar, og af, ganske vist kun sparsomme, direkte Udtryk.

Naar Schweigaard, som ovenfor anført, tillægger Kant den Opfattelse, at Erfaringen staar som den eneste Kilde til Kundskab om den ydre Verden, kan der eventuelt, naar «Kilde» opfattes som staaende i Betydningen «Grundlag» — netop med Henblik paa den ovenfor anførte Udtalelse af Kant — tvistes om, hvorvidt Schweigaard med disse Ord har fremstillet Kants Opfattelse rigtigt. Men derimod er det vistnok givet, at han dermed har udtrykt sin egen Mening. Han fornægter oprindelige Erkendelsesformer. Han udtaler, hvor han først omtaler den tyske «Fornuft»: «De tyske Filosoffer udstyrer Sjælen med en aktiv og skabende Evne, som uden at sætte sig i Forbindelse med den ydre Verden, uden at tage sin Oprindelse derfra, uden at berige sig med Kendsgerninger og Erfaring, fra sig selv udleder Ideer, som ved en forud indrettet Harmoni svarer til den ydre Virkelighed.» Af disse Ord vil det modsætningsvis fremgaa, at efter Schweigaards Anskuelse al Erkendelse har sin Oprindelse fra Erfaringen. Skal man tale om Erkendeformer, maa disses Skabelse ligesom Erkendelsens Indhold henføres til Erfaringen. — Og endelig siger Schweigaard i en Afhandling om den tyske Retsvidenskab — som nedenfor nærmere skal omtales — skrevet ca. tre Fjerdingaar før den her omhandlede, direkte følgende (han taler om Naturretten): «Af denne Forestilling om Retsbudenes Oprindelse og Prioritet, opstaar nu alle de Forvirringer, som denne Kundskabsgren er saa frugtbar paa; thi da af Intet kommer Intet, da denne ubegribelige og selvmodsigende Digtning af Dobbelthed i Erkendelsen, eller det endnu haardere Magtsprog, at man med lukte

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Øjne kan danne sig et Verdensbillede, svarende til Virkeligheden, blot ved at stirre paa sin Selvbevidstheds Tavle (der naar man tager det bort, som ved Livets uafviselige Indvirkning har afpræget sig derpaa, dog kun bliver en tabula rasa) ikke kan erstatte den Fattigdom og Maverhed, som deraf vilde være en Følge: saa bliver dog disse Orakelsprog tilsidst ikke andet end dunkle Reminiscenser og mavre Abstraktioner af det Erkendelsesstof, som man har opfattet og til dette Punkt bearbejdet, eller for største Delen modtaget som bearbejdet i denne Form, og som derfor, naar man, ved Forveksling af deres Oprindelse og i Tillid til deres Ufejlbarhed, deraf vilde construere et Forbillede for Menneskelivets Ordning, i samme Grad maa lede til Carricatur, som Eensidigheden har været forherskende.»[1] — Det er i dette Stykke naturligvis særlig den indskudte Parentes, hvis Indhold er af Betydning i heromhandlede Henseende. Her faar vi netop det Udtryk, som siden Lockes Tid næsten har været et andet Navn for en yderliggaaende Empirisme. «Nihil est in intellectu quod non antea fuerit in sensu» — og Schweigaard føjer ikke til: «nisi intellectus ipse».[2]

Schweigaards Standpunkt er saaledes en kras Empirisme. Skal en saadan ikke forfalde til ren Atomistik, maa den søge at samle og se alle de spredte Iagttagelser og Erfaringer vel ikke under blotte, tomme Abstraktioner, men under visse, praktiske eller teoretiske, mere eller mindre «almindelige», Synspunkter. Dette erkender ogsaa Schweigaard godt nok i sin Teori, nemlig i det Udsagn, som foran blev kaldt hans videnskabelige Trosbekendelse, og som man med Rette kan kalde hans Program: «Hvad frygteligt skulde der være i at vedkende sig — — at al Erkendelse er underkastet Betingelser, og at tilsidst Grundlaget for den objektive Videns Sikkerhed er det almindeligste Resultat af den almindeligste Induktion.» — Det mest omfattende Resultat af den mest omfattende Induktion: heri ligger en Anskuelse udtalt om Nødvendigheden af ligesom en Art Diskontinuitet i Erkendelsens Fremadskriden paa de forskellige Omraader. Induktionen, Opsamlingen af Erfaringsstof, afløses af dette Materiales Bearbejdelse, Sigtning og Uddragning af Resultaterne deraf — og omvendt. — Tanken om Muligheden og Værdien af en forudgaaende ledende Idé derimod synes nærmest afvist. Der er

[1] Juridisk Tidsskrift 23. Bd. p. 324 f.

[2] Jfr. ovenfor anførte Sted p. 294 f. og Afhandlingen om den tyske Filosofi p. 246.

Digitized by Google Original from PENN STATE

dog Udtalelser af Schweigaard, der viser, at dette ikke helt forholder sig saaledes. Han udtaler i Begyndelsen af Afhandlingen om Retsvidenskaben i Tyskland: «I Stedet for at erkende, at den hele Kreds af generelle Sætninger — — — i det højeste kun kunde tillægges Værd og Betydning som foreløbige Ledetraade, førend man endnu havde arbejdet sig ind i alt det Enkelte, og som Støttepunkter for Erkendelsen til at erhverve sig et Overblik over den hele Masse af Ret, saa —» osv. Heri ligger aabenbart ingenlunde nogen absolut Fornægtelse af ledende Ideers Betydning.

Nogen egentlig udført positiv Redegørelse for og Begrundelse af det psykologiske og erkendelsesteoretiske Grundlag for den af ham antagne videnskabelige Metode har Schweigaard ikke i sin Afhandling søgt at give.[1] Men han har sikkert været tilstrækkelig klar over, at det erkendelsesteoretiske Standpunkt, han stiller sig paa, har flere fremragende Talsmænd i Filosofien. Hjemme i Norge vil han her have truffet N. Treschow. Og hvor megen Selvstændighed man end med Rette vindicerer Schweigaard, er det dog vistnok sandsynligt, at han i sin Udvikling ved Udformningen af sin Grundanskuelse har set en Støtte i den gamle norske Filosof. Treschows Anseelse var i Norge, selv efter hans politiske Fadæser i 1814, saa stor og almindelig, hans Fremstillingsform saa klar og livlig, og hans Standpunkt endelig saa Locke'sk «empiristisk[2]», at der i det mindste er en vis Sandsynlighed for, at der her er en Forbindelse. Treschow og hans Filosofi var netop i Schweigaards første Studenteraar, 1828—30, fremme i forreste Række i Diskussionen i Anledning af det Røre, hans Værk om «Kristendommens Aand» vakte. —

Overensstemmelsen strækker sig ogsaa ind paa Moralfilosofiens Omraade. Den skarpe Empirisme paa det rent teoretiske Omraade viser nemlig ogsaa hos Schweigaard sin Virkning paa det moralfilosofiske Omraade. Schweigaard udtaler sig her i strengeste Overensstemmelse med sin videnskabelige Opfattelse i almindelig, rent teoretisk Henseende, ja, bliver næsten endnu skarpere, om ikke i Principet. Hans Anskuelser er her saa friske og ligetil, og jeg tør sige i god Forstand saa moderne, at det lønner sig at gaa lidt nærmere

[1] Man maa vistnok ogsaa i denne Henseende beklage, at de Forelæsninger over den almindelige videnskabelige Metode, Schweigaard efter sin Hjemkomst holdt ved Universitetet, ikke blev udgivet i Trykken.

[2] Se herom f. Eks. Anathon Aall i Kristiania Universitets Festskrift 1911, II Bd. p. 391.

Digitized by Google Original from PENN STATE

ind derpaa. De faar ogsaa ret fyldigt Udtryk i hans Afhandling.

Schweigaard føjer i sit lille Arbejde til det Sted, hvor han indrømmer, at de tyske Filosoffer dog har nogle gode Resultater at opvise, — nemlig til Trods for deres Filosofi, — følgende Ord: «Men i Moralvidenskaberne, som endnu gynge paa traditionelle Almensætninger, maa den tyske Methode, som opstiller anticiperede Abstraktioner som absolute Udgangspunkter, eller, for at betegne Tingen med dens rette Navn, som ophøier Katekismens Bud til guddommelige Forskrifter og gjør unødig Kvalm, naar de komme i Strid med hverandre, være tom i sit Resultat som i sin Kilde; thi i Moralen er det først nødvendigt at frigøre sig fra den theoretiske Formalisme, som Opdragelsen, Skolen og selv Literaturen samvirke for at slaa fast; man maa søge tilbage til disse Dogmers virkelige Autoritet, disse Dogmer, der ere fremsatte som absolute, og føre dem tilbage til deres relative Værd; kort sagt, den rene, upartisk overvejende og uinteresserede Metode er her uundværlig for at gjøre Dogmerne i det mindste ligesaa fornuftige som Livet (en Methode, som alene er Resultatet af en stadig Iagttagelse af den menneskelige Natur og af Folkenes Udviklingshistorie, en Iagttagelse, som maa drives med saa meget mere Nøjagtighed og Udholdenhed og i saa meget større Udstrækning, som de psychiske Fænomener ere mere komplicerede og nuancerede).» — Man ser her, hvorledes Schweigaard stiller det samme Krav til omfattende Induktion paa Moralvidenskabens som paa den rene Erkendelses Omraade og er klar over de forøgede Vanskeligheder paa det nye Omraade. Han stiller en næsten blot sociologisk Opgave for Moralfilosofien. Vil man overhovedet afsige moralske Domme, vil man opstille moralske Regler og almindelige Former for Handlemaade, maa man i det mindste være klar over den Risiko, man løber, og over alt dettes blot relative Værd. Og det kan først ske efter den mest nøjagtige, ja, minutiøse Undersøgelse af de individuelle Forhold. Først efter en saadan tør den moralske Dom afsiges og ingenlunde efter Handlingers Forhold til opstillet ydre Regel og Rettesnor. Hvad specielt den Fremgangsmaade angaar at «ophøje Katekismens Bud til guddommelige Forskrifter», da findes der ogsaa et Par andre Steder i Afhandlingen en skarp Afvisning heraf. Man maa stræbe at gøre de moralske Dogmer «idet mindste ligesaa fornuftige som Livet selv». Det hedder om Hegel, at han, «der saa lydelig, og det med Rette, dadler det

Digitized by Google Original from PENN STATE

Klodseri at have ophøjet til guddommelige Bud Moralens banale Formler og paa denne Maade at have indviklet sig i tomme Ordkampe, selv har i endnu højere Grad almindeliggjort den Methode i Moralen at opstille Formler som Orakelbud og saaledes har givet Anledning til denne Ordskvalder, som beskæftiger sig med at løse Vanskeligheder, som man fra først af selv har opstillet, men som ikke eksisterer i Virkeligheden. Jeg skal senere give Eksempler derpaa». Som et saadant anfører Schweigaard (p. 296 ff) Hegels Behandling af det moralske Bud at tale Sandheden. Hegel opstiller først Fornuften som Lovgiver, «og efter at have ladet fremgaa af den som et absolut Orakelsprog, hvad der blot er en formuleret Abstraktion, gør han unyttige Ophævelser, fordi det viser sig, at den Formel, han har paaberaabt sig som et Orakelsprog, er absurd». Hvad Schweigaard her særlig vil pege paa, er «den Absurditet, som det er at tro, at Genstandens Natur virkelig skulde anerkende Formen af Bud og Indskrænkninger, af Regler og Undtagelser, at Formelens Enhed virkelig skulde udgøre Identiteten i de Handlinger, som ere indbefattede deri, og at man kan forveksle Katekismens Arrangement med Naturens Organisation; kort sagt, hvad jeg vil betegne som absurd, det er, at man ikke forstaar, at det er Handlingernes Natur i dens Helhed, som maa undersøges og analyseres, og ikke Formelen, som netop derved, at den drager Opmærksomheden hen paa kun et af de talrige Elementer, hvoraf de moralske Handlinger i deres fulde Virkelighed ere sammensatte, nødvendigvis maa umuliggøre Problemets Løsning».

Det vil vistnok fremgaa af foranstaaende, at Schweigaard saa næsten endnu større Vanskeligheder i den praktiske end i den teoretiske Videnskab for Dannelsen af almindelige Synspunkter. Derfor «forsikrer» Schweigaard ogsaa, «at der ikke gives noget mere modsigelsesfuldt, noget mere betydningsløst, mere sterilt end alt det, som er udkommet i Tyskland af systematiske Værker om Moralens — — Filosofi, naar man herfra undtager Schleiermachers Kritik af alle Moralsystemer».[1] Karakteristisk nok overser Schweigaard, at Schleiermachers Titel har: «der bisherigen» — og ikke: «aller». Han betragtede her faktisk ethvert System, enhver Klassifikation som vilkaarlig og siger f. Eks.: «— det er ganske umuligt at bedømme ens den Uendelighed af Handlinger, som efter den mere eller

[1] Jfr. p. 257 om Schleiermacher som «en sindig Tænker».

Digitized by Google Original from PENN STATE

mindre vilkaarlige Klassifikation gaa ind under samme Formel.» Der er ikke to Handlinger, «som fra et moralsk Synspunkt er absolut identiske».

V.

Det sidst anførte stammer fra Ytringer af Schweigaard angaaende Kant, og der er Grund til at betragte Schweigaards Forhold til Kant i heromhandlede Henseende lidt nærmere og til at se, hvor langt den principielle Strid mellem Standpunkterne rækker, og om den fra et hvilketsomhelst Synspunkt er uforsonlig. Det er efter Schweigaard fra Kants «inconsequente og ulykkelige, positive Lære», at alt det onde stammer. Der er da Grund til i al Korthed at se, om Schweigaards og Kants Standpunkter, ideelt og reelt, slet ikke fra noget Synspunkt har Berøringspunkter. Efter Schweigaards Mening har de det aabenbart ikke.

Først maa man bemærke, at der vel næppe er det absolute Spring, den absolute Modsætning mellem de to Hoveddele af Kants Filosofi, som Schweigaard synes at mene. Allerede i «Kr. d. r. V.» etableres jo det «Coordinationsforhold» mellem Forstand og Fornuft, som Schweigaard selv omtaler. Grundlæggelsen af Kants «negative» Filosofi indeholdt saaledes forsaavidt allerede Spiren til den positive — om end maaske ikke absolut nødvendigt i den Form, Kant gav denne.

Hvor Schweigaard første Gang i sin Afhandling nævner Kants «praktiske Fornuft» — som den tredje og sværeste af sine Anker mod ham — karakteriserer han den som en Evne, «som ved en umiddelbar Clairvoyance bestemmer de menneskelige Handlinger, udtaler sig kategorisk og, naar det gælder at lære at kende det, som bør være, udelukker den almindelige Metode, som Aanden følger; han indrømmede ikke (eller indrømmede kun ved en Inkonsekvens) Nødvendigheden af en Tankeproces for at afgøre, hvad man burde gøre eller undlade; thi ifølge hans Filosofi — hvis den gennemføres konsekvent — er den Afgørelse, som gaar forud for Handlingen, alene Udtydningen af en paa Forhaand beskreven Tavle, og denne Tavle er uden Tvivl let at konstruere, naar man lader sig nøje med paa vulgær Vis at anse som identiske alle Handlinger, som paa Grund af en ydre Lighed kan sammenfattes under den samme Betegnelse eller den samme Forskrift, og ikke agter paa, at der

Digitized by Google Original from PENN STATE

ikke er to Handlinger, som fra et moralsk Synspunkt er absolut identiske —».

Ser man nærmere paa det af Schweigaard mod Kant her anførte, vil man opdage, at Udgangspunktet for hans Kritik faktisk bliver, ikke selve Kants Grundlæggelse af sin Etik, selve hans rent formale Synspunkt (den abstrakte sædelige Lov), men derimod Kants Udførelse af det rent formale Synspunkt i Praksis paa de forskellige specielle Omraader som «Tugend» og «Rechtslehre» (ɔ: «Metaphysik der Sitten»): Naar man «lader sig nøje» med en Rubriceren efter «ydre Lighed», da vil man let kunne udtyde eller (re)konstruere en paa Forhaand beskreven Tavle — og en saadan af Gud med kategoriske Imperativer og Fornuftpostulater beskreven tabula rasa er jo efter Kant den menneskelige Bevidsthed[1] — og det er derfor en Inkonsekvens af Kant ikke at indrømme dette. Faktisk maa, siger Schweigaard, Kants Grundsyn konsekvent fornægte Nødvendigheden af «den alm. Metode, som Aanden følger», Nødvendigheden af «en Tankeproces for at afgøre, hvad man burde gøre og undlade».

Selv de ivrigste Kantianere vil indrømme, at Betydningen af Kants «positive» Filosofi ligger i dens formale Grundkarakter og ikke i hans Udformning af den i det enkelte, mere konkrete — hvor han var og maatte være stærkt bunden af sin Tid. Hans Retslære maatte blive den Art «Naturret», som ikke længere kan anerkendes. Endvidere vil man af Schweigaards Ord se, at han ogsaa har været klar over, at Kant selv ikke var af den Anskuelse, at hans formale Etik overflødiggjorde en moralsk Overvejelse i det konkrete. Og Striden mellem den Kant'ske og Schweigaards Opfattelse bliver da vistnok ikke længere fra ethvert Synspunkt set uforsonlig.

Selv om man giver Schweigaard Ret i, at Kants formale Etik i dens Helhed ikke er saa forudsætningsløs, som den af Kant udgaves for, og at dens Forudsætninger kan omtvistes, saa at den altid videnskabeligt vil kunne bestrides paa det af Schweigaard angivne Grundlag, vil man dog paa anden Maade kunne hævde Betydningen af Kants Synspunkter. Som Arne Løchen siger, det, der i Virkeligheden er Kernen i Kants etikvidenskabelige Fremstilling, det, som ligger bagved hans Opfattelse her, er intet andet end «en personlig Tro — vi kan trygt kalde den religiøs — paa Menneskets høje Kald. Det, som bærer hans Livssyn, er Agtelsen for Personligheden».[2] —

[1] Jfr. Jur. Tidsskr. 23. Bd. p. 294 f.

[2] «Digtning og Videnskab» 1913, p. 48.

Digitized by Google Original from PENN STATE

I det enkelte, i en konkret Handlingssituation, vil denne «Tro» vistnok kun sjældent kunne være af positiv tilskyndende Art; dens Virksomhed vil, psykologisk set, oftest være negativ, gaaende ud paa en afgjort Ulystbetoning af visse Motiver og Handleretninger. Men derfor vil den ingenlunde være uden positiv Betydning for moralsk Handlen og moralsk Bedømmelse. Særlig Betydning faar den i visse Tilfælde. Selv om man indrømmer Schweigaard Overvejelsens Betydning for Tilvejebringelsen af den moralske Handling, kan man til Schweigaards Ytring, at en «hvilkensomhelst fornuftig Selvbestemmelse eller Beslutning — — — ikke kan fremkomme uden ved at overveje alle de derunder concurrerende, stridende eller forenede Interesser» — dog ikke undlade at bemærke, at den moralske Handlings Betingelser og Baggrund ingenlunde altid kan være saa gunstig. Tværtimod, der vil saare ofte være Tilfælde, hvor der — objektivt og vel særlig subjektivt — ikke er den fornødne Tid til en saadan omfattende — fuldstændig — Overvejelse som den af Schweigaard til enhver fornuftig Beslutning fordrede.[1] Med andre Ord: der s k a l handles, til Trods for, at Individet har Følelsen af, at endnu langt flere Momenter burde drages ind i Overvejelsesprocessen. Her skal da handles efter Konduite, en moralsk Takt, et «Instinkt» — hvis dette ofte forvirrende Udtryk maa bruges — maa lede. Og her vil der da ogsaa kunne blive Brug for en Tankegang som Kants. Ikke som positivt tilskyndende i en bestemt Retning — thi dette vil formentlig ikke være muligt — men snarere negativt, som fjernende fra Tankegangen alt egoistisk og smaat, som hvælvende over det handlende Individs Bevidsthed den indre Uendelighed, m. a. O. som en Garant for Renheden af det Sindelag, forsaavidt det M o t i v, der ligger bagved det konkrete Handlingsudslag.

Saaledes beholder Kants sædelige «Lov» sin Betydning. Den kan ikke grundlægge en «Etik»; Schweigaard har Ret i at forvise den den strenge Videnskabeligheds Riger og Lande. Men den kan være et væsentligt Mærke i en personlig Opfattelse. Ingen moden Mand vil, trods principiel Modstand mod Kants Opfattelse som positivt muligt videnskabeligt Standpunkt, uden indre Tilslutning kunne lytte til Kant, naar han i Slutningen af «Kritik der praktischen Vernunft» siger de smukke Ord, at der er to Ting, som fylder ham med stadig større Ærefrygt: «Stjernehimlen over mig og den moralske

[1] Det er vel overhovedet tvivlsomt, om man nogen sinde kan være a b s o l u t s i k k e r paa at have taget a l l e relevante Interesser i Betragtning.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Lov i mit Indre» — hvorledes man saa end maa tolke det sidste Udtryk. Og Schweigaard vil det heller ikke. Der er netop over hans hele Personlighed og Virksomhed et stærkt kantisk Drag. Og — for at nævne et enkelt Punkt — han satte gennem hele sit Liv Schiller overordentlig højt, næsten højere end Goethe. Og i Schiller mødes han som bekendt med Kant — i Poesien ɔ: i det, som i Livsopfattelse og Livsførelse ligger hinsides — altsaa ikke antagonistisk mod, men supplerende — det strengt videnskabelige. —

Paa Baggrund af Fremstillingen af Schweigaards moralfilosofiske Opfattelse bør der endnu siges et Par Ord om Schweigaards Stilling til Heine. Der er Grund dertil, da Aubert synes at have misforstaaet Schweigaard paa dette Punkt. Han siger i sin Indledning til Schweigaards Breve, at naar «Schweigaard med saa stor Deltagelse slutter sig til Heine — — — naar han ikke blot beroliger sig med, at (hans) overvejende negative Præg kun er en nødvendig Overgang, men i det hele er saa sympatetisk ligeoverfor en Retning, der i sin dybeste Grund endog var hans Charakter modsat, da kan det kun forklares af hans stærke Uvillie mod «Tyskheden»». — Dette finder jeg er lidet overensstemmende med Virkeligheden. Allerede foran er der peget paa den Ærbødighed for Heine, som hos Schweigaard kommer til Orde i Breve fra Berlin, hvor han siger, at han «er saa forvisset om, at han (Heine) har skrevet ud af sit Hjertes inderste Overbevisning, at jeg højligen respecterer hans moralske Character, og var Heine her, skulde jeg blive hans Bekendt og Ven, hvad det saa skulde koste». Det er umuligt her med Aubert kun at se Udtryk for den med Heine fælles «Uvilje mod Tyskheden». Den Tid er da ogsaa nu vistnok forbi, hvor det kan regnes for god Forstaaelse af de herhenhørende Forhold at betegne Heine som blot og bar negativ.[1] Det vil stemme saa overordentlig vel med Schweigaards hele moralfilosofiske Opfattelse, om man tør hævde, at han forstod ogsaa at se Positiviteten hos Heine. Og dette er sikkert Tilfældet.

VI.

Schweigaard var Jurist. Og man mærker ogsaa dette paa hans Afhandling. Det var netop særlig den tyske Retsfilosofi, som hos ham avlede den «Indignationens Begejstring», han taler om, som lagde ham Pen i Haand. En Omtale af Schweigaards Afhandling

[1] Jfr. en Anmeldelse af Heines Breve, af Aug. Goll i «Tilskueren», 1916 II p. 38 ff.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

vil da være ufuldstændig uden en Omtale af den ogsaa i denne Henseende, af denne Baggrund for den — tilmed da det jo var paa dette Felt, de tilgrundliggende Anskuelser kom til at vise dens Virkning i Praksis.

Efter den strenge Konsekvens og Skarphed, der præger Schweigaards Anskuelser paa det erkendelsesteoretisk-metodologiske som paa det moralfilosofiske Omraade, maa man vente at finde hos ham paa Juraens Omraade den samme Skarphed i Fordringen om Tilforladelighed i Tankegangen, den samme «Individualisme» og Afsky for kun halvt underbyggede og begrundede Almensætninger, kort sagt den strenge Stræben efter at bygge udelukkende paa Erfaringens Grund. Dette slaar heller ikke fejl.

Det ligger i Sagens Natur, at Drøftelsen af juridiske (retsfilosofiske) Spørgsmaal ikke kan have nogen særlig fremtrædende Plads i Schweigaards Afhandling. Retsvidenskaben staar, i Forhold til den almindelige Lære om Videnskabens Grundlag og Metode, som en speciel Disciplin indenfor Videnskabens samlede Omraade. Og det er i Afhandlingen jo den tyske Filosofis almindelige videnskabelige — eller uvidenskabelige — Karakter, Schweigaard vil søge at belyse. Imidlertid har den alm. videnskabelige Opfattelse — og havde særlig i Tyskland paa Schweigaards Tid — saa stor Indflydelse baade paa Betragtningen af Retsvidenskabens Stilling og Natur som Videnskab og paa dens Behandling i det enkelte, at det er naturligt, om specielt en Jurist ved en Behandling af den alm. videnskabelige Opfattelse ogsaa har set paa dennes Indflydelse paa dette specielle Omraade.

Schweigaards Anskuelser paa Retsvidenskabens Omraade har da ogsaa fundet Udtryk paa enkelte Steder i hans Afhandling. Men kun sparsomt. Han taler kun paa et Par Steder specielt om den tyske Retsfilosofi. Han sætter den moderne Teori om Straffens Begrundelse og Formaal op mod den tyske Retsfilosofis Gengældelsesteori. «Fornuften som Guds Stemme foreskriver for Exempel Gjengjældelsen (Talion) som eneste retfærdige Maal for Straffen, men Erfaringen beviser, at den Straf, som følger heraf, er langt fra altid at strække til for at hindre Forbrydelserne, og at det følgelig er nødvendigt at gaa ud over Gjengjældelsen.» Et andet Sted omtaler han, efter at have nævnt «den lidet vigtige og næsten betydningsløse Gruppering af de tyske Jurister i Historikere og Ikke-Historikere», Retsfilosofiens aftagende praktiske Indflydelse i Tyskland fra Kant til Hegel og slutter: «Hvad Tyskerne kalde

Digitized by Google Original from PENN STATE

Naturret eller Retsfilosofi, har for Tiden i Tyskland saa lidet Kredit og Autoritet, at de Jurister, som have nogen Betydning, vilde forbigaa den i absolut Taushed, hvis den ikke havde sin traditionelle Plads i Encyklopædien, og hvis den ikke af denne Grund endnu havde nogen Ret til at tages i Betragtning fra politisk eller legalt Standpunkt.» Endelig anfører han et tysk Ræsonnement over Emnet: «tres faciunt collegium» med særligt Henblik paa Ægteskabet.

Nogen udført Fremstilling af hans egen Opfattelse, negativt og positivt, findes derimod ikke i Afhandlingen. Her er der imidlertid et andet litterært Dokument fra Schweigaards Haand, som kommer til Hjælp, og ved hvilket det er muligt ogsaa fra denne Side at faa et fyldigt Indtryk af den Opfattelse, som ligger bag ved Schweigaards Afhandling. Det er den foran allerede et Par Gange berørte Afhandling: «Betragtninger over Retsvidenskabens nærværende Tilstand i Tyskland» (Jur. Tidsskr. 23. Bd.). Dette Arbejde er forfattet og trykt nogle Maaneder før Afhandlingen om den tyske Filosofi og danner i retsvidenskabelig Henseende Baggrunden for denne — ligesom omvendt den almindelige Anskuelse, som senere fik sit Udtryk i Afhandlingen om den tyske Filosofi, jo staar bagved dette specielle Arbejde om den tyske Retsvidenskab.

Om dette lille Arbejdes Tilblivelse fortæller Orla Lehmann, som kom meget sammen med Schweigaard under dennes Ophold i Berlin og endog en Tid boede sammen med ham, i et Brev, han efter Schweigaards Død i 1870 sendte til Norge[1]: «— Jeg har fra den Tid ikke blot bevaret Mindet om den rige Grøde, der var i hans aandelige Udvikling, og den Selvstændighed, hvormed han dømte om Livets og da navnlig om vor fælles Videnskabs Opgaver, men ogsaa en klar Erindring om hans Standpunkt og Meninger om mange Spørgsmaal. Men jeg skal ikke forsøge at laane dem Udtryk, da han selv har aflagt Regnskab derom i en Afhandling, han skrev netop paa denne Tid, og som jeg fik med, da jeg vendte tilbage til København (jur. Tidsskr. XXIII, Pag. 292—333). Jeg antager, at dette lille Arbejde for en Biograf maa have en særlig Interesse som en Redegørelse af hans daværende Betragtning af Liv og Videnskab, oplysende for hans Tankesæt ogsaa om andre Aandens Enemærker

[1] Aubert p. LXXIX f. med tilhørende Fodnote. (Lehmann siger, at han her modtog i Vækkelse og Belæring mere, end han skylder nogen anden af sine jævnaldrende.)

Digitized by Google

Original from PENN STATE

end dem, med hvilke han her særlig beskjæftiger sig. Jeg tvivler ikke om, at det væsentligen er de samme Anskuelser, der ligger til Grund for den Forelæsning over Videnskabens Metodik, han holdt snart efter sin Hjemkomst til Christiania.»

Det er meget krasse og skarpe Udtalelser i kritisk Retning, Schweigaard fremsætter i denne lille Afhandling — saa stærke, at Tidsskriftets Redaktion føler sig opfordret til ved et af sine Medlemmer, Prof. Bang, at føje et Par beroligende retledende Ord til Schweigaards Bemærkninger. Her er det karakteristisk for den Skarphed, der, trods al principiel Lighed med den «danske» Skole, er over Schweigaards Standpunkt, at Bang finder sig foranlediget til at betone, at han ingenlunde med Forfatteren anser «al Lov for et menneskeligt Værk».

Ligesom Synspunkter angaaende specielle Omraader naturligt maatte glimte frem i Afhandlingen om den tyske Filosofi, saaledes er det naturligt, at Schweigaard giver sin Kritik af den tyske Retsfilosofi og hele Retsvidenskab en mere almindelig Baggrund. Man møder her Betragtninger, som til Dels næsten ordret er de samme som i den senere Afhandling om den tyske Filosofi. — Her skal særligt Schweigaards retsvidenskabelige Opfattelse, positivt og negativt, omtales.

Ved den aksiomatiske Fremgangsmaade, der kendetegner «den Wolfiske Dogmatismus», blev dennes Herredømme over Behandlingen og Udviklingen af den positive (ɔ: væsentlig romerske) Ret i Tyskland af det onde. Det naturlige Synspunkt «forrykkedes», der indtrænges «et falsk Forhold mellem Original og Billed, det Bestemmende og Bestemte i Bevidstheden», en Flerhed af sideordnede Begrebskredse fikseres som absolute, ingen Overgang i hverandre tilladende Modsætninger. «Heri, siger Schweigaard, ligger en dobbelt Fejltagelse, idet man nemlig betragter det indenfor Kredsen Satte som Identisk og det udenfor Liggende som Modsat, medens der dog ogsaa indenfor Begrændsningen er Modsætning og udenfor Identitet, fordi nemlig Skranken ingen Virkelighed har —.» — Wolf afløstes af Kant i den abstrakte Retslære, men ingenlunde i Behandlingen af den positive Ret i Tyskland. Heldigvis da; thi Kants ulykkelige positive Systems Anvendelse paa den positive Ret vilde haft lignende pauvre og uheldige Resultater som hans Forgængers Indflydelse. Kants Terminologi slog vel for en Tid an; men hverken hans eller nogen senere almindelig Retslære har haft nogen større Indflydelse.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Og denne Retsvidenskabens Løsrivelse fra de alm. Betragtninger har i høj Grad været til Gavn for den romerske Rets Udvikling i Tyskland. Der er her sket store Fremskridt. Men: der er ogsaa Skyggesider. — Schweigaard maa nemlig, trods megen Sympati opponere mod den historiske Skoles Forgudelse af Romerretten og Romerretsstudiet. Selv den dybeste Indtrængen i den romerske Ret er ingenlunde tilstrækkelig til at danne en omfattende og dybtgaaende Retsindsigt, «og dog er det noget Væsentligt ved Retsstudiet i Tyskland, at den højeste Opgave sættes i at komme paa samme Standpunkt som de classiske Jurister selv». Enhver, der er opdragen i en anden juridisk Atmosfære og ikke lader sig blænde af en Masse af lærd Apparat, vil «føle en Tvang, en Mangel paa Bevægelighed og Livsvarme, som Synet selv af de mest konserverede Mumier ikke kan fordrive». Ogsaa her, mener Schweigaard, finder man, kun under andre Former, «de samme mystificerende Taagebilleder af en misforstaaet Abstraction». «Forskellen er den, at man forhen vilkaarligen dannede sin Dogmatismus og skjød den ind i Romerretten, medens man nu øser sin Scholastik af Romerretten selv.» Den sidste Maade er naturligvis mindre umiddelbart skadelig for den positive Ret selv. Men m. H. t. den hele Metode, til Maaden, hvorpaa et retligt Problem maa stilles, for at man skal kunne faa Øje for det relevante, «m. H. t. al positiv Rets Grund og Væsen, Forstaaelsen af al Lovs Forhold til Virkeligheden», er den Grundbetragtning, som faas blot ved Indtrængen i Romerretten skæv og ensidig, kort sagt vildledende. «Skal Studiet blive frugtbart, saa maa det trænge igennem til et Standpunkt, der er over Loven selv, ikke for ved en selvraadig Behandling at forvanske dens Bud, men for at opfatte den i sin hele Relativitet.» Og denne Frihed savner man netop ved Retsvidenskaben i Tyskland, og her ligger en Fare, fordi den romerske Dialektik gik ud paa at give Sagen Skin af en indre Nødvendighed, en Utænkelighed eller fysisk Umulighed og Uiværksættelighed af det modsatte, en Bevismaade, der altid støtter sig paa en Tilsnigelse og opløser sig i en Ordstrid. Det er en Gaaen uden om de virkelige Problemer, og ved den stærke Begrebsrubriceren er det en Tilsløring af Nødvendigheden af at «holde sig fri for den Ufuldstændighed i Opløsningen af alle i en vis retlig Tilstand indeholdte Momenter, som den positive Lov i at fastsætte sine Bestemmelser kan have gjort sig skyldig i».

Schweigaard er saaledes faktisk i ret skarp Opposition mod den

Digitized by Google
Original from PENN STATE

historiske Skole. Han fremhæver skarpt, men meget interessant, dens svage Sider og ikke tilstrækkeligt, hvilket Fremskridt den betød. Han er nemlig ikke tilfreds med nogetsomhelst indenfor tysk Retsvidenskab. Saaledes heller ikke med den Retning, hvis Hovedrepræsentant er Thibaut, og som i Modsætning til den historiske Skole plejede at kalde sig den filosofiske Retning. Her finder Schweigaard nemlig ingen egentlig Forskel fra den historiske Skole. «Betragtningen af, hvad der paa begge Sider udrettes», viser, mener han, at den Modsætning, man vil hævde, «allerede for længe siden har ophørt at være skarp og m. H. t. Behandlingsmaaden aldrig har været det.» Han minder om Anledningen til, at disse to Retninger skiltes — den bekendte Strid i 1814 mellem Savigny og Thibaut — og hævder, selvfølgelig med Rette, at hvad der end kan være disse Retninger imellem (ɔ: den forskellige Opfattelse af Lovgivningsmyndighedens Omfang og Pligter), saa er Forskellen dog for intet at regne mod den fælles væsentlige Forskel i Standpunkt fra den gamle abstrakte Retslære eller Naturret med dens Vilkaarlighed og «Kneb». Heller ikke Thibaut hører jo nemlig «til en filosofisk Skole i dette Ords s k o l e mæssige Betydning, omendskønt han regnes til Ikke-Historikerne». «Denne Selvstændighed, siger Schweigaard, er paa en Maade Lyssiden ved den nærværende Retsudvikling.» Thi selv om endnu megen Begrebsforvirring hersker i Opfattelsesmaaden af de abstrakteste og almindeligste Grundforestillinger, saa betyder disse, «skønt højst beklagelige», Skævheder intet imod de tidligere Tiders «Chaos af Barbarie og Scholastik».

Den abstrakte Retslære i Naturrettens Skikkelse har nemlig Schweigaards fulde Foragt. Dens Grundtanke, at Retsreglerne skulde være givet «af sig selv» ved en «Præformation» og med selvstændig Tilværelse uden Hensyn til konkret menneskeligt Behov som oprindelige Aftryk eller Afpræg, er ham en Pestilens. Det er jo en Fornægtelse paa dette Felt af den menneskelige Erkendelses almindelige Betingelser og Operationer. Disse «constitutive Urbilleder» faar jo «en anden Kilde, en anden Betydning, en anden Sanction, en anden Activitet, end Erkendelsesgrunden til en fornuftig Handlemaade i Almindelighed». Den «tilsyneladende Strid» mellem «Bevidsthedens umiddelbare Udsagn og den reflekterende Forstands Resultater, der er den Forudsætning, hvorpaa den hele forvirrede Hypotese hviler, opløses fuldkomment ved en meer omfattende og alsidig Betragtning af Menneskets Forhold til det Hele». Ved

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Hævdelsen af en saadan indbildt Modsætning faar man frem en Strid mellem det billige eller nyttige og det rette, som aldeles ikke eksisterer, naar det rette defineres, som det skal. Det er aldeles taabelige Indvendinger der kan fremføres. Der er ingen Udvej uden enten at fortvivle og opgive den gode Sag, eller at begynde forfra paa ABC med sin Modstander, «hvoraf der i Almindelighed heller ikke kunde ventes meget».

Schweigaard dømmer m. a. O. Naturretten og «Retsfilosofien» «ganske til Døde» (Prof. Bang). Han henviser endog visse Foreteelser til psykiatrisk Behandling. Han anfører af en tysk Jurist en Udvikling ud fra Kollegiumsbegrebet (tilvisse ogsaa saare besynderlig) og siger herom, at «den Slags Deductioner synes nærmere at henhøre til de psychiske, end til de juridiske Mærkværdigheder»(!). —

Det foregaaende belyser imidlertid væsentlig kun negativt Schweigaards Stilling. Hvad byder han i sit lille Arbejde af positivt Nyt; hvad er hans eget positive Standpunkt? — Der maa her først ses hen til Schweigaards Opfattelse af Retten; derpaa maa der skelnes mellem hans Opfattelse af Lovgivningens Vilkaar og af selve Retsvidenskabens Stilling og Opgave.

Man vil i Schweigaards Bestemmelse og Udfindelse af hvad der er «Ret», finde en konsekvent Anvendelse af hans almindelige teoretiske Opfattelse. — Naar han er i saa skarp Opposition mod «Naturretten», er det jo, fordi den ved sin Tanke om Retsbudenes «Præformation» og deres selvstændige Tilværelse uden Hensyn til det konkrete menneskelige Behov betyder en Fornægtelse af den menneskelige Erkendelses almindelige Betingelser, paa dette Omraade af Nødvendigheden af «en saavidt mulig fuldstændig Overvejelse af alle individuelle og universelle, forbigaaende og varige, timelige og aandelige Interesser af Menneskene i deres indbyrdes Forhold og i Forhold til den hele øvrige Verden i dettes kun med en vis Grad af Sandsynlighed bestemmelige og forudseelige Udvikling og Forandring». Benytter man derimod denne Fremgangsmaade, vil man ogsaa kunne finde, hvad der er Ret. «Det R e t t e, siger Schweigaard, er det, som bør gælde som N o r m efter en samvittighedsfuld Sammenfattelse og Overvejelse af alle Interesser og Momenter.» «Hvad er vel Retsideen, udraaber han ved Omtalen af Oppositionen fra Gengældelsesteoriens Side mod Feuerbachs Lære om Tugt som Straffens Formaal, hvad er vel Retsideen, naar man har frataget samme enhver Betragtning af det, som ved dens Virkeliggørelse

Digitized by Google
Original from PENN STATE

bevirkes og opnaaes?» Naar man fastholder den ovenanførte Definition af det r e t t e, da vil man undgaa den Misforstaaelse, som man ved en «vilkaarlig Abstraction» saa let falder i, nemlig «at sætte det Nyttige og Billige mod det Rette». Thi ved en fuldstændig Sammenfattelse af alle Momenter forsvinder jo denne Forskel. Erkendelsen er kun een og det er «ikke alene ubeviseligt, men utænkeligt, at den saakaldte praktiske Fornuft skulde sige Et, den theoretiske et Andet, Moralen Et, Naturretten et Andet, Politiken et Tredie, og flere saadanne Modsigelser». Schweigaard anker over Romerrettens Skelnen mellem Begrundelse af Retssætninger ved «jus», ved «utilitas», «æquitas» osv. — idet han dog selvfølgelig er klar over den historiske Aarsag hertil — og hævder heroverfor, at gaar man tilbage til «al Lovs Grund og Kilde», bliver det selvmodsigende og forstyrrende at skelne saaledes: «Thi hvorved skal et Lovbud eller et Retsinstitut retfærdiggøres uden just ved at paavise, at det efter en fuldstændig udtømmende Overvejelse af alle saavel individuelle som almindelige, forbigaaende og stadige Interesser er det, som en rigtig Calcul af Sandsynligheden efter Menneskelivets sædvanlige Gang viser som den m i n d s t u f u l d k o m n e Afgørelsesmaade for denne Række af Handlinger.»

Hermed er ogsaa Lovgivningens Vilkaar fastslaaet. «Al Lov er et menneskeligt Værk», og dens Grundlag er i sit Væsen ligeartet med Grundlaget for en hvilkensomhelst fornuftig Selvbestemmelse eller Beslutning — den omfattende Overvejelse. Loven er rigtig, saasnart der blot kan paavises en fornuftig (overvejende) Bestemmelsesgrund for Lovens Ophavsmand til at sanktionere det givne Retsbud. Misligt og vildledende er det m. H. t. Totalsummen af de Grunde, der kan foreligge ved Bestemmelsen af Retsbudene at udsondre enkelte som strengt retlige. Thi alle Grunde har dog een Sanktion og er «fuldkomment sideordnede i deres relative og forholdsmæssige Værd». Holder man ikke fast herved, men ser snævert klassificerende paa Forholdene og paa Retten, ja, saa er det, den Slags «ufordøjelige Sætninger» kan fremkomme, som «at Loven for at blive som den bør være, maa afvige fra Retfærdighedens Udsagn» o. lign. Lovgiveren sætter en Norm og kan her naturligvis være mere eller mindre heldig, «Overvejelsen» kan være mere eller mindre omfattende og fuldstændig. Men selv den «ideale» positive Ret kan alligevel, endog ved den mest samvittighedsfulde Efterlevelse, ingenlunde blive Grundlag eller Udtryk for en ideal Tilstand. Det

Digitized by Google Original from PENN STATE

er dette, der ligger i Schweigaards Udtryk om det ideale Lovbud som den «mindst ufuldkomne» Afgørelsesmaade for denne Række af menneskelige Handlinger. Der er Grund til at betragte dette lidt nærmere.

Naar Retten efter Schweigaard bliver den Norm, som paa den mindst ufuldkomne Maade kan tjene som Grundlag for ensartet Bedømmelse af en Række menneskelige Handlinger, da kan man her se Schweigaards Moralopfattelses Betydning for Dannelsen af hans Retsopfattelse. Thi det er tydeligt hans Mening, at det ufuldkomne, som ikke lader sig fjerne, men altid vil være til Stede, — om end i ringere eller højere Grad alt eftersom Lovgiveren er mere eller mindre heldig — stammer fra Rettens Karakter af Norm, fra Afgørelsen efter en ydre Regel af menneskelige Handlinger. Schweigaard har herom ganske interessante Udtalelser. Retten medfører i sit Væsen den uundgaaelige Nødvendighed, at afgøre det Uligeartede paa en ligeartet Maade. Man kan ikke skjule for sig selv, at den Tingenes Tilstand, som derved kan frembringes, ikke er nogen ideal — og dette altsaa ikke paa Grund af en tilfældig Ufuldkommenhed ved Retstilstanden til en given Tid eller ved det enkelte Retsinstitut, men i Følge Rettens Væsen, i Følge, som Schweigaard siger, «selve Princippet og Grundvolden for al Ret, tænkt i sin fuldendteste Skikkelse og Anvendelse». Retten har m. a. O. og vil selv i sin mest ideale Skikkelse have en «nødretlig Charakter», som Schweigaard siger. — Den nødretlige Karakter faar netop sit Udtryk i Normen, i den væsentlige Normkarakter. Schweigaard siger herom, at Rettens nødretlige Karakter «genfindes overalt, fordi det ikke er muligt at træffe og fastholde Handlingerne efter deres indre Væsen, paa Grund af det Omfang, som Retsreglerne alle maa have, naar de ikke skulle tabe sig i det reent Enkelte og saaledes forsvinde». I disse Ord genspejler sig netop Schweigaards Moralopfattelse. Og man ser tillige her, hvad der efter Schweigaard er Rettens inderste Væsen og Grundlag. Retten er en Samfundsinstitution, hvis nødvendige Form er Normen, og hvis eneste Retfærdiggørelse ligger i dens nødvendige Formaal: at betrygge Sikkerheden i Samfundet. Retsreglerne maa have Omfang, ellers forsvinder de, og dette gaar ikke an for Samfundssikkerhedens Skyld. Anerkendes Samfundet, maa tillige Retsnormer anerkendes. Men nogen Berettigelse og nogen Retfærdiggørelse udover, hvad dette Synspunkt forlener dem med, kan de ingenlunde gøre Krav paa.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Skønt Schweigaard ikke direkte har udtalt sig om Spørgsmaalet om Forholdet mellem Ret og Moral, kan man dog ikke undgaa at lægge Mærke til, hvilken Opfattelse af dette Spørgsmaal hans Bestemmelse af «Moral» og Ret maa føre til — en Opfattelse, som formentlig danner det eneste mulige Grundlag for en Løsning af dette Spørgsmaal. Her kan maaske indskydes den vel egentlig overflødige Bemærkning, at man ikke kan indvende noget mod Schweigaards Opfattelse af Rettens Væsen. Han vil selv være den første til at hævde Skønnets Betydning i retlige Spørgsmaal; og han vil altid have Ret i sin Hævdelse af Rettens væsentlige Karakter af Norm.

Holder man fast ved Definitionen af Moralen som noget objektivt bestaaende, vil det vistnok være umuligt at naa til en tilfredsstillende Løsning af Spørgsmaalet om dens Forhold til Retten. Mod de Forsøg, der i saa Henseende er gjort f. Eks. i dansk Litteratur, vil der saaledes vistnok kunne rejses begrundede Indvendinger. Der indsmugles nemlig da i Moralen, som væsentlige, Mærker, der aldeles ikke er væsentlige for Moralen, men vel for Retten; og Moralens væsentlige og sande Karakter tilsløres mere eller mindre. Gør man sig det derimod klart, at objektiv Etik eller Moral er en af de «Chimærer», Schweigaard taler om, som «længe nok har plaget Menneskeheden», og at den ingen Eksistens har i sig selv, men alene har Eksistens som Refleks, dels af Retten, dels af den subjektive Moral, vil det tillige blive klart, at Ret og «Moral», væsentlig set, intet har med hinanden at gøre: den moralske Opfattelse kan principielt i k k e anerkende ydre Regler og Normer for Individernes Handlemaade, Retten m a a netop gøre dette, det er netop væsentligt for den at have N o r m karakter, Karakter af ydre Norm. Retten staar saaledes, væsentlig set, ikke mere end en hvilkensomhelst anden Samfundsinstitution som «en Del af Moralen» ell. lign. —

Det staar endelig tilbage at klargøre, hvorledes i Følge Schweigaard den fremadskridende Retsvidenskab skal stille sig. Hvad bliver efter ham dens Opgave og dens Metode?

Naar den positive Ret i Følge det foranstaaende saaledes m a a generalisere, og der altsaa bliver en Konflikt mellem Retten og Virkeligheden, da bliver det i Følge Schweigaard netop Retsvidenskabens fundamentale Opgave at gennemskue dette, aldrig at tabe det af Syne, men altid at holde det klart frem, til Gavn for Rets-

Digitized by Google Original from PENN STATE

udviklingen, for positiv retlig Nydannelse. Det er dette, der er Kernen i hans saakaldte analytisk-descriptive Metode.

I nogle Ord, Schweigaard siger om Thibaut, ligger hans Opfattelse gemt. Det hedder om ham, at han «i Frihed i Behandlingsmaaden, i frisk og levende Anskuelse af de virkelige Forhold i Modsætning til Retsbudenes Almindelighed staar over alle Tysklands Jurister». Retsvidenskaben skal, som Schweigaard bemærker i sin Kritik af den historiske Skole, «holde sig fri for den Ufuldstændighed i Opløsningen af alle i en vis retlig Tilstand indeholdte Momenter, som den positive Lov i at fastsætte sine Bestemmelser kan have gjort sig skyldig i».

Det er dette, der er Kernen. Men man maa nu spørge, om det er Schweigaards Mening, at der skal standses her, om han overhovedet ikke vil vide af videre Begrebsdannelse i Retsvidenskaben, eller om Forholdet blot er det, at han ved sin Fordring om nøjagtig Analyse blot vil tage Stilling mod uoverlagt Begrebskonstrueren og -rubriceren med deraf følgende «Apoteosering» af Begrebet og i formel-systematisk Henseende deduktiv Fremstillingsmaade.

Det sidste er sikkert Tilfældet. Det modsatte vilde jo ogsaa til Resultat give en ren Atomistik. — Ved Omtalen af Schweigaards alm. teoretiske Standpunkt er allerede anført en Ytring af ham netop vedrørende Retsvidenskabens Stilling og gaaende ud paa en Erkendelse af «generelle Sætningers» Værd og Betydning som «foreløbige Ledetraade» og som «Støttepunkter for Erkendelsen til at erhverve sig et Overblik over den hele Masse af Ret» — og dette er det jo for en stor Del netop, der her spørges om.

Som foran nævnt kan Schweigaard kun «paa en Maade» i Thibauts Selvstændighed se «Lyssiden ved den nærværende Retsudvikling». Thi der er hos alle Tyskerne en Begrebsforvirring i Opfattelsesmaaden af de abstrakteste og almindeligste Grundforestillinger. Det, Schweigaard har Øjet aabent for, er den Fare, som i det hele taget ligger i stærk Begrebsdannelse, Faren for Forveksling af Begreb og Virkelighed. Begrebets «Skranker» har ingen Virkelighed bag sig. Omnis determinatio est negatio, og ikke mindst paa det retlige Omraade vil dens Brug være forbundet med Fare, fordi de menneskelige Handlinger er saa sammensatte — Elementerne har en uendelig Række af Overgange — «at det kun er en misforstaaet Abstraction, der kan sætte Grænse der, hvor Alt er continuerligt,

Digitized by Google
Original from PENN STATE

og udhæve en enkelt Bestanddel ved Handlingen som et tilstrækkeligt retligt Charakteristikon».

Retsvidenskaben maa da efter Schweigaard være meget forsigtig med at danne fast afgrænsede Begreber, og de Skranker, der sættes, retfærdiggøres kun ved Formaalstjenlighedshensyn, der stedse maa gennemskues og fastholdes som blot saadanne. Man er her jo ikke absolut — om saa maa siges øjeblikkeligt — tvunget til Begrebsafgrænsninger, og stærke Bestræbelser i denne Retning fører let med sig en Fare for Tilbøjelighed til at deducere ud fra Begreber — hvad der kan medføre de største Skævheder — i Stedet for at se paa og bedømme det retlige Forhold i dets konkrete Skikkelse, med alle dets Mærker, hele dets Indhold. I Stedet for en «systematisk Deduktion» maa den analytisk-descriptive Metode anvendes. «Hvor gammel er ikke Striden om Begrebet af jus in re, fortsat lige til de seneste Tider i Spørgsmaalet, om ogsaa possessio hører dertil?» Her viser Schweigaard den uendelig Række Nuancer i Forholdet mellem en Person og en Ting. Nu er det muligt, at Lovgiveren kan være nødt til at betragte alt dette under afgrænsede Synspunkter. «Men derfor er det lige vist, at disse Classificationer i den videnskabelige Fremstilling ved en fortsat Analyse maa bringes til den Grad af Klarhed, at den tilsyneladende Modsætning forsvinder, og det erkendes, at Opgaven er løst, saasnart i et vist retligt Forhold af denne Beskaffenhed Summen af de dermed forbundne enkelte Beføjelser er udviklet.» Spørges der videre, hvilken Kategori nu dette retlige Forhold skal henregnes til, da bliver dette altsaa blot et Spørgsmaal om Omfanget og Grænserne for et Klassifikationsbegreb — følgelig blot en Ordstrid. «Er omvendt, siger Schweigaard træffende, en eller flere Rettigheders Forbindelse med et retligt Forhold tvivlsom, saa er ingen Fremgangsmaade mere skuffende, end først at bringe hine ind under et almindeligt Retsbegreb, og derfra at argumentere ved en Opløsning af dettes Indhold.» Striden, om possessio er en tinglig Ret eller ej, er ikke en Strid om Retsvirkningerne af possessio. «Naar Spørgsmaalet fremsættes under den Form: «bør der gives Begrebet om jus in re et saadant Omfang, at Besiddelse gaar ind derunder?» bliver det egentlige Stridspunkt ganske klart, men bortfalder ogsaa derved.»

Det er altsaa en Udredning af de konkrete Retsforholds enkelte, positive Momenter i Belysning af den gældende Ret — og omvendt til Belysning af denne — der er det væsentlige i den positive Side

Digitized by Google
Original from PENN STATE

af Schweigaards Metode. Negativt betyder den en Modstand mod hver fremtrædende Tendens til stærk Begrebsdannelse og specielt den mest afgjorte Modstand mod Argumentation ud fra Begreber. I formel-systematisk Henseende betegner hans Standpunkt et aabent Blik for den Skævhed, hvortil Begrebets fremherskende Rolle kan føre ved at lede til en deduktiv Fremstillingsmaade, «medens dog, siger Schweigaard, denne Slags Fremstilling er et reent Hysteron-Proteron, hvor Kilderne til et Begreb sættes som dettes Emanationer, og det, som egentlig kun er en Resumé, et Omrids af det Mangfoldige som det dybereliggende og Grundvæsentlige». — Denne negative Side faar naturligt en særlig fremtrædende Plads paa Grund af Arten af den Baggrund, hvorpaa Schweigaards Opfattelse fremtræder. Derimod betyder Metoden som sagt sikkert ikke en Afvisning af al Begrebsdannelse — forsaavidt Konstruktion — indenfor Retsvidenskaben[1], men en maadeholden — og maalbevidst — Generaliseren kan meget vel forenes dermed, og bliver da ogsaa et Led i Positiviteten.

Det væsentlige i Schweigaards retsvidenskabelige Opfattelse — Fordringen om Analyse af de retlige Forhold og virkelig Beskrivelse og Belysning af deres Indhold — vil ingen kunne finde noget at indvende imod. Den analytisk-descriptive Metode i egentlig Forstand er — for at bruge Fr. Stangs Udtryk[2] — «al Retsvidenskabs Kærne» og er nødvendig for Udfindelsen saavel af, hvorledes det enkelte Tilfælde bliver retligt at bedømme, som af, hvad der bør være almindelig positiv Retsregel. Ligesaa kan det ikke tilstrækkeligt betones, at der intet er vundet for en Sag blot ved Argumentation ud fra et Begreb, ved Opløsning af dettes Indhold. Endnu i vore Dage kan man mærkeligt nok undertiden i juridiske Fremstillinger træffe slige deduktive Udviklinger. Argumentationen ud fra et fastslaaet Retsbegrebs Indhold maa stedse forblive i høj Grad sekundær — eller rettere: noget af en petitio principii, der gaar ud fra det, som netop er Bevisets væsentligste Genstand, nemlig at det omhandlede Forhold virkelig, af praktiske og overvejende Grunde, kan og bør retligt behandles som de af Retsbegrebet omfattede Forhold. — Spørgsmaalet bliver kun, om der kan gives Schweigaard Ret i hans subjektive Værdsættelse af Begrebers og Klassifikationers Betydning for Erkendelsen og den videnskabelige Fremstilling. Han har Ret, naar

[1] Jfr. ovenfor, samt det lige nævnte Udtryk om Hysteron-Proteron.

[2] Se I og II Kap. i Stangs Indledning til Formueretten, 1911. Det anførte p. 78.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

han «detroniserer» Begrebet og ikke vil se det som «det oprindeligt begrundende og bestemmende Princip». Og han er jo, som det foran blev vist, ikke helt blind for de «generelle Sætningers» Værdi som «Støttepunkter». Men hans krasse Empirisme lægger ham dog Udtryk i Pennen, som tydeligt nok viser, hvor yderliggaaende han er, og at han ikke vil anerkende Generalisationens Betydning som Betingelse for fremadskridende Erkendelse. Han vurderer m. a. O. formentlig Klassifikation og Begrebsdannelse lidt for lavt, naar han mener, at det er dem, der «holder Problemerne i Live», og at man har givet dem «Skin af at være Videnskabens Grundpiller, skjøndt de kun ere dens Skyggebilleder». Han ser for «optimistisk» paa Erkendelsens Kaar, naar han kun betragter Begrebet som «Produktet af en paa Halvvejen strandet Tankebevægelse efter at opfatte det Hele i sit Sammenhæng» — som om dette var menneskeligt muligt, og som om det er rigtigt at tale om en strandet Tankebevægelse, fordi Tanken har gjort Holdt og ser sig omkring. — Man iagttager her en Opfattelse, som, selv om den teoretisk knap nok giver sig til Kende, dog kan faa stor Indflydelse paa den praktiske videnskabelige Virksomhed hos vedkommende. — Selv om Schweigaards Opfattelse ogsaa her har Krav paa at ses paa sin Baggrund, kan man dog vistnok her indvende mod ham, at han ikke tilstrækkeligt er klar over de almindelige Synspunkters og Klassifikationers betydningsfulde Karakter af virkelige Hjælpemidler for Erkendelsen. Er man blevet klar herover, kan man ikke med Schweigaard kalde Opgaven for løst, saasnart i et retligt Forhold Beføjelsernes Sum er udviklet, ikke kalde Spørgsmaalet om Kategorien for blot en Ordstrid, for «blot» et Spørgsmaal om Omfanget og Grænserne for et Klassifikationsbegreb, «som allerede fra Begyndelsen af er erkendt for vilkaarligen dannet», — netop ikke kalde Begrebsdannelsen «vilkaarlig». — Det blev da ogsaa paa dette Punkt, Reaktionen mod Schweigaards Opfattelse senere i videnskabelig Henseende satte ind.[1] —

Det foregaaende vil vistnok have vist, at det dog maa lyde noget magert, naar Prof. Bang i sine til Schweigaards Afhandling tilføjede Bemærkninger «ikke indser», «at der ligger Mere i Forfatterens ny saakaldte analytisk-descriptive Metode, end at man ved at afgjøre, hvad der er Ret, skal tage det Individuelle ved de enkelte Retsforhold i tilbørlig Betragtning». «Ikke mere» — men det er forøvrigt

[1] Se nedenfor om Fr. Hagerup.

Digitized by Google Original from PENN STATE

maaske naturligt nok for en Landsmand af Ørsted som Bang ikke at se noget særlig betydningsfuldt Nyt i Schweigaards retsvidenskabelige Program.

Overfor Ørsted stiller Schweigaard sig naturligvis principielt beundrende og anerkendende. Ørsted har gjort «Kjæmpeskridt» paa «Analysernes sikre Vej». Behandlingsmaaden og hele Metoden viser den rette Vej. Men Schweigaard maa dog hævde, at der «for Resten» ogsaa der «foruden mange uforholdsmæssige Udvæxter og Huller i Behandlingen, endnu ere en Mængde Spor af Residua fra en ældre Tid tilbage, der allermindst passe ind i Ørsteds klare og for Mystificationer frie Fremstilling, at mange Classificationer og Begrebsforsteninger maa føres ud, og at man til Fordel for Studiet endnu kan gaa videre i den reent analytisk-descriptive Metode, end Ørsted paa mange Steder har gjort».

VII.

«En Mængde Spor af Residua», «Classificationer og Begrebsforsteninger», «videre i den reent analytisk-descriptive Methode —» — disse Udtryk tyder paa, at der i Virkeligheden i de to store Retsforskeres Stilling til Filosofien er ret stor Forskel. Det forholder sig da ogsaa saaledes, og Forskellen springer endnu lettere i Øjnene, naar Opmærksomheden rettes paa Retsvidenskabens Udvikling i de to Lande. Det falder udenfor nærværende lille Arbejdes Ramme — der er bestemt ved dets Overskrift — at gaa dybere og i Enkeltheder ind paa den forskellige Karakter af de to store Juristers Værk. Kun et Par Bemærkninger, til Belysning af Udviklingen i Norge.

Det er bekendt, at Ørsted i Begyndelsen af sine Erindringer («Af mit Livs og min Tids Historie») i korte Ord ofrer Kant en varm Hyldest som en Mand, der har betydet overordentlig meget for ham. Han skrev som tyveaarig, 1798, en Prisafhandling (udg. i lidt ændret og udvidet Form samme Aar under Titlen: Over Sammenhængen mellem Dydelærens og Retslærens Princip), hvori han er stærkt paavirket af Kant'ske Synsmaader. Det var som bekendt væsentlig hans Sympati for Fichte og hans Filosofi, som bevirkede, at Københavns Universitet 1801 foretrak (den ældre) Bornemann til juridisk Professor fremfor Ørsted. Men ogsaa efter at Ørsted retsvidenskabeligt havde vundet fast Fodfæste paa Erfaringens sikre Grund og var kommen ud over den stærke Paavirkning fra Fichte, tabte han ingenlunde filosofiske Spørgsmaal af Syne, men vedblev

Digitized by Google
Original from PENN STATE

tværtimod at have levende Interesser i filosofisk Retning. Han skrev saaledes omkr. 1810 en fortrinlig lille Afhandling «Om Grændserne mellem Theorie og Praxis i Sædelæren» (findes i «Eunomia» I. Bd.), hvor man kan spore Indflydelse fra N. Treschow. Og endnu saa sent som i 1824—25 — paa en Tid altsaa, hvor han stak dybt i sine store og vidtløftige Embedsforretninger og ved Siden heraf var begyndt paa Udgivelsen af sin «Haandbog» — deltog han med varm Interesse i den filosofiske Strid om «Viljens Frihed», som i disse Aar udkæmpedes (særlig i «Jur. Tidsskr.» 8., 9. og 10. Bd.). Han leverede her et kraftigt og velskrevet Indlæg, hvor han holder fast ved det Kant'ske «aut Cæsar, aut nihil»-Standpunkt ligeoverfor Prof. med. Howitz, som havde givet Anledning til Striden gennem sin udmærkede og unægtelig overlegne Afhandling «Om Afsindighed og Tilregnelse» (Jur. Tidsskr. 9. Bd.).

Og Retsvidenskaben i Danmark vedblev da ogsaa efter Ørsted at være ret stærkt filosofisk interesseret. Ikke blot beklædte den stærkt hegeliansk paavirkede (yngre) Bornemann i en Række af Aar (1840—61) et juridisk Professorat ved Universitetet. Men ogsaa hans Efterfølger C. Goos viser levende Interesse for filosofiske Spørgsmaal. I sit Tobindsværk «Forelæsninger over den alm. Retslære» behandler han ikke blot den positive Ret i retsfilosofisk Henseende, men tager ogsaa mere rent filosofiske Spørgsmaal — som f. Eks. Spørgsmaalet om Forholdet mellem Ret og Moral og om Viljens Frihed — op til Drøftelse, ligesom han ogsaa andet Steds indgaaende har undersøgt Ørsteds Betydning i moral- og retsfilosofisk Henseende. Endelig bør her ogsaa nævnes et lille Skrift af V. Bentzon, «Skøn og Regel» (Universitetsfestskr. 1914), som, foruden at drøfte et Spørgsmaal som Forholdet mellem Ret og Moral, mere fra et rent juridisk Synspunkt behandler samme Emne som Ørsted i ovenfornævnte Afhandling i «Eunomia» I (Forholdet mellem Norm og Enkelttilfælde)[1].

Naar Forholdet mellem Retsvidenskaben og Filosofien i Danmark op gennem det 19. Aarhundrede saaledes har været forholdsvis intimt, da skyldes dette dog i ikke ringe Grad den danske Filosofis ejendommelige Karakter. Det er tilstrækkelig kendt — ved ethvert nok saa ringe Kendskab vil det springe i Øjnene — hvorledes den danske Filosofi paa ganske faa Undtagelser nær stedse har søgt at holde sig væsentlig til «Erfaringens frugtbare Sletteland «og saaledes

[1] Jfr. et dog ikke fremragende Skrift af A. Kraft: Rettens Forhold til den praktiske Moral, 1892 (Disp.).

Digitized by Google Original from PENN STATE

stedse har været villig til at søge Belæring fra Erfaringsvidenskabens forskellige faglige Forgreninger. Saaledes udtaler da ogsaa f. Eks. Høffding i sit første Skrift over Etiken, «Om Grundlaget for den humane Etik» (1876), en Anerkendelse af, hvad Goos's «Indledning til Strafferetten» har kunnet byde ham af Belæring i visse Henseender.

Forholdet blev i Norge her et ganske andet. Her kunde intet saadant frugtbart Vekselforhold opstaa. Her herskede efter Treschows Død i 1833, som allerede før nævnt, gennem næsten hele Aarhundredet en hegeliansk farvet Tænkning, som i Monrads Person holdt sig i Fjernhed fra «Dagens Fordring» og i mystisk Ophøjethed holdt sig fri for enhver virkelig praktisk og frugtbar Problembehandling. — Man maa have dette in mente ved Betragtningen af Schweigaards og den hele samtidige norske Retsvidenskabs negative Stilling overfor Retsfilosofien.

Efter sin Hjemkomst holdt Schweigaard som sin første Forelæsningsrække ved Universitetet de af Orla Lehmann i forannævnte Brev omtalte Forelæsninger over Videnskabernes Metodik, hvori han nærmere har udviklet de Tanker, der bærer hans Afhandlinger. Disse Forelæsninger blev, skønt de vakte stor Opsigt, desværre aldrig trykt. Han skrev desuden i «Den Constitutionelle» 1836 en udførlig kritisk Anmeldelse af W. Sverdrups «Logik»[1]. Derefter ser det ud, som om han for bestandig vendte Filosofien Ryggen. Hans Autoritet fjernede Studiet af den almindelige Retslære som særligt Fag fuldstændigt fra den akademiske Undervisning, hvor det ikke findes den Dag i Dag. — Hans haarde Dom om den historiske Retsskole forandredes derimod dog, forsaavidt som han med Beundring og Tilslutning tilegnede sig Savignys store Værk: «System des heutigen römischen Rechts».[2]

Ved Betragtning af Schweigaards praktiske videnskabelige og politiske Virksomhed kan det se ud, som om han i Virkeligheden har ment, at den tyske Filosofi har «umuliggjort Filosofien», som om han faktisk har akcepteret det «Dilemma», han i sin Afhandling opstiller som Resultatet af den tyske Filosofis Ræsonnement: «Altsaa maa man enten mistvivle om Filosofien, eller man maa indrømme Muligheden af en primitiv Aabenbaring» — blot at han her har valgt det første, og ikke som Tyskerne det andet af Dilemmaets Led. Paa Baggrund heraf kan man da faa Indtryk af noget meget

[1] Se om denne Hertzberg p. 21 f.

[2] 1840 ff., se Hertzberg i «Nordmænd i det 19. Aarh.» I p. 325.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

snævrere, noget mere «absolut» i Schweigaards Standpunkt, som det findes i de to Afhandlinger, end Tilfældet er, naar man faar det stillet i rigtig historisk Sammenhæng og Belysning. Sars skildrer ham i sin Fremstilling af Norges Historie i det 19. Aarh.,[1] — der indeholder saa mange fortrinlige Karakteristikker —, paa følgende Maade: «Hans Anlæg gik afgjort i kritisk-analytisk Retning; hans Styrke laa i den ubestikkelige Sanddruhed, hvormed han opgjorde sine Standpunkter, i Tankegangens logiske Skarphed og Præcision; hans Begrænsning kom tilsyne i den altfor vidtdrevne Aversion mod alt, hvad der ikke lar sig formulere klart og bestemt, — alle klingende Almensatser, alt, som smager af Fantasteri, Sværmeri, uklar Enthusiasme, — hvorved han kom til at miskjende eller til at undervurdere de Maal, som Videnskaben ikke kan tabe afsyne uden at synke ned til Kasuistik og Detajlkræmeri og Politiken ikke uden at skrumpe ind til det blotte Nyttevæsen»[2] — og specielt om Schweigaards Standpunkt i filosofisk, særlig retsfilosofisk, Henseende, saaledes som dette er formuleret i de to Afhandlinger, siger han: «Dette Standpunkt udmærker sig ved at være grejt og skarpt formuleret, men tillige yderlig snævert og ensidigt; man kan sige, at det gaar ud paa, at Menneskeaanden skal la sig spærre ind i et Fængsel, for ikke at svimle og blændes ved altfor vide Udsigter.» — Om Schweigaards højt ansete videnskabelige Arbejder, hans «Kommentar over den norske Criminallov» (1844—46) og «Den norske Proces» (1849 f.) — Værker, som paa vedkommende Omraader betød Grundlæggelsen af en særlig norsk Retsvidenskab og stadig i norsk Teori saavel som ogsaa i Praksis paaberaabes som Autoritet — siger Hertzberg,[3] at der i dem savnes baade ideel og historisk Sammenhæng. De «efterlader et vist tørt, nævenyttigt Indtryk, der minder om en velforsynet Værktøjskasse». Med Henblik paa det Program, Schweigaard selv havde opstillet, siger han, at man, naar det kommer til Stykket, i hans Værker finder «mere af den «omfattende Induktion» end af dens «mest omfattende Resultat» — mere skarpsynt Indblik end langtrækkende Overblik — — af Frygt for at generalisere falsk, generaliserer han for lidet».

Reaktionen mod denne rent analytiske Karakter, der præger

[1] «Norges politiske Historie 1815—85» (1904) p. 170, jfr. p. 300 f.

[2] Schweigaard er da ogsaa i 60-erne blevet kaldet «Materialismens store Apostel i vor Politik».

[3] «Nordmænd i det 19. Aarh.» I p. 328.

Digitized by Google Original from PENN STATE

Schweigaards store retsvidenskabelige Værker, og som havde sat sit Præg paa hele den norske Retsvidenskab, kom i Norge ved Fr. Hagerups bekendte Tiltrædelsesforelæsning med det karakteristiske Motto: Amicus Socrates, magis amica veritas».[1] — Her kritiserer Hagerup under al Anerkendelse Schweigaards juridiske Atomistik, hans rent analytisk-descriptive Metode, idet han hævder Nødvendigheden af en virkelig «Retsdogmatik» og Nødvendigheden af i Behandlingen af Retten at skride frem efter den «konstruktive» Metode. Han definerer nærmere Schweigaards Metode som gaaende ud paa «en positiv Udredning af de givne Retssætninger og deres Forhold til de mødende individuelle Retsforhold samt en Indtrængen i selve disse Retsforholds konkrete Natur og Væsen. En videre Indgaaen i Retssætningernes Sammenhæng end den, der bestaar i Paavisningen af deres fælles Øjemed, ansaa han ikke alene for overflødig, men endog for et Tilbageskridt». Og Hagerup stiller herovenfor sin konstruktive Metode, hvorefter de enkelte Retsinstituter maa ses i deres indbyrdes Sammenhæng, og der saaledes stadig maa opereres med Fællesbenævnelser, forsaavidt med juridiske Almenbegreber. «Kun ved at Retssætningerne sees i deres systematiske Sammenhæng og bringes ind under Belysningen af de Grundelementer, hvorpaa dette System er opbygget, faar ogsaa Juristernes Udvikling af, hvad man har kaldet «Sagens Natur» eller hvad Ørsted kaldte «Lovens Aand», og den analogiske Lovfortolkning en sikker juridisk Holdning.»

Saa rigtigt nu Hagerups Synspunkt her er, saa meget mere maa man undre sig over, at han ikke blot relativt — midlertidigt — men i absolut Forstand anviser de endnu videre Synspunkter, som en sociologisk Retsforskning vil kunne yde, Plads udenfor Retsvidenskaben.[2] Det er ikke her Stedet at gaa nærmere ind paa dette, men hvad Forholdet til Schweigaard angaar, synes det til en vis Grad muligt at give begge Ret — ligesom Forskelligheden i Standpunkt maaske i det hele ikke er slet saa stor, som det efter Ordene kan synes.

Schweigaards stærke Fastholden ved den analyt.-descriptive Metode i snæver Forstand bør vistnok ses paa Baggrund af Forholdene i Rets-

[1] Trykt nogle Aar senere i lidt udvidet Form i I Bd. af «Tidsskr. for Retsvidenskab», 1888, med Overskrift: «Nogle Ord om den nyere Retsvidenskabs Karakter». Jfr. nu ogsaa Hagerups Udv. mindre juridiske Afhandlinger, 1901 p. 1 ff.

[2] Jfr. ogsaa Fr. Stang i Kristiania Universitets Festskr. 1911 II p. 109 samt Hagerups tilføjede Bem. i Udv. Afh., 1901 p. 57.

Digitized by Google Original from PENN STATE

videnskaben og i Lovgivningen, netop ogsaa saaledes som Stillingen i disse Henseender var i Norge. Ligesom man godt kan give Hertzberg Ret i, at naar Schweigaard tilsyneladende praktisk talt vendte sig bort fra Filosofien, betød dette ikke en absolut Afvisning af al Filosofi overhovedet, men blot en klar Bevidsthed om, hvor hans Kald var, hvor hans ved hans Evner anviste Felt laa, saaledes maa man ogsaa have Ret til at se hans videnskabelige Opfattelse, som denne viste sig i Praksis, gennem «Forholdsbestemthedens» Glas. Han selv vil sikkert kræve, ligesom h a n forstod at betragte og bedømme alt i dets «Relativitet», ogsaa selv at ses i sin. Og saaledes betragtet vil da hans Arbejder ligesaa vel staa som Vidnesbyrd om hans store Samvittighedsfuldhed og indtrængende Forstaaelse af Forholdenes Krav, som om hans Ensidighed. Store Lovarbejder fuldførtes i det unge Norge, og meget af den gamle Ret laa forholdsvis udyrket — eller dog ikke rationelt opdyrket — hen. Her var da netop Plads først og fremmest for den minutiøse Gennemarbejdelse. Og Schweigaards Virksomhed i norsk Retsvidenskab blev her en grundlæggende. Hans Tidsrum er en saare betydningsfuld Epoke. Men det er kun en Epoke, og Schweigaard vil selv anerkende dette. Under andre Forhold, naar den «omfattende Induktion» er tilvejebragt, naar sikker Grundvold er lagt, da maa man skride til de videre, mere omfattende Synspunkter, forsaavidt til Uddragningen af det «almindeligste Resultat». Schweigaard har selv, i en meget tidlig lille Afhandling (fra 1832), som ogsaa nedenfor vil blive berørt, om jeg saa maa sige foregrebet Begivenhedernes Gang, idet han har skildret «en Epokes Væsen» i Ord, man kan anvende paa hans egen videnskabelige Virksomhed[1]: «— Det er just en Epokes Væsen, at dens virksomme Moment, naar det har udvirket, maa afløses af et andet Princip, der neutraliserer den Ensidighed, som Bibeholdelsen af eet uforandret System, under Forholdenes Omvexling, har til Følge.»

VIII.

Der er endnu et Spørgsmaal, som let melder sig, naar man betragter Schweigaards Afhandling om den tyske Filosofi: Kan nu dette i Virkeligheden være selvstændig Tænken, selvstændigt Arbejde? Er det ikke rent andenhaands? Er det ikke Ideer, som visse kritiske

[1] Tidsskriftet «Vidar» 1832 p. 11. 2 øv.

Digitized by Google Original from PENN STATE

Aander har indpodet den unge Mand, og som han nu her giver fra sig igen? — Der er tilstrækkeligt, der viser, at dette sidste ikke er Tilfældet, men at der her er Tale ikke blot om selvstændig, omfattende Læsning, men om selvstændig kritisk Vurdering, en selvstændig Tagen Standpunkt.

Ved første Øjekast kunde det dog se anderledes ud. Der er i Schweigaards hele Synspunkt og særlig i hans Opfattelse af Kant noget saa bestemt og afgjort, at man gør rigtigt i efter Læsningen at opstille en Formodning om, at han har været i Stand til at faa sin Grundanskuelse bekræftet og bestyrket ved Hjælp af en kritisk Autoritet, en Specialist, en virkelig Fagmand. Og Karakteren af hans Opfattelse i dens Enkeltheder, særlig af Kant, ligesom ogsaa Læsningen af Schweigaards Breve, leder da Tanken hen paa Beneke.

Beneke hører til de faa nøgterne Hoveder — Fries og til Dels Herbart kan her ogsaa nævnes — som, under alskens Forfølgelse fra den herskende Retnings Side, dannede ligesom en kritisk Understrøm, som gennem den romantiske Periode bevarede de bedste Kant'ske Traditioner. Men netop Beneke strakte sin Kriticisme lige ned til Kant, og medens han vurderede Kants Kr. d. r. Vern. i dens Grundtendens højt, mente han, at Kant i sin senere Filosofi var kommen paa Afveje og derved havde været den ufrivillige Aarsag til hele den følgende Déroute i Filosofien. Det er m. a. O. i Indholdet en Opfattelse ganske identisk med den, der kommer til Orde i Schweigaards Afhandling.

Der er da heller ingen Tvivl om, at denne i den nærmere Udformning i Berlin af sin Opfattelse af Kant har haft stor Støtte af Beneke og hans Værker. Det er endog muligt i selve de Udtryk, Schweigaard bruger, at paavise store Reminiscenser fra Benekes Værker — saaledes som An. Aall med Held skal have forsøgt det. Men: Brevene bidrager tillige til at vise, at denne Omstændighed ikke borttager noget af den fundamentale Selvstændighed af Schweigaards Afhandling.

Beneke er nævnt i Forbigaaende et enkelt Sted i Schweigaards Afhandling — som «Beneke, som selv har den store Fortjeneste at have angrebet Grundlaget for denne Filosofi, idet han gaar ud fra et ganske desillusioneret Standpunkt, og idet han strengt hævder Nødvendigheden af at erstatte de dristige Dogmers System med en Lære, som kan kontrolleres paa hvert Punkt». I Brevene faar man et fyldigere Indtryk af det ret nære Bekendtskabsforhold. I en Ind-

Digitized by Google
Original from PENN STATE

beretning til Norge om Rejsen nævnes Beneke blandt dem, der har været ham «til megen Tjeneste»,[1] og i et Brev til Welhaven fra Leipzig, straks efter Afrejsen fra Berlin, skriver han — efter at have «tilstaaet», at Weisse (dengang endnu Hegelianer) gjorde et godt Indtryk paa ham trods «min uovervindelige Modbydelighed og Indignation over det hele Hegelthums Schülerhaftigkeit og Aandløshed —»: «— Jeg var anbefalet til ham af Hegelianernes skarpeste Modstander, Prof. Beneke i Berlin, dem ich sehr befreundet bin. — — I Benekes Skæbne tager jeg megen Del. Han har haft megen Modstand at bekæmpe, har i Berlin maattet taale megen Tilsidesættelse og set andre sig foretrukne uden at skifte Mening eller at opofre Klarhedens og Analysens ligefremme Metode for den moderne Mystifikation. For mig har han megen Interesse, fordi jeg aldrig har truffet nogen, med hvem jeg saa fuldkommen stemmer overens i visse videnskabelige Grundbetragtninger, som vel ogsaa har været Aarsagen til hans højst venskabelige Benehmen mod mig under mit Ophold i Berlin. Jeg vil især anbefale Dem blandt hans mange Skrifter hans næstsidste «Kant und die philosophische Aufgabe unserer Zeit von Edvard Beneke», som jeg er overbevist om vil interessere Dem højligen.» — Schweigaard har m. a. Ord truffet en Meningsfælle, ikke anderledes er Forholdet mellem dem.

At Schweigaard, da han kom til Berlin, allerede havde opgjort sin Mening om den endnu da herskende Tendens i Filosofien, vil man ogsaa paa anden Maade kunne finde bekræftet, nemlig ved en Gennemlæsning af den ovenfor nævnte Afhandling i «Vidar», 1832. Afhandlingen drejer sig «om Nødvendigheden af at indskrænke Sprogstudiets Omfang i den lærde Undervisning» og (den da 24-aarige) Schweigaard kommer her i sin Argumentation ogsaa ind paa mere almindelige Betragtninger og siger herunder blandt andet: «— Der ligger — en ikke ringe Grad af Eensidighed til Grund for den Synsmaade, at Aanden kan udvikles til en klar og omfattende Bevidsthed ved den blotte Iagttagelse af sin egen Virksomhed uden Hensyn til den Virkelighed, som den skal gjennemtrænge. Denne evige Reflexion i sig selv, denne Opmærksomhedens Henvendelse paa Begrebernes Forhold ved Opløsning af deres Indklædning eller Sproget, bliver tom og betydningsløs, naar Erkendelsen ikke befrugtes

[1] Aubert p. 126.

Digitized by Google Original from PENN STATE

ved en rig og levende Opfattelse af det reelle Stof. Det Rationale gjennemstrømmer ligesaa vel Tingenes som Tankens Verden, og den Bestræbelse, at udsondre det Ideale reent, og derpaa udelukkende at rette sin Granskning, grunder sig paa en Misforstaaelse og Fornægtelse af Menneskets Plads som Deel af et Heelt.»

Man ser m. a. O. allerede her den samme Bekæmpelse af en ensidig Rationalisme, som møder een i Afhandlingen om den tyske Filosofi. Erkendelsen skal «befrugtes ved en rig og levende Opfattelse af det reelle Stof»[1] — eller, som han et andet Sted udtrykker det, Videnskabens og Virkelighedens Forbindelse, der hidtil havde været «et blot tolereret Konkubinat», skal forvandles til «et lovligt Ægteskab». Og man ser allerede her, f. Eks. gennem Udtrykket «Menneskets Plads som Deel af et Heelt», den Hævdelse af Relativitetens Princip, som gennemstrømmer Schweigaards hele Virksomhed.

— Hertzberg antyder,[2] at Schweigaard gennem Treschow kan være paavirket af Baconske Synsmaader. Og som allerede foran berørt, er det sikkert her, man maa søge en af Kilderne til hans Opfattelse. Men den væsentligste bliver stedse hans egen tidligt aabne Sans for Erfaringsiagttagelsens Betydning. Belæring og Paavirkning har han stedse modtaget paa selvstændig Maade, og sin almindelige Anskuelse har han paa original Maade med et for sin Tid og sit Land frugtbart og grundlæggende Resultat bragt med sig ind paa sit særlige Felt, ind i Retsvidenskaben, ind i sin Behandling af den positive Ret og ind i sin Virksomhed for dennes Udvikling.

Han var en nøgtern og klar Aand, klar over sine Grænser og sin Begrænsning — en af de bedste Mænd, Norges Land har fostret.

[1] Hertzberg i «Nordmænd» I p. 327.
[2] Se ovenfor anførte Sted.

Jens Himmelstrup.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

TORGNY LAGMAN

ETT BIDRAG TILL KARAKTERISTIKEN AV SNORRES FÖRFATTARSKAP

Bland Snorres skildringar har den av Torgny lagman på Uppsalatinget vunnit särskild popularitet. Särskilt i Sverge torde den väl vara den mest lästa och mest citerade av alla. Frågan om dess historiska pålitlighet har väl också en och annan gång berörts men knappast behandlats så noggrant, som den förtjänat. Särskilt bör den därvid sammanhållas med en annan lagmansskildring, «Saga Emundar lǫgmanns», som är mindre berömd men knappast mindre intressant, och vars kritik erbjuder synpunkter, som kunna komma även Torgnys saga till godo.

Då man söker bilda sig en mening om Torgnyepisodens karaktär, så kan man väsentligen begränsa sig till tre alternativ: Den kan vara isländsk tradition, den kan vara svensk tradition, och den kan vara produkten av en rent konstnärlig verksamhet, alltså en estetiskt utsmyckad genrebild, eventuellt byggd på ett mer eller mindre fast historiskt underlag.

Vad först beträffar det isländska alternativet, så sönderfaller detta i två. Kan skildringen bygga på Are? Eller härrör den från skaldedikter? Vad Are beträffar, så vill det synas mig, som om det alternativet lätt kunde avfärdas. Visserligen har nyligen Jón Jónsson velat göra gällande, att Torgnyepisoden skulle härstamma från honom[1]. Men oavsett den absoluta omöjligheten, att ett långt tal skulle ha kvarlevat över 100 år i ordagrant minne, så visar redan en blick i Ares Islendingabók, att Are icke kan vara förmedlaren. Hos Are kommer allt an på den fulltygade detaljen, han är i detta av-

[1] Arkiv f. nor. filol. 34: 148 ff.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

seende en fullt modern historisk primärforskare. Det är den fornnordiska litteraturens kanske bittraste förlust, att vi icke äga Ares större bok. Men vad än denna kan ha innehållit, ett är säkert: Långa tal i Livius' anda och anekdotiska, ästetiskt utsmyckade, konkreta skildringar gå icke på något sätt ihop med hans stil.

Vad skaldedikterna beträffar, så står det ju fast, att Snorre icke citerar några sådana. Och det brukar han dock göra, då han har tillgång till dem. Skaldernas kväden äro ju hans främsta källa «ef þau ero rétt kveðin ok skynsamliga up tekin», d. v. s. om de föreligga i formellt korrekta texter och tolkas sakförståndigt (kanske försiktigt = kritiskt). Men som sagt, ingen skald citeras av Snorre för vare sig Torgny eller Emund, och mig veterligt har ingen människa gissat på en sådan källa.

Komma vi så till den svenska traditionen. Visserligen flyta källorna från Sverge mycket sparsamt, men man kan dock i ett flertal fall kontrollera Snorre med svenska uppgifter och sålunda bilda sig en mening om det sätt, varpå han tillgodogjort svenskt material. Jag skall här nämna några fall.

Som bekant avlade Snorre år 1219 ett besök hos lagman Eskil i Västergötland. Notisen är helt kort, och man får inga som helst detaljer, men det är väl antagligt, att Snorre for över Kungahälla och Lödöse. På det förra stället hade han ju starka intressen att bevaka, då hans fosterfar där hade uppfostrats, och då han själv ämnade ge en utförlig skildring av Vendernas plundring år 1135. Snorre kom här helt nära skådeplatsen för Magnus Barfots krig mot Inge d. ä., och vi spåra säkerligen svensk tradition i den riktigare och utförligare skildring av hithörande händelser, som Snorre låtit ersätta sina föregångares. I ett fall har han dock råkat ut för ett misstag. I skildringen av slaget vid Foxerna låter han en del norrmän falla vid «en fors». Man har länge insett, att här bort stå «Fors», Fors kyrka i Flundre härad. Misstaget förklaras synnerligen lätt, om Snorre utan att ha besökt platsen låtit sig berätta händelserna av en västgöte, som säkerligen icke i dylikt fall använt obestämd artikel utan använt samma uttryck, vare sig han menat «vid Fors» eller «vid en fors».

* * *

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Anmärkningsvärd är Snorres uppgift om kyrkorna i Skara stift. De uppges till icke mindre än elva hundra = 1320. Uppgiften bör kunna kontrolleras. Konsthistoriska undersökningar ge vid handen, att sockenbildningen i Västergötland vid tiden för Snorres besök säkerligen var praktiskt taget avslutad, att alltså samma kyrkor lågo på samma platser som långt fram i den följande tiden, i många fall ännu i dag. Som bekant innehåller Västgötalagen en redogörelse för antalet kyrkor i varje härad inom det egentliga Västergötland, alltså med uteslutande av Värmland och Dal. Antalet, som stämmer ganska noga med de siffror, som Styffe[1] fått, då han ur urkunderna hämtat namn på kyrkor och socknar, går till något över fem hundra. Snorre har säkerligen icke sett något utskrivet exemplar av Västgötalagen, men han torde ha fått del av en uppgift sådan som denna, och felet blir då underligt. Men det förklaras enkelt, om man tänker sig, att han vetat, att stiftet innehöll två landskap och i brist på bättre antagit, att Värmland haft ungefär lika många kyrkor som Västergötland. Han har så avrundat talet uppåt och glömt, att hundra i hans mun blev något annat än det varit hos hans sagesman. I verkligheten torde det varit blott ett 80-tal kyrkor i Värmland.

* * *

Om lagarna har Snorre ett par uppgifter, som icke kunna vara riktiga. Den ena är, att «det skall vara lag, som lagmannen besluter att uppläsa». Om denna passus, som saknas i Jǫfraskinna men finnes i den särskilda Olovssagan, är äkta, så innehåller den ett allvarsamt fel. Allt vad vi veta om nordisk rättsutveckling, särskilt i Västergötland, tyder på en konservativ habitus på det hela, lag var rättssedvänja, alls icke lagmannens vilja. Och den västgötska traditionen tilldelar Eskil ingalunda rollen såsom lagens upphovsman utan som dess samlare och ordnare. Oriktigt är också, att «uppsalalagen» i tvistiga fall skulle ha vitsord gentemot övriga landskapslagar. Uppgiften beror på att konungen, såsom vi kunna se av ännu bevarade domþrev, ibland upphävde enligt landskapslagen lagligen fällda domar. Men han dömde därvid icke efter upplands-

[1] Skandinavien under Unionstiden.

Digitized by Google Original from PENN STATE

lagen, han «arbitrerade», han dömde efter sitt sunda förstånd och samvete. Menigheten fann sig däri, dels emedan konungen hade makten, dels emedan man insåg, att ibland landskapsrättens primitiva bevisningssystem gav orättvisa resultat[1].

* * *

Därefter komma vi till distingsmarknaden. Snorres skildring av denna stämmer rätt bra med förhållanden, som kvarstått ända till slutet av 1800-talet. Detsamma gäller för övrigt även en uppgift hos Saxo om «mollia nolarum crepitacula», som erinrar om folklivet på «Feithska tomten» vid nämnda tid, därvid dock karusellernas klockor överröstades av positivets gälla toner. Men i en punkt torde Snorre ha givit en oriktig uppgift. Enligt honom skulle marknaden i fråga hållas vid kyndelsmässan. Emellertid se vi, att den under 1500- till 1700-talen hölls icke på bestämt datum utan vid «distingsfullmånen», och detta åter stämmer med uppgiften hos Tacitus, att germanerna redan på hans tid bestämde sina församlingar efter nymåne eller fullmåne. Det är icke sannolikt, att man under en mellanliggande tid följt annan regel. Och Snorre har sålunda säkerligen givit en oriktig uppgift. Men den är lätt att förklara. Han har helt enkelt generaliserat de förhållanden, som rådde under det år, då han var på besök i Sverge, ty år 1219 inföll distingsfullmånen d. 1 februari, alltså dagen före kyndelsmässan.

En oriktighet är nog också, att Torgny varit son av en Torgny Torgnyson. På den tid, det här gäller, erhöll en son faderns namn, blott om han föddes efter dennes död, vilket ju icke gärna kan ha upprepats i två generationer.

Återstår så allra sist den allvarsamma onöjaktigheten, att han sammanblandar Fjädrundaland med Västmanland, och att han i Emunds saga låter Olov Skötkonung fördela böter efter norsk, icke svensk rätt. Förstnämnda faktum visar ju, att han icke varit i Uppland, där väl annars en detaljerad tradition om Torgny borde sökas.

[1] Man har i Västmanland en tradition om den helige Romfar, som byggde Romfartuna kyrka. Han dödades såsom tjuv, emedan man i hans gömmor funnit kalken, som stulits i kyrkan. Beviset var fullt giltigt enligt nordisk rätt. Då hans oskuld blev bevisad, kom han att anses helig. Detta kan vara ett exempel på att man insett landskapsrättens brister.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Om vi fasthålla dessa iakttagelser, så torde det lätt ge sig, hur vi ha att bedöma Snorres förhållande till svensk tradition och i Sverge inhämtade upplysningar i det hela. Han har med omisskännligt intresse samlat sådana uppgifter, men han har icke gått till väga med någon stor noggrannhet i deras behandling. Säkerligen har han icke upptecknat, vad han hört, utan nöjt sig med att lita på sitt minne, som i flere fall svikit honom.

Därifrån komma vi till Emund av Skara. Det är då först att konstatera, att vi för Västergötland äga en lagmanslängd, vilken är upprättad på grund av traditioner, som varit gångbara just i de kretsar, som Snorre kommit i beröring med. Så mycket märkligare är då, att någon Emund icke står att finna i längden. Närmast ligger ju, att han kunde ha glömts, och den enkla metoden, att man helt enkelt borde sätta in honom, har föresvävat redan en person, som på 1400-talet någon gång haft framför sig både Västgötalagens och den särskilda Olovssagans huvudhandskrifter och i den förra på ett utskrapat ställe börjat införa början av Saga Emundar lǫgmanns. Ett annat sätt vore att antaga, att Emund vore identisk med någon av de lagmän, som upptagas i längden. Man har gissat på Önder, men i varje fall kan dennes namn, som möter icke så sällan i urkunder, omöjligen antagas vara korrupt. Saknaden av motsvarighet i lagmanslängden ger således ett starkt intryck av att skildringen är diktad. Tanken, att den så skulle vara, stödes onekligen av Emunds binamn. Naturligtvis är det på intet sätt otänkbart, att någon av Västergötlands lagmän haft sitt hem i landskapets huvudort. Så föga folkrik den lilla stiftsstaden var, kunde naturligtvis någon av dess invånare någon gång ha nått lagmansvärdigheten. Men då vi nu erinra oss, att de inhemska källorna fullständigt tiga med Emund av Skara, så måste man väl få räkna med möjligheten, att vi ha för oss en konstruerad berättelse. Och då får ju erkännas, att i en sådan tanken synnerligen lätt skulle kunna föras in på den mest kända västgötska orten.

* * *

I sin skildring av konungen avviker Snorre skarpt från skalderna. Snorres Olov Skötkonung är just icke mäktig av något annat än

Digitized by Google Original from PENN STATE

vansinnig vrede. Men skaldernas bevarade kväden skildra honom som en framstående krigare. Man har ofta påpekat, att den verkliga grunden till vissa misstämningar mellan Olov och bönderna var kristendomens införande, och att Snorre helt förtiger detta. Påtagligen kan han härvid icke bygga på svensk tradition, ty för den kristna traditionen hade naturligtvis Olov häri fullt rätt.

Allt som allt tyckes det erbjuda mycket stora svårigheter att förklara Snorres skildring, om man försöker på densamma lägga den historiska framställningens måttstock. Vida gynnsammare ställer sig saken, om vi tänka oss honom som litterär, icke i främsta rummet som vetenskaplig skildrare. Vi behöva i så fall icke tänka oss k ä l l o r för en i detaljerna sann historisk skildring, vi få i stället söka efter m o t i v för ett konstnärligt återgivande av de karakteristiska dragen. Vi få söka en s t ä m n i n g, som kunde uppfordra till en konstnärlig bearbetning av stoffet, om man så vill en t e n d e n s, ett problem, som han ville «ställa under debatt».

Jag tror att allt detta fanns. Vad först beträffar skildringen av konung Olov, så är den, såsom vi påpekat, sannolikt oriktig. Se vi åter på de förhållanden, som mötte Snorre vid hans besök i Sverge, så finna vi lätt, att han fått studera det svenska konungadömet i dess förnedring. Det är möjligt, att han fick närvara vid konung Johans kröningsfest, som bevistades av hans värd, lagman Eskil, och som tyckes ha ägt rum vid den tid ungefär, då Snorre kan antagas ha besökt Sverge. Men kröningsfesten, den må nu ha ägt rum under mer eller mindre högtidliga former, kan icke ha för en skarp iakttagare dolt det faktum, att den unge konungens ställning var mycket prekär. Norrmännen hade skämtat med honom, för att han valts till konung — enligt en annan, möjligen bättre läsart till jarl — medan han ännu gick i kolt. «*Ok hǫfðu þá svíar konung* (resp. *jarl*) *bróklausan.*» Men icke heller medtävlaren var någon imponerande gestalt. Redan hans kroppslyten tydde på att han var en degenererad telning av en stam, som en gång burit kraftigare grenar. Hans öknamn var «Läspe och Halte». Om nu kung Byxlös eller kung Läspe och Halte skulle bära kronan, det berodde nog vida mindre på dessa herrars personliga egenskaper än på ett politiskt spel mellan rikets stormän och andra mäktiga herrar — grannkonungen Valdemar II och Hans Helighet i Rom icke att förglömma.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Konung Olovs rådgivare förete ju hos Snorre en egendomlighet, i det de alla äro bekajade med något kroppslyte. Fröyvid döve, Arnvid blinde och Torvid stammaren. Åtminstone till en del har detta haft motsvarighet i det Sverge, som Snorre såg. Folkungaättens främste representant, för en tid landets främste man, hette Karl döve. Hans son hette Ulf Fase; någon har gissat, att detta skulle betyda den föga seende, den skumögde.

Mera slående än den sist gjorda sammanställningen är den iaktagelsen, att Snorres starkt idealiserade uppfattning av det svenska lagmansdömet har förutsättningar i förhållandena vid hans besök. Situationen var ju synnerligen allvarsam för hans fäderneö. *Herferð búin til Islandz* är annalernas korta men mycket sägande anteckning vid år 1220. Planer voro å bane att med härsmakt beröva Island dess politiska självständighet. Och faran blev mångdubbelt större därigenom, att den eventuelle erövraren skulle träffa ett söndrat folk, ett folk utan laglydnad, sammanhållning och disciplin. Landets högste makthavare var ju lagsagomannen, som sådan hade Snorre omedelbart före sin resa fungerat och därvid icke kunnat hindra, att av en mycket obetydlig anledning uppkommit ett gräl, som snart gjorde hela tingsmenigheten till en förvirrad hop av slagskämpar.

Det tyckes, som om bättre förhållanden skulle mött Snorre i Sverge. Lagman Eskil, en äldre broder till Birger Jarl, till den, som utan krona blev vårt lands förste verklige regent, var av allt att döma en imponerande personlighet. «Vad skall jag mer säga än detta, att sent födes en annan sådan man?» säger hans trohjärtade biograf i Västgötalagen. Traditioner, som för oss föreligga i mycket kortfattat utdrag, funnos också, men levande och kanske fylliga, om föregående tiders lagmän. Det var lagman Karle av Edsvära, som förvaltat sitt lagmansämbete så, att den korta lagmanslängdens författare för en gång blir vältalig och tilldelar honom den ciceronianskt klingande hederstiteln *faðir at fosterlandi*. Det var antagligen samme Karle, som presiderade på «alla götars ting», då Ragnvald Knapphövde «båld och hugstor» i strid mot landskapets rätt infann sig utan att ha lämnat och mottagit gisslan, en «sidvördnad» som västgötarne besvarade med att slå honom ihjäl i Gåsamossan.

Man bör ha detta i minnet, då man läser Snorres skildring av det svenska lagmansdömet. Orden äro enkla, men de få sin rätta

Digitized by Google Original from PENN STATE

klang, om man erinrar sig, att det är en över fäderneslandets oenighet och svaghet djupt bekymrad patriot, som sagt dem: «Då konung eller jarl eller biskop färdas i landet och hålla ting med bönderna, då för lagmannen deras talan, men de följa honom alla, så att näppeligen drista våldsmän att infinna sig på deras ting, om ej lagmannen och bönderna giva lov därtill.»

Även till detaljer i Snorres skildringar skulle man kunna spåra motiv. Om han i Torgny skildrat den ideale lagmannen, folkmaktens legitime representant och därvid haft Karle och Eskil till modeller, så kan en eller annan av de i Västgötalagens längd upptagna lagmännen, t. ex. Kring-Alle, ha givit stoff till den skildring av en bondadvokat, som han givit i Emund av Skara. Torgny, son av Torgny Torgnyson, representerar ett de fakto, ehuru kanske icke de jure, ärftligt lagmansdöme. Ett sådant fanns inom lagman Karles släkt — fortfarande efter de bevarade västgötska traditionerna.

Vill nu någon invända, att min åsikt gör Snorre till en vetenskaplig förfalskare, så måste jag invända, att jag icke tror på en sådan invändnings bärkraft. Den detaljerade historiska kritiken är ett sena tiders barn[1]. Oss intresserar det, om Luther verkligen sagt de berömda orden: «här står jag och kan icke annat», en föregående tid, som ändå alltid måste finna sig i den muntliga traditionens brister, såg knappast saken så. Den ville icke för den historiska detaljens skull ha sådana abstrakta uttryckssätt, som vi måste välja: motivet till denna handling torde ha varit ungefär följande o. d. Den gav motiveringen, då en sådan skulle ges, på det konstnärligt sett mera tillfredsställande, ehuru historiskt sett mindre betryggande sättet med en i samtal given utveckling av den handlandes skäl. För den konstruktion, som därvid blev nödvändig, hyste man knappast betänkligheter; jag erinrar ännu en gång om talen hos Livius. Jag tror sålunda icke, att vi av hänsyn till Snorres heder behöva avvisa det antagande, jag här gjort.

Att det kan ha funnits en del historisk tradition bakom Torgny lagman (och kanske, vilket dock är än ovissare, bakom Emund lagman) vill jag icke bestrida. Det kan gott hända, att så varit. Men

[1] Are är ett isolerat undantag. Som svensk patriot borde jag kanske beklaga förlusten av Torgny som historisk person. Men jag bär förlusten med jämnmod, då jag i stället i hans historia får ett samtida intyg om hur en mycket sakkunnig granskare på 1200-talet funnit det svenska samhällets struktur.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

den detaljerade skildringen beror säkerligen icke på tradition, den är säkerligen ett alster av Snorres idealisering av vad hans skarpa och sakkunniga öga sett i Sverge; den har säkerligen den vällovliga tendensen att för ett söndrat folk framställa en idealiserad bild av det svenska samhället, som för Snorre tett sig som ett demokratiskt samhälle, vilket lyckats förena folkfrihet och sammanhållning.

Nat. Beckman.

Digitized by Google

Original from
PENN STATE

MANDEN SOM VIDSTE RET —

ET UDSNIT AF NORDISKE TRYLLEFORMLERS HISTORIE

1. Bangs «Norske Hexeformularer» no. 1416 lærer os at stille Blod ved Fremsigen af følgende Ord:

> Stat Blod, stil Blod,
> som den Mand i Helvede stod,
> som vidste ret og prova rangt!

Manden som har vidnet, eller svoret, eller dømt, mod bedre Vidende, er vel kendt i baade tyske, skandinaviske og finske Formler. Paa tysk foreligger 18 Varianter som vi foreløbig maa regne med her, paa dansk 30, paa norsk 15, paa svensk 32 og endelig paa finsk 21.[1] Af de tyske er hele 9 skriftfæstede i Tiden 1400—1600, desuden 2 Aar 1617, de 3 ældste danske i 17de Hundredaar, ingen norsk, svensk, finsk førend i 18de; de allerfleste nordiske og finske Numre

[1] Regningen er nødt til at være ret vilkaarlig; Numre som tydeligt er litterært afhængige af andre, er ikke talt med, saaledes f. Ex. Bang no. 1199, der haves saa godt som enslydende i dansk Kilde. Ved mundtlig Overlevering (i Nutiden) bør vi agte paa, at to hinanden nærstaaende Opskrifter fra een og samme Egn ikke er selvstændige Vidner i samme Forstand som to fra vidt forskellig Egn kan være det; ogsaa her er Afgrænsning vanskelig, og ofte mangler Stedfæstelse. — De fleste tyske Opskrifter er samlede dels i Ebermann, Blut- u. Wundsegen S. 114, 147, dels i Hälsig, Der Zauberspruch S. 100; de danske (og een nedertysk) i «Danmarks Trylleformler» (se Bogens Register under «Ting»); de svenske er spredt om i Tidsskrifter og Samlinger; de norske staar hos Bang, især no. 1413 fl.; de finske i Levón, Verensulkusanat ja raudan sanat S. 90, een i Suomi IV 6 S. 24. Ingen af Samlerne har foretaget nogen virkelig Granskning af Formlen. — Af de svenske er 1 fra Skåne, 7 fra Småland, 5 fra Sörmland, 1 fra Västmanland, 9 fra Uppland, 1 fra Norrland, 3 fra svensktalende Egne af Finland, 5 ubestemmelige.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

er først optegnede i 19de Hundredaar, mange af de finske først ca. 1890.

Hvilken var oprindelig den onde Mands Brøde? Og var han fra først af en Type, en Mand af Faget i Almindelighed — saadan som Trylleformler ellers fremfører Syndertyper —, eller var han en enkelt, bestemt Person? En svejtsisk Samler, Schild, har 1864, vistnok rent gætningsvis, udtalt, at den uretfærdige Mand maa være Pontius Pilatus[1]; det synes at lyde vilkaarligt, og Ebermann, der 1904 har gjort nogle Bemærkninger om Formlen, afviser det da ogsaa pure og bliver staaende ved den typologiske Opfattelse; han ser i denne Besværgelse «kristelig Tro» (paa en Gengældelse) nøje forbundet med «germanisches Rechtsgefühl» i al Almindelighed (typologisk Opfattelse ogsaa hos den sidste Sammenstiller, Hälsig 1910). For at naa til størst mulig Klarhed over Formlens Oprindelse og Historie, skal vi i det følgende undersøge den Led for Led — og Land for Land, idet vi følger den i samme Retning som Kulturstrømmen med Godt og Ondt i det hele er gaaet i disse Hundredaar, fra Syd mod Nord og fra Vest mod Øst, in casu Tyskland—Norden—Finland (engelske Varianter synes ikke at foreligge). Endelig maa vi naturligvis holde Udkig ogsaa til Siderne og agte paa, om ikke Tilflyden af helt andet Stof har fundet Sted.

2. Gransker vi først Mandens *Funktion*, da møder vi ham i næsten alle de tyske Varianter som dømmende: 16 af 18 (i tre af de 16 er Teksten forvirret, men forudsætter afgjort, at han «sidder i Retten»); kun to er uafgørende: han «taler uret», «taler imod Gud». Selve Ordet Dommer bruges paafaldende nok meget sjælden; det hedder i Reglen «den Mand». Saaledes lyder en Variant fra 15de Hundredaar.

Ich beschwer dich wurm, das du also vnmär (ukær ɔ: utilpas) syist in disem flaisch vnd in disem gebain, als vnserm herren Jesu Christ ist der man der ain falsch vrteil spricht vnd ain besser kan.

Fagnavnet «Richter» bruger kun 4 Opskrifter; den ene har endda «Richter und Schöppen»: Dommer(e) og Edsvorne; den anden har glemt Pointen: «som et tro Vidne sidder (!) i Retten, og en ret Dommer taler ret.»

Medens Dommerfunktionen staar fast i tysk, er Forholdet mere

[1] ligesaa 1880 Birlinger (Germania XXV 508), men med nogen Støtte i en alemannisk Formel, hvorom senere.

Digitized by Google Original from PENN STATE

broget i dansk. Blandt de 30 Varianter gør kun 7 Manden, udtrykkelig eller faktisk, til Dommer — selve Ordet har 2 af dem, 2 andre har (Herreds-) Foged —; i 2 av disse 7 baade dømmer og vidner han, i 11 andre er han en Mand der alene v i d n e r uret; i de øvrige Varianter gaar han til Tings og sværger falsk, uklart om Vidne-ed eller Nævningsed, eller han «gør Uret» e. l. paa Tinge. Som et af de ældste Eksempler paa Vidnet hidsættes af en Opskrift, vistnok fra 17de Hundredaar: (Dit Blod skal løbe)

som denn mands siell løffuer for gudt, som stannder paa det ret tynngh, hand weed ret och w i n d e r wret.

Vidnet synes at være en dansk Nydannelse, uden Forbindelse med den forvirrede «Zeuge» i en enkelt (svejtsisk!) Variant, jfr. ovenfor. Et Vink om, hvorledes Ændringen fra Dømmen til Vidnen er gaaet for sig, giver rimeligvis en enkelt tysk Variant. Det er den eneste der er fremdraget i ældre nedertysk Sprog; den har ikke kunnet udnyttes før, men staar i et uudgivet, iøvrigt dansk og latinsk Haandskrift fra ca. 1450 (Thotts Saml. 710, 4to, Københavns kgl. Bibl.); vi vender siden tilbage til den. Synderen er her «de man der recht wistæ, vnrecht v a n t unde dømædæ vnrecht». Middelnedertysk «vant» (*v* ɔ: *f*) betyder «fandt», i juridisk Sprogbrug, ligesom «invenit»: d ø m t e, egl. udfandt en Kendelse; f. Eks. «een ordeel finde(n) dat recht is» (jfr. Brem.-niedersächs. Wörterb. 1767). Selvom den nævnte Variant sprogligt skulde frembyde enkelte Danismer, er i hvert Fald *v* og *w* som Medlyd overalt rigtigt sondrede, og man kan ikke tænke sig, at Skriveren har villet udtrykke et «want» ɔ: dansk «vandt», vidnede, som paa tysk vilde give en helt anden Mening («drejede»). Men vor Variant lægger den Tanke nær, at omtrent samtidigt med dens Skriftfæstelse en gængs nedertysk Vending (som vi finder den her) «recht wiste, unrecht vant» er bleven omsat i d a n s k til «ret vidste, uret vandt», der havde næsten samme Klang, men rigtignok betød noget andet: Dommeren var dermed blevet Vidne. Dansk Vidensk. Selsk. Ordb. oplyser, at Verbet «vinde» (udtalt «vinne») tidligt begyndte at bruges for «vidne», ældre «witnæ», som ved Assimilation af *tn* havde faaet samme Udtale. Dette «vinde» (ɔ: testari) bøjedes stærkt, med Fortid v a n n; i 15de Hundredaar dukker tillige v a n d t op. Tidligere end i 15de Hundredaar kunde da et nedertysk «vant» næppe efterlignes ved «vandt». I vor Formel møder vi dog intet sikkert Eksempel paa denne danske Form (Danm. Trfl. no. 630 staar «vand ret» aabenbart for ældre «veed ret»);

Digitized by Google Original from PENN STATE

men Nutid af Verbet er gennemført; 6 Gange træffer vi «vinder» («vind»), saaledes 2 Opskrifter fra 17de Hundredaar, eengang «der vrang Vinde bær paa Tinge», ellers «vidner».

I Norge og Sverig ser vi Vidnet brede sig stærkt; i dansk traf vi det dog kun i ca. $^1/_3$ af Varianterne, baade i norsk og svensk byder ca. $^2/_3$ paa Vidnet. Af de 15 norske har kun 2 «Dommer» eller «Fut» (begge ensartede og fra S. Ø.-landet), 2 een der sværger, 10 een der vidner (eller «prover»), 1 er uklar. Og af de 32 svenske har 6 Dommer eller Foged, 1 har Nævninge, 2 een der sværger, 18 Vidne, 3 baade Dommer og Vidne, 2 er uklare. Vi lægger Mærke til, at Dommerfunktionen ikke synes at forekomme i de *syd*svenske Landskabers Overlevering; den eneste skånske og alle smålandske byder paa Vidnet (1 smål. dog uklar); først i Sörmland dukker atter Dommeren op, eengang; og i Uppland er han omtrent ligesaa kendt som Vidnet; her hedder det f. Eks. mod «Værk» (Sv. landsmål VIII 320):

> Så sant som en dommare sitter på domstolen, vet rätt och dömer orätt, så visst som hans själ skall i hälvete brinna, så visst skall nu värkens sveda försvinna.

Vi faar, om dette ikke ligger i Optegnelsernes Tilfældighed, Indtryk af, at den danske Vidneform har gjort sig bred paa det første Stykke af «Mandens» videre Vej mod Nordøst, men højere mod Nord har mødt større Rivalitet hos sin ældre Broder, Dommerformen. Vidnet er dog lige naaet at slippe over Bottenhavet; af de 3 svenske Optegnelser fra Finland har 1 Dommer, 1 Nævning og 1 Vidner («tolf mannen som . . . vittna orätt»). Men i finsk Finland har af 21 Varianter kun 1 Manden der vidner, det store Flertal har Dommerfunktionen (3 med «tuomari», 11 med een eller flere Nævninge), 6 har ubestemt Manden der sværger. — Nævninge (Edsvorne) har vi truffet i 1 tysk Variant; vel som parallel Nydannelse dukker de eengang op i Sverig — «tolf man i rätten som dömer», Sörmland — og er blevne særlig yndede i Finland. I Danmark-Norge forekommer de ikke, i hvert Fald ikke klart betegnede; det hænger maaske sammen med, at det absolute Monarki her siden ca. 1660 reducerede denne Institutions Betydning stærkt. Finland, som rystede det danske Vidne næsten helt af sig, holdt sig til Gengæld des troere til de svenske Nævninge. Dommerfunktionen endelig saae vi i Behold lige fra Svejts op i Finland; men i norsk, svensk, finsk er Udtrykket «Mand der dømmer» helt veget for Ordet Dommer eller Foged.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Der kan af og til vise sig et Hang til at gøre Personen (eventuelt spaltet i flere) til Subjekt i en episk Fremstilling eller til at udmale ham lidt nøjere. I dansk og norsk kan vi saaledes træffe som Indgang «Der var en Mand, han red til Tings», «Der var tre Mænd, til Tinge foer» e. l. (dansk 1, norsk 3 Gange). I svensk omtales han et Par Gange som «gråhårig man». Og en midtjysk, for ret faa Aar siden afdød Heksemester synes at have haft et godt Øje til sin stedlige Øvrighed; i hans Cyprianus hedder det: «som denne Heretsfoged til Hjerm-Gindings Heretsting er [Himmerig?] forbøden, at han ved ret» etc. – Slige Træk kan aabenbart ikke i mindste Maade tages til Indtægt for en «historisk» Opfattelse af vor Mand. Vi opsætter at undersøge, hvorledes vi i denne Henseende skal dømme om gamle tyske Varianter; og først i Sammenhæng med dem vil vi tage Brugen af Fortid eller Nutid i Formlen for; her kun dette, at Fortid er saare sjælden i tysk og dansk.

3. Manden har handlet *mod bedre Vidende*; det fastholder Flertallet af Varianter næsten i alle Lande. I tysk vel kun 10 af 18, men blandt dem rigtignok alle de gamle Opskrifter fra 15de og 16de Hundredaar – paa een, mulig den ældste, nær, hvor Ønsket om gennemførte Enderim kan have virket til Skade for Indholdet. Vi træffer i tysk Udtryk som «besser weiss», «recht(e)s kann», «recht wisste» (nedertysk) o. a. I dansk har eller forudsætter 27 af 30 et tilsvarende Led, gærne «veed ret», sjælden «veed bedre», og i norsk 13 af 15, oftest «vidste ret»; i svensk 27 af 32, «vet rätt» o. l. Oppe i Finland derimod har kun 10 af de 21 Varianter faaet Leddet med, gærne som «vidste ret», eengang: «vender ret Sag om til vrang».

4. Den onde Mand sammenstilles i Formlen med det Onde, den Plage, der skal vises bort. Vi spørger paa dette Trin af Undersøgelsen først: *Hvilke Onder* er her egentlig Tale om? I Reglen er det Blod; dog drejer langt de fleste g a m l e tyske Opskrifter (før 1600) sig om indre Skader: 4 «Orm», 2 Gigt, 1 Fibel ɔ: Kirtelsyge hos Heste (1 vistnok Blegner paa Tungen). Kun 2 af de ældre tyske, men saa godt som alle de nyere, vil standse Blod. I dansk (30) vil de 13 stille Blod; et særlig dansk Speciale er at skræmme Rotter og Mus fra Korn med vor Formel, saaledes hele 14 Varianter, hvoraf to fra 17de Hundredaar; 2 er mod Forgiftning, 1 mod gale Tyre. Nordligere faar Blodet ganske Overvægt: svensk 20 af 32, norsk 10 af 15, finsk vel alle 21. De øvrige svenske og norske har spredte Formaal: mod Mus (1 smålandsk), Edder, Værk, ogsaa Tandværk, Livmoderen, Kvægsyge,

Digitized by Google
Original from PENN STATE

— til at stille Ild, «vænne» Kvæg, vinde Proces (1 sörmlandsk, aabenbart foranlediget ved Tingscenen).

5. Den Tap om hvilken hele Formlen drejer sig, er Mandens og Ondets *fælles Skæbne*: Som det er gaaet ham, skal det ogsaa gaa det foreliggende Onde. Ser vi paa Skildringerne af denne fælles Skæbne, kan vi opstille som to Ydergrupper den sjælelige og den legemlige «Behandling» (Stemningstypen og Stillingstypen). *a*: Ondet skal føle saa stor L e d e ved sit Bytte eller sin Optræden, som de Hellige føler ved hin Mand. *b*: Ondet skal indtage samme S t i l l i n g, eller udføre samme Bevægelse, som Manden (specielt staa i Helvede eller ile til Helvede). Mellem disse Grupper ligger forskellige Udtryk, hvor det ikke er let at afgjøre, om det sjælelige eller det legemlige er mest fremme for Tanken, eller som spiller fra det ene over i det andet: Byttet er dig (ɔ: Ondet) saa formeent, som Himlen er ham formeent; forlad din Gang, som Gud forlader ham, o. s. fr. Endelig har vi Former hvor Jævnførelsen er svækket eller helt forstyrret. De utvetydige *b*-udtryk er positive, *a*-vendingerne ofte negative: ukær, glemme, forbudt.

Det ligger nær at tænke sig, at visse Arter af Plager (St. 4) oprindelig krævede Type *a*, visse andre Type *b*. Under *a* k a n ethvert Onde anskues; særlig Dyr (Orm, Rotter), men ogsaa Blegner og Blod kan ses som Væsener, der evner at føle Gru og Sky. Under *b* kan bedst de Onder opfattes, der uvilkaarligt maa forestilles som ilende: især det rindende Blod, som skal «staa»; mindre vel Onder som Værk, der i saa Fald maa tænkes som ædende sig frem. Et ganske bestemt Forhold mellem Plagens Art og Skæbnetypen vil maaske vise sig for os at være det oprindelige; men i Almindelighed er det ret udvisket; Blodet bydes saaledes snart at være saa leed ved at rinde som Gud er ved hin Mand, snart at staa som han staar i Helved.

Vi undersøger saa Skæbnetyperne i de enkelte Lande.

I tysk har af de 18 Varianter 9 klart den sjælelige Type (*a*), og de er alle gamle, ca. 1400—1617. Den staaende Vending er her «s o u n m e r (unmär ɔ: unlieb) als», 6 Gange; 1 har ironisk «so liebe als», 1 «du wollest (dies) meyden vnd hassen als»; den nedertyske Opskrift har «so let (ɔ: leed) also». Den hellige Person for hvem Manden i Eftersætningen er ukær, er i 3 Vor Frue (eller Jomfru Maria), i 4 Kristus eller vor kære Herre, i 2 Gud eller Gud Herren, i 1 vor kære Frue og vor Herre Gud. — Bortses fra disse 9, har

Digitized by Google Original from PENN STATE

3 nyere Opskrifter, alle fra Svejts, «vergiss, wie der Hergott vergisst», 1 har tilsvarende «verlass» etc., 1 fra 1617 har: Ormen skal ikke bestaa, saa lidt som den Mand kan bestaa, 1 er ganske forvirret. — Rent *b*-præg har kun 3, og de er alle imod Blod. Den eneste gamle af dem (15de Hundredaar) begynder: «Verste fluss, aiter und plut, als der wirdig himmel verstet gen den man.» v e r s t ê n spiller her over Betydningerne «staa stille» og «være spærret» (spærre Vejen? jfr. Grimms Wörterbuch). Her er Ondets Stilling ikke, som altid ellers, jævnført med Mandens, men med Himlens «Stilling». Af de to andre *b*-varianter er den ene blevet forvirret: «Blut stand, wie Christus gang, der im Gericht sitzt und kein falsches Urtheil spricht.» Den anden har: «Blut stehe still wie Richter und Schöppen in der Hölle»; det er den eneste tyske Variant med Helvede; ogsaa paa anden Vis afviger den, ved Ordet «Schöppen» og ved at mangle Leddet med Mandens Brøde; vi beholder dette in mente.

I dansk træffer vi væsentlig samme Forhold, for saa vidt som den klare, positive *b*-type er meget sjælden. Mest yndet er Vendingen «udelukt fra (forment, forbudt) Himmerig», ialt 18 Gange af de 30 og allerede kendt fra 17de Hundredaar; 1 har «saa leed som Gud er det Menneske leed», 1 «(blød) ikke mer end den Mands Sjæl skal faa Naade». Kun 4 har klart Stilling eller Bevægelse som tertium comparationis; den ældste af disse (17de Hundredaar, «for at stille blod») har kunstlet ironisk: «dit blod skal . . . løbe, som den mands siell l ø f f u e r for gudt» ɔ: ikke kan løbe; det er vel aldrig Misforstaaelse af et nedertysk *a*-udtryk «lev vor Godt», kær ɔ: ukær for Gud? De 3 har «vær (staa) som han i Helvede», saaledes allerede Aar 1664: «Stat blod stille, saa vist som [den] dommers siele er i helfvede»; dette er det ældste fra noget Land kendte Eksempel paa Pinestedets Forekomst i vor Formel.

Men under «Mandens» fortsatte Færd mod Nord og Øst ser vi, som ved hans Funktion og Ondets Art, at Forholdene forskydes: Stillingsbilledet og specielt Helvede faar helt Overtaget over de sjælelige og de negative Udtryk. I Norge har eller forudsætter 10 af de 15: s t a a som han i Helvede stod (Bang no. 1261 med «Himmerig» for Helved er medregnet), og 2 har om Tilvænning af Husdyr: f ø l g «som Fanden fulgte Futen (Dommeren)». Kun 3 har nærmest sjæleligt Udtryk (Gud være Tandormen «saa grum og unaadig som den Mand» 1) eller negativt («udelukt fra Himmerig» 2, den danske Yndlingsvending). I Sverig kan 18 af de 32 regnes til Stillingstypen

Digitized by Google
Original from PENN STATE

(*b*), 7 til *a*; de øvrige er ufuldstændige eller utydelige. Under *a* træffer vi «så led at rinna, som gud (Jesus) är en man» e. l., ialt 4; 1 har «så synd at rinna som en kvinna . . . att vittna orätt», 1 tilsvarende «så lätt som», 1 «så nödigt rinna som (han) kan salighet vinna». Ingen af disse *a*-varianter kan paavises at stamme fra nordligere Egn end Småland; længer nordpaa synes «så led som» paa faa usikre Spor nær[1] glemt. Heroppe dominerer Stillingsformerne helt, i Reglen med tilføjet «(staar) i Helvede»; 2 har «följ som fan följer» e. l. Pinestedet nævnes i denne Forbindelse 12 Gange, og i andre uklare Vendinger desuden 4. — Alle 3 svensk-finlandske Varianter har Staa-typen, og det samme gælder samtlige 21 finske Opskrifter, næsten alle (19) med tilføjet Helvede. — Fra det nordligere Sverig af sporer vi desuden en begyndende Lyst til at variere eller udmale Helvedesbilledet. Mens Manden i Danmark, Norge, Syd-Sverig simpelthen staar eller er (kommen) i Helvede (kun 1 forvirret norsk har «H.s Grav»), skal i nogle vistnok upplandske Opskrifter «hans själ i hälvete brinna», og 1 Gang kommer han «att ligga i h. och brinna». Hinsides Østersøen møder vi paa svensk 1 Gang «stod for Helvedes Port», paa finsk 3 Gange det samme, samt i 1 «staar ved Bredden af Helvedes Strøm»; 1 har «sidder i Jærn» ɔ: lænket i Helvede eller i Fængsel?

Hele dette Forløb ligger det nær at forklare som en indre Proces i vor Formel, selvfølgelig i Tilslutning til lutter forudgivne Forestillinger. Stillingstypen og Pinestedet er jo ikke helt ukendte i Formlen sydpaa — ældste «staa» tysk fra 15de Hundredaar! ældste «Helved» dansk fra 17de. Eengang tændt kunde Helvedluen ulme længe, indtil den i det høje Nord blev en Brand, der næsten ganske slugte alt andet og tilsidst lod os skimte Pinestedets Løndomme, de onde Porte og Svovlstrømmen, i gloende Pragt: et Forløb fra poena interna (leed for Gud) over poena damni (Himmerig forment) til cruciatus infernales. Det synes imidlertid, som Sporskifterne over i Helvedrækken skyldes Stød udefra, at her nemlig foreligger Indvirkning fra visse andre Besværgelser.

6. Manden der dømte uret, er nemlig langt fra den eneste Storsynder som Trylleformler fører frem. I alle de Lande som kender hin Mand, og i flere til, møder vi et Galleri med *Syndere* af forskellig Art, aldeles overvejende i Blods- (og Dyrevænnings-) Form-

[1] «Som jag N. N. är lik (!) en gammal gråhårig man» (Uppland) forudsætter maaske: Som Jesus är led etc.

Digitized by Google Original from PENN STATE

ler. Ved et foreløbigt Syn vil man regne dem for fuldstændige Paralleler til vor Tingmandsformel. — Fra andre Lande har jeg kun: 1 italiensk, 14de Hundredaar (Pitré Archivio V 565): «Myre [ikke Blod], vær saa forbandet som Aagerkarlen, der tager Rente over Rente og (øver) Udpresning.» Dernæst en polsk mod Blod (oversat paa tysk i Tettau Ostpreussen 272): Horkarlen i Helvede[1]. Endelig 3 russiske mod Blod (Mansikka Russ. Zauberformeln 278), alle om Sabbatsbryderen, den ene med «saa forbandet som», de to med «det vil gaa dig som», vel en Helvedtrusel. — Fra Tyskland foreligger af slige Formler 17 Varianter (delvis hos Ebermann118 fl.), af hvilke de 8 er fra 15de til 17de Hundredaar; fra Danmark mærkeligt nok kun 2; Norge har 8, Sverig 13, Finland ca. 40 (hos Levón). Saa kort som gørligt tager vi dem nu for. Synderne er enten onde Mennesker i Almindelighed (sjælden) eller Bedragere, Tyve, eller Utugtige eller Helgbrydere. I Tyskland kendes særlig den uærlige Møller (allerede 16de Hundredaar), Røveren, Advokaten; i to gamle Opskrifter og een nyere «des Pfaffen Weib (Magd)», den katolske Præsts Frille; endelig i en nedertysk Variant «den der smører Sko en Lørdag, kører til Mølle en Søndag». Af de to danske har een forvirret «en Mand som bunden var», een Kvinden der spinder om Lørdagen. Helgbryderne breder sig stærkt nordligere, mest i svensk og finsk: den der spinder, væver, bager en Lørdag (i svensk ofte andre Ugedage), den der smører Sko en Helligdag. Især Norge og Finland har dog ogsaa en «Mand» slet og ret, eller den onde eller den sorte Mand, uden at en Brøde er nævnt; mulig har vi her tildels Forkvaklinger af Manden paa Tinge eller snarere selve Djævelen for os. Sjældne er i det høje Nord uærlige Møllere, Tyve, Skelflyttere.

Og nu Lighedspunktet mellem disse Syndere og Ondet? Her træffer vi i tysk aldeles overvejende Type *b*: Enshed i Stilling (Blodsformler) eller i Bevægelse (Vænneformler), og det baade i gamle og nye Opskrifter (12 af 16, idet 1 er helt uklar). Blodet skal staa som Synderen staar, eller som Himmeldøren staar lukket. Det sidste Billede har 2 gamle og 1 ny Variant, alle med «verstên» ganske som vi traf det i een gammel Dommerformel mod Blod (St. 1). 1 Opskrift lader Blodet staa, som de Ugudelige skal staa paa Dommedag

[1] Den er ogsaa optegnet i Pommern som tysk Formel, men bærer snarest et slavisk Præg og er i det fl. ikke medregnet blandt de tyske.

Digitized by Google Original from PENN STATE

(15de Hundredaar). Helvede er udtrykkelig nævnt i 5 Opskrifter; den ældste af dem er fra 1617 og vil «vænne en Hest»:

> Dir sey so joch (ɔ: hastig, «fus») als des schächers seel,
> die muosz mit dem deiffel in die höll.
> Also joch und schnell muostu mir nachgohn.

Ganske lignende 2 nyere: «Sau, eil in dein Gestell, wie der Advokat in die Höll!» e. l. (Baade her og 1617 er Helved som Hovedbegrebet blevet Rimord). I to andre, mod Blod, sættes Møl-leren i Helvede. Uden at nævne Pinestedet bringer de tre Præste-vivs-varianter Synderinden i Forbindelse med Djævelen; hun er dennes «veltmerch» (Stridshoppe) eller «Pferd» [1]; Forestillingen om Præste-frillen som «Teufelsbuhle» er ogsaa ellers kendt. 1 Variant taler, som vi straks skal se, mulig om en dennesidig Straf, at «staa» til Kir-kebod.

Den sjælelige Type (*a*) eller noget i den Retning møder vi paa tysk indenfor disse Formler kun i 4 Varianter, af hvilke de 2 endda mulig forudsætter Type *b*. Den ene har «Blod, staa stille (*b*), thi det er Guds Vilje, indtil Synderen kommer til Naade» ɔ: til evig Tid? Den anden fra 16de Hundredaar, siger: «Blod, glem din Gang, som vor Frue den Mand der staar stille (*b*) om Søndagen og ikke gaar med Vievandet om Kirken» (i lidt afvigende Opteg-nelse: «og ikke gaar til det hellige Evangelium»); her synes Type *a* skudt ind paa Bekostning af et første Halvled af Type *b*; simplere lyder det i en parallel, omtrent samtidig Variant:

> Stehe stille, blutt,
> als der sünder thutt,
> der stiele stehet,
> wen der priester mit dem
> weychwasser umher gehet.[2]

Klare nok er derimod 3dje og 4de *a*-variant: Kødet skal være Ormene saa ukært, som en Præstekone er for vor Herre (Aar 1617);

[1] I Luzern var ved Aar 1400 «ein phaffen ross» et gængs kriminelt Skældsord mod en Kvinde (Z. f. deutches Altertum 30, 406).

[2] Mon vi ikke her har den oprindelige Tanke: at en Synder ikke faar Lov at gaa med i Processionen, men skal staa stille til Skue og Skamme? Det er saa blevet misforstaaet som om Mandens Synd laa i den Ugudelighed ikke at ville gaa i Processionen eller til Evangelium (et «bliver hjemme» vilde her passet bedre end «staar stille»); det oprindelige Stillingsbillede: Synderen bøder ved at staa, blev saa gjort til et Stemningsbillede: De Hellige sletter «Helgbryderen» af deres Hu-

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Skørbugen skal det «ske saa ve», som det er leedt for Jomfru Maria, naar man smører Sko en Lørdag. Vi mærker os, at netop begge disse Opskrifter ikke vil standse Blod (eller vænne Kvæg), men mane o r m elignende Væsener.

Af de to danske Opskrifter har den ene, forvirrede «stat Blod, og den kom i Helvedes Pine» (*b*); den anden har *a*: «saa ve som Maria var en Kvinde, der Lørdag Aften mon spinde» (Lørdag var til en viss Grad Maria hellig). Alle 8 norske har *b*, de 7 med Helvede, 1 «paa berje». Blandt de 13 svenske er *a*-typen forholdsvis udbredt; hele 6 har Vendinger som «så led som Jesus är led» N., «så synd som» o. l.; de 3 af disse (alle fra Småland) er dog kædede sammen med Dommerformlen og k a n være paavirkede af den. 7 har «stå som» med tilføjet Helvede (ogsaa Helvedes «grind» eller «trappa») eller Satan (eller «ställe», en Eufemisme?). Sammenkædninger af de to Slags Formler forekommer ogsaa ellers i svensk og norsk [1]. I finsk (ca. 40 Varianter) har vi overalt «staa som N. staar» eller ganske lignende, næsten alle med tilføjet «i Helvede», «ved Helvedes Port» eller «Dør».

7. *I hvilket Forhold* staar saa vor Mand som veed ret, til alle disse Formler? Vi kalder den første *Ma.*, de andre *Kl.* (Klassesyndere). Kendte vi kun de finske og nordiske Varianter af Ma. og Kl., vilde vi næppe falde paa at sondre hin ud som noget helt for sig: I Finland og Norge var *b*-typen og Helvede helt eller næsten helt gennemført i Ma. som i Kl.; i Sverig var begge Typer fremme her som dær, *a* endda særligt stærkt i Kl. I Danmark traadte ganske vist den klare *b*-type og Helvede stærkt tilbage i Ma., men det gjaldt egentlig ogsaa den k l a r e *a*-type; og desuden er Kl. her kun forhaanden i 2 Numre, saa at tabte Kl.-varianter kunde tænkes at ville opvist samme Forhold som de danske Ma. Først de tyske Formler viser en tydelig Sondring, fremfor alt de ret talrige gamle Varianter fra 15de og 16de Hundredaar, som baade i Tid og Sted staar Udspringene nærmest, og som vi derfor dvælede saa udførligt ved. Her faldt i iøjnefaldende Udstrækning *a* og Ma. sammen paa den ene Side, *b* og Kl. paa den anden. De faa Afvigelser gjorde næsten altid et fordrejet Indtryk, eller de lod os skimte en Løsning: Ma. synes fra først af at være brugt mod indre Sygdomsvæsener som

[1] Eengang i tysk; den omtalte mecklenb. Opskrift føjer til «naar man smører Sko en Lørdag, kører til Mølle en Søndag»: «og sværger til Eder (ton Eiden) en Eftermiddag»!

Digitized by Google Original from PENN STATE

Orm, Kl. mod Blod; Sammenkædningen: «Orm—leed—Manden som vidste» synes at have været fast; men saasnart Ma. i Analogi med Kl. nyttedes mod Blod (eller til Kvægvænning), indfandt naturligt *b*-typen sig: Blodet skal staa, Kvæget skal gaa; og fra 17de Hundredaar af kan vi iagttage Paavirkningen som gensidig.

Paa nærværende Trin af Undersøgelsen kan vi endda med god Føje frigøre vor Ma. for nogle af de *b*-varianter vi foreløbig maatte tildele den. Den tyske «Blod staa stille, som Dommer(e) og Edsvorne i Helvede» (se St. 2 og 5), lader sig opfatte som ren Kl.-formel med sine blotte Fagnavne (endda Flertal) istedetfor de Ma. tilhørende Udsagnsord; og altsaa kender ikke en eneste tysk Ma.-variant «Helvede». — Og som Composita af Kl. og Ma., med Kl. til Grundlag, kan vi have Ret til at regne de 2 norske og de 2 svenske «Følgeformler» (St. 5). «Du skal følge (mig) saa trut, som Fan fulgte Futen paa Tinge» er en saglig Parallel til Soen der iler ind i sin Sti, som Advokaten iler til Helvede; men Tilføjelsen «han provde ret (!) og dømte vrangt» er en Islet af Ma.

Det kan da synes, som der fra først af hviler noget solennt over denne «Mand», noget der hæver ham over i et andet Plan end Klassesynderne og mod hans Brøde stiller, ikke Pladsen i Helvede, men de Helliges Uvilje. Noget Bevis for Ma.s Særbyrd har vi dog her ikke ført. De sydlige Varianters Faatallighed kan gøre vore Resultater tilfældige; og de Varianter vi har, maa vi delvis nøjes med at tælle, mens vi, om Sammenhængene var bedre oplyste, skulde foretrække at veje.

8. Men nu spørger vi videre: Hvor i Formlernes Riger er de oprindelige Hjemsteder for *de to Typer* vi har kaldt *a* og *b*: Stemning og Stilling? Skulde nogen af dem føre os ud over Kl. og Ma. til en Egn hvorfra der faldt Lys over vor Mand? Først *b*-typen. I Tyskland og Norden fandt vi Type *b*, især som Bærer af Tanken om hinsidig Straf for Synderen, knyttet til Synderklasserne; og for denne Types Vedkommende behøver vi næppe at søge andetsteds hen. Ganske vist har vi en Parallel til «Stillingen i Helvede» i Forestillingen om selve Djævelen, hvem Jesus har bundet til Dommedag med Mørkets Lænker. Signelser mod Forgørelser prætenderer at binde onde Magter, som Satan er bunden[1]. Ja enkelte Blods-

[1] Jfr. ogsaa Ord til Maren: «Gå nu å plåg . . . tan gamlast som ligger nederst i helvite», Österbotten (Skr. u. a. Sv. litt.sällsk. i Finl. 135, 119).

Digitized by Google Original from PENN STATE

formler har Billedet: «Stat Blod . . . ligesom den grumme Satan i Helvede fast staar, thi Jesus haver hannem fanget og bundet» (Bang no. 1430). Og «Blod, du skall stå stilla, så sant som Jesus bundit djeflarna med mörksens kedjor» (Sörmland); maaske hører ogsaa den norske «sorte» eller «onde» Mand hid. Det kan være fristende at slutte: herfra har Kl. faaet Billedet, «Satans Selskab» staar som dets Mester selv; og naturligvis k a n saadanne Forestillinger og Formler have virket noget paa Kl. og Ma. Men Slutningen er helt unødvendig; Forbindelsen mellem Syndertyper og Stilling i Helvede er, navnlig udenfor Formlernes Omraade, ældgammel (se St. 12), saa gammel at historisk de Onde har ældre Hjemsted i Pinens Rige end den Onde. Type *b* nøder os da ikke udover Klassesynderne. Snarere lader det sig derimod hævde, at den sjælelige Type (*a*), de Helliges Lede og Ve, kan henføres til et Omraade hvor den har ganske særlig Evidens.

9. En lille ejendommelig Række Formler mod «O r m», fra 15de Hundredaar og endnu tidligere, søger sit Æmne fra Jesu Lidelseshistorie. Det hedder i en saadan *Passionsformel* (Birlinger Aus Schwaben I 445):

Ich beschwere dich wurm . . . das dir . . . darinne sye als l a i d, als laid Sant Petern unseres Herren Jesu Christi marter was, do er in vor dem richter und vor den Juden sach;

næsten enslydende i Mone Anzeiger III 286, kun med «do er von den richtern und den juden f l o c h». Her tænkes altsaa paa Peters Gru ved Frelserens Pine, som han slet ikke kunde holde ud at se paa. At ogsaa Pilatus er med her, fæster vi os ikke ved, da han ikke er set som Følelsens direkte Genstand. En anden Opskrift fremdrager vor Frues Ve (Birl. nævnte Sted): Ormene skal føle sig saa [lede] ved Menneskenes Kød og Blod

als unser lieben frowen Sant Marien ist der mentsch uemer (ɔ: immer), der an unsers Herren Jesu Christi grossen bitteren marteren kain glauben wil haben.

Her er Synderen ganske vist ingen Enkeltperson, men dog udtrykkelig stillet i Forhold til Passionen og til den smerterige Moders Saarbarhed overfor den. Endelig har en langt ældre Formel Marias Ve overfor selve den Korsfæstede til Æmne (Mone VI 422, Aar 1290):

Als we unser vrawen waire, do si unseren herren for ir an dem cruze seihe, alz we muze dir wurme sein.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

De Helliges Ve og Lede har da en fast Rod, et naturligt Leje i Passionens Optrin, hvor man er ilde til Mode ved det som man sansede i sin umiddelbare Nærhed (ligesom Ormene skal ledes ved det Kød de snager i). Hermed skal ikke nægtes, at en saadan Vending ikke kunde dannes uafhængigt deraf.

Og nu vor «Mand», han som i de gamle Opskrifter er de Hellige leed? I ett eneste Tilfælde finder vi ham uimodsigeligt i Passionspersonernes Selskab; vi drager nu Sløret helt fra den gamle nedertyske Variant i dansk Haandskrift fra ca. 1450, som vi hidtil har ladet staa som en halvtilhyllet Isis. Den os vedkommende Del lyder (Danm. Trfl. nr. 354):

So bede jk dy ycht (ɔ: Gigt), dat dy so let werde syn vlesch vnde syn blot. also de benedyde jomfrwe Maria was de man der recht wistæ, vnrecht vant, vnde dømædæ vnrecht ouer ere leve'kynt.

Den Mand der blev Maria leed ved at dømme hendes kære Barn, er Pontius Pilatus. Og set i Lyset af denne Opskrift tager en enkelt, maaske endnu ældre (ca. 1400), som Meddelerne (paa Birlinger nær) synes at have set paa med kolde Øjne, sig passionsrunden ud, skønt den tier om Maria, samt om Bedreviden:

als vnmer sy dir hüt die stat,
als unserm lieben herrn det richter was,
do er an dem rechten Rechten sasz
vnd ein falsch vrtail sprach.

Naar den nedertyske Opskrift fra ca. 1450 stiller netop Maria og Pilatus sammen, er det ikke et Paahit af en enkelt Signelsedigter; det falder i Traad med middelalderlige Yndlingstanker. Vi kan jævnføre Skildringen af det «syvende og ottende Sværd gennem Marias Hjærte», hidsat efter et dansk Haandskrift fra ca. 1500 (Arnamagn. 782, 4to):

Thet VII swerd wor then thid the toge ham . . . oc fwlde ham thil then henske (ɔ: hedenske) ridder Pylatum, oc thw statzt vden dørren oc hørde the falske kæremol thi kerde po ham. Thet VIII swerd vor then thid tw hørde, ath Pylatus gaff dom ower ham, ath hand skwlle korsfestes for vden all skyld oc brwde. Thet vor eth stort vnder, ath tith jomfrwelige hiarte ecke brasth . . .

Og vi hører i Jacopones gribende Passionshymne fra 13de Hundredaar Maria tilraabe Landshøvdingen et «Stands, jeg skal bevise Dig hans Uskyld»:

Digitized by Google
Original from PENN STATE

O Pilato, non fare
'l figlio mio tormentare,
ch' io te posso mostrare'
como a torto è accusato!

Men hun afbrydes af Hobens skærende Raab: Korsfæst ham.

Man kunde nu sige: Men hvad viser saa i Grunden denne ene Variant om vor Mand? Hvad andet ser vi end dette: Givet er en Række Kl.-formler, og givet en Række Passionsformler; en Nedertysker skrev engang en Passionsformel op og brugte her Frasen om Manden med ret Viden, uret Dom; han kan have kendt den fra gamle Kl.-varianter, hvor den betegnede en hvilkensomhelst uretfærdig Dommer; men han nyttede for een Gangs Skyld denne Frase i sin Passionsformel, da den passede saa godt paa Pilatus; d e t skete «eengang og aldrig mer» (for at tale med Trylleformlers Tunge). Ja man kunde fæste sig ved, at Vendingen «de man der recht wistæ vnrecht vant vnde dømædæ vnrecht» formelt og reelt ikke er lydefri. De to første Relativled hører antitetisk nøje sammen og har eens Ordstilling, medens Slutleddet hinker bagefter uden Inversion; ja er «dømædæ» sagligt ikke overflødigt efter «vant»? Mærker vi her ikke et Flikkearbejd? Herimod: Anakolutien forklares vel tilstrækkelig ved selve Pladsen som sidste Led (det er glemt, at man var i en Bisætning); og sagligt er der nogen Forskel paa Udfindelsen og Forkyndelsen af en Dom. Men fremfor alt: den nedertyske Variant staar jo i k k e isoleret. Selv om Forfatteren kan have nittet Udtryk sammen, og selv om vi vilde se bort fra Varianten af ca. 1400 (med Fortid, men uden «Bedreviden»), bliver jo det tilbage, at næsten alle Ma.-varianter i gammel Tid er prægede af hin fra Passionssignelser kendte Vending «leed for Gud eller Maria», som gjorde dem til egnede Ormeformler og skilte dem ud fra de gamle Kl.-formler af Type *b* mod Blod. Et tvingende Bevis er vel stadig ikke givet; dog vejer hin (eller hine to) Varianter og «Mandens» *a*-type i Forening til, saa Vægtskaalen synker ned mod Passionen.

I de ovennævnte Passionsformler var de hellige Personer de fremtrædende, og selve Passionen var Æmnet; til videre Orientering skal vi kaste et Blik paa de, ikke mange, Tilfælde hvor Formler dvæler ved navngivne S y n d e r e fra Lidelseshistorien. Vi finder da, at disse yderlig sjælden er sat i Forbindelse med Helvede. Ett Eksempel frembyder muligvis Formlen af 1617 om «der Schächer» (citeret St. 6), som vi lod løbe med under Kl. I tysk kirkeligt Sprog

Digitized by Google
Original from PENN STATE

bruges Ordet nemlig især om Røverne ved Christi Kors. Naar den ubodfærdige Røver hastigt «maa med Djævelen til Helvede», ligger Grunden ligefor: han er Modstykke til sin angrende Fælle, der «idag skulde være med Jesus i Paradis»; selve Bibelteksten lagde altsaa her Tanken om hinsidig Skæbne nær. Ellers kendes formentlig, i hvert Fald indenfor tysk og nordisk Formelverden, kun to nyere Opskrifter med «Passionssyndere» i Helvede: Den ene (Z. d. V. f. Volksk. 8, 346) maner Tyve i 3 Vers; Vers 1 ender med, at det for Tyven skal «so we sein [Udtryk fra Type a!] als wie dem Judas in der Höllenpein»; i V. 2 tilsvarende «wie dem Pilatus in der Höllenpein»; den anden ganske lignende. Hør, i hvilke andre Toner end dette Makværks det ellers klinger om Judas. Dansk Tyvsmaning fra 17de Hundredaar: «Saa vee och bange ... som Judas Ischariotes vaar vee och bange (och mistrøstig) den tiid han sielff uiligen bekiendte sig at haffue forraad Christum uskyldigen (og: den tid han hengde sig sielff)»; et helt Stemningsmaleri. Og det brilliante Billede i Signelser mod Brandsaar eller «vild Ild», almindeligt i fransk:

> Feu, perds ta chaleur,
> comme Judas perdit sa couleur
> en trahissant le saint Sauveur!

(Mélusine I 400; en tysk Opskrift Z. f. d. Alt. 7, 536). Endelig Herodes; han lider nok legemlig Pine, men her paa Jorden i Tilslutning til Bibelordet Apost. Gærn. 12, 23: Tyven skal «ikke faa større Ro i Jorderig end Herodes, hvem Lus og Orme opaad». — Vi faar forstærket Indtryk af, at Formlerne overfor de bibelske Personer holder Helvedtanken borte og ser dem i Lyset af Bibelens (eller Legendens) Udsagn. Om vor «Mand» i sine ældste Former var skildret som en Helvedbo, vilde det tydet imod hans bibelske Oprindelse.

10. Maaske vi ikke naaer stort længer paa Vejen; men ett kan dog endnu forsøges: at løse den for Ma. egne Frase ud af Formlen, Ordene «*Manden der veed ret, dømmer uret*». Skulde vi ikke kunne lytte os noget til gennem selve disse Ord? Her melder sig 1) Anonymiteten, 2) Verbernes Tid, 3) Vægten der er lagt paa hans Bedreviden. De to første Ting behøver næppe at gaa Pilatusudlægningen imod, den tredje synes at støtte den.

1) Om Manden fra først af var Pilatus, hvorfor nævnes han

Digitized by Google
Original from PENN STATE

saa aldrig, selv i de ældste Formler, ved Navn? Der er imidlertid ogsaa ellers Eksempler paa, at i Signelser en bibelsk Person, i hvert Fald Kristus og Gud, omskrives ved den Funktion der i Sammenhængen er Brug for, og at denne Omskrivning holder sig paa sin Plads gennem Hundredaar. Vi træffer «der Mensch der am Palmtag einreitt (ɔ: einritt, 16de Hundredaar) og «der Mann der zu Jerusalem auf einem Esel ist geritten» (18de); «der Mann der den Tod an dem heiligen Kreuz nahm» (alm. fra 15de Hundredaar) og «Manden som paa Korset hængte» (dansk, 19de); «der man der chain ubel nye hat getan» (15de); «den Mands Skjold, som al Verden haver i Vold» (dansk og norsk) o. s. fr. — Ret beset tyder Vendingen «den Mand som (dømmer)» snarest paa en bestemt Person; den typiske slette Dommer laa det vel nærmere at nævne ved hans Bestilling ligesom «Advokaten» og «Mølleren». Der kunde dog indvendes, at her oprindelig kan være tænkt, ikke paa en «Dommer af Profession», men paa et Medlem af en Nævningedomstol.

2) Fortid «vidste, dømte» findes paa tysk alene i de to ovenciterede gamle Ma.-opskrifter; ogsaa i 15de Hundredaar haves ellers kun Nutidsformerne. Dansk og svensk har sjælden Nutid; h v i s Vidnefunktionen skyldes et til «vandt» omsat «vant», er her dog et Minde om ældre dansk Fortidsbrug. Norsk har næsten altid, finsk ofte, Fortid; det skyldes vel et sekundært Hang til at gøre Fremstillingen episk; det hedder ovenikøbet «stod (i Helvede)», skønt Straffen jo er varig; ligesaa kan Fortid findes indenfor Kl.-formlerne. — Det ligger nær at tænke sig, at Anonymiteten meget tidligt udviskede Bevidstheden om hvem Manden var, saa han opfattedes som en Type og derfor gærne omtales i Nutid.

3) Ordene «veed ret» (vidste ret) har vi set fastgroede til vor Mand lige fra Alperne til de finske Søer. Naturligvis kan de forstaas ud fra Kl.: en Dommer er i sit Fag særlig udsat for at «tage fejl», mer end i hvert Fald Ægtemanden eller Sabbatsbryderen. Dog vilde Leddet, om det ikke stod der, næppe savnes, hvor Talen var om en Dommertype; betegnende synes det, at f. Eks. en ældre tysk Variant, der særlig kraftigt udmaler ham som almindelig Dommer — han «giver falsk Dom over Enker og Faderløse» — udelader «veed bedre». Større Vægt faar Ordene, hvis de oprindelig udsagde: Her var en Dommer som netop i det givne Tilfælde kunde f o r v e n t e s undskyldt ved Uvidenhed, Hedningen Pilatus overfor Kristus, m e n Evangeliet meddeler os udtrykkelig: han vidste det rette. Vor

Digitized by Google Original from PENN STATE

Mand bliver paa denne Maade et Slags Modstykke til en bibelsk-legendarisk Skikkelse, som talrige Formler dvæler ved: Longinus, den i dobbelt Forstand blinde Kriger, der stak sit Spyd i den Kors-fæstedes Side. Om ham hedder det i 15de Hundredaar (Birl. I 452) f. Eks.:

> Longinus rach, er wuszt nit was er rach,
> do er unsern herrn . . . in herz stach.

«Han vidste ikke hvad han hævnede» betyder sikkert: han havde intet at hævne, intet udestaaende med Kristus; men det er — modsat Forholdet ved Pilatus — sagt undskyldende: han handlede ikke i Ondskab, men adlød blindt sin Ordre. Longinus bliver da ikke «Vorherre leed», men faar tværtimod sit Syn igen, eller han «worth eyn cryste gudt». I dansk, f. Eks. i en Opskrift fra 19de Hundredaar, har vi faaet en klar Modsætning til Pilatus:

> Judas, hvi stak du vor Herre?
> For jeg vidste ikke bedre.[1]

De ældste, latinske Longinus-varianter, fra 11te og fl. Hundredaar, siger intet om hans Ikke-viden; maaske har vi da her en «psykologisk» Tildigtning fra omtrent samme Tid som fostrede Formlen om vor «Mand».

11. Idet vi dermed lader den ældste Værdi af Ma. ligge i det Halvlys der har kunnet kastes over den, vil vi til Slut minde dels om Pilatusskikkelsens, dels om Syndertypernes Plads i Folkenes Dom og Digtning gennem Tiderne, for at se hvorledes Passionssignelserne og Kl.-formlerne her føjer sig ind.

Et «video meliora, deteriora sequor» kan, alt eftersom Sagen ses, virke undskyldende eller graverende. *Pilatus*' Eftermæle har haft en Tid, da Strømmen gik i den første Retning: han dømte, men mod i Hu. Meget tidlig møder vi et stigende Eftertryk herpaa. Den ældste Passionsskildring, Marcusevangeliet, giver Sagens Forløb kort og enkelt, dog ikke uden Henblik til Motiverne: Pilatus «indsaa», at Paaklagerne handlede af Avind; han spurgte «Hvad Ondt har denne da gjort» — og fældede Dødsdommen «for at gøre Mængden tilpas». I Mattæusevangeliet «vidste» P. Sammenhængen, og under symbolsk Haandtvæt udtaler han sin Uskyldighed overfor den

[1] Judas for Longinus; jævnfør en tysk Formel fra 13de Hundredaar: «Crist unde Judas spiliten mit spicza» (cfr. Ebermann 44).

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Retfærdiges Blod; ja ifølge Lukas gør han hele tre Forsøg paa at faa Jesus fri. Endelig udtaler i Johannesevangeliet endog Jesus selv, at en anden (Kaifas? Djævelen?) har «større Synd» i Sagen end Pilatus. Og[1] snart dukker apokryfe «Procesakter» op (Indberetning fra Pilatus til Kejseren e. l.), der skildrer Landshøvdingen med virkelig Sympati; de omtales allerede i det 2det Hundredaar, men er først bevarede i senere Former fra Oldtidens Slutning (Nicodemus-ev.). Sagen har faaet en politisk Side: Kristendommen skal fra første Færd af have været godkendt som guddommelig Sandhed af en Repræsentant for den romerske Statsmagt: Pilatus hævder, at Jøderne snedigt har ført ham bag Lyset, men nu, bagefter, veed han Besked og angrer.

Netop ved den Tid da Kristendommen sejrer politisk, møder vi første Gang den skumle Pilatustype; Kirken trænger nu ikke længer til venlige Legender om Statsmagtens angrende Tilslutning. Eusebios, i 4de Hundredaar, lader Pilatus stævnet til Rom øve Selvmord; dette Træk er oprindelig overført fra en anden Provinsstyrers Historie. Og i al Fald fra 12te Hundredaar af ser vi Legenden om hans Drukning og Spøgeri trives frodigt. I kombineret Fremstilling faar vi Liget først kastet i Tiber, derpaa, da Uvejr bliver Følgen, flyttet til Rhone (Trækket overført fra Archelaos' Forviisning til Vienne), endelig over Lausanne til en Pøl i Alperne. Lokale «bundne Jætter paa Bjærget» o. l. har, vel ikke uden gejstlig Medvirkning, faaet Pilatus' Navn; kendtest er Fracmont i Svejts, hvor det nye Navn dukker op fra 15de Hundredaar. I Middelalderens Slutningstider var den strænge Opfattelse af Pilatus vel den gængse[2]; og i Traad med den falder saa Signeformlen om Marias Lede ved den Mand som dømte hendes kære Barn; vor Ma.-formel holder sig imidlertid fra Legendetrækkene og gør et strængere «kirkeligt» Indtryk. Formodentlig er den digtet af veloplærte Gejstlige, selvom vi nu ikke har den i latinsk Form.

12. Ligefra Oldtiden af opregnes i Skildringer af *hinsidige Straffe* forskellige *Klasser af Syndere*, stundom ogsaa enkelte navn-

[1] Enkelthederne i det fl. efter v. Dobschütz Christusbilder (205 fl.); Nielsen Evangeliesagn; Lütolff Sagen; Dübi i Zschr. des V. f. Volkskunde XVII; for St. 12: Dieterich Nekyia; Fritzsche i Romanische Forsch. II–III.

[2] Hvorvidt der kan findes Afvigelser herfra i de kirkelige Skuespil, mangler jeg Kundskab om. (Ligesaalidt kan jeg fra Prædikenlitteraturen hente Bidrag til St. 12).

Digitized by Google

Original from PENN STATE

givne *Personer*. I orfisk-mystiske Kredse var slige Udmalinger gængse. Religiøse og kultiske Synder som Meened, Tempelran, saavelsom moralske, Rovgriskhed, Usædelighed o. a. faar hver sin særlige Straf. «Stillingsbilleder» er yndede: Synderne hænger, ligger, sidder; lignende i jødiske Apokalypser. Hvor der nævnes bestemte Personer, er det gærne mytiske Skikkelser, fremfor alle de tre Voldsmænd i Odysseus' Hadesfærd (for Resten ogsaa de «ugudelige» Digtere Homér og Hesiod i en «Pythagoras' Hadesfærd», Nekyia 129); vel kun undtagelsesvis en historisk Person, Nero i Plutarks Guddommens sene Straf. Indenfor kristelig Litteratur nøjes Johannes-apokalypsen (22, 15) med en simpel Opregning af Typer; men i nær Tilslutning til orfiske Kilder giver Petrus-akopalypsen (2det Hundredaar) hver Type sin særlige, grufulde Straf; Synderne staar, sidder, hænger i Flammer eller Dynd. Paa dette Oldtidsgrundlag bygger saa Middelalderens Visionslitteratur videre (her i Norden Sólarljóð, Draumkvæde, D. g. F. 100 o. Parall.). Ikke sjælden optræder her ogsaa navngivne Syndere i Skærsild eller Helved; det er dog gærne Storfolk fra Visionærens egen Tid (de «politiske» Visioner) som Karl den Store, Kejserinde Teofano. Sjældnere[1] skues Passionssyndere (og vistnok aldrig Pilatus); vi møder Kaifas og hans Fæller i en rystende Vision hos Beda, Judas i Brandanlegenden, endelig Judas, Kaifas, Hannas og Herodes i Alberiks Vision, Baggrunden for Dantes guddommelige Komedie.[2]

Vi har Spor tilbage af en anden Slags Digtning, som traadte Folket anderledes nær ind paa Livet med alvorlige Ord om Syndertyper og Helved. Det er Svøbebrødrenes Sange fra 14de Hundredaar (Runge: Lieder der Geissler 37 og 39). Her tordnes mod Løgnere, Aagerkarle, Røvere, Helgbrydere, der alle, hver i sit Vers, trues med Helved (dog uden nøjere Udmaling af Pinen); om Helgbryderne hedder det saaledes:

> Wer den fritag nit enuastät (faster)
> vnd den suntag nit enrastet,
> zwar der mois in der helle pin
> vnt eweclich verfluochet sin.

[1] At skønne efter Fritzsches udførlige Referater.

[2] Hos Dante mindes vi til en viss Grad om den gammelkristne Synsmaade (se St. 11). Han regner den gamle romerske Kejsermagt for Guds Indstiftelse. De tre største Syndere, de der pines i Djævlens Gab, er dels Judas, dels ganske vist to Romere, men rigtignok Cæsars Mordere, ikke Jesu romerske Overmænd. Og af Jesu Dommere træffer vi (Inferno 23, 110) Ypperstepræsterne og Synedriet spigrede med Pæle til Jorden, men ingen Pæl for Pilatus.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

I ett Vers, ved «Løgnerne og Menederne», træffer vi iøvrigt begge vore Typer *a* og *b*: de er den kære [Gud?] «vmmere», og de skal fare til Helved.

Ret nær til disse middelalderlige Syner og Sange slutter sig jo vore «Kl.»-formler med deres rige Udvalg af Syndere og deres Trusler om Fordømmelse, — selvom Helvedbilledet ikke kunde paavises i de ældste af disse Formler. De mangler i deres Kortfattethed Visionernes højtidsfulde Gru, og de naaer paa Grund af deres egentlige, højst materielle, Formaal ikke Flagellantvisen i paagaaende Alvor; men de har dog kunnet tjene til at holde Skrækken for grove Synder vaagen i Folket. Fra disse Formler kan vi saa atter stige nogle Trin ned i Retning af den brede Folkelighed og helt ned til den drøje Skæmt. Vi kan mindes Skræmmehistorier om de blodige eller gloende Fingre, der viser sig for Lørdagsspindersken:

Se, Søster, hvad jeg i Helvede vandt,
fordi jeg Løverdag Aften spandt.

Eller trøsterige Tanker om Prokuratorens kommende «Plads», saadan som endnu Aakjærs folkelige Vise i «Vejr og Vind» 1916 lægger en Almuesmand fra Nutiden paa Læbe: Gamle Johannes lader i sine Nytaarsønsker selv den slemme Kromand slippe med dennesidig Straf, men Sagføreren

Wor Prokeraater plot' mæ nær
det gik lig' ad æ Skind;
men læ' ham mød' med den Salær,
nær sidst' Instans gor ind . . .
aa — e — jal
da vild' a nødde *hans Plads* ta'.

(En klar «Type *b*»!). Eller vi kan tænke paa den kendte Opskrift mod Vorter, der har sin Pointe i ærlige Mølleres og hæderlige Sagføreres Sjældenhed. — «Sau, eil in dein Gestell, wie der Advokat in die Höll» føler i hvert Fald Nutiden som nærmere i Slægt med slig snærtende Skæmt end med Visionernes alvorstunge Rædsel.

Vi saae ovenfor, at Helvedvisionerne nu og da gav Plads for Syndere fra Jesu Samtid, medens Helvedformlerne kun ganske undtagelsesvis kendte til sligt (St. 9: Røveren? og et Par Tyvsformler). Vor «Mand», der oprindelig saaes under Synspunktet de Helliges Lede, blev først efterhaanden spunden ind i Ildkredsen og

Digitized by Google
Original from PENN STATE

henvist til de menige Synderes Helvedselskab. Dog bjærgede han højt op i Nord og i Nytid Spor af fordums Storhed; formodentlig er de Ord «som vidste ret», der lyder langt oppe i Finland og kanske den Dag i Dag, en sidste Protest mod Degradationen: En sidste Flig af den fornemme Romers Toga stikker op af Pølen og røber, at denne Synder engang bar et Navn og faldt under anden Slags Dom.

Tillæg. Til St. 1. Endnu to svenske Varianter i Jon Johanssons Signerier 1917 S. 8 og 11 (Norrland): «Blod . . . så led att rinna, som kvinna på lördag att spinna»; og «Stå du rensel, liksom det [sic] stannar i helvetet om söndagsmolik». — En tjekkisk Passionsformel i Hovorka u. Kronfeld Vergl. Volksmedicin II 58: «Svindsot . . . vig fra dette Legeme . . . som Herren Jesus veg tilbage for den falske Dommer!»

Til St. 6. I en kristelig, syrisk Kl.-formel, citeret i Cpb. Thompson Semitic Magic 50, staar: «Jeg binder Jer ved den Engel som dømte den Kvinde der kæmmede sit Hoved Aftnen før Søndag.» — En fransk Formel fra 15de Hdaar, Sébillot Folklore de France III 110: «Cheval, aussi vray que meschine de prestre est cheval au dyable, tu veuilles souffrir que je monte sur toy.»

Til St. 12. Dansk Folkevise ogsaa Jyske Folkeminder X 73, bl. a. «Og der rider Fogden med hans høje Hat, han rider i Helvede og kræver hans Skat.»

Ferd. Ohrt.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

BJERREGAARDS KJÆRLIGHETSHISTORIE

Slutningen av 1820-aarene var den lykkeligste tid i Henrik Anker Bjerregaards liv. Han var anset som en meget lovende jurist, og blev av den patriotisksindede del av befolkningen regnet for en av nationens ypperste digtere.

I denne tid falder ogsaa Bjerregaards kjærlighetshistorie. Den er paa en maate knyttet til hans arbeide for et norsk teater. Under sit studieophold i Kjøbenhavn 1809—14[1] hadde han været en ivrig beundrer av dansk skuespilkunst, og senere under et ophold i Sverige hadde han lært Stockholms scene at kjende. Han mødte med begeistring tanken om at skape en «nationalscene» i Kristiania, og vedblev hele sit liv at være en trofast ven av teatret.

I 1829 traf han ved Strömbergs[2] teater den vakre skuespillerinde Henriette Hanssen.

Henriette Hanssen (født $^{14}/_{5}$ 1814, død $^{20}/_{11}$ 1892) var datter av høker Christopher Hanssen og hustru Gunhild Jensdatter. Strömberg hadde tat hende og en jevnaldrende veninde til sig «som sine egne Børn». Efter samtidens uttalelser maa hun ha været en sjelden kunstnerisk begavelse.

I en kritik i Morgenbladet av «R.»[3] tales om «— — at dette Talent,

[1] Grunden til at Bjerregaard ikke avsluttet sine juridiske studier ved Kjøbenhavns universitet angir hans far, sorenskriver B., i et brev av $^{30}/_{3}$ 1814 til generalauditør Bergh: — «men som Professorerne ved hiint Universitet have erklæret, at de efter samme (ɔ: de «politiske Forandringer») ikke længer vilde tage Hensyn paa den norske Lovkyndighed, enten ved Forelæsninger eller Examinationer, har han, tilligemed flere juridiske Studerende seet sig nødsaget at forlade Danmarks Hovedstad, og begive sig tilbage til Fødelandet.» — Advokat C. Lundhs samlinger, Kristiania.

[2] Johan Peter Strömberg, født i Stockholm i 1772, hadde forsøkt sig paa litt av hvert. Hadde været skuespiller, dansemester og tobakspinder. I 1814 fik han kgl. privilegium paa at opføre et teater i Kristiania «og dertil inddrage sædelige Mennesker af de Indfødte, samt med disse give Pantomimer, Operets og saadanne Skuespil i Landets Sprog, der forene Moralitet med Smag og Interesse». Først i 1827 lykkedes det ham at aapne sit teater; men kort tid efter maatte han overdra virksomheten til et aktieselskap. I direktionen fik bl. a. Bjerregaard plads.
Strömberg døde i Kristiania i 1834.

[3] Ole Rein Holm, 1795—1832. Kritiker og skuespiller.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

der liige meget udmærkede sig i tre af Kunstens forskjellige Grene, — — — vil blive vor Scenes første Pryd, om hun maatte faae den fornødne Udvikling.» (Ellers er R. en skarp kritiker og ikke blind for hendes feil. I «Aftenbladet» heter det f. eks. (i 1828): — — «Jomfru Hanssen maae beflitte sig paa at cultivere sin Røst».)

Bjerregaard var et utpræget følelsesmenneske. Hans følelser var like sterke i kjærlighet som i hat. Han var stadig forelsket, og hadde gjentagne ganger været forlovet.[1]

— Forfatteren Ivar Kleiven har saaledes fortalt mig at Bjerregaard engang var paa besøk med en av sine kjærester hos sin far, sorenskriveren, som dengang bodde paa Uleberg i Vaage. Det kom da en alvorlig kurre paa traaden. Faren tok damens parti, og det endte med et brudd. — — —

Bjerregaard blev snart sterkt forelsket i den 15-aarige Henriette.

I denne tid skrev han nogen digte, som hittil har været ukjendte.

C. N. Schwach omtaler[2] «den Cyclus av erotiske Digte om eller til den Pige, der senere blev hans Hustroe og nu er hans Enke».

«De fleste av disse — — ere saare skjønne; men Beskedenheden hos hende, de angaae, har ikke villet optage dem her.»

Selv om Schwach av hengivenhet for sin avdøde ven er gaat noget vidt i sin begeistring, og disse digte ikke omstøter den almindelige dom om Bjerregaards literære virksomhet, bestyrker de dog en antagelse om at han kunde ha naadd længst som lyriker.

30/11 1829.

Hun elsker mig, o hørte du det Øre?
Er det da vist? er det ei et Bedrag?
Nat var min Sjel – et Glimt den skulde gjøre
Reentstraalende til en saa herlig Dag?

I Tungsinds Taage hylled jeg mit Øie,
En navnløs Smerte boede i mit Bryst.
Til mig ei vilde hun sit Hjerte bøie
Til mig ei vende Øiets Blaae med Lyst.

Er Kulde og Foragt hvad Elskov vinder?
Har du for mig da intet venligt Blik?
Ak — Taaren randt saa strid paa mine Kinder,
Nedbøiet, taus og sørgende jeg gik.

Sødt Kjærligheden nu mit Hjerte qvæger,
Som mig, saa gjorde Elskov dig og stum;
En salig Tidende min Sjel nu læger,
Nyskabt mit Liv blier et Elyseum.

[1] Historiske Samlinger II s. 398.

[2] Schwach utgav i 1848 Bjerregaards efterlatte arbeider. Digtene omtales i forordet.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

$^{3}/_{12}$ 29.

Her evig Nat regjerer i en Taage,
Til Ende hos al Nød, som Elskov nærer,
Om Dagen jeg min Kummer med mig bærer
Om Natten ved mit leie den mon vaage.

Og glider Søvn paa mine Øienlaage
Den i en rædsom Drøm min Sjel fortærer,
Og hvis ei Himmelen mig Taalmod lærer
Maa Vanvid snart den med sit Mulm omtaage.

O Vanvid! maaske du det er alene,
Som kan til Lykken mig tilbageføre,
Og disse Rædselsbilleder forjage!

O, kom da sidste Ven paa Livets Stene
Lad dine Klokker tone for mit Øre,
Og giv mig Drømmens Sødhed med tilbage.

$^{10}/_{12}$ 29.

Hvis jeg var en kunstig Maler,
Malte jeg mit Mesterverk,
Dette Blik, hvor Sjelen taler
Huld og from, dog dyb og stærk.
Denne skjønne, brune Lok,
Fiin og bølgende omvunden,
Klar og straalende, som spunden,
Freya paa din gyldne Rok;
Denne Kind, hvor Roser røde
Venligt frem af Sneen gløde.

O, jeg Daare, var jeg Maler,
Slængte jeg min Pensel hen;
Sjelen fatter Idealer,
Haanden gir dem svagt igjen.
Raphael! din Mesterhaand
Selv kun mat og fjern uttrykker
Hvad hos hende mig henrykker,
Dette Præg af himmelsk Aand
Denne høie Uskylds Ynde
Som hvert Træk her maa forkynde.

Herlig voxede den Hulde
Svøbt i Skjønheds blide Dragt;
Nu hun staar der i sin fulde
Himmelrene Trylleprægt.
Skjøn som Rosen staar hun der,
From som Lilien i Eden
Som en bly Viol beskeden
O hvor huld, hvor sød hun er.
Salig hvo paa Livets Veie
Faar den Herlige i Eie.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Held mig, jeg har hende skuet:
Jeg forædlet blev derved
Hun mit Hjerte har opluet
Til en himmelsk Kjærlighed.
Held mit Land! her fødtes hun
Under Friheds Morgenrøde,
Da dens første Hymner løde
I mit Norges Granelund.
Vaaren dobbel venlig smiled
Da de to i Vuggen hviled.

8/1 1830.

Haab! har du for evig Flugten taget?
Er du evig fjernet fra mig her.
Nat! har du det sidste Glimt forjaget
Reent utslukt det sidste svage Skjær?
I mit Bryst stod Haabets Morgenrøde
Elskeligt og skjønt som Maiens Dag.
Tomme Haab! — dets spæde Blomster døde,
Trylleriet hensvandt som Bedrag.
Ene staar jeg med mit varme Hjerte,
Himlen har ei nogen Stjerne meer.
Alt er dødt — kun ei den dybe Smerte,
Nagende jeg den i Barmen bær!
Sort er alt omkring mig — o det vinked
Saa fortrolig nys mig og saa mildt.
Endt er Drømmen, som saa falsk mig blinked;
Nu er evig jeg fra Glæden skilt.

18/4 30 blev Henriette konfirmeret. Bjerregaard skrev i den anledning:

— — —
Kunstens unge Døttre![1] Skjalden gjerne
Saa, hvor tro I fulgte Kunstens Stjerne,
Men dog saa han endnu mere glad
Dydens Blomst, den skjønneste der gives
Dybt i eders Hjerter groe og trives
Derfor lyder froe idag hans Qvad!

24/4 30. Synet bag Ruden.

Lys i Mørket
Har mig styrket.
Dunkelheden over Jorden hviled;
Jeg derude
Stod tungsindig, — gjennem klare Rude
Mig et huldt, livssalig Billed smiled.

Længe stirred
Jeg forvirred,
Kunde ei det søde Aasyn kjende
Det sig rørte,
Lyset Straalen til mit Øie førte.
Hvilken Salighed! — Det var jo hende.

[1] Henriette H. og Andrine Christensen, Strömbergs «pleiedøtre».

Digitized by Google
Original from PENN STATE

H.(.....)
O, hvor lette
Bleve mine Fjed paa Livets Veie,
Hvis mig unde
Dette Syn hver Dag blot Skjæbnen kunde,
Hvis jeg havde, Elskte, dig i Eie.

$^{7}/_{5}$ 30. Paa hendes fødselsdag ($^{14}/_{5}$) oversendte han hende et længere digt:

«Den skjønne Maidag vakte Dig
For 16 Aar idag til Livet.
Du vokste god og elskelig
Som Rosen mild, saa rank som Sivet.
— — —
Og tillad i din Livskrands her
Mig denne lille Blomst at binde,
Mens ærligt Venskab dig frembær
Paa denne Dag et ringe Minde.

$^{15}/_{5}$ 30.

Du skyer mig? O, hvorfor, hvorfor du hulde?
Er jeg da, som Medusa, frygtelig?
O Elskte, før mig Døden ramme skulde,
End jeg kun med et Ord fornærme dig.

Jeg elsker dig! Men er det da en Brøde?
Dybt i mit qualfuldt sønderrevne Bryst,
Som Heklas Ild min Elskovs Luer gløde.
Men jeg er Mand og dølger Flammen tyst.

Ei skal et Ord af Barmens Fængsel bryde
Og varsomt selv skal tale Øiets Sprog.
Den Salighed mig ved dit Syn at fryde,
Du Himmelske! den under du mig dog?

Jeg fordrer jo ei meer! O blot at skue
Ind i dit Øies rene Himmelblaae.
Din Røst at høre — nære Hjertets Lue,
Og i dens bittersøde Lyst forgaae.

$^{16}/_{5}$ 30.

Har en Engel ført min Bøn
Allerede for dit Øre?
Tak fordi du vilde gjøre
Mig idag en Time skjøn.

Du var venlig, du var mild,
Ei du flygted sky tilbage;
O, da vil jeg ikke klage;
Ei jeg mere fordre vil!

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Haabet er ei længer død!
I min Sjel; det grønt sig klæder.
Og til nye Drømme glæder.
Har dit Øie det gjenfød?

Kun i Drømmen boer mit Held,
O men vilde den nedstige
Fra sin Sky til Jorderige,
Hvor var henrykt da min Siel!

Hvis den kom den skjønne Dag
Da du elskte mig — du Søde!
O hvor salig da jeg døde
I dit første Favnetag!

18/6 30. Forbi.

Saa var Bedrag da kun min Glæde,
Et Irlys paa min øde Stie;
Jeg skal den frydløs atter træde.
Det er forbi, O lad mig græde.
Forbi, forbi!

I søde Toner endnu klinger
For Sielen Drømmens Melodie;
Ak Haabet bort med dem sig svinger;
Det sused mig paa Ørnevinger
Forbi, forbi!

Nu er det Nat i dette Hjerte
Og vil til Dag ei mere blie;
Forgjæves Haabets Glimt det nærte;
Det brister, sukkende med Smerte.
Fordi, forbi!

Ja, Haabets Dør er evig lukket.
Hver Rose paa mit Lives Sti
Har Ormen grum igjennem stukket;
I øden Ørk gjenlyder Sukket
Forbi, forbi!

Hver Gode, mig paa Jord blev givet,
Hver Daad, hver Tanke er forbi.
Forbi og visket hen som Sivet;
O, snart, ja snart er selve Livet
Forbi, forbi!

1/6 30.

Hvad har jeg gjort, jeg Daare
I Lidenskabens Stund?
O maatte denne Taare
Udslette Sporet kun.
Men skuffer ei mit Hjerte
Den tunge Anelse,
Saa har jeg skabt mig Smerte
Og tifold Sorg og Vee.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

O Gud, min Fader milde,
Forstød mig ei saa brat.
Og lad mig ei forvilde
Mig rent i Mismods Nat?
Lad Sporet brat forsvinde
Af hiint ukloge Ord,
Og lad mig engang finde
En Himmel her paa Jord!

14/6 30.

Et Maal er naaet. — O Gud du har
Bønhørt da mine varme Bønner!
Mismodig jeg og haabløs var;
Nu Haabet mine Fjed forskjønner!

Men end et Maal tilbage staaer,
Det høieste jeg ved i Livet,
Hvis dette nu jeg ogsaa naaer,
Mig Jordens bedste Fryd er givet.

Men skal det stedse fjernt mig blie,
Skal Myrthen aldrig meer mig smykke,
Da er min hele Fryd forbi;
Da glæder mig ei meer min Lykke.

24/6 30.

Fat Mod, min Sjel! hvi dvæler du at søge
Hvad dog din hele Attraae er?
Hvi frygter du din Kummer at forøge
Som dybt du i dit Indre bær.

Nys var du jo saa sorgfuld og bedrøvet,
At ei det, som du haabed, kom.
Nu har du det — er Haabet da dig røvet
Som før saa tidt du drømte om?

Nu hurtig fremad, viid, at dristig vovet
Halv vundet er. Afsted, Afsted!
Nok har du drømt, nok har du modløs sovet
Søg Maalet nu med dristigt Fjed.

Thi bedre er det strax sin Qval at lide
End denne evig grumme Angst,
Da Sorgen lurer stedse ved din Side
At styrte graadig paa sin Fangst.

3/7 30.

Gode Gud! du hørte mild min Bøn!
Tag min Tak ifra mit Hjertes Fylde!
Glædens Straaler nu mit Liv forgylde,
Og jeg er din lykkeligste Søn.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Himlen nu ei længer fjern sig hvælver,
Den omfavner varmt mit glade Bryst,
Ak af Fryd mit hele Væsen skjælver
Og hvert Pulsslag slaaer med salig Lyst.

Elskede, tilbedte Henriette,
Frit og høit jeg nævner nu dit Navn;
Dette Navn, som ei jeg han forgjætte,
Himmelglæde efter lange Savn.

Hun er min, o hører det I Himle,
Eders bedste Engel er nu min!
Ved min Salighed maa Sjelen svimle.
Gud! o Gud! — hvor let er nu mit Sind!

Hun er min! O faegreste blandt Dage,
Du erstatter venlig hvert et Savn;
O hvor skal jeg nu min Glæde smage,
Henrykt i min hulde Piges Favn!

Virkelig er Frydedommen vorden
Opfyldt er enhver min Sjels Attraae;
Kun et Ønske har jeg nu paa Jorden,
At mit Held jeg værdig være maae.

O min elskede Henriette!
Henriette Hansen
Henriette
Hansen He
nriette
Hansen
Henri
ette
Han
se
n

Et par smaadigte fra den første forlovelsestid er meget vakre.

I.

Til Henriette (i «Frithiofs Saga»).

Hvad Sveaskjalden qvad med henrykt Aand
Om Frithiofs Elskov i de gamle Dage
Det, hulde Pige, venlig Du modtage
Nu af din lykkelige Elskers Haand.

Og naar Dig Skjaldens Sange sødt henrykke.
Da kom i Hu, Du elskte, at med Dig
Jeg eier meer end Frithjofs Elskovslykke;
Og at min Troskab er urokkelig.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

II.

Fra Retfærds skumle Tempelbue,
Hvor ingen Roser er at skue,
Men tørre Protocoller kun,
Og Kjedsomhed som aldrig ender,
Min hulde Rose! Dig jeg sender
Et Kys i aarle Morgenstund!

Bryllupet feiredes 16—3—1831, og Henriette Bjerregaard trak sig helt tilbake fra scenen.

Bjerregaards egteskap vakte, som rimelig kan være, adskillig opsigt. Mauritz Hansen skriver til Schwach (3—4—31): — «Bjerregaard blev da gift. Hans venner ere misfornøiede med Partiet. Jeg har kun seet hende et Øieblik, og finder hende ganske tækkelig af Væsen, dog maaskee lidt gauchet. Hun synger peent, og klimprer ikke saa ilde paa Claveret. — — Han har leiet Værelser i Grændsen og boer særdeles vakkert.»[1]

Egteskapet blev litet lykkelig.

Fra sin far hadde Bjerregaard arvet et vanskelig sind.[2]

Paa skolen hadde han været «vanskeligere at behandle end de andre Disciple»,[3] og i 1808, aaret før han blev student, finder lærerne «hans Gebærder og Stillinger noget besynderlige» — og tiltrods for en viss modenhet, er hans optræden «noget tvungen». I ungdomsaarene gik han mest for sig selv, og endog i slutningen av 1820-aarene, de lykkeligste aar i hans liv, synes han ikke at ha sluttet nogen venskaper.[4] Han viste tvertom tidlig en sykelig mistillid til alle mennesker. Hans hustru skal ogsaa ha været mindre let at omgaaes.

Hans privatliv var ikke daddelfrit. Hans i 1831 utenfor egteskap fødte datter, blev først kort før hans død (1842) lyst i «kuld og kjøn».[5]

Han blev ogsaa, ialfald en tid, plaget av økonomiske vanskeligheter.[6]

Han flyttet fra byen ut til Sagene.

Grunden til dette var vel først og fremst hans sindstilstand.

Han mistrodde alt og alle, men mest sig selv.

Tiltrods for at han utførte sine embedspligter med den største samvittighetsfuldhet, var han ræd for ikke at fylde sin post. Han tvilte paa sit digterkald og holdt pludselig op med at skrive.

Han trak sig tilbake fra al omgang og var en tid næsten menneskesky.

[1] Historiske Samlinger II s. 378.

[2] Gamle Bjerregaard var, ganske sikkert uten grund, sykelig jaloux paa sin kone. Han pleide at stænge hende inde, naar han gik bort.

[3] Kr.a Kathedralskoles protokoller.

[4] Mauritz Hansen, Schwach og Bjerregaard hadde vistnok i studenterdagene knyttet et venskap som varte livet igjennem. Men det var visst ikke B.s skyld. Schwach flyttet til Arendal, Trondhjem og senere til Skien, og Mauritz Hansen til Trondhjem og senere til Kongsberg.

[5] Kr.a skifteprotokoller, nr. 29, s. 219.

[6] Bjerregaard døde av en «hjerneaffektion» 7. april 1842 50 aar gammel. Hans bo blev opgjort ved skifteforretningen med 302 spc. 38 sk. + «Huus med tilliggende Hauge». Kr.a skifteprotokol, nr. 29, s. 219.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

I den sidste tid av sit liv, i det sorteste tungsind, har han skrevet sine tre «Svanesange».[1]

I.

Det er forbi!
De svandt de glade Dage,
Kun Sorgen staar tilbage,
Og Livet er kun Klage,
Det er forbi, forbi!

Det er forbi,
Hvad Drømmen huld har skjænket;
Til Sandhed er jeg lænket,
Og dybt i Hjertet krænket,
Det er forbi!

Det er forbi!
Ak Glæden brat bort iler,
Ei Haabet mere smiler,
Afsjælet, koldt det hviler,
Det er forbi!

Det er forbi!
Hvad kjert mig var paa Jorden
Blev knust af Skjæbnens Torden,
Et Intet er jeg vorden,
Det er forbi!

Det er forbi!
Du dunkle Dødningrige,
Snart jeg til dig nedstige,
Hvor froe skal jeg da sige.
Det er forbi!

II.

Farvel, Glæde!

Livslyst, Farvel!
Aldrig du meer mig tilsmiler,
Høsten er kommen og Somren er endt,
Higende Sjel!
Ønske som aldrigen hviler,
Glem at Du Haabet har nogen Tid kjendt.

Livet er smukt,
Naar det fremblomstrer om Vaaren;
Himlen af glimrende Stjerner er fuld,
Ak men dets Frugt
Vorder kun Sukket og Taaren,
Naar Dig ei Vaaren meer blomstrer saa huld.

[1] Digtene er trykt i Morgenbladet, 1842 nr. 135, hvor ogsaa navnet «Svanesange» for første gang findes.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Livsglade Vaar!
Liflige blomstrende Dage,
Evig jeg eder Farvel nu har sagt.
Graanende Haar
Dække blot Kummer og Klage,
Nedtrykker Sjælen med dvælende Magt.

O det var sødt,
Medens de Dage henrunde!
Øiet var livligt og Sjælen var froe.
Nu er det dødt,
Fuglen ei sjunger i Lunde,
Sjælen sig vugger i sørgelig Roe.

Harpen klang mildt,
Glædelig toned dens Strænge,
Toned om Elskov og Venskab og Lyst.
Afbrudt og vildt
Tonerne nu sig fremtrænge,
Thi ingen Streng toner meer i mit Bryst.

Sorgfuld i Hu
Harpen i Krogen jeg hænger,
Elskov og Glæde og Musa farvel!
Brist Hjerte nu!
Suk ei og klag ikke længer!
Snart følger Nat paa den skyefulde Qvel.

III.

Da jeg var ung var Livet skjønt,
Jeg hilste froe dets klare Morgen;
Thi Haabet stod saa deiligt grønt,
Og Fremtids-Sløret skjulte Sorgen.

Jeg læste vel i Sagas Skrift
Om Argelist og Ondskabs Rænker,
Om Hadets sorte Natbedrift,
Om Egennyttens fæle Lænker.

Men tænkte sligt er længst forbi,
Et Sagn fra Oltids fjerne Dage;
Thi jeg for Hadets Gift er frie
Mod mig ei hvæsed Ondskabs Drage.

Kun Fryd og Sang steg fra mit Bryst.
Thi alt hvad jeg omkring mig skued
Var Haab og Poesi og Lyst,
Og Glæden i mit Hjerte lued.

Jeg Venskab saae i hvert et Blik,
Hvert Smiil betegned mig Velvillie,
Og hvor min Vei i Livet gik,
Hvert Straa var Rose mig og Lillie.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Jeg gammel blev — og det var Tant
Var Morgnen lys, blev Aftnen skummel
Og Haab og Lyst og Mod forsvandt,
Henveiret bort i Livets Tummel.

I Aftenvinden Sløret brast,
Og alle Sorgers mørke Skare
Hver Lidenskab, hver hæslig Last,
Jeg bag det saae med Haan fremfare.

Da sneg sig Bitterheden ind.
Udi min Barm sig Hjertet lukked.
Sorg blegede den røde Kind,
Jeg sang ei meer, men græd og sukked;

Thi Haab og Lykke var en Drøm,
Og Venskab kun et Skyggebilled;
Had pusted ud sin Edderstrøm
Og bitter Ondskab kun mig drilled.

Og Rosen visned paa min Vei,
Tilbage stod kun Torn og Nelde,
De voxe op, de svinde ei,
Jeg har ei Magt til dem at fælde.

Ei kommer meer igjen min Vaar,
Med sine lyse, skjønne Dage;
Og Mindet om de svundne Aar
Er Alt, hvad jeg nu har tilbage.

Fredrik Bie.

Digitized by Google
Original from PENN STATE

Digitized by Google

Original from
PENN STATE

Digitized by Google

Original from
PENN STATE

Digitized by Google

Original from
PENN STATE

Digitized by Google

Original from
PENN STATE

Digitized by Google

Original from
PENN STATE

PENN STATE UNIVERSITY LIBRARIES
A00005322819 2
Digitized by Google
Original from
PENN STATE